

„...*mint igaz egyházi ember...*”

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

II. Textus/Fontes

III. Manualia

IV. Institutiones

V. Varia

Sorozatszerkesztők

Szabó Péter – Véghseő Tamás

VÉGHSEŐ TAMÁS

„...mint igaz egyházi ember...”

A történelmi Munkácsi Egyházmegye
görög katolikus egyházának létrejötte
és 17. századi fejlődése

Nyíregyháza
2011

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 4.

Kiadja a

Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola

Felelős kiadó:

Soltész János rektor

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.

Tel. +36/42/597–600

www.atanaz.hu

www.byzantinohungarica.hu

e-mail: atanaz@atanaz.hu

A kötet a Norvég Finanszírozási Mechanizmus és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok 78739. sz. kutatási projektje keretében jelent meg.

© Végheő Tamás
2011

Borítóterv:

Pamuk Lóránt

Borítókép:

Kisléghy Nagy Ádám: Szent Atanáz

Térképek:

Nyerges János

Korrektúra:

Riczuné Vadász Csilla és Ivancsó Lilla

ISSN 2060-1603
ISBN 978-615-5073-03-8

*Szüleimnek.
Öt évtizede görög katolikus papként szolgáló Édesapámnak
és a szolgálatot ugyanolyan elhivatottsággal vállaló Édesanyámnak.*

„... mert a szülők imádságai erősítik a házak alapjait.”
(A görög katolikus esketési szertartás imádságából)

Tartalom

Előszó	9
Első fejezet	
„...nemini cordi fuit...” Egy perifériaegyház lehetőségei a vallási megújulások korában	11
1. A ruszinok betelepülése	11
2. A Munkács-központú egyházszerkezet kialakulása	13
3. A katolikus alternatíva megjelenése	18
4. Lett volna más kiút?	20
5. A rutén egyház megoldási kísérlete	24
6. Nem volt más kiút	28
7. A krasznibródi kísérlet	30
8. „...nemini cordi fuit...”	32
Második fejezet	
A modernizáció lehetősége: a görög katolikus egyház létrejötte	35
1. A szemléletváltás kezdetei	35
2. Új szereplők: Lippay György és Taraszovics Bazil	38
3. És Róma?	42
4. Lippay és Taraszovics uniós kísérlete	43
5. Az ungvári unió előkészítése és létrejötte	53
6. Harc Munkácsért	61
7. Az első évek jellemző kérdései	68
Harmadik fejezet	
A megtorpanás negyedszázada (1665–1689)	77
1. A fegyveres ellenreformáció megjelenése: új súlypontok a valláspolitikában	77
2. Kísérletek a munkácsi püspökség betöltésére	79
3. Kollonich Lipót színre lép	93
4. Az unióértelmezés változása	102

Negyedik fejezet	
„...<i>meliorem ordinem vivendi introducere...</i>”	
A görög katolikus egyház újjászerveződése	
De Camillis püspök korában (1689–1706)	111
1. Khiosztól Munkácsig	112
2. Unió és püspöki tekintély: sikerek és kudarcok	117
3. A trienti típusú egyházfegyelem bevezetésének programja	127
4. Kísérletek a műveltségi viszonyok javítására	130
5. Szélmalomharc: a görög katolikus papság jogai	135
6. Egy hosszú konfliktus kezdetei: Eger és Munkács	140
Összegzés	145
Források	149
Felhasznált irodalom	175
Rövidítések	183
Képek lelőhelyei	183
Névmutató	185

Előszó

1674. november 3-án Bébery Gergely atya, a sátoraljaújhelyi pálos kolostor vikáriusa adománylevelet adott ki. A rend tulajdonában lévő Bodrogolaszi falu görög katolikus papjának házat és telket adományoz, hogy abban „*mint igaz egyházi ember*” éljen, s mint olyan, mentesüljön a korábbi adóterhektől. Szigorú hangon figyelmezteti a bodrogolaszi bírakat és a tanácsot, hogy a pap megváltozott jogállását tartsák tiszteletben, őt és tulajdonát ne háborgassák, máskülönben száz forint büntetést kell fizetniük.

Az adománylevél rövid, és adatokban se bővelkedik. Még a megadományozott nevét se tudjuk meg. A pálos házfőnök vagy nem is tudta, vagy egyszerűen elfelejtette, ezért azt a megfogalmazást használta, ami alapján mindenki tévedhetetlenül be tudta azonosítani a kedvezményezettet: „*adatot orosz papnak egy ház*”. Azt a jelzőt használja, ami egy magyar római katolikus szerzetes számára a legalkalmasabbnak tűnt a Kárpátokon túlról a pálos rend birtokára érkező, keleti szertartású, ruszin közösség és papja megkülönböztetésére.

Bébery Gergely atya adománylevele nem egyedülálló. Ezekben az években a környék leghatalmasabb földbirtokosa, Báthory Zsófia is több, hasonló tartalmú kiváltságlevelet adott ki az Északkelet-Magyarországon, a munkácsi püspök joghatósága alatt élő görög katolikus papok számára. A cél minden esetben ugyanaz: kiemelni a jobbágyorsból a katolikus egyházzal egységre lépett keleti szertartású papokat és megadni nekik azokat a jogokat, melyek az ország törvényei szerint a katolikus klérust megillették. A pálos vikárius adománylevelében szereplő kitétel – „*mint igaz egyházi ember*” – erre a változásra utal. A korábban „szakadár”, vagyis ortodox, Rómával nem egyesült pap a kor felfogása és jogi szabályozása szerint az unió révén válik igazi egyházi emberré.

A szűkszavú adománylevél jól érzékelteti a változás egyik fontos jellemzőjét, de jellegénél fogva nem adhatja vissza annak összetettségét. A bírának és a tanácsnak szóló figyelmeztetés utal a pap jogállásának megváltoztatásából fakadó lehetséges konfliktusokra. Maga az adományozó is tisztában van azzal, hogy egy ilyen jellegű változás érdekeket sért és ezért keresztülvitele nem lesz problémamentes.

Valóban, mind az unióról, vagyis a Rómával való egységről, mind a keleti szertartású közösség katolikus egyházba történő integrációjáról, mind pedig az ehhez kapcsolódó társadalmi és kulturális felemelkedésről elmondható, hogy se gyors, se pedig zökkenőmentes nem volt. Közlebb járunk az igazsághoz, ha a 17. század második évtizedében útjára indult uniós folyamatra, az unióból születő görög katolikus egyház megszilárdulására és az egyesült papság emancipációjára inkább a „lassú és problémákkal teli” jelzőt használjuk. Mintegy másfél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a munkácsi püspök joghatósága alatt álló keleti szertartású

közösségekből olyan egyház szerveződjék, mely legalább alapvető jellemzőit tekintve megfelelt az érintettek elvárásainak.

Jelen kötetben ennek a hosszú időszaknak az első évtizedeit, a kezdetektől a 17–18. század fordulójáig tartó korszakot tekintem át. Az első uniós kezdeményezésektől az ungvári unió (1646) át egészen De Camillis püspök haláláig (1706) töreksem részleteiben bemutatni az eseményeket és rávilágítani az okokra, motívációkra és összefüggésekre. Munkám során részben kiváló kutatók (Nikolaus Nilles, Hodinka Antal, Michael Lacko, Athanasius Welykyj, Alexander Baran, Athanasius Pekar, Tóth István György, Baán István, Tusor Péter) által korábban kiadott, részben pedig általam feltárt levéltári forrásokra támaszkodtam. A már megjelentetett és monográfiákban, illetve tanulmányokban hasznosított források esetében – azokat (ha lehetséges volt, eredetiben) újraolvasva – az eddigi eredmények szükség szerinti pontosítására és kiegészítésére törekedtem.

Munkám elkészítése során levéltári kutatásokat végeztem hazai és külföldi egyházi és állami gyűjteményekben. Kutatásaimra és jelen kötet kiadására a Norvég Finanszírozási Mechanizmus és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok által közösen meghirdetett, „*Nemzetközi ismertséggel rendelkező fiatal kutatók tudományos életpályájának elősegítése*” című pályázaton támogatást nyert kutatási projektem (NNF-78739. *A Kárpátok Eurorégió görög katolikus kulturális örökségének kutatása és megőrzése: a történelmi munkácsi egyházmegye bizánci szertartású katolikus közössége kialakulásának és fejlődésének kutatása [1646–1818] és magyarországi tárgyi emlékeinek feltérképezése*) keretében került sor. A támogatóknak ezúton is köszönetet mondok. Köszönetemet fejezem ki Baán Istvánnak és Terdik Szilveszternek, akik értékes tanácsaikkal segítettek munkámat. Gárdonyi Máténak a kézirat figyelmes átolvasásáért és hasznos észrevételeiért jár a köszönet.

Kutatásaimat nem csupán egyháztörténészként, hanem görög katolikus papként, papcsaládok leszármazottjaként is végeztem. A kötetben leírt események szereplői, a 17. század során a Rómával való egységet elfogadó papok között találok távoli őseimet. Történetük, sorsuk és küzdelmeik kutatása így számomra személyes jelleget öltött és fontos, egy tudományos műben nem közölhető felismerésekre vezetett el. Hála és köszönet ezért a tapasztalatért az emberszerető Istennek.

Munkám eredményét hálás szívvel ajánlom szüleimnek: aranymisés Édesapámnak és a papi szolgálatban őt öt évtizeden át segítő Édesanyámnak.

Nyíregyháza-Nyírszőlős, 2011. február 2-án,
az Úr találkozása Simeonnal,
Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén

a szerző

Első fejezet

„...nemini cordi fuit”

Egy periféria-egyház lehetőségei a vallási megújulások korában

1. A ruszinok betelepülése

Korszakunkban a történelmi munkácsi püspökség joghatósági területe a Magyar Királyság északkeleti vármegyéire (Sárostól Máramarosig) terjedt ki. Igazából mind a „püspökség”, mind pedig a „joghatóság” kifejezés idézőjelek közé kívánkozik, hiszen a munkácsi püspökség egyházi és világi törvények szerinti megalapítására nem került sor, következésképpen a munkácsi monostorban székelő szerzetes-püspök sem a kor fogalmai szerint gyakorolt joghatóságot hívei és papjai fölött. Mivel a Munkács-központú keleti szertartású egyházszervezet kialakulása szorosan összefügg a ruszin nép magyarországi megtelepedésével, szükségesnek látjuk felvázolni annak fontosabb jellemzőit.¹

A 18. század végétől kezdődően éledező ruszin nemzeti öntudat egyházi képviselői Basilovits Joanniciustól² kezdve azt az álláspontot képviselték, hogy a ruszinok a magyar honfoglalást megelőző időktől kezdve őshonosak mostani lakóhelyükön. Sőt, a munkácsi püspökség megalapítását is – Pilgrim passauai érsekre hivatkozva – Cirill és Metód pannóniai térítése eredményének tartották. Ez a történelmileg igazolhatatlan, s többször megcáfolt állítás³ – különösen Anatolij Kralickij irodalmi tevékenységének köszönhetően⁴ – részévé vált a ruszin iden-

¹ Elsősorban Hodinka Antal (HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, a továbbiakban: HODINKA: *Történet*), Bonkáló Sándor (BONKÁLÓ SÁNDOR: *A rutének [ruszinok]*, Basel–Budapest 1996) és S. Benedek András (S. BENEDEK ANDRÁS: *A gens fidelissima: a ruszinok*, Budapest 2003) munkáira hagyatkozom.

² *Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosi Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX Factae. Exhibens seriem episcoporum Graeco-catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatum, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. Authore R. P. Joannicio Basilovits, Ordinis Sancti Basilii Magni, in vener. Monasterio de Monte Csernek ad Munkacs Proto-begumen, Cassoviae 1799, 77–78.*

³ HODINKA: *Történet*, 58–64.

⁴ Anatolij Kralickij (1835–1894), bazilita szerzetes, teológiai tanár a máriapócsi rendházban, majd házfőnök Munkácson. Az 1860-as évektől kezdve a galíciai eredetű ruszozofil irányzat követője. Száznál több történeti, szépirodalmi, néprajzi írása jelent meg többnyire leMBERGI lapokban. Történeti jellegű írásaiban is gyakoriak az irodalmi elemek. A ruszozofil törekvésekhez és Kralickijhez: MAYER

titásdiskurzusnak. Szintén gyenge lábakon áll az a feltételezés, mely szerint a ruszinok ősei a honfoglaló magyarokkal együtt érkeztek és telepedtek le a mai Kárpátalja területén, s ott egy önálló Ruszkaja Krajnában éltek egészen a 14. századig. Miközben a rutén segédcsapatok csatlakozása a honfoglaló magyarokhoz nem vitás, az is tény, hogy ezek az országban szétszórtan telepedtek le, s nyomaik megtalálhatóak mind a nyugati határvidéken, mind pedig Nógrád és Szilágy megyében is.⁵ A mai Kárpátaljára való honfoglaláskori tömeges telepítésükre nincs bizonyíték. Bonkáló Sándor meggyőzően cáfolja az állítólag itt szervezett Ruszkaja Krajna létezése mellett felhozott érveket is.⁶ A fenti két teóriával ellentétben történeti források egész sora támasztja alá a 13. század közepétől meginduló ruszin betelepülés tényét. A tatár pusztítás rámutatott az évszázados védelmi rendszer, a gyepűrendszer gyengeségeire, amit IV. Béla várrendszer kiépítésével váltott fel. A gyepűrendszer része volt a gyepűelve, ami hatalmas, lakatlan területsávot jelentett. A tatárjárás után ezek a hatalmas területek felszabadultak, királyi adományozás útján birtokokká szerveződtek és benépesítésre vártak. Az óriási embervesztést elszenvedett Magyar Királyság régi és a védelmi rendszer átalakítása révén kialakított új birtokait csak külföldről érkező telepésekkel tudták benépesíteni. Az Északkeleti-Kárpátok egykori gyepűire ekkor érkeznek a hegyvonulaton túlról – Halicsból, Podóliából és Bukonivából – a ruszinok. A telepítéseket többnyire korabeli „vállalkozók” végezték, akiket a nyugati vármegyékben soltészoknak, a keletiekben pedig kenézeknek neveztek. A soltészok vagy kenézek csoportosan hozták át az új telepéseket, miután az érintett földesurakkal megegyeztek a letelepülés feltételeiben. A „vállalkozók” kulcsszerepet játszottak az új falvak életében. Többnyire ők lettek a bírúk, beszédtek a földesúri adókat és garantálták a jobbágyi szolgáltatások elvégzését. Cserébe különféle jogokat (pl. malomtartás) kaptak és gazdasági előnyökben részesültek. Ezenfelül a letelepített jobbágyoktól is kaptak pénzbeli és természetbeli juttatásokat.⁷

A megtelepedés a síkvidéki területeken kezdődött az egykori gyepűvonal mentén, s a szabad területek megfogyatkozása után terjedt át a hegyvidékekre. A szervezeten lebonyolított telepítések mellett jelentős méreteket öltött az önkéntes beszivárgás is, melynek során a Kárpátokon túli területekről a jobb megélhetési lehetőségek reményében ruszin családok egyszerűen átszöktek Magyarországra. Ezek „felfedezése” és jobbágyi szolgáltatásokra kényszerítése később nem kis feladatot jelentett az érintett földesuraknak.

Mivel a szervezett telepítések és az önkéntes beszivárgások a Kárpátokon túli ruszin területek legkülönbözőbb vidékeiről indultak ki, az országba betelepült ruszin népesség nem mutatott egységes képet. A gyepűvonal mentén leghamarabb letelepült úgynevezett dolisnyánok, a síklakók eredetének meghatározása jelenti a legnagyobb problémát. Bonkáló Sándor szerint a Máramaros délnyugati, Bereg és Ung déli részén és Ugocsában megtelepült dolisnyánok valószínűleg távolabbi

MÁRIA: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910*, Budapest 1977.

⁵ BONKÁLÓ: *A rutének*, 18–20.

⁶ BONKÁLÓ: *A rutének*, 45–55.

⁷ BONKÁLÓ: *A rutének*, 21–22.

vidékekről, a volhiniai Poleszjéből és Podóliából érkeztek, mégpedig Moldávián keresztül. A ruszin népcsoportok közül ők érintkeztek a legtöbbet a magyar népességgel, s ez szokásaikon és életmódjukon is tükröződik. A síklakó ruszinoktól élesen megkülönböztethetőek a később érkező hegylakók, a verhovinaiak. Három nagyobb csoportjukat különböztethetjük meg. A huculok a 16. században kezdték betelepülésüket Galíciából és Bukovinából a Tisza forrásvidékére. Tőlük nyugatra, a Vihorlát és a Beszkidek vidékén telepedtek meg – ugyancsak a 16. századtól kezdődően és szintén Galíciából – a bojkók. Az Alacsony-Beszkidek lejtőin találjuk a harmadik hegyvidéki ruszin csoportot, a lemkókat. Ők a verhovinaiak közül elsőként, már a 13. században megkezdték letelepedésüket. Mivel a Kárpátok hegyerince itt alacsonyabb, mint keleten, a lemkók megtartották kapcsolataikat galíciai rokonaikkal. Mindhárom hegylakó ruszin népcsoport elsősorban állattartással foglalkozott. Mivel azonban ez a megélhetést önmagában nem biztosította, szívesen vállaltak idénymunkát (aratást és szüretelést) a magyarlakta területeken.⁸

A ruszin identitásdiskurzusban központi szerepet kapott Koriatovics Tódor podóliai herceg, aki a Lítván Nagyfejedelemség 14. század végi belső hatalmi küzdelmeiben Nagy Vytautaszal (1392–1430) szemben alulmaradva a Magyar Királyságban kért menedéket. Az őt politikai megfontolásból befogadó Zsigmond királytól (1387–1437) a Mária királyné halála után (1395) megüresedett munkácsi uradalmat kapta meg. Koriatovics alakja az itt alapított és később egyházkormányzati központtá fejlődött bazilita monostor történetével kapcsolatban kap különös figyelmet. Egy 1360-ra datált, de valójában csak 1418–1426 között hamisított⁹ alapítólevél szerint családi temetkezési helyként ő alapította és látta el birtokadományokkal a monostort. Magyarországra érkezését a hagyomány azzal a teljesen valószínűtlen elemmel egészítette ki, hogy kíséretét negyvenezer (!) fő alkotta. Basilovits,¹⁰ majd pedig a legendagyártó Kralickij¹¹ narrációjának köszönhetően a ruszin nemzettudatban Koriatovics nemzeti hőssé vált.

2. A Munkács-központú egyházszervezet kialakulása

Az egyre nagyobb létszámban betelepülő keleti szertartású ruszinok egyházkormányzati központjává a munkácsi monostor hosszabb, részleteiben nem teljesen ismert folyamat eredményeként vált. Alapítását Hodinka Antal a 15. század második évtizedére teszi.¹² A monostor első hiteles okleveles említése 1458-ból

⁸ BONKÁLÓ: *A rutének*, 61–80.

⁹ Hodinka és Alekszij Petrov meggyőzően bizonyították az alapítólevél hamis voltát: Hodinka Történet, 90–175. Lásd még: PETROV, ALEKSEI L.: *Medieval Carpathian Rus': the oldest documentation about the Carpatho-Rusyn Church and Eparchy*, Edited with a bio-bibliographic introduction by Paul Robert Magocsi, East European Monographs, New York 1998, 180–182.

¹⁰ BASILOVITS: *Brevís notítia*, I, 1–15.

¹¹ BONKÁLÓ: *A rutének*, 52–53.

¹² HODINKA: *Történet*, 175. Az 1391-ben sztauropég kiváltságot kapott (közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka alá rendelt) kórtvélyesi monostor (Máramaros) tehát időrendben mindenképpen megelőzi

való.¹³ Mátyás király ez év augusztus 14-én Budán kelt nyílt levelével nevezi ki Lukács presbytert a Munkács melletti rutén szertartású Szent Miklós monostornak nevezett plébániára. Az oklevél tanúsága szerint Lukács presbyter itt már korábban is joghatósággal bírt, melynek kezdetei, s egyben a püspökség kezdetei is Hodinka szerint 1439 és 1445 közé tehetőek.¹⁴ Jóllehet Lukács nem püspökként, hanem papként kerül említésre, a királyi kinevezés ténye, a joghatóságra való utalás, illetve a „szakadár” egyházakra egyáltalán nem jellemző javadalommal való ellátás (két falut, Bobovistyt és Laukát kapja javadalomként) azt jelzik, hogy egyszerű plébánosi kinevezésnél többről van szó. Hodinka szerint Lukács korszaka átmeneti időszak volt: lehetett akár felszentelt püspök is (amit Hodinka nagyon valószínűnek tart),¹⁵ a kezdetleges állapotok miatt azonban a királyi kancellária mégse nevezte püspöknek.¹⁶

Lukács presbyter nevével még egy 1488-ban keltezett oklevélben találkozunk.¹⁷ Utódjáról, Jánosról egy három évvel később kiadott oklevélből értesülünk. 1491. július 31-én II. Ulászló király megparancsolja a munkácsi Szent Miklós monostor joghatósága alá tartozó görög szertartású papoknak, hogy az ősi szokásoknak megfelelően Jánost ismerjék el püspöküknek.¹⁸ Egy 1493-as oklevélből egyértelműen kitűnik, hogy János Lukács közvetlen utódja volt.¹⁹ Ezek az oklevelek Jánost egyértelműen püspöknek nevezik és már meglévő, régi szokásokra és szokásos joghatóságra utalnak, ami azt jelenti, hogy a század végére a világi hatalom egyszerűen tudomásul vette ennek az egyházi közösségnek a létét és működését, s elfogadta, hogy püspöki rangú vezetőre van szüksége. Sőt, a világi hatalom számára az is magától értetődő volt, hogy a közösség belső viszállyai során döntőbíróként lépjen fel. Erről tanúskodik a már említett 1491. évi oklevél, illetve egy 1498-ban szintén II. Ulászló által kiadott irat, mely a munkácsi és a körtvélyesi monostor viszonyát rendezi. Ugyanakkor az is világosan látható, hogy a világi hatalom nem törekedett ennél többre. Míg a katolikus egyház fölött a magyar királyok a főkegyúri joggal élve őrkdtek, addig a munkácsi monostor körül szerveződő egyházi közösség kánonjogi megalapozásával nem törődtek. Se Mátyás, se pedig II. Ulászló nem látta szükségesnek, hogy a katolikus egyházszervezet mintájára az egyre nagyobb létszámú keleti keresztények közössége az ország északkeleti régiójában jól körülhatárolt egyházkormányzati kereteket kapjon. Az érdektelenség mögött nyilván az a meggyőződés állt, mely szerint a „szakadárok” a katolikusokhoz viszonyítva

a munkácsi kolostort. Máramarosban az 1320-as évektől kezdve már jelentős létszámú román népesség is élt. Pirigy István ezért a román kolostorok közé sorolja: PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története I–II.* Nyíregyháza, 1990, I., 70. A körtvélyesi monostorhoz: BAÁN ISTVÁN: A körtvélyesi monostor, in *Vigília*, 10/1988., 749–754.

¹³ HODINKA ANTAL: *A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*, Ungvár 1911 (a továbbiakban: HODINKA: *Okmánytár*), 1–2.

¹⁴ HODINKA: *Történet*, 188–192.

¹⁵ HODINKA: *Történet*, 218. Felszentelésére Lengyelországban vagy Moldvában kerülhetett sor.

¹⁶ HODINKA: *Történet*, 197.

¹⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 3–5.

¹⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 5.

¹⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 8.

másodrendű keresztények. Következésképpen nem tűnhetett se szükségesnek, se pedig kívánatosnak, hogy egyházi szervezettségük elérje azt a szintet, mely idővel esetleg társadalmi súlyuk növekedéséhez is vezethetne.

Az 1498-as oklevél után egészen 1551-ig egyetlen okirat sem maradt fenn a munkácsi püspökség történetével kapcsolatban.²⁰ Ez nem áll ok-okozati összefüggésben a fenti megállapítással, de jól illusztrálja a keleti szertartásúak helyzetét. Az 1551-től kezdve fennmaradt oklevelek tanúsága szerint a 16. század első felében a munkácsi monostor elpusztult.²¹ Valószínűleg ekkor semmisültek meg az erre a korszakra vonatkozó iratok is. Jelentős szemléletbeli változás a 15. század végi állapotokhoz képest nem történhetett, hiszen az 1551-ben I. Ferdinánd király által László püspöknek kiadott okirat szinte szó szerint ugyanazt tartalmazza, mint a II. Ulászló-féle dokumentum. Ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogy az uralkodó első ízben nevezi magát a munkácsi monostor egyháza főkegyúrájának.²² Ez az apró, korábban nem szereplő kitétel arra utal, hogy a reformáció elterjedésével, illetve a kettős királyválasztás miatt kialakult ingatag belpolitikai helyzetnek köszönhetően a keleti szertartású közösség némileg felértékelődött. A főkegyúri jogok kiterjesztése a munkácsi monostor fölé és ennek nyilvános deklarálása a bécsi udvar számára a hatalomgyakorlás új területét jelentette. Ugyanezt a törekvést fedezhetjük fel a politikai ellentábor, a szerveződő Erdélyi Fejedelemség részéről is. 1558-ban Izabella királyné Gyulafehérvárott kelt levelében elrendeli, hogy a Bereg vármegyei és a munkácsi tiszttartók ne szedjenek adókat Hilarion püspöktől (László püspök utódjától), illetve a monostor szerzeteseitől, mivel a régi magyar király rendelkezéseit felelevenítve felmenti őket az adózás alól.²³ Három évvel később fia, János Zsigmond engedélyezi, hogy Hilarion püspök maga jelölhesse ki utódját. Sőt, 1567-ben már arra is találunk példát, hogy János Zsigmond védelmébe veszi a monostor szerzetesait saját munkácsi tiszttartójával szemben. Kerepeczi Demeter ugyanis megtiltotta a szerzeteseknek azt, hogy saját rítusuk szerint végezzenek istentiszteleteket, ami ellen a szerzetesek a fejedelemnél panaszkodtak. Az ekkor még református fejedelem²⁴ az egy évvel később megszületett tordai országgyűlési határozat szellemében jár el, amikor biztosítani kívánja a munkácsi uradalmában élő keleti keresztények szabad vallásgyakorlatát. Ugyanakkor fontosnak tartja azt is, hogy azok is szabadon, akadályoztatás és félelem nélkül prédikálhassanak közöttük, akik a „*keresztény hitöt*” hirdetik. Hodinka ez utóbbit szintén a keleti szertartású papokra és szerzetesekre érti, de véleményünk szerint ez már a keletiek között végzett protestáns misszió szabadságára vonatkozik.²⁵

²⁰ HODINKA: *Történet*, 221.

²¹ Vö. az 1552. március 15-én kelt I. Ferdinánd által kiadott oklevél. HODINKA: *Okmánytár*, 14–15.

²² „...*nolimus, ut praedicta ecclesia sua, cuius, uti aliarum omnium regni nostri Hungariae ecclesiarum, supremi sumus patroni, iustis et antiquis debitis suis proventibus destituatur...*” HODINKA: *Okmánytár*, 13.

²³ HODINKA: *Okmánytár*, 16–17.

²⁴ 1562-ben hagyta el a katolikus hitet, rövid idejig lutheránus volt, majd református lett, végül pedig 1569-ben csatlakozott az unitárius felekezethez. OBORNI TERÉZ: *Erdély fejedelmei*, Budapest 2002, 22.

²⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 17–19. Az utasítást tartalmazó mondat kezdőszava („*mindazáltal*”) erre enged következtetni.

A tisztartó motivációit pontosan nem ismerjük, de több mint valószínű, hogy a keleti szertartásúak között végzett protestáns próbálkozások egyik korai megnyilvánulásáról van szó. A tisztartó a neki mindenben alávetett és kiszolgáltatót keleti szertartású szerzeteseket és papokat hatalmi szóval próbálja vallásváltoztatásra kényszeríteni – úgy, ahogyan az ezekben az években számos katolikus közösség esetében lezajlott.

Míg tehát a 16. század közepéig a munkácsi monostorban székelő püspökök joghatóságuk elismertetését csupán a királyi hatalomtól várták és kérték, a politikai viszonyok megváltozása, a központi hatalom meggyengülése és az új politikai formáció, az Erdélyi Fejedelemség kialakulása következtében két újabb szemponttal kellett számolniuk. Egyrészt a belpolitikai megosztottság elősegítette a hatalom helyi birtokosai, a földesurak megerősödését, akik a helyi ügyek, köztük a vallás ügyeinek intézésében nagyobb szabadsághoz jutottak. Másrészt a reformáció elterjedése és terjesztésének igénye a helyi földesurak részéről újabb kihívást jelentett a keleti szertartású közösség számára. Az 1560-as évek végéről fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy a munkácsi püspökök legnagyobb gondja a protestánssá lett helyi földesurak és tisztartóik támadásainak kivédése volt. A fentebb említett, szabad vallásgyakorlat tiltására tett kísérlet mellett a püspöki joghatóság korlátozásával és az anyagi források megcsapolásával találkozunk. Az 1568/69-ből fennmaradt hét dokumentum²⁶ jellemző panaszai: 1. a helyi földesurak és tisztartóik nem engedik, hogy a püspök – az ősi szokásoknak megfelelően – a paróchiákat látogassa, elvégezze az ilyenkor szükséges egyházi szolgálatokat és vizsgálatokat, oktassa a papságot és a népet, beszédje az ezért járó illetékeket; 2. nincs biztosítva az az ősi jog, hogy a püspök még életében kijelölhesse utódját; 3. a munkácsi tisztartók erőszakkal elveszik a monostor állatait és vagyontárgyait, a püspök halála után annak ingó és ingatlan javait önkényesen lefoglalják; 4. a papságot adókkal sújtják és jobbágyi szolgáltatásokra kényszerítik. A munkácsi püspök (1568-tól szentmiklósi László püspök) a királytól kér védelmet a helyi hatalmasságok visszaéléseivel szemben. Miksa király (1564–1576) több, a Szepesi Kamarának, a munkácsi tisztartóknak, főispánoknak írt levélben is próbálja orvosolni ezeket a panaszokat. Az uralkodói rendeletek azonban lényegesen nem változtattak a helyzeten, hiszen a panaszok a következő évtizedekben is ugyanazok.

Ugyanakkor egy másik, szintén ezekből az évekből származó forrás segít megérteni azt, mi biztosíthatta a keleti szertartású népességgel szembeni fellépés „társadalmi elfogadottságát”. Egy 1570-ben kiküldött kamarai vizsgálóbizottság jelentéséből²⁷ kitűnik, hogy a munkácsi uradalomban egyre nagyobb létszámban letelepülő ruszinok, papjaik és püspökük élete több okból is kiváltotta az őket meglátogató biztosok kritikáját, amit nyilvánvalóan osztott a régióban élő más nemzetiségű, vallású és társadalmi jogállású népesség is. A biztosok elszörnyülködnek azon, hogy az itt élő ruszin (és kevés számú román) népesség körében

²⁶ HODINKA: *Okmánytár*, 19–30.

²⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 28–30.

számos babonaság és vallási tévelygés virágzik. A válást a papjaiknak fizetendő illetékek fejében könnyedén engedélyezik. A vagyon elleni bűncselekményeket mindössze pénzbírsággal büntetik. Tizedet nem fizetnek, csak a püspöküknek, s a közterhekből is keveset vállalnak. Munkáctól Trencsénig egyre nagyobb létszámban települnek meg, mégpedig úgy, hogy a letelepülésért cserébe tizenkét év adómentességet kapnak, majd pedig annak lejárta után egyszerűen továbbállnak. A biztosok életüket, erkölcsi felfogásukat, vallásgyakorlatukat oly mértékben érzik ellentétesnek az elfogadott társadalmi normákkal, hogy gyakorlatilag nem is tartják őket igazi keresztényeknek.²⁸ Miközben az országban élnek, saját törvényeik szerint alakítják az életüket, amin a biztosok álláspontja szerint mindenképpen változtatni kell, hiszen megkárosítják az országot, mely befogadta őket. A jelentésben felbukkan a „reform” kifejezés is,²⁹ mégpedig abban az értelemben, hogy szükséges ennek az egész elvadult népnek a fokozatos reformja és az ország rendjébe való integrációja. Ez a reformigény itt fogalmazódik meg első alkalommal, hogy aztán bő két évszázadon át napirenden maradjon.

Az 1570-es jelentés után a következő Munkáccsal kapcsolatos források a század utolsó éveiből, 1597-ből származnak. A monostor, a püspök, a szerzetesek és a keleti szertartású klérus helyzete nem sokat változott. Ekkor a munkácsi uradalom már a református Rákóczi Zsigmond kezében van, akivel szemben a munkácsi püspök, László (árdánházi) ugyanazokat a panaszokat sorolja fel, mint elődje: a monostor javait elveszi, korlátozza a püspök joghatóságát és beleavatkozik a keleti szertartású közösség egyházi életébe. Rudolf király (1576–1608) és Mátyás főherceg elődeikhez hasonlóan megpróbálják védelmükbe venni a munkácsi püspököt,³⁰ de a gyakorlatban kevés esélyük van akarataik érvényesítésére. Sajnos az iratok közt nem maradt fenn olyan dokumentum, melyből Rákóczi Zsigmond álláspontja pontosan kiderülne.³¹ Mindenesetre nem járhatunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a későbbi erdélyi fejedelem az általa elismert és helyesnek tartott társadalmi és vallási normák elfogadtatása érdekében tartott kívánatosnak bizonyos változtatásokat a keleti szertartású közösség életében. Az is életszerűnek tűnik, hogy a kulturálisan oly különböző társadalmi réteg fölött földesúrként csak akkor gyakorolhatott szoros felügyeletet, ha annak elsőszámú vezetője, a munkácsi püspök tőle teljes egzisztenciális függésbe kerül. Ez magyarázhatja a monostor és a püspök legfontosabb bevételi forrásának, Bobovistye és Lauka falvak lefoglalását. A földesúr lépése valóban olyannyira érzékenyen érintette László püspököt, hogy szükségesnek látta személyesen panaszt emelni Rudolf királynál. Az anyagi természetű sérelmekkel a püspök azonos fajsúlyúnak érezhette Rákóczi Zsigmond azon törekvéseit, melyek a keleti szertartású közös-

²⁸ „...ain untreu unchristlich volkh” vagy „...ire priester welche sy auch für ire götter anbeten...” HODINKA: *Okmánytár*, 30.

²⁹ „...ain anfang zu einer reformierung dises groben volkhs...” HODINKA: *Okmánytár*, 29.

³⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 30–42.

³¹ Mindössze egy levéltöredék maradt fenn, melyben Rákóczi Zsigmond jogosnak tartja a két falu elvételét, a keleti szertartásba való beavatkozásáért pedig elnézést kér: HODINKA: *Okmánytár*, 41–42.

ség istentiszteleti formáinak és egyházfegyelmének megváltoztatására irányultak. A források ugyan keveset árulnak el ennek részleteiről (pl. a böjt megtiltása kerül konkrétan megfogalmazásra),³² de a fentebb idézett 1570-es jelentés alapján könnyen elképzelhetjük, hogy a külső szemlélők – legyenek azok katolikusok, vagy protestánsok – mennyire torz képet alkottak a keleti szertartású közösségek egyházi életéről, liturgikus hagyományáról, istentiszteleti rendjéről. Minthogy egészen leegyszerűsítve egy primitív nép babonáinak összességét látták bennük, szinte magától értetődőnek tarthatjuk, hogy az öntudatos református földesúr ezt mindenképpen megváltoztatandónak vélte. A 16. század végére a térségben (és általában az országban) kialakult politikai és vallási helyzet az ilyen törekvések számára igen kedvezőnek tűnhetett. A protestantizmuson belüli nagy viták lezárultak, a kálvini irányzat megerősödött, kiépült a református egyházszervezet, az ország lakosságának 85–90 százaléka valamelyik protestáns felekezethez tartozott, a katolikus struktúrák szinte névlegessé váltak, az Erdélyi Fejedelemség pedig biztos politikai háttérrel biztosította a vallási törekvésekhez. A Bocskai-felkelést lezáró bécsi béke (1606), illetve az azt becikkelyező 1608-as országgyűlés a magyarországi protestantizmusnak igen kedvező politikai helyzetet teremtett. Azok az uradalmak, melyeken keleti szertartású keresztények éltek, kevés kivétellel protestáns földesurak birtokában voltak. A 16. század végén tehát a külső körülmények összességében arra utalhattak, hogy a munkácsi monostor püspöke köré szerveződő egyházi közösség jövője mindenképpen a református helyi földesurak akaratától függ, akikkel szemben a királyi udvarban keresett oltalom keveset ér. Ha pedig a keleti keresztények felidéztek mindazt, ami a latin szertartású templomokkal és istentiszteleti formákkal történt a reformációval való „találkozás” után, nem lehetett kétségük afelől, hogy liturgikus hagyományuk és egyházfegyelmük nem élheti túl a református befolyást.

3. A katolikus alternatíva megjelenése

A keleti szertartásúak szempontjából semmi jóval sem kecsegtető forgatókönyv azonban nem valósult meg. Bár a Trienti Zsinat (1545–1563) reformprogramja hivatalos kihirdetés híján³³ igen lassan jutott el a Magyar Királyságba, a 17. század elején a magyar katolicizmus előtt mégis felcsillant a remény, hogy az „el-esettség évszázada”³⁴ valóban lezárásra kerüljön. A katolikus megújulás élcsapata, a jezsuita rend – igaz nehéz kezdet után – Magyarországon is megvetette lábát. A sikertelen első nagyszombati megtelepedés után (1561–1567), a rend 1591-ben Znióváralján kollégiumot nyitott, amit 1598-ban a kedvezőbb fekvésű Vágsellyére

³² HODINKA: *Okmánytár*, 33.

³³ FAZEKAS ISTVÁN: Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kihirdetésére Magyarországon 1564-ben, in TUSOR PÉTER–RIHMER ZOLTÁN–THOROCZKAY GÁBOR (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyve. Születésének 70. évfordulója ünnepére*, Budapest 1998, 154–164.

³⁴ HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973², 209.

helyeztek át. 1581-től kezdve hosszabb-rövidebb megszakításokkal Erdélyben is működhettek. 1588-tól kezdve soraikban tevékenykedik a magyar katolikus egyház sorsának 17. századi alakulását alapvetően meghatározó Pázmány Péter. 1596-os pappá szentelését követően egy ideig még Grazban, 1607-től kezdve viszont már kizárólag Magyarországon munkálkodik a katolicizmus megújításán. A trienti reform szellemiségével római tanulmányai során ismerkedett meg, úgy ahogyan az őt hazahívó Forgách Ferenc esztergomi érsek (1607–1615) is. 1579-től Rómában a jezsuita vezetés alatt álló Német-Magyar Kollégium fogadta és képezte a magyar katolikus egyház szolgálatára egyre nagyobb létszámban jelentkező ifjakat. A magyar katolicizmus 17. századi történetében, s azon belül a görög katolikus egyház létrejöttében az innen hazatérő világi papok (legtöbbjük később püspöki méltóságra emelkedve) fontos szerepet játszottak. A 16–17. század fordulóján Magyarországon is érezhetővé vált, hogy a trienti reformprogram alapján felvázolható a katolicizmus jövője. A tanbeli kérdések tisztázása (szentségek, megigazulás, szent hagyomány, hitvallás), az egyházfegyelem megszilárdítása, az új püspök-eszmény körülírása,³⁵ a papképzés reformja³⁶ (szemináriumok alapítása), az ígéhirdetés megújítása és a lelkipásztori szemlélet térhódítása egy olyan reformprogram elemei voltak, melyek a kortársak számára azt bizonyították, hogy az éppen aktuális és elkésztő arányok ellenére a katolicizmusnak van jövője Magyarországon. Minthogy adott volt egy világos reformprogram, s tehetséges és elkötelezett végrehajtók is akadtak (még ha sokáig nem is kellő létszámban), valamint a bécsi udvar részéről erőteljes politikai támogatás is érkezett, nem meglepő, hogy idővel a földesúri családok körében tapasztalható protestáns hegemonia megtört. Már a 16. század utolsó két évtizedében is történnék jelentős megtérések (maga Pázmány, a szatmári Daróczy Ferenc, vagy a későbbi nádor Eszterházy Miklós),³⁷ de a 17. század első éveitől, s különösen is Pázmány hazatérése, majd pedig esztergomi érsekké való kinevezése után látványosan megnő a katolikus egyházba visszatérő nemesi családok száma. Köztük a görög katolikus egyház létrejötté szempontjából különös jelentősége volt Homonnai Drugeth György 1601 körüli megtérésének, hiszen ezzel egy olyan főúri család lett katolikussá, melynek hatalmas Ung és Zemplén vármegyei birtokain nagy létszámban éltek keleti szertartású keresztények. Amilyen buzgalommal és odaadással támogatták ősei a reformáció elterjedését, megtérésétől kezdve ugyanolyan lelkesedéssel segítette a katolikus megújulás ügyét. Az első években még csak menedéket nyújtott az Erdélyből kiűzött jezsuitáknak, de hamarosan megfogant benne egy önálló jezsuita kollégium alapításának gondolata is. 1608-tól kezdve állandó jezsuita missziós központ működött Homonna városában, a környékbeli szintén katolikussá lett földesurak birtokközpontjaiban (Szatmár, Makovica), illetve 1614-től a konver-

³⁵ VÉGHSEŐ TAMÁS: A püspök-ideál reformja a Tridenti Zsinaton. in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *Ecclesiam aedificans: A 70. éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése*, Nyíregyháza 2002, 433–443.

³⁶ A kérdés részletes elemzése: GÁRDONYI MÁTÉ: *A papi élet reformja a trienti zsinat korában*, Budapest 1999.

³⁷ MOLNÁR ANTAL: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619), in MOLNÁR ANTAL: *Lebetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest 2009, 98.

tita Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánynak köszönhetően Kassa városában. A homonnai jezsuita kollégium megalapítására végül 1615-ben került sor.³⁸ 1612 és 1622 között a munkácsi uradalom is egy katolikus főúr, Eszterházy Miklós tulajdonában volt, aki természetesen támogatta azt, hogy a jezsuita páterek birtokain végezzenek missziókat.³⁹

Míg tehát a 16. század végén a keleti szertartású keresztények úgy érezhették, hogy sorsuk a református földesuraktól függ, a 17. század első éveitől kezdve közvetlen közelről szembesülhettek azzal, hogy létezik egy katolikus alternatíva is. Jogosnak tűnik viszont a kérdés: valóban elkerülhetetlen volt, hogy a keleti szertartású keresztények a két nagy felekezet valamelyikének befolyása alá kerüljenek?

4. Lett volna más kiút?

Ha a munkácsi monostor püspöke körül szerveződő keleti szertartású közösség lehetőségeit vonjuk vizsgálat alá, akkor abból kell kiindulnunk, hogy a korszak Magyarországon (és egész Európában) a felekezetszerveződés⁴⁰ kora. Az idegen szakkifejezéssel konfesszionalizációnak⁴¹ nevezett folyamat a 16. század közepétől lezajlott mind a hitújítás során született felekezetekben, mind pedig – a trienti reformprogram alkalmazása révén – a katolikus egyházban. A konfesszionalizációs modell jellemzői rövid összefoglalásban a következők: 1. az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklásának tudata; 2. egyértelmű hitvallásformula (confessio) kidolgozása és a heterodox értelmezési lehetőségek elvetése; 3. gondoskodás a hitelvek megfelelő képviselőiről (képzett papok, lelkészek, tanítók); 4. felekezetspecifikus oktatási rendszer kiépítése; 5. a művelődés újjászervezése és törekvés az oktatási monopólium megteremtésére; 6. vallási propaganda és cenzúra alkalmazása; 7. felekezetre jellemző istentiszteleti formák kidolgozása és a többi felekezettől megkülönböztető rítusok kihangsúlyozása; 8. sajátos nyelvezet kifejlesztése; 9. a felekezeten belüli ellenőrzés eszközeinek kidolgozása (zsinatok, vizitációk, lajstromok, anyakönyvek) és a disszidensek eltávolítása; 10. saját egyházszervezet kiépítése; 11. az államhatalommal alkotott szimbiózis.

A folyamat eredményeként világossá váltak a felekezethez való tartozás, illetve a többi felekezettől való különbözőség kritériumai. A hitvalláshoz való

³⁸ A homonnai kollégium alapításának körülményei és működésének első évei (forrásokkal): MOLNÁR: A homonnai jezsuita kollégium, 95–145.

³⁹ Ennek részleteire később visszatérünk.

⁴⁰ WOLFGANG REINHARD: Was ist katholische Konfessionalisierung? in *Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte* 198), hrsg. von WOLFGANG REINHARD–HEINZ SCHILLING, Heidelberg 1995, 426–427. A konfesszionalizációs modell bemutatása magyarul: TUSOR PÉTER: Felekezetszerveződés a kora újkorban, in *Vigilia* 2008/1., 15–30.

⁴¹ A „konfesszionalizáció/felekezetszerveződés” kifejezés a szakirodalomban egyre inkább felváltja az „ellenreformáció és katolikus reform” fogalom párost.

hűség ellenőrzésének lehetősége révén megerősödött a felekezetek belső rendje. A felekezettel azonos hitelveket valló világi hatalom segítségével kiépült az egyházszervezet, az oktatási rendszer, megeremtődtek a hitterjesztés strukturái (missziók, nyomdák). Magyarországon a katolikus felekezetszerveződést a királyi hatalom, míg a protestáns konfesszionalizációt az Erdélyi Fejedelemség támogatta. Helyi szinten pedig a földesurak biztosították a világi hatalom támogatását. A konfesszionalizáció folyamata tette lehetővé azt, hogy a Magyarországra érkező lutheri, majd kálvini eszmék gyökeret verhessenek és követőik intézményes formában, egyházi közösséggé szerveződve jelenhessenek meg a királyság vallási térképén. Ugyanez a folyamat emelte fel a magyar katolicizmust az „elesettséggé” állapotából és tette – szinte a semmiből – ismét meghatározó vallási közösséggé. A felekezetszerveződés ugyanakkor nem csak az egyes egyházakat konszolidálta, hanem a művelődésre és az oktatási rendszerre gyakorolt jótékony hatása révén magasabbra emelte az egyházi műveltség szintjét is. A protestáns és katolikus egyetemek és kollégiumok rendszerének kiépülése a pap- és lelkészképzés színvonalának oly mértékű emelkedését jelentette, melyet a középkorvégi állapotokkal nem is lehet összehasonlítani. Ha csak a katolikus pólust vizsgáljuk, a felekezetszerveződés folyamatát joggal nevezhetjük megújulásnak, reformnak, mai kifejezéssel modernizációnak. Ilyen értelemben a protestáns felekezetek eleve modern felekezetekként jöttek létre.

Korszakunkban tehát a Magyar Királyság északkeleti régióiban élő keleti szertartású keresztények a kor fogalmai szerint modern egyházaknak, felekezeteknek számító vallási közösségek „szomszédságában” éltek, melyek ráadásul nem csak az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklásáról, illetve műveltségbeli és társadalmi felsőbbrendűségükről voltak meggyőződve, hanem kötelességüknek tartották a hitvallásuk (konfessziójuk) elfogadásának lehetőségét más felekezetbelieknek is „felajánlani”. Mivel ez a „felajánlás” (térítés) nem csak a két nagy felekezet képviselői között zajlott le, hanem a keleti szertartású közösség tagjai felé is irányult, a fentebb említett „szomszédság” szükségszerűen „szorítássá” változott.

A felekezetek közötti küzdelemben a keleti szertartású közösségnek akkor lett volna esélye érvényesülni, ha a konfesszionalizációs modellt maga is alkalmazni tudta volna. Vessük össze a fentebb felsorolt pontokat a munkácsi monostor püspöke köré szerveződő ortodox közösség állapotával és valóságával. Az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklásáról ők is meg voltak győződve, s rendelkeztek az ezt összefoglaló, nicea-konstantinápolyi hitvallással. Kérdéses viszont, hogy ez a konfesszió mennyire játszott központi szerepet életükben, mennyire volt „reflektált” hitvallás. A külső szemlélők számára hitelveik egyáltalán nem tűntek tisztázottnak, leginkább babonás hiedelmeikről és gyakorlataikról emlékeznek meg.⁴² Nem kérdés viszont az, hogy a keletiek közössége sajátos, csak rájuk

⁴² Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy ezek a külső szemlélők (akár katolikusok, akár protestánsok) gyakran eleve fenntartásokkal, felsőbbrendűséggel közeledtek a keletiekhez, amihez többnyire a szükséges nyelvismeret hiánya is társult. Ez nyilvánvalóan akadályozta vallási életük alapos megismerését.

jellemző istentiszteleti formák és saját – ha nem is kellőképpen fejlett – vallási nyelvezet révén élesen elkülönült a többi felekezettől. Az összes többi ponttal való összevetésben azonban nem maradnak kérdőjelek. A talán leglényegesebb pontban, a világi hatalom támogatásában a keleti szertartásúak esélytelenek voltak. A Magyar Királyságban nem volt ortodox vallású, tehát velük azonos hitelveket valló hatalmi tényező. Mivel bevándorlásuk fokozatos volt és egy bizonyos gazdasági érdek mentén egy adott társadalmi réteget (a jobbágyságot) érintett, nemességük és polgárságuk egyáltalán nem volt. Nem voltak meg azok a csatornák, melyek a hatalmi szférákhoz vezethettek volna és megteremthették volna az érdekérvényesítés lehetőségét. Egyházszerkezetük fejletlensége is betelepülésük jellegéből fakadt. Láthattuk, hogy a munkácsi monostor püspöke létjogosultsága pusztán elismeréséért küzdött a 15. század közepétől kezdve. Ez a küzdelem a felekezeti harc korában egyre kilátástalanabbá vált, hiszen a más hitvallást valló hatalmi tényezőknek nem állt érdekében a keleti szertartású egyházszerkezet önálló fejlődése. Hasonló esélytelenséget állapíthatunk meg a felekezetspecifikus oktatási rendszer és papképzés kiépítése, illetve a kulturális szerveződés terén. Ortodox iskolák, papnevelő intézmények, nyomdák létrehozása azokat anyagilag támogató vagyonos társadalmi réteg híján szóba se jöhetett. Az ősi hagyományoknak megfelelően a papképzés parochiális szinten történt. Egy-egy paróchus maga mellé vette fiát, vejét vagy egy jobb képességű falubeli fiatalembert és átadta neki azt a tudást, amit ő maga is hasonló módon szerzett. Ez az új impulzusok befogadására képtelen, teljesen korszerűtlen oktatási rendszer nem tudott gondoskodni a hitelvek megfelelően képzett képviselőiről. Pedig a klérusnak nem csak a felekezeten belül kellett volna őrködnie a hit tisztasága fölött, de készen kellett volna állnia a más felekezetek irányából érkező új tanok kivédésére is. Láthattuk azt is, hogy a felekezet belső rendjének megőrzésére hivatott ellenőrzési mechanizmusok sem működtek, hiszen a földesúri hatalom könnyedén akadályozta meg a munkácsi püspök vizitációinak lebonyolítását. A konfesszionalizációs modell alkalmazására, a kor elvárásainak megfelelő modern felekezeti megteremtésére és a felekezeti küzdelemben való érvényesülésre az északkeleti vármegyékben élő keleti szertartásúaknak gyakorlatilag nem volt esélyük. S mivel mindkét szomszédos felekezet képviselői azzal az igénnyel léptek fel (hiszen ez logikusan kövekezett a felekezetszerveződés folyamatának dinamikájából), hogy valamilyen szinten meghatározzák az ortodoxok életét – akár úgy is, hogy egyszerűen áttérítik őket a maguk felekezetébe –, a kérdéssel való konfrontáció elkerülhetetlenné vált.

Szükséges megvizsgálunk azt a kérdést is, hogy az északkeleti vármegyékben élő ortodoxok a problémákkal szembesülve milyen mintákat követhettek. Hiszen Magyarországon más ortodox vallású népek is éltek, illetve a szomszédos országokban is jelentős ortodox egyházak működtek, melyekkel kapcsolatokat építhettek ki. Az országban élő más nemzetiségű keleti szertartású közösségektől komoly útmutatás nem érkezhett. Az erdélyi román ortodoxia sorsa csak annyiban különbözött a ruszinokétól, hogy ott a katolikus alternatívával nem kellett számolniuk, hiszen a reformátussá lett fejedelemség szinte teljesen kiszorította a katolikus egyházat. A kevés megmaradt katolikus pap és ferences szerzetes, illet-

ve az újra és újra visszamerészkedő jezsuiták erejét a katolikusok megtartása és lelkipásztori ellátása teljesen lekötötte. Az erdélyi román ortodoxoknak tehát kizárólag a református fejedelmek kísérleteivel kellett felvenniük a küzdelmet, akik viszont komoly és sikeres erőfeszítéseket tettek a román ortodox egyház fölötti irányítás megszerzése és a kálvini tanok terjesztése érdekében.⁴³ A Királyságban és a Hódoltság területén élő szintén ortodox vallású szerbek egészen más helyzetben voltak, mivel nemzeti önszerveződésük magas foka (melynek alapja éppen ortodox hitük volt), szilárd egyházszerzetük, gazdasági és katonai jelentőségük olyan védőhálót biztosított számukra a vallásukat érő külső támadásokkal szemben, melyről a ruszinok nem is álmodhattak.⁴⁴ A 16. század második felében megjelenő görög kereskedők gazdasági ereje, mely gyakorta sokszorosán felülmúlta a gazdasági élet helyi szereplőinek lehetőségeit,⁴⁵ szintén komoly védelmet jelentett a vallási kérdésekbe való külső beavatkozással szemben. Az ország határain belül tehát a munkácsi püspökséghez hasonló helyzetben lévő ortodox közösség, melytől segítséget vagy követendő mintákat kaphattak volna, nem volt.

Más a helyzet, ha az ország határain kívülre tekintünk. A Magyar Királyság északkeleti régiójának szomszédságában, a Kárpátokon túl – ahonnan a ruszinok érkeztek – a Lengyel-Litván Államban egy nagy ortodox egyház, a kijevi metropolia egyháza működött. Ennek egyik egyházmegyéje, a przemysli püspökség nagy valószínűséggel már a 15. század közepétől kezdve – pontosan meg nem állapítható intenzitású – kapcsolatokat ápolt a munkácsi monostor joghatósága alatt álló közösségekkel.⁴⁶ Bár a rutén egyház méreteit, társadalmi súlyát és rétegződését tekintve nem hasonlítható a munkácsi monostor körül szerveződő egyházhoz, a földrajzi közelség, az egyházi állapotok és a „válsághelyzet” hasonlósága, s legfőképpen a problémákra adott válasz miatt az ottani történéseket mindenképpen figyelembe kell vennünk.

⁴³ IOAN CHIRILA: Tolerance and intolerance in the Transylvanian legislative corpora (the 16th–19th centuries) in FODOR GYÖRGY–TÖRÖK JÓZSEF–TUSOR PÉTER (szerk.): *Felekezetek az Igazság szolgálatában. Történelem – Teológia – Önazonosság (1500–2000)*, Budapest 2009, 11–34. Közismert, hogy az erdélyi fejedelmek a népnyelv bevezetésével igyekeztek megnyerni a román ortodoxokat a reformáció eszméinek. Létrehoztak egy román református egyházat is.

⁴⁴ MOLNÁR ANTAL: A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 43–54.

⁴⁵ A görög kereskedő kolóniákhoz: VASSO SEIRINIDOU: Görög diaszpóra a Habsburg Monarchiában (17–19. század), Budapesti Negyed 54. 2006/4. [<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00038/seirinidou.html> 2010.10.09.] Debreceni történetükhöz: ZOLTAI LAJOS: *Debrecen város évszázados küzdelme a görög kereskedőkkel*, Debrecen 1935.

⁴⁶ Erre utal Jacob Susza chelmi püspök 1665-ben kelt beszámolója, melyet a Szentszékek készített: HODINKA: *Okmánytár*, 209–210., valamint Lippay György egri püspök – lentebb részleteiben is ismertetendő – beszámolója az 1630-as évek végéről: TUSOR PÉTER: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce), in Levéltári közlemények, 73 (2002) 200–242.

5. A rutén egyház megoldási kísérlete⁴⁷

Az 1569-ben megkötött lublini unió eredményeként létrejött Lengyel-Litván Államban a kijevi metropoliahoz tartozó kilenc egyházmegyében éltek ortodox hívek.⁴⁸ Az államszövetség területe a 16. század második felében elérte a 815 ezer négyzetkilométert, lakóinak száma pedig 7,5 millió volt: a lengyelek katolikusok, a ruténeknek nevezett ukránok és beloruszok pedig ortodox vallásúak voltak.

A Lengyelországgal szomszédos országokat már 1519/20-ban elérte a reformáció, magát Lengyelországot azonban csak később, a nemesség és a mágnások támogatásával. A lengyel protestantizmus legnagyobb gyengéje az volt, hogy lutheránusokra, kálvinistákra, cseh testvérekre és antitrinitáriusokra oszlott. Mivel az állam megtartotta katolikus jellegét, a protestáns csoportok összefogásra törekedtek a *Consensus Sandomirensis* révén (1570). 1573-ban toleranciát biztosítottak számukra (varsói konföderáció). I. Zsigmond (1506–48) és II. Zsigmond Ágost (1548–72) alatt viszont Lengyelország a trienti reformok mellett foglalt állást. Miután III. Zsigmond (1587–1632) lengyel királynak sikerült biztosítania azt, hogy Lengyelország a katolikus államok közösségének maradt a tagja, a római kúria elérkezettnek látta az időt arra, hogy kapcsolatokat kezdjen kiépíteni az államszövetség területén működő ortodox egyházzal és esetlegesen az orosz ortodoxiát is megnyerje a katolikus egyháznak.

Róma és Kijev kapcsolatainak jelentős előzményét képezte a Firenzei Zsinat, melyen Izidor kijevi metropolita is részt vett és aláírta az uniós határozatot. Hazatérve Izidor őszintén munkálkodott azon, hogy a Rómával való egységet egyháza is elfogadja. A klérus és az ortodox nemesség azonban határozottan visszautasította Izidor kezdeményezéseit. Bebörtönözték és máglyahalálra ítélték, csak szökés és menekülés révén tudta elkerülni a halált. Tanítványai ugyanakkor megőrizték kapcsolataikat a latinokkal, sőt az azt követő százötven év során a kijevi érseki széket mind a katolikusok, mind pedig az ortodoxok betöltötték.

Konstantinápoly eleste után (1453) a török megszállás következtében a pátriárka és a joghatósága alá tartozó egyházak közötti kapcsolatok nehézkessé váltak. Ez a folyamatos kapcsolattartás hiánya az egyházfegyelem, az egyházi élet és az egyházszervezet bomlásához vezetett. A pátriárka megbízásából időről-időre látogatást tevő főpapok súlyos visszaélésekről és zűrzavaros állapotokról számolnak be. A protestantizmus elterjedése a 16. századi Lengyelországban nem csak a latin szertartású katolikusokat érintette, hanem az ortodoxokat is. Az ortodox egyházi

⁴⁷ TURIJ, OLEH: A kijevi egyház önazonosságának alakulása a breszti unió után, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 35–41. D. MOLNÁR ISTVÁN: *Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és a mai Lengyelországban*, Budapest 1995. ERNST CHR. SUTTNER-KLAUS UND MICHAELA ZELZER: Dokumente der Brester Union, in *Ostkirchliche Studien* (2007), 275–321. M. V. DMITRIEV: Historische Voraussetzungen und die Genese der Union von Brest: Fakten und Deutungen, in *Ostkirchliche Studien* (2007), 322–343.

⁴⁸ Lemberg-Halics, Volodimir, Pinszk-Turow, Chelm, Luck, Przemysl, Polock, Csernihov, Szmolenszk. Ezek határai igen bizonytalanok voltak.

élet egyre mélyülő válsága aggodalomra adott okot nem csak a klérus képviselőinek, hanem a főnemesség egyes tagjainak is. Utóbbiak közül kiemelkedett Konstantin Osztrogszkij herceg, kijevi vajda, aki hatalmas földbirtokokkal rendelkezett. Felvette a kapcsolatot a jezsuita Antonio Possevinóval, aki XIII. Gergely pápa követe volt Rettegett Iván orosz cár és Báthory István lengyel király udvarában, valamint a szintén jezsuita Piotr Skargával,⁴⁹ aki a lengyelországi és litvániai katolikus megújulás vezéralakja volt. Osztrogszkij levelezésben állt a pátriárkával és az ortodox egyházban igen nagy befolyással rendelkezett. A herceg kezdeményezése megosztotta az ortodox püspököket. Egy részük látva a konstantinápolyi patriarchátus gyengeségét, Róma felé fordult. Köztük volt a lemergi, lucki (Ciril Terleckij), a chelmi és a pinszki püspök. Mások felelevenítve a Firenzei Zsinat utáni ellenállást, ezt határozottan elutasították. 1590-től kezdődően az uniót pártoló püspökök a szokásos évenkénti szinódusokon mindig napirendre tűzték a Rómával való egység kérdését kihangsúlyozva, hogy a pápa főségének elfogadása csakis az ősi hagyományok és egyházi struktúrák megőrzése mellett értendő. Fontos érv volt az is, hogy tömeges jelenséggé vált az ortodox hívek rítusváltoztatása és csatlakozása a latin szertartású katolikus egyházhoz, mely az uralkodó nemzet, a lengyel vallása volt. A társadalmi felemelkedés követelményévé is vált a katolizálás. 1592-ben III. Zsigmond király felkarolta az ügyet és támogatásáról biztosította az uniót. 1593-ban az egyik legjelentősebb püspöki székhely, Volodimir élére Ipatij Pocij került, aki az unió ügyének elkötelezett híve volt. Pocij megbeszéléseket kezdeményezett a püspökökkel, melyeken már a lengyel katolikus főpapok és a kancellár személyében az állam is képviseltette magát. Ezek eredményeképpen a püspökök 1594 decemberében egy nyilatkozatot írtak alá, melyben kifejezték szándékukat a Rómával való egyesülésre. A nyilatkozatot csak két püspök, a lemergi (jóllehet korábban támogatta az ügyet) és a przemysli nem fogadta el. Aláírta viszont a kijevi metropolita Michal Ragoza, aki mindaddig bizonytalan volt az unió elfogadása tekintetében. Pocij és Terleckij rávették a metropolitát arra, hogy hívjon össze egy szinódust az egység kimondására. Ez a szinódus (a kijevi metropolia kilenc püspöke) 1595 június-júliusában Bresztben gyűlt össze és megfogalmazta az unió feltételeit, melyek közül a leglényegesebbek: 1. a rutének nem kívánják megváltoztatni a hitvallás szövegét és beiktatni a *Filioque* kifejezést. Megmaradnak a görög egyház megfogalmazása mellett, mely jobban kifejezi a Szentlélek egy princípiumtól való származását: *a Patre per Filium*. 2. A rutének meg kívánják tartani a keleti egyháztól kapott liturgikus szokásaikat. 3. Megtartják a két szín alatti áldozás gyakorlatát. 4. A keresztség szentségének kiszolgáltatása és

⁴⁹ Piotr Skarga 1535-ben született Grójecben. Krakkói egyetemi tanulmányai után Lembergben szentelték pappá, majd Bécsbe, később pedig Rómába ment, ahol belépett a jezsuita rendbe. Visszatérve Lengyelországba II. Zsigmond udvarában szónoki tisztet töltött be. 1579-ben a vilnai jezsuita akadémia rektora lett, amit Báthory István alapított és akinek tanácsosa volt. 1584-től a krakkói jezsuiták vezetője. A katolikus megújulás és ellenreformáció harcos képviselőjeként sokakat visszatértet a katolikus egyházba. 1588-tól kezdve III. Zsigmond király udvari prédikátora egészen haláláig. Lengyelre fordította Baronius Annalesének egy részét és megírta a Szentek életét. Jelentős részt vállalt az 1596-os breszti unió létrehozásában. 1612-ben halt meg. FARRUGIA, EDWARD G. (a cura di): *Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, Roma 2000, 707–709.

a kapcsolódó liturgikus cselekmények a régi szokások szerint megmaradnak. 5. Elfogadják a tisztítótűz tanát. 6. Elfogadják a Gergely-naptárt, megtartják viszont a Húsvét és az ünnepek megszokott módját. 7. A papok továbbra is nőülhetnek, de csak egyszer. 8. Az érseki, püspöki és más nagyobb egyházi tisztségek betöltésekor csak rutének vagy görögök jöhetnek számításba. Megmarad a püspökválasztás régi szabadsága. 9. Az egyesült papság megkapja ugyanazokat a jogokat, kiváltságokat és mentességeket, melyeket a katolikus papság élvez. Az egyesült püspökök szenátusi tagságot kapnak. 10. A latin és a bizánci szertartásúak közötti házasságok megengedettek és a felek közül egyik sem kötelezhető rítusának elhagyására. 11. A szerzetesek és a kolostorok továbbra is a területileg illetékes püspökök joghatósága alatt maradnak. 12. A rutének templomai és kolostorai nem alakíthatóak át latin szertartásúakká. Ha a latinok ezt mégis megteszik, akkor kötelesek visszaállítani az eredeti állapotot, vagy pedig új templomot vagy kolostort építeni. 13. A rutének saját iskolákat nyithatnak, ahol a maguk nyelvén és a maguk szokásai szerint folyik az oktatás. Joguk van saját, a püspökeik felügyelete alatt működő nyomdák létrehozására. 14. A fontosab városokban lévő székesegyházak vagy plébániák adminisztrációja kerüljön a város püspökének joghatósága alá és a világiak semmiképpen se szólhassanak bele az irányításukba. 15. Az egyesültek védelmet kapnak a konstantinápolyi pátriárkával szemben.

Dogmatikai kérdést csak két pont érint (*Filioque* és a tisztítótűz), a többi a szokások megőrzésére és a király által garantálandó társadalmi egyenjogúsításra vonatkozik. A szinódus bezárása után 1595 júliusától december közepéig folytak a tárgyalások a varsói nuncius, a lengyel király, az unió támogatói és ellenzői között. Decemberben Pocij és Terleckij Rómába utaztak, ahol VII. Kelemen magánkiallatáson fogadta őket és az unió feltételeit tartalmazó iratot tanulmányozás céljából átadta egy erre a célra felállított bíborosi bizottságnak. Római részről az unió alapdokumentumának a Firenzei Zsinat határozatait tartották. Maga az unió azonban mégsem a Firenzében alkalmazott eljárás keretében, vagyis két egyenrangú fél megegyezése formájában kötött meg, hanem a pápa egyoldalú kijelentésével, mely szerint visszafogadja az egy, igaz katolikus egyházba azokat a kijevei metropoliahoz tartozó püspököket, akik eddig szakadárok voltak. Ekkor a Kúriában már a IV. Piusz által 1564-ben kiadott *Romanus Pontifex* kezdetű bulla szellemében gondolkodtak az egyház egységéről, illetve az egység megvalósításának mikéntjéről. Ebben az úgynevezett „trienti modellben”, mely a „firenzei modellt” váltotta, a keleti egyházak és rítusuk egyértelműen másodrangú megítélésben részesültek a nyugati egyházhoz és a latin rítushoz képest.⁵⁰

A visszafogadás 1595. december 23-án ünnepélyes keretek között a pápai palota Konstantin-termében történt meg. Először felolvasták a rutén papság kérényét a pápa előtt, majd a két püspök a maguk és az egész klérus nevében el-

⁵⁰ A „firenzei” és „trienti” modellről: SZABÓ PÉTER: A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi strukturái az uniók korában (15–17. század), in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 15–33.

mondták a katolikus hitvallást és engedelmességük jeleként megcsókolták a pápa lábát. Ezek után a pápa kijelentette, hogy őket, püspöktársaikat és híveiket ezenél visszafogadja a katolikus egyház közösségébe. Egyúttal felmentette őket minden egyházi fenyíték alól, amivel szakadár voltak miatt őket korábban sújtották. Mindezt egy apostoli konstitúció formájában írásba is foglalták. A pápa akkor nem foglalkozott a rutének által megfogalmazott feltételekkel. 1596. február 23-án viszont hivatalos dokumentumban garantálta a rutének kiváltságait, melyek közül kiemelkedik az, hogy a kijevi metropolitának jogában áll a megválasztott püspökök megerősítése. Őt magát viszont a püspökök általi megválasztása után a pápa erősíti meg. Egy brevében elrendelte, hogy a Rómában képviselők által megkötött uniót a rutén klérus egy szinódus keretében ünnepélyesen erősítse meg. Ezzel egyidejűleg felszólította a lengyel királyt, a főnemességet és a felsőklérust, hogy az egyesült püspököknek biztosítsanak helyet a szenátusban és az egyesült papságnak adják meg a katolikus papoknak járó jogi státuszt. Erre azonban még nagyon sokáig egyáltalán nem került sor.

A VII. Kelemen által előírt szinódusra 1596. október 16. és 20. között Bresztben került sor. Az uniót letárgyaló püspökök elkövették azt a súlyos hibát, hogy a tárgyalásokból kihagyták az egész folyamatot elindító Osztrogszkij herceget, aki ezért az unió ellenzője lett. Az uniót kérvényező iratot aláíró kilenc püspök közül kettőt rávett arra, hogy vonják vissza aláírásukat (egy pedig időközben meghalt). Így az uniót megerősítő zsinaton már csak hat püspök vett részt, miközben a városban az unió ellenségei a herceg vezetése alatt egy ellenzsinatot tartottak. Egyházi vezetőjük egy Nicéfor nevezetű exarcha volt, aki magát a konstantinápolyi pátriárka képviselőjeként definiálta. Vezetésével az ellenzsinat kiközösítette az uniót elfogadó püspököket. A következő évben az exarchát kémkedés vádjával bíróság elé állították és örökös kolostorfogságra ítélték. A Rómával egyesült püspökök zsinata hivatalosan is ratifikálta az uniót, s erről egy dokumentumot küldött a pápának (ezért nevezik az uniót breszti uniónak), valamint körlevélben szólították fel a joghatóságuk alatt álló híveket az unió elfogadására.

Az Osztrogszkij herceg befolyása alatt álló egyháziak és nemesek munkálkodásának eredményeként az unió nem került gyors és zökkenőmentes elfogadásra. Elsősorban a kozákok utasították el, akik lengyel praktikát láttak az unió mögött. A lengyel állam viszont befejezettnek és véglegesnek tekintette az ortodoxok unióját Rómával, s csak az egyesült hierarchiát ismerte el hivatalosan. 1620-ban viszont Theophanes jeruzsálemi pátriárka útban Moszkva felé Jób Boreckij személyében nem-egyesült kijevi érseket és több más püspököt szentelt. Ezzel létrejött egy ortodox, az egyesüléssel párhuzamos hierarchia. 1623-ban a lengyel állam a kozákok nyomására arra kényszerült, hogy az ortodox hierarchiát is elismerje. Sőt, az uralkodók egyes unitus egyházmegyék átadásába is beleegyeztek, vagy egy egyesült püspök halála után elnézték, hogy az ortodoxok egyszerűen átvegyék az egyházmegyét. A Rómával egyesült egyházszervezet csak a 17. század végén és a 18. század elején tudott megszilárdulni.

Az egyházi élet válságára, a latin egyház beolvasztó törekvéseire, valamint a protestáns hatásokra a rutén ortodoxia egyik válasza tehát a Rómával való, pontos

feltételek mellett megkötött egység volt. Ahogyan Dmitriev⁵¹ is kihangsúlyozza: a Szentszék, a lengyel katolikus egyház és a központi hatalom érdekelték voltak ugyan az egység megeremtésében, a kezdeményezés azonban kétség kívül az ortodox püspököktől indult ki. Ez arra utal, hogy lehetőségeiket reálisan felmérve a válságból kivezető utat csak a latin egyházzal és a nyugati kultúrával való találkozásban látták meg. Az unió nem hozta meg azt az eredményt, amit vártak tőle. A latin egyház másodrendű katolikusokként tekintett rájuk, s e mellett a rutén egyház kettészakadásának fájdalmas tapasztalata is osztályrészükké vált. Ennek ellenére a Rómával nem egyesült rutén egyház 17. századi története részben mégis püspökeik 16. század végi helyzetértékelésének helyességét igazolja. A válságból továbbra is kivezető utat kereső rutén ortodoxia 17. századi kiemelkedő alakja, Mogila Péter kijevi metropolita reformprogramja – ugyan antiunionista és Róma-ellenes ideológiai háttérrel – a nyugati kultúra és oktatási rendszer adaptációjára épült. Kiemelkedő műveltségre ő maga is nyugat-európai egyetemeken tett szert. Mikor az 1630-as években a kijevi kolostor archimandritájaként, majd pedig metropolitaként egyházának megújításához lát, azokat az európai mintákat követi, melyek hatékonyságáról korábban személyesen győződött meg. A jezsuita kollegiumok mintájára hozza létre a *Collegium Kijoviense*-t, ahol a latin nyelv tanítása és használata magától értetődő volt. Sőt, főművét, az *Orthodoxa confessio fidei*-t is latinul írta meg.⁵²

Mindaz tehát, ami a katolikus egyházban a Trienti Zsinat után kibontakozó reform eredményeként – mind az egyházi élet, mind pedig a művelődés és az oktatás megújítása terén – lezajlott, olyan modell kialakulásához vezetett, mely más, válságból kivezető utat kereső felekezetek számára is valamilyen formában adaptálhatónak tűnt.

6. Nem volt más kiút

Visszatérve a Magyar Királyság északkeleti régiójában élő ortodoxokhoz, láthatjuk, hogy lehetőségeik meglehetősen szűkösek voltak. Ha arra gondolunk, hogy a felekezetszerveződés korában milyen nagy jelentősége volt a közjogi státusznak, a társadalmi beágyazottságnak, a világi hatalom támogatásának, valamint a felekezeti oktatásnak, s ezen belül is a papképzésnek, továbbá a stabil egyház-kormányzati kereteknek, felmérhetjük, milyen csekély esélyük volt az önerőből való megújulásra és az autonómia megőrzésére. A Mogila-féle út (befogadni a nyugati impulzusokat és egyidejűleg elutasítani az uniót) előttük zárva volt. Nem volt egy Mogilához hasonlítható vezetőjük, nem volt anyagi bázisuk a saját intézményrendszer kiépítéséhez és művelődés megszervezéséhez. Mind a kelet- és délkelet-európai ortodoxiához, mind pedig a magyarországi felekezetekhez viszo-

⁵¹ DMITRIEV: *Historische Voraussetzungen*, 326.

⁵² GEORGIJ FLOROVSKIJ: *Vie della teologia russa*, Genova 1987, 37–47.

nyítva a perifériára szorultak. Ebben a sajátos perifériaegyházi státuszban pusztá létük és fennmaradásuk is kérdésessé vált, hiszen azt tapasztalták, hogy a katolikus és protestáns missziók sikerrel apasztják híveik létszámát. Már a fentebb idézett János Zsigmond által 1570-ben kiadott levélben is láthattuk, hogy bár a munkácsi várkapitányt a keletiek szabad vallásgyakorlatának biztosítására utasítja, egyúttal biztosítottan kívánja látni azt is, hogy a protestáns prédikátorok köztük végzett missziója elé se gördüljön akadály.⁵³ Ennek a térítésnek pedig egészen biztosan volt eredménye, amiről Lippay György egri püspökként az 1630-as évek végén írt jelentése is tanúskodik. Az egyházmegyéje állapotáról Rómába küldött beszámolójában utal az erdélyi fejedelem próbálkozásaira: „*Ez a pátriárka [ti. a munkácsi püspök], bár az erdélyi fejedelem mindenféle ármánykodással, falvainak, birtokainak elvételével a kálvinizmus felvételére akarta kényszeríteni, megmaradt vallásában. Igaz, akadnak olyan települések is, amelyek már az eretnekségre tértek és beengedték a prédikátorokat.*”⁵⁴ Ugyan ebben a jelentésben viszont arról is olvashatunk, hogy a latin misszionáriusok próbálkozásai sem maradtak sikertelenek. A püspök információi szerint hét-nyolc ruszin falu a katolikus hit és a latin rítus felvételére ajánkozott, sőt korábban ez már több faluban le is zajlott.⁵⁵ A homonnai jezsuiták ungvári, munkácsi, parnói, kassai, szerednyei, pácini, kisvárdai és szatmári misszióiról (1615–1619) szóló beszámolóiban a kálvinisták és lutheránusok megtérítése mellett gyakran olvashatunk a „rutén skizmából” visszatértekről, sőt egy egész ruszin falu áttéréséről.⁵⁶ A forrásokból nem derül ki egyértelműen, hogy ezek a térítések rítusváltással is együttjártak-e, de a gyakorlati kivitelezésről elejtett egyik megjegyzés sokat sejtet. Az 1615. évi munkácsi misszióról megtudhatjuk, hogy a jezsuita páter a „rutén templomban” hordozható oltár fölött végzett szentmisét és az Oltáriszentség helyes tiszteletére tanította az ortodoxokat.⁵⁷ Ez mindent elárul arról, hogy a keleti rítusban felszentelt oltárt és az azon bemutatott eucharisztikus liturgiát mennyire értékelték. Következésképpen az áttérést is a latin rítusra való áttéréssel kiegészítve érezhették teljesnek.

Ebben a szorongatott helyzetben a munkácsi monostor köré szerveződő egyházi közösség számára a katolikus egyházzal a keleti rítus sértetlenségét biztosító feltételek mellett megkötött unió gyakorlatilag az egyetlen járható útként jelentkezett. Egyfajta menekülési út volt abba a modern világba, ahová a szomszédos felekezetek már eljutottak. Ennek felismerése és közösségen belüli elfogadása azonban egyáltalán nem volt zökkenőmentes, ahogyan azt rögtön az első uniók kísérlet kudarcja is bebizonyította.

⁵³ HODINKA: *Okmánytár*, 17–19.

⁵⁴ Idézi: TUSOR: Lippay György, 200–242.

⁵⁵ TUSOR: Lippay György, 206.

⁵⁶ MOLNÁR: A homonnai jezsuita kollégium, 116–146.

⁵⁷ MOLNÁR: A homonnai jezsuita kollégium, 126. További példák Lackonál: LACKO, MICHAEL: *Unio Uzhorodiensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, Roma 1965, 38–39.

7. A krasznibródi kísérlet

Az első uniós kísérlet a már említett Homonnai Drugeth György nevéhez fűződik. Láthattuk, hogy a hatalmas zempléni és ungi birtokokkal rendelkező főúr 1601 körüli megterése után az északkelet-magyarországi katolikus megújulás egyik legfontosabb támogatójává vált. Birtokain 1608-tól kezdve folyamatosan jelen voltak a jezsuita páterek, köztük a korszak legjelentősebb jezsuita személyisége, Dobokay Sándor. A missziók által elért eredményeken felbuzdulva 1612 nyarán a gróf nekikezdett egy jezsuita kollégium – a katolikus megújulás legfontosabb intézménytípusának – szervezéséhez.⁵⁸ Ezzel egyidejűleg figyelme a birtokain élő keleti szertartásúak felé fordult. Mivel Lengyelországban is voltak birtokai, az ottani uniós folyamatok eredményeiről közvetlenül is értesülhetett. A rutén egyház megoldási kísérletét birtokain is adaptálni kívánta, mégpedig meglehetősen sajátos módon. Elsősorban földesúri hatalmára építve akarta az uniót megvalósítani. Figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a rutén egyház uniójának létrejöttében döntő momentumnak számított az, hogy az unió kezdeményezése – ahogyan azt fentebb láthattuk – a közösségen belülről indult. Homonnai Drugeth György egészen más irányból kezdi az unió megszervezését. 1613-ban felvette a kapcsolatot Stanislav Siczziński przemysli római katolikus püspökkel, kinek segítségét kérte.⁵⁹ Siczziński a városban székelő görög katolikus püspököt, Athanasius Krupeckijhez⁶⁰ ajánlotta a gróf figyelmébe, akit az még abban az évben meghívott birtokaira. A forrásokban nem találunk utalást arra, hogy Drugeth gróf kapcsolatba lépett volna a munkácsi püspökkel, az „oláh” származású Szergejjel, aki az átmeneti katonai sikereit élő Vitéz Mihály (1557–1601) kinevezése alapján 1600 nyarán került a monostor élére⁶¹ és azt patrónusa gyors bukása után is egészen 1619-ig sikeresen megtartotta.⁶² Szergej mellőzésével kapcsolatban találgatásokra vagyunk utalva. Kézenfekvőnek tűnik az a válasz, hogy Drugeth György nem

Homonnai Drugeth György

⁵⁸ MOLNÁR: A homonnai jezsuita kollégium, 104–114.

⁵⁹ Erről maga Siczziński számolt be a pápának 1613 novemberében írt levelében. A levelet idézi HODINKA, LACKO és PEKAR is: HODINKA: *Történet*, 262.; LACKO: *Unio Užhorodiensis*, 46–47. és ATHANASIIUS B. PEKAR: *The history of the church in Carpathian Rus'*, New York 1992, 20.

⁶⁰ Krupeckijhez: PELESZ, JULIAN: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, 2 Bände Wien, 1878–1880, vol. II. 341–345.

⁶¹ LACKO: *Unio Užhorodiensis*, 41–45.

⁶² Ez elsősorban annak tudható be, hogy már 1601-ben oltalomlevelet kapott a bécsi udvartól: HODINKA: *Okmánytár*, 43–45.

kívánt a szomszédos uradalom életébe beavatkozni. Ugyanakkor azt láttuk, hogy a jezsuita atyák működését az uradalmi határok nem befolyásolták. A Drugeth család birtokairól kiinduló pátereket Munkácson is szívesen látták. Annál is inkább, mivel ebben az időszakban a munkácsi uradalom birtokosa is katolikus volt. Joggal feltételezhetjük, hogy Eszterházy Miklós nem gördített volna akadályokat Homonnai Drugeth György elé, amennyiben annak szándékában állt volna a munkácsi püspököt is megszólítani. Valószínűbbnek tűnik az, hogy a jezsuita páterek munkácsi missziói során egyértelművé vált Szergej püspök unió-ellenes álláspontja. A püspök a havasalföldi Tismana monostorából érkezett Munkácsra, s miután 1619 körül menekülnie kellett, ugyanoda tért vissza. Tíz évvel később a monostor archimandritájaként fejezte be életét. Michael Lacko meglehetősen részletességgel mutatja be életútját, melyben nem találunk utalást arra, hogy az unió iránt bármiféle érdeklődést mutatott volna. Lacko feltételezése szerint Krupeckij működése idején Szergej püspök egy időre el is hagyta Munkácsot.⁶³

Bár az ok pontosan nem ismerhető, viszont tény, hogy a Drugeth György által kezdeményezett unióból az érintett közösség legfőbb egyházi vezetője kimaradt. A gróf arra alapozta elképzeléseit, hogy a birtokain élő ortodox papságot az idegenből hívott püspök is meg tudja győzni. Sőt, talán arra gondolt, hogy a már Rómával egyesült egyházban élő püspök hitelesebben tudja felvázolni a klérus előtt az unió előnyeit. Krupeckij működésének első szakasza bizakodással töltötte el a grófot. 1613 őszétől a püspök bejárta az uradalom ruszin falvait és néhány hónap alatt mintegy ötven papot állított az unió ügye mellé. A papságot elsősorban az unióval járó egyházi kiváltságok és mentességek győzték meg. Az egyszerű nép számára azonban egyáltalán nem volt világos, miért is járna előnnyel a katolikus egyházzal való egység és legfőképpen mi is lenne annak pontos tartalma. A rítusváltások, illetve a keleti rítus lenézésének korábbi tapasztalata inkább az ellenérzéseket és a gyanakvást erősítette bennük.

A Krupeckij-misszió kezdeti sikere elbizakodottá tette mind a grófot, mind pedig magát a püspököt, ami elhamarkodott cselekvésre készítette őket. Homonnai Drugeth György terve szerint az unió ünnepélyes deklarálására egy olyan egyházi eseményen kellett sort keríteni, melyen nagy létszámban vesznek részt mind a hívek, mind pedig a papok. Ez önmagában helyes elképzelés, viszont kérdés marad, hogy a gróf miként képzelte mindezt a nép felkészítése nélkül. Azzal sem számolt, hogy a papság is megosztott volt, mégha jelentős létszámban is sikerült papokat az unió elfogadására rávenni. Az esetleges kudarc lehetőségével nem is számolva, a gróf 1614 Pünkösdjére tűzte ki az unió kihirdetését. A helyszín az újjáépített krasznibródi⁶⁴ monostor temploma

A krasznibródi monostor

⁶³ LACKO: *Unio Užhorodiensis*, 47. Az sajnós nem derül ki, Lacko mire alapozza ezt a feltételezést.

⁶⁴ SZTAVROVSKY GYULA: A krasznibródi kolostor, in Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1896, 26–30., 61–63., 101–104., 141–144., 173–176., 205–208., 237–240.

volt, ahová a pünkösdi búcsúünnepre minden évben nagy létszámban érkeztek zarándokok. Egy jezsuita szemtanú leírásából⁶⁵ tudjuk, hogy az ünnep előestéjén mintegy tizenháromezer zarándok gyűlt össze a zarándokhelyen, hogy megtekintse az új templomot és imádkozzon az ott őrzött csodatévő Istenszülő-ikon előtt. A templom azonban még nem állt készen a másnapi szentelési liturgiára. Ezért éjszaka Krupeckij püspök kitereltette a zarándokokat a templomból és bezáratta az ajtókat. A püspökkel és tevékenységével nem rokonszenvezők ezt a pillanatot használták fel arra, hogy a templomból kiszorult elégedetlen tömeget a püspök ellen fordítsák. Futótűzként terjedt el a zarándokok között az a rémhír, hogy a nép eltávolítása a csodatévő ikontól már az unió következménye és ez csak egyike a keletiek hagyományát és szokásait érintő nemkívánatos változtatásoknak, melyek bevezetésére Krupeckij püspök készül. A tömeg pillanatok alatt a püspök ellen fordult, akinek hamarosan a testi épségéért kellett aggódnia. Szorult helyzetéből a gróf katonái mentették ki, akik a lincselést csak a tömeg szétkergetésével és a hangadók lefogásával tudták megakadályozni. A botrányos események után az unió kihirdetése már nem kerülhetett szóba.

A krasznibródi kísérlet kimenete valószínűleg már akkor eldőlt, amikor Drugeth gróf a lebonyolítás módjáról döntött. A keleti közösségből kiinduló kezdeményezés nélkül és püspökük mellőzésével, sőt ellenében elindított uniós folyamat nem vezethetett sikerre. Míg a közösség meghatározó vezető rétege, s elsősorban a püspökük nem jutott el arra a belső meggyőződésre, hogy az unió valóban a fennmaradás és a fejlődés lehetőségét rejtje magában, addig természetesen arra sem lehetett esély, hogy a nép ezt megértse. Ezt az akadályt a felekezetszerveződés korában oly sokszor döntő jelentőségűnek bizonyuló földesúri akarat sem tudta elhárítani. A kudarchoz minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy a kezdeményezés közelében nem találunk magasrangú magyar katolikus főpapot. A területileg illetékes egri püspöki szék ekkor betöltetlen volt, Forgách Ferenc esztergomi érsek figyelmét pedig ennél jelentősebb ügyek kötötték le. Az eseményt előkészítő jezsuita páterek természetesen nagy tekintélynek örvendtek, de – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – egy, az ügy mellett teljes mértékben elkötelezett és a katolikus egyházat tárgyalópartnerként megtestesítő magasrangú főpap jelenléte a sikerhez elengedhetetlenül szükséges volt.

8. „...nemini cordi fuit...”

A fentiekben láthattuk, hogy ez a felekezeti és társadalmilag egyaránt perifériára szorult vallási közösség az akkori egyházi és világi közélet több szereplőjének is felkeltette érdeklődését. Katolikus misszionáriusok és protestáns prédikátorok, illetve mindkét felekezethez tartozó főurak egyaránt kísérletet tettek velük kap-

⁶⁵ *Litterae Soc. Jesu annorum duorum 1613–1614*, Lugduni 1619, 149–153., közli LACKO: *Unio Užhorodiensis*, 48–50.

csolatos elképzeléseik megvalósítására. Ennek ellenére találónak érezzük a magyar királyi tanács egyik 1642-ben készült iratában olvasható megfogalmazást, mely a keleti szertartású közösségekhez való általános hozzáállást jellemzi. Az irat szerint a munkácsi földesurak szabadon sanyargathatták a monostor püspökeit, mivel ezt eretnekek és szakadárok közötti ügynek tekintették, senki se viselte szívén sorsukat („...*nemini cordi fuit...*”). A kezdeményezésekből valójában az hiányzott, hogy valaki végre tényleg szívén viselje ennek a vallási közösségnek a sorsát és személyes jóindulattól is vezéreltetve, az ő érdekeiket figyelembe véve próbáljon segítséget nyújtani nekik.

Második fejezet

A modernizáció lehetősége: a görög katolikus egyház létrejötte

1. A szemléletváltás kezdetei

A krasznibródi kísérlet kudarca után Krupeckij püspök visszatért hazájába, de nagy valószínűség szerint továbbra is kapcsolatban maradt a Drugeth-család birtokain élő, az unió elfogadására hajlandóságot mutató papokkal.⁶⁶ Homonnai Drugeth György is levonhatta a következtetéseket, de egy újabb próbálkozás előkészítésére már nem maradt ideje. 1615-től kezdve a nagypolitika színpadára lépett és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) bécsi udvar által támogatott ellenfele lett.⁶⁷ A következő évben két komolyabb fegyveres konfliktusba is keveredett a fejedelemmel. 1619 augusztusában Bethlen nagyerejű támadást indított a királyi Magyarország ellen. A Rákóczi György vezette hajdúereg kegyetlenkedései elől nem csak a fejedelem politikai ellenfeleinek kellett menekülniük, hanem a térségben működő katolikus egyháziaknak is.⁶⁸ Drugeth gróf a jezsuiták többségével együtt Lengyelországba menekült, ahonnan novemberben kozák zsoldosereggel tért vissza. Segítségükkel Homonna mellett vereséget mért Bethlen hadának utóvédjére, amivel a Bécs ellen induló erdélyi hadat jelentősen meggyengítette. Mivel azonban a régióban Bethlen támogatottsága nem gyengült, Drugeth gróf kénytelen volt visszatérni Lengyelországba, ahol súlyos betegség után 1620 júliusában meghalt.

A Bethlen-féle támadást lezáró nikolsburgi béke (1622) egyik eredményeként a fejedelem birtokába jutott hét kelet-magyarországi vármegye (Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod és Abaúj), valamint Tokaj, Munkács és Ecsed vára. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a keleti szertartású keresztények által leginkább lakott térségben a protestantizmus jelentősen megerősödött.

A munkácsi püspökök korabeli történetével kapcsolatban – Szergej püspök 1619 körül történt távozása után – biztos adatunk Péter püspök 1623-as beiktatásáról van.⁶⁹ Mivel a Bethlen Gábor által kibocsátott oklevél Péter püspök meg-

⁶⁶ LACKO: *Unio Užhorodiensis*, 50–51.

⁶⁷ MOLNÁR: A homonnai jezsuita kollégium, 114–115.

⁶⁸ Többek között ekkor hálnak kegyetlen kínhalált a kassai vértanúk is: Kőrösi Márk esztergomi kanonok, valamint Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuita atyák.

⁶⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 53–54. A köztes időszakban Jeremiás görög érsek kapott Bethlentől kinevezést „a rutén részek” kormányzására, de ő nem tartózkodott Munkácson. Az állapotok

erősítését említi, Michael Lacko azt vélelmezi, hogy a Szergej püspök munkácsi megjelenése előtt ott működő püspökről, illetve annak visszatéréséről van szó.⁷⁰ A Péter püspököt megerősítő oklevél még csak a püspöki joghatóság szabad gyakorlására vonatkozó jogokra szorítkozik: látogathatja a keleti szertartású egyházakat, kiválaszthatja a papságra méltó személyeket és eltávolíthatja az alkalmatlanokat, illetve elvégezheti mindazon püspöki szolgálatokat, melyek ilyenkor szokásosak.⁷¹ Ezzel szemben utódja, Gregori János püspök 1627. évi kinevezésében már meglepő részletességgel fogalmazódik meg az, amit összefoglalóan reformigénynek nevezhetünk.

Bethlen Gábor

A fejedelem által kibocsátott oklevél alaphangját a szöveg első részében megfogalmazott aggodalom adja meg: ha egy egyház fő nélkül marad, romlásnak indul. Hamis tanítások (eretnekségek) és babonaságok kápráztatják el az embereket, a tudományok művelése lehanyaglik, a Szentírás tanulmányozását kiszorítja a mesék hallgatása. Erre a szomorú helyzetre példa a görög egyház, mely egykor a bölcsesség ragyogó széke volt és művelt férfiak nagy számával büszkélkedhetett. A fejedelemségben a munkácsi és máramarosi püspök alá tartozó „rutének és oláhok” alkotják a görög szertartáson lévő egyházat, melyben pásztor híján zűrzavaros állapotok uralkodnak. Mivel segítséget tőle kértek, a fejedelem elrendeli, hogy mostantól kezdve Gregori János papot munkácsi és máramarosi püspöknek ismerjék el, kinek feladatait is pontosan meghatározza. Látogassa az egyházakat és kolostorokat, vizsgálja a papok tudását és életvitelét, büntesse és – ha szükséges – fossa meg hivataluktól a vétkesekét, javítsa ki a hibákat, őrizze a rendet, védelmezze övéit az igazságtalanságoktól. Gondoskodjon az elhanyagolt egyházi épületek felújításáról, őrködjön az egyházi javak helyes felhasználása fölött, a templomok mellett alapítson iskolákat és gimnáziumokat és azokban tartson ószlávul, latinul, görögül, héberül és más nyelveken értő tanítókat és professzorokat. Mindezt az apostoli kánonok és az egyetemes zsinatok

kuszaságát jellemzi, hogy 1618-ból, tehát Szergej munkácsi idejéből is fennmaradt egy dokumentum, mely Hilarion nevű munkácsi püspököt említi: HODINKA: *Okmánytár*, 52–53. Lacko rámutat arra, hogy ebben az időben a protestánsok által kinevezett, de fel nem szentelt kálvinista szellemiségű „püspökök” ténykedésével is számolni kell: LACKO: *Unio Uzhorodiensis*, 52–53.

⁷⁰ LACKO: *Unio Uzhorodiensis*, 53–54. Lacko elfogadhatónak tartja azt a feltételezést, hogy Péter püspök száműzetése idején Lengyelországban tartózkodott, ahol megismerhette a Rómával egyesült egyház életét. Kihangsúlyozza viszont azt is, hogy a későbbi szakirodalmi feltételezésekkel ellentétben, nincs arra utaló forrás, hogy ő maga katolikussá lett volna. A kinevező oklevélben háromszor is szereplő „Graecae unionis” kifejezés (HODINKA: *Okmánytár*, 53.) nem a katolikus egyházzal való unióra vonatkozik, hanem csupán a görög egyházak egységét/közösségét jelöli, melyek fölött a megerősített püspök joghatóságot gyakorolhat.

⁷¹ HODINKA: *Okmánytár*, 54.

rendelkezéseinek szellemében és a régi állapotok visszaállítása érdekében tegye.⁷² Az „*eiusdem statum ad pristinam integritatem reformandi*” kifejezés a protestáns reformértelmezést idézi: visszaállítani az eredeti, ideálisnak tartott egyházi állapotokat. Ettől eltekintve tökéletesen fogalmazza meg azt, amire a keleti szertartású közösségnek szüksége volt, és pontosan határozza meg azokat az eszközöket is, melyeket a megújulás nem nélkülözhetett. Nem nehéz észrevenni a szövegben a művelődés és az oktatás jelentőségének kihangsúlyozását, melynek mihamarabbi megszervezése a felemelkedés és a többi felekezethez való felzárkózás kulcsa volt. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a keleti szertartású közösség e téren tapasztalható elmaradását és nyomorúságos helyzetét figyelembe véve, az iskolák nyitása, tanárok és professzorok alkalmazása szinte futurisztikus felvetésnek tűnhetett.

A kinevező okirat János püspök személyére vonatkozó része azonban arra utal, hogy a reformok elindítására a fejedelem látott némi reményt. Úgy jellemzi az újonnan kinevezett főpásztort mint a latin és más nyelvek ismeretében járatos, teológiailag képzett és művelt papot, aki jó erkölcsével mások előtt jár.⁷³ Személyében tehát – nagy valószínűséggel első alkalommal – olyan püspök került a munkácsi monostorba, aki rendelkezett a reformokhoz szükséges előképzettséggel és azonosulni tudott a reformszándékkal. Kérdéses volt viszont az, hogy a keleti közösség megújításához feltétlenül szükséges külső segítségért hová fordul. Pontosabban fogalmazva, hová fordulhat, mit enged meg neki az erdélyi fejedelem?

Gregori útkeresésével kapcsolatban Michael Lacko két forrásra hívja fel a figyelmet, melyek jól illusztrálják a munkácsi püspök sajátos helyzetét. Az első egy János püspök által 1627 decemberében, közvetlenül püspökké szentelése után Jasiból Kürillosz Lukarisz⁷⁴ konstantinápolyi pátriárkához írott levele.⁷⁵ A levélben az újonnan felszentelt püspök sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy nem tud személyesen Konstantinápolyba utazni, ezért a pátriárkának való engedelmisségét levélben fejezi ki és azt kéri tőle, hogy népe számára katekizmust küldjön. A latinoknak, a lutheránusoknak és mindenféle más szektáknak megvan a maguk katekizmus (még ha hamis tanokat is tartalmaznak) – írja, az ortodoxok viszont ezt nélkülözni kénytelenek. Lacko szerint János püspök azzal a szándékkal kért katekizmust a kálvini tanokkal szimpatizáló konstantinápolyi pátriárkától, hogy azokban kimutatva az eretnekségeket nyilvánosan szakíthasson vele. Feltételezését erősíti egy másik forrás, Velamin Rutszkij kijevi metropolita (1614–1637), aki János püspök

⁷² DAZO fond 151. opisz 25. fol. 52. Kiadva: HODINKA: *Okmánytár*, 57–60.

⁷³ HODINKA: *Okmánytár*, 58.

⁷⁴ Kürillosz Lukarisz (1570–1638), Melétiosz Pegasz alexandriai pátriárka onokaöccse, tanulmányait Velencében és Padovában végezte, majd pappá szentelése után Lengyelországba ment, ahol a breszti unió megakadályozásán munkálkodott. 1601-ben követte nagybátyját az alexandriai patriarchátus élén. 1620-tól kezdve haláláig (1638) – megszakításokkal – konstantinápolyi pátriárka volt. Éveken át élénk levelezést és párbeszédet folytatott kálvinista teológusokkal, majd 1629-ben kiadta nagy viharokat kavart kálvinista színezetű hitvallását, melyet az ortodox egyház elítélt.

⁷⁵ A levélre Lacko a Propaganda-Kongregáció levéltárában talált rá: LACKO: *Unio Uşborodiensis*, 54. és 196–197.

levelét Rómába Meletij Szmotrickij⁷⁶ hasonló szándékú, de részletesebb kérdéseket tartalmazó levelével együtt eljuttatta. Rutskij azt írja a Lengyelországban átutazóban lévő János püspökről, hogy „...*velünk van, mégba nem is teljesen*”, s kifejezi azt a reményét, hogy további meggyőzés után Isten segítségével elhatározása megerősödik és csatlakozik az unióhoz. Sőt, azt is remélte, hogy rajta keresztül a moldvai és havasalföldi metropolitákkal és püspökökkel is kapcsolatot tud kiépíteni.⁷⁷ Mindezekből logikusan következhet az a feltételezés, hogy Gregori János püspök valójában már katolikus volt.⁷⁸ Tény viszont az, hogy 1633-ban bekövetkezett haláláig nem is próbálkozott a katolikus egyházzal való csatlakozás kinyilvánításával. Nem kétséges, hogy az őt szoros felügyelet alatt tartó fejedelmek, Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György (1630–1648) uralma alatt ehhez nagy bátorság kellett volna. Gregori János püspök megtapasztalta, hogy az erdélyi fejedelmektől a reformigények megfogalmazásán túlmenően számottevő támogatást nem kap, sőt azok egyháza jövőjéről alkotott elképzeléseit semmiképpen se oszthatta. Bethlen nem bánta, ha a munkácsi püspök Kürillosz Lukarisszal levelezett, hiszen ezt ő is megtette. Csak éppen azzal a szándékkal, hogy a konstantinápolyi pátriárka segítségével terjessze a reformációt az ortodoxok között.⁷⁹ A reformok szükségességét felismerő, azok végrehajtására alkalmas és az ehhez elengedhetetlen külső segítséget a katolikus egyháztól váró János püspöknek tulajdonképpen igazából már csak arra lett volna szüksége, hogy a hatalmi tényezőnek számító magyar katolikus egyház részéről bátorítást kapjon. Ez neki még nem adatott meg.

2. Új szereplők: Lippay György és Taraszovics Bazil

Gregori János 1633-ban bekövetkezett halála után nem csak az volt a kérdés, hogy utódja hozzá hasonlóan nyitottságot mutat-e a katolikus egyházzal való egyesülésre, hanem az is döntő jelentőséggel bírt, hogy a magyar katolicizmus részéről érkezik-e végre bátorítás a lépés megtételére. Bátorítás alatt nem csak és nem elsősorban teológiai meggyőzést kell értenünk, hanem sokkal inkább annak kinyilvánítását, hogy a katolikus egyház és a mögötte álló királyi hatalom készen áll a keleti közösség megvédelmzésére a protestánsok és az őket támogató erdélyi fejedelemséggel szemben. Leegyszerűsítve: egy olyan jelentős politikai összekötetésekkel is rendelkező magyar katolikus főpapnak kellett színre lépnie és az unió ügye mellé állnia, aki a katolikus egyházzal való egységet elfogadni kész munkácsi püspök számára megfelelő garanciákat tud nyújtani.

⁷⁶ Meletij Szmotrickij (1577–1633), rutén teológus, filológus, az egyházi szláv nyelv grammatikai normalizálásának egyik megalkotója. Teológiai munkáiban sokáig támadta a katolikus egyházat, de 1627-ben megváltoztatta álláspontját és csatlakozott a Rómával egyesült rutén egyházzal.

⁷⁷ LACKO: *Unio Užhorodiensis*, 56–57.

⁷⁸ Ezt az álláspontot képviseli Pekar is: PEKAR: *The history*, 22.

⁷⁹ MISKOLCZY AMBRUS: „A reformáció jegyében”? Az 1648-i gyulafehérvári román újszövetség második kiadásáról, in *Tiszatáj* 1992/1. 63–74.

Mivel az 1630-as években mindkét feltétel teljesült, a krasznibródi elhamarkodott próbálkozás után több mint negyedszázaddal sor kerülhetett egy újabb uniós kísérletre.

Tarasovics Bazil

a következő év januárjában Gyulafehérvárott átvehette kinevező okmányát is.⁸¹ Egy 1642-ből fennmaradt forrásból azt is tudjuk, hogy Tarasovicsot Gregori püspök szentelte pappá 1627-ben.⁸² Szentelési dátumából az következik, hogy arra Gregori János első püspöki ténykedései között kerülhetett sor. Mínt hogy Gregori János püspökké szentelése után Lengyelországba ment, nagy valószínűséggel ott ismerkedett meg Tarasovicssal, szentelte őt pappá és vitte magával Munkácsra. Tarasovics lengyelországi származását alátámasztja egy másik forrás is: Ballingh János munkácsi várkapitány 1641-ben „*idegen püspököknek*”, tehát nem magyarországi származásúnak nevezi és sérelmezi, hogy túlságosan is szoros kapcsolatokat ápol a lengyelországbeli ruténekkal.⁸³ Az sem elképzelhetetlen – bár erre vonatkozólag nem maradt fenn forrás –, hogy Tarasovicsot a rutén görög katolikus püspökök ajánlották Gregori figyelmébe. A korábban említett, Velamin Rutskijtól származó levélben ugyanis azt írja a metropolita, hogy a munkácsi püspök meggyőzése érdekében a jövőben küldöttek révén további megbeszéléseket kezdeményeznek vele. Talán éppen Tarasovics volt az a megbízott, akinek Gregori püspök meggyőzésén kellett munkálkodnia.

Tarasovics püspökké szentelésére – elődjeihez hasonlóan – Moldvában került sor 1633. december 6-án Varlaam szucsavai metropolita vezetésével. Kinevező okirata szinte szó szerint megegyezik azzal, amit Gregori püspök kapott Bethlen Gábor fejedelemtől. Ugyanazok a reformigények szerepelnek benne,

⁸⁰ DAZO fond 151. opisz 25. fol. 61–62. Kiadva: HODINKA: *Okmánytár*, 62–63.

⁸¹ HODINKA: *Okmánytár*, 63–65.

⁸² LACKO: *Unio Użhorodiensis*, 205.

⁸³ HODINKA: *Okmánytár*, 94–96. és LACKO: *Unio Użhorodiensis*, 60.

de ezek a valódi protestáns szándékok tükrében inkább kötelező szófordulatok, mintsem komoly, megvalósításra váró tervek voltak. A valós helyzetet és az igazi elvárásokat jobban tükrözi az, ahogyan például Máramaros vármegye az ortodox püspökről és feladatáról vélekedett: „*Az vladikát a vármegye megegyezése acceptálja, de úgy, hogy azféle imide amoda nyargalásnak békét hagyjon. [...] Az faluk és az papok szavát fogadják, enni és inni is adjanak sub onere fl. 12, de ne részegségre való.*”⁸⁴ Az új püspök számára a hatalom által kijelölt mozgástér tehát meglehetősen szűkös volt, a vele szemben támasztott elvárások pedig minimálisak.

Taraszovics püspök azonban elérkezettnek láthatta az időt arra, hogy a katolikus egyházzal való egységet és annak nyilvános kihirdetését előkészítse. Élve azzal a jogával, hogy a paróchiákat meglátogassa és a papokat gyűlésekre hívja, bejárta püspöksége területét. Utazásainak három jelentős mozzanata van. Elsőként felvette a kapcsolatot Krupeckij Atanáz przemysli püspökkel, aki a krasznibródi kudarc után is tovább foglalkozott a magyarországi unió kérdésével. A pozsonyi káptalani levéltárban őrzött Mátyás királytól származó 1459-ben kelt oklevél hátulján szerepel Krupeckij Atanáz aláírása és ugyanazzal a kézírással a dátum: 1634. Ez azt jelzi, hogy Taraszovics kinevezése után a przemysli püspök érdeklődött a munkácsi monostor jogait biztosító iratok iránt.⁸⁵ Ugyanezt tette Taraszovics is – meglehet éppen Krupeckij püspök biztatására. 1635 szeptemberében a leleszi hiteleshelyi káptalantól kikéri a Koriatovics-féle alapítólevél (1360), I. Ferdinánd két (1551 és 1552), illetve Izabella királynő oklevelének (1558) másolatát, melyek szintén a monostor és püspökének jogait igazolják.⁸⁶ Ez már egyértelmű jele a fejedelmi hatalomtól való függetlenedés előkészítésének. Harmadik lépésként papi gyűléseket hív össze, melyek közül az 1638 áprilisában megtartott királytelki⁸⁷ zsinat jegyzőkönyve maradt fenn. Ezen Taraszovics püspök a tiszántúli részek vikáriusává nevezi Marinics Radivoj hajdúdorogi papot, s kinevezi helyettesét is Paszevskij Pál személyében.⁸⁸ Bizalmi embereinek kinevezésével azt kívánta biztosítani, hogy az általa meghozandó jelentős döntés, a katolikus egyházhoz való csatlakozás alsóbb szinteken történő elfogadása elől elháruljanak az akadályok.⁸⁹

Taraszovics csendes, de körültekintő készülődése új lendületet kapott akkor, amikor megjelent a térségben a katolikus egyháznak az a magasrangú képviselője, akinek lehetőségében állt a keletiek számára szükséges garanciák biztosítása és személyes érdeklődést is mutatott az unió ügye iránt. Ez a főpap Lippay György volt, aki 1637-ben kapott kinevezést az egri püspökség élére.

⁸⁴ A szóban forgó püspök Dositheus. Taraszovics csak annak halála után tudta joghatóságát Máramarosra is kiterjeszteni. A dokumentum többi részében is csak arra szorítkozik a vármegye, hogy a püspök által szedhető illetékek összegét pontosan megszabja. HODINKA: *Okmánytár*, 66.

⁸⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 2.

⁸⁶ HODINKA: *Okmánytár*, 67–71.

⁸⁷ Ma Nyírtelek (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye).

⁸⁸ DAZO fond 151. opisz 25. fol. 67. kiadva: HODINKA: *Okmánytár*, 72–73..

⁸⁹ A hajdúdorogi paróchusban nem is kellett csalódnia, hiszen az Taraszovics bebörtönzésekor nyilvánosan tiltakozva fejezte ki főpásztora melletti hűségét: HODINKA: *Okmánytár*, 102–103.

Lippay György

székké történő kinevezése (1637) után kerül az egri püspöki székbe.

Lippay személyes elkötelezettségét az unió ügye mellett mindenképpen ki kell emelnünk. Elődje, Lósy Imre szinte ugyanazt az egyházi karriert futja be, mint ő: trienti szellemiségű jezsuita nevelés és római tanulmányok, katolikus megújulás programja melletti elkötelezettség bizonyítása a lelkipásztorkodásban, fokozatos előmenetel az esztergomi egyházmegyében, majd püspöki kinevezések sora (csanádi, váradi, egri), világi megbízatás (alkancellár), végül pedig az esztergomi érseki szék elfoglalása. Az egri egyházmegye élén négy évet tölt (1633–1637), mégpedig a trienti püspök-eszményhez méltó aktivitással. A buzgó főpásztor 1635-ben egyházmegyéje papsága számára zsinatot tartott, mely a Trienti Zsinat határozatainak szellemében hozott reformrendeleteket.⁹³ A kiváló szónok hírében álló püspök prédikációi hatására sokan tértek vissza a katolikus egyházba.⁹⁴ Ennek ellenére nem találunk arra semmilyen utalást, hogy az egyházmegyéje területén élő keleti szertartású keresztények iránt érdeklődést mutatott volna. Figyelmét sokkal inkább a térségben működő többnyire Itáliából érkező ferences misszionáriusok

⁹⁰ Lippay életútjának bemutatása: TUSOR PÉTER: Lippay György, in BEKE MARGIT (szerk.): *Esztergomi érsekek (1001-2003)*, Budapest 2003, 298–303.

⁹¹ A római Német-Magyar Kollégiumnak a magyar katolikus megújulásban és a barokk művelődésben játszott szerepéhez lásd: BITSKEY ISTVÁN: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest 1996. A magyarországi növendékek adatai: VERESS ENDRE: *Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum I: Matricula (1559–1917)*, Budapest 1917.

⁹² FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*, Budapest 2002, 178.

⁹³ PÉTERFFY CAROLUS: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata, I–II*, Viennae 1742, 334–346.

⁹⁴ Vö. Az őt még gyermekként hallgató, később a görög katolikus egyházért sokat fáradozó Benkovich Ágoston jelentése az 1650-es évek közepéről: ACGU Rel. ms., 74. fol. 1.

ténykedése kötötte le, kiknek jelenlétét – azok eredménytelensége miatt – fölöslegesnek tartotta, Rómából érkező finanszírozásukat pedig pénzkidobásnak.⁹⁵

Lósyval szemben Lippay Jászóra (az egri püspökség akkori székhelyére) érkezése után szinte azonnal felvette a kapcsolatot Taraszovics Bazil püspökkel. Létrejön tehát az a „felállás”, mely az unió kimondásának előfeltétele: megvan a szándék a keleti szertartásúak vezetője részéről és tárgyalópartnerként megjelenik a nyugati egyház magasrangú, hatalmi tényezőnek számító képviselője is. Mielőtt azonban rátérnénk kettejük közös kísérletének bemutatására, röviden meg kell vizsgálnunk egy lényegi, a Szentszék szerepére vonatkozó kérdést.

3. És Róma?

Amikor unióról beszélünk, keleti szertartású keresztények Rómával való egységét, illetve egységre lépését értjük alatta. Vagyis azt az eseményt, melynek során keleti szertartású közösségek – saját hagyományaik megtartása mellett – elfogadják a római pápa főségét és a katolikus egyház tanítását. A római pápa elismerésével és a katolikus hitvallás letételével jön létre az unió és születik meg az adott görög katolikus egyház. Ez így történt a munkácsi püspökség görög katolikus egyházának létrejöttkor is. Ugyanakkor fontos rámutatnunk arra, hogy – bár a középpontban Róma és a pápa áll – a Szentszék nincs a kezdeményezők között, sőt többnyire fáziskéséssel reagál az eseményekre. Ahogyan látni fogjuk, jól illusztrálja mindezt a munkácsi püspökség uniójának római fogadtatása. Mikor az unióról Lippay György esztergomi érsek tájékoztatja a Szentszékét, az esemény jelentőségének kidomborítása érdekében azt a nem túl szerencsés megfogalmazást használja, hogy megtérítette a rutének pátriárkáját (értve ez alatt a munkácsi püspököt).⁹⁶ A római Propaganda Fide Kongregációban – ahol az ekkor már világegyház missziós tevékenységét koordinálták és ellenőrizték – nagy lelkesedést váltott ki a hír, mivel az ott dolgozók ismeretei szerint a térségben egyetlen pátriárka, mégpedig a szerbek ipeki főpásztorja élt. Az ő katolizálása valóban hatalmas eredmény lett volna, hiszen a balkáni vallási viszonyokat is alapvetően változtatta volna meg.⁹⁷ Hosszas levelezés után tisztázódott, hogy itt egy olyan püspök és egy olyan egyházi közösség uniójáról van szó, akinek és amelynek létezéséről Rómában addig nem is tudtak. Ekkor ugyan a munkácsi püspökség felkerül a Propaganda-Kongregáció térképére, de a Szentszék kezdeményező szerepéről természetesen

⁹⁵ TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*, Roma–Budapest 1994, 15. és 52.

⁹⁶ HODINKA: *Okmánytár*, 116–117. Ezt a megfogalmazást egyébként szívesen használták mindazok, akik valamilyen szinten részt vettek az eseményekben. Így például Varró István, egri kanonok és ungvári plébános is: VÉGHSEŐ TAMÁS: „...patriarcham graecum convertit ad unionem...” A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió, in *Athanasiana* 23 (2006), 29–48.

⁹⁷ A szerbek közötti próbálkozásokhoz Molnár Antal már idézett tanulmánya a De Camillis-konferenciakötetben: MOLNÁR: A szerb ortodox egyház, 43–54.

nem beszélhetünk.⁹⁸ Mindez nem változtat a lényegen, hiszen a katolikus egyház helyi képviselői külön eseti felhatalmazás nélkül is joggal kezdeményezhették az uniót, a pápa főségének elismerését és a katolikus egyház tanításának elfogadását – a pápa és a kúria tudta nélkül is. Mégis fontos rámutatnunk erre a mozzanatra, mivel kiemeli azt, hogy az események dinamikája mögött elsősorban a helyi egyház, a magyar társadalom és a magyarországi (egyház)politika motivációit kell keresnünk.

4. Lippay és Taraszovics uniós kísérlete

Lippay tehát felismerte az unió jelentőségét, s úgy vélte, hogy a rábizott területen a katolikus egyház pozícióit jelentősen javíthatja egy hatalmas, mintegy százezer lelket számláló vallási közösség integrálásával. Helyzetértékelését és elképzeléseit tartalmazza az a jelentés, melynek az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található másolatát Sugár István ismertette kivonatolva,⁹⁹ míg eredetijét Tusor Péter találta meg a Római Állami Levéltárban és közölte szöveghűen, illetve magyar fordításban.¹⁰⁰ Az *ad limina*-jelentés¹⁰¹ második pontjában Lippay felvázolja az egyházmegyéje területén élő keletiek helyzetét. Összegzésében olyan információkat is találunk, melyek az unió előtörténetéhez fontos adalékokkal szolgálnak, ezért szó szerint közöljük:

„Másodszor: Az egri püspökségben rutén szakadárok is laknak, akik a Lengyelországot Magyarországtól elválasztó Kárpát-hegység vonulatain élnek, teljes hosszában le egészen a moldvai és erdélyi határig. Számuk majdnem a százezer lélekhez közelít, a görögök szakadár hitét követik, a szlavontól avagy illirtól nem nagyon különböző, sőt azzal közel azonos rutén nyelvet használják. Műveletlen, egyszerű nép, mindnyájan parasztok, falusiak. A betűvetésben jószerevel senki sem jártas közülük, a fegyverforgatásban is csak kevesen, szinte kivétel nélkül mindnyájan földműveléssel és állattartással foglalkoznak. Szekizmatikus pátriárkájuk Magyarországon, az erdélyi fejedelem, mint magyar főúr tulajdonában álló munkácsi vár mellett székel. Ugyanott található Szent Bazil szakadár szerzeteseinek kolostora, amelynek megélhetését három vagy négy település kellően biztosítja. Ez a pátriárka, bár az erdélyi fejedelem mindenféle ármánykodással, falvainak, birtokainak elvéte-

⁹⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy a Szentszék a magyarországi katolikus megújulásban általában is passzív volt, érdemi támogatást a sürgető kérések ellenére sem nyújtott: vö. TUSOR PÉTER: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban, in A Ráday Gyűjtemény évkönyve, 9 (1999), 19–38.

⁹⁹ SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*, Budapest 1984, 315–317. Lippay egri működése görög katolikus vonatkozásainak ismertetése: JANKA GYÖRGY: Az ezeréves egri egyházmegye és a görög katolikusok, in *Athanasiana* 19 (2004), 145–157.

¹⁰⁰ TUSOR PÉTER: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce), in *Levéltári közlemények*, 73 (2002), 199–241.

¹⁰¹ Tusor Péter 1641 november/decemberére datálja jelentést. Véleményünk szerint azonban az a tény, hogy a jelentés nem említi Taraszovics 1640 decemberi bebörtönzését, illetve az azt kiváltó nagyon konkrét uniós szándékát, a datálás kérdésében sokkal nagyobb jelentőségű.

lével a kálvinizmus felvételére akarta kényszeríteni, megmaradt vallásában. Igaz, akadnak olyan települések is, amelyek már az eretnekségre tértek és beengedték a prédikátorokat. A rutének között számos görög rítusú egyházi, pap működik, akiket batykóknak neveznek, ám műveletlenek: a latin nyelvben teljességgel járatlanok, alig tudnak írni, leginkább csak a cirill betűket ismerik, a köznéptől nem különböznek sem életmódjukban, sem pedig szokásaikban. Eleddig e ruténeket, mivel a görög rítust és az illír nyelvet használják, az egri püspökök elsősorban az óriási paphiány miatt a szomszédos lengyel püspök figyelmébe ajánlották. Arra kérték a lengyeleket, hogy amennyiben nekik jobb lehetőségük nyílik felkarolásukra, ne habozzanak segítségükre sietni és viseljék szívükön a vallás, az istentisztelet ügyét. Úgy tűnt azonban, hogy az efféle ajánlás meglehetősen csekély eredményre vezetett, s hogy a lengyelek nem fordítanak akkora gondot és figyelmet az idegen bárányokra, mint a sajátjaikra, kiváltképpen azon dolgokban, amelyek némi pénzt és költséget igényeltek volna. Végül pedig a kínálkozó alkalmat megragadva maguknak kezdték követelni a rutének területeit és arra törekedtek, hogy őket az egri püspök és az ország kárára lelkiükben joghatóságuk alá vessék. Ezért azt véltem alkalmasabbnak s szükségesnek, hogy saját pásztoraik számjára rá végre magukat és kíséreljenek meg végre törődni e jubaiikkal. Kiváltképpen azért, mivel nem olyan régen nyolc vagy tíz település is egyhangú döntéssel, önként a katolikus hit és a római rítus elfogadására ajánlkozott, sőt mi több, néhány más falu már korábban felvette a katolikus hitet. Istápolásukra lenne mód és lennének eszközeik.

Először is, ha pátriárkájuk skizmából az egyházzal alkotott unióra visszavezethető lenne. Ő a maradék tömeget könnyen, s szinte észrevétlenül egyesíthetné az egyházzal és az igaz vallásra téríthetné.

Másodszor, ha e rutének fiai iskolákban és alumnátusokban nevelődnének, tanulnának, soraikból később nem csupán papok, hanem püspökök és pátriárkák is kikerülhetnének. Leginkább persze abban az esetben, ha néhányan közülük Rómában, a keleti rítusú görög kollégiumban folytathatnák tanulmányaikat.

Harmadszor arra lenne szükség, hogy a rutének között Szent Bazil uniált szerzetesi számára mibamarébb s tényleg létesüljön egy kolostor és épüljön egy templom. E szerzetesek oktathatnák a népet, kiszolgáltathatnák a szentségeket, a sokaságot pedig a hitre vezethetnék és abban megtarthatnák. Ilyen rutén nyelvű és görög rítusú szerzeteseket a szomszédos lengyelektől nem lenne nehéz szerezni, kiváltképpen nem az Apostoli Szék tekintélyének latba vetésével, amelynek parancsára és az iránta való engedelmességnek köszönhetően e szerzeteseket be lehetne hozni az országba.

Negyedszer a rutének áttérítésének és nevelésének nem csekély javára válna katolikus földesurak befolyása és hatalma, leginkább Homonnay gróf úré, az ifjabbik Rákóczyé és néhány másé.¹⁰²

A Szentszék tájékoztatására az egri püspök röviden bemutatja a régióban élő keleti szertartású keresztények helyzetét, illetve négy pontban javaslatokat fogalmaz meg a katolikus egyházzal való csatlakozásukkal kapcsolatban. Bemutatásában néhány rövid utalással világossá teszi az alaphelyzetet: a katolikus egyháznak itt egy olyan közösséggel van dolga, mely társadalmilag fejletlen rétegződést mutat (mindannyian parasztok, nincs nemességük, polgárságuk, katonáskodó rétegük is alig van), műveltségi szintjét illetően pedig messze elmarad a katolikus egyház normáitól. Még a vezető rétegük, a papság sem éri el azt a minimális szintet (a latin

¹⁰²Tusor: Lippay György, 204–206.

nyelv ismerete, alfabetizáció, életvezetésbeli különbözőség a paraszti társadalomtól), ami a korban az egyháziakkal szemben támasztott legalapvetőbb elvárásnak számított. Ez megadja a katolicizmus és a keleti szertartásúak találkozásának alaphangját. Semmi esetre sem lehet szó egyenrangú felek találkozásáról és köztük megegyezésem alapon létrejövő egységről. A felsőbrendű katolicizmus találkozik az alsőbrendű keleti egyházzal. Ebből nem csak az következik, hogy az unió megkötése során nem kell kemény teológiai vitákra számítani. Sokkal lényegesebb az a szempont, hogy az uniónak van egy társadalmi és kulturális vetülete. Az unió révén megtörténhet a keleti szertartású közösség társadalmi integrációja és kulturális felemelkedése.

Líppay helyzetértékeléséből az is kitűnik, hogy a katolikus egyház megszilárdításán fáradozó főpap aggodalommal szemlélte a protestáns befolyás növekedését a keleti szertartásúak körében. Felmérte, hogy a kiszolgáltatott helyzetben lévő keleti közösséggel szemben a protestánsok igenis érhetnek el eredményeket (több falu protestánssá lett és beengedte a prédikátorokat), s amennyiben az erdélyi fejedelmek nagyobb erőforrásokat mozgatnak meg a siker érdekében, akkor az addig hősiiesen kitartó „pátriárka” se lesz képes megakadályozni közössége beolvasztását. Az egyházmegye főpásztoraként feladatának tekintette, hogy ne csak a katolikusnak megmaradt híveket tartsa meg, s ne csak a protestánssá lett lakosságot próbálja meg visszatéríteni, hanem a két nagy felekezet ütközőzónájában található keleti szertartású keresztényeket is megnyerje a katolicizmus számára. Olyan felekezeti versenyhelyzet alakult ki, amit a protestánsokkal szemben meg akart nyerni. Ez elődeihez képest jelentős újdonságot jelent. Míg azok inkább a szomszédos lengyelországi püspökökre bízta volna a területükön élő keletiekkel való törődést, Líppay ezt saját feladatának tekintette. Ezen meggyőződése kialakulásában nyilvánvalóan szerepet játszott a korábbi évek tapasztalata, mely szerint a lengyelországi püspökök ezt a feladatot nem szívesen vállalták, s ha vállalták is, azt joghatóságuk illetéktelen kiterjesztésére kívánták felhasználni. A „keleti helyzetet” tehát az egri püspökök addig rosszul kezelték és olyan megoldással kísérleteztek, melyből valójában csak komoly hátrányuk származhatott.

Líppay ezen kíván változtatni. Annál is inkább, mert úgy érezte, hogy a felekezeti versenyt megnyerheti, hiszen maguk a keletiek is inkább a katolicizmus elfogadására hajlottak, mintsem a kálvinista felekezethez való csatlakozásra. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy néhány falu már áttért a katolikus egyházba, s nyolctíz település kifejezetten a katolikus hit és a római rítus elfogadására ajánlkozott.

Ennél a megjegyzésnél érdemes egy kicsit elidőznünk, hiszen azt a kérdést veti fel, hogy tulajdonképpen mit is értett Líppay püspök az unió fogalma alatt. A latin rítus elfogadására való hajlandóságot biztató jelnek veszi, s nem teszi hozzá, hogy ez nem cél. Ha azt a katolikus szellemiséget vesszük alapul, melyben nevelkedett, ezen nem szabad csodálkoznunk. A tridentinus mentalitás egyik fontos jellemzője az uniformizálás. Ha ehhez hozzávesszük a latin rítus elsőbbségéről (*praestantia ritus latini*) vallott, a katolicizmuson belül mélyen gyökeret vert nézeteket, akkor megérthetjük, hogy a keletiek latin rítusra térésének gondolata nem váltott ki benne ellenérzéseket. Ugyanakkor szavaiból, s későbbi tetteiből az is egyértelműen

kitűnik, hogy mindezek ellenére a térítések és rítusváltások leegyszerűsített útját nem tartotta járhatónak. Különben nem törekedett volna a „pátriárkával” való megegyezésre, hanem inkább a keleti szertartású falvakat „lerohanó” nyugati misz-szionáriusok minél nagyobb számban való bevetését javasolta és támogatta volna. Lehet, hogy az unió hosszú távú céljaként a megtérítendő népesség teljes, a rítusra is kiterjedő integrálását jelölte meg. Ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a latin rítus átvétele nem történhet meg azonnal, hiszen ez az említett precedens ellenére a többség esetében inkább hátráltatná az unió elfogadását. Úgy véljük, Lippay unióértelmezése szerint a keletiek katolikus egyházba történő integrálásának első fázisában a keleti rítus megtartása mindenképpen szükséges és a felekezeti verseny megnyerése szempontjából is célszerű.¹⁰³ Ha pedig az unióban megszületett keleti katolikus közösség esetleg az integráció egy következő szakaszában elindul a rítus-váltás útján, az a katolicizmus újabb győzelme lesz.

A Lippay által felvázolt „Road-Map” tulajdonképpen a helyi adottságokat ötvözi a rekatolizáció jól bevált forgatókönyvével. Az első lépés a „pátriárka” megnyerése az unió ügyének. Ebben a tekintetben a püspök helyzeti előnyben van, hiszen – amint azt szintén jelzi – Taraszovics ellenállt az erdélyi fejedelem kezdeményezéseinek és – ahogyan azt fentebb láthattuk – inkább a katolicizmus elfogadására hajlik. Lippay elképzelései szerint a katolikussá lett munkácsi püspök képes lenne „szinte észrevétlenül” katolikussá tenni a népet is, ami ismét csak azt jelzi, hogy nem gondolt azonnali rítusváltásra.

A következő lépés a katolikus megújulás leghatásosabb eszközének, az oktatásnak az előtérbe helyezése. Lippay szükségesnek érzi ugyanannak a módszernek az alkalmazását, mely a protestánsok rekatolizálásában már sikeresnek bizonyult: meg kell szervezni a rutén értelmiség taníttatását katolikus (nyilván elsősorban jezsuita) tanintézetekben, hogy a katolikus szellemiség a második generáció számára már egészen természetes szellemi közeg legyen. Ebben a pontban is nyilvánvalóvá válik, hogy a rítus megváltoztatását a püspök nem érzi sürgető feladatnak, hiszen azt javasolja, hogy az arra alkalmas növendékek a római Görög Kollégiumban készüljenek fel papi hivatásukra. Ez a javaslata arra is utal, hogy a létrejövő görög katolikus közösség egyházkormányzatát nem kívánja felszámolni és a híveket papjaikkal együtt latin főpásztorok alá rendelni. Sőt, a Görög Kollégiumban való taníttatás gondolatának felvetése arról árulkodik, hogy kívánatosnak tartja egy jól képzett görög katolikus vezető réteg létrehozását és az annak utánpótlásáról való gondoskodást. Lippay nem csak általában szorgalmazta a görög katolikus papnövendékek római képzését, hanem konkrét lépéseket is tett. 1639. június 25-én Gaspare Mathei bécsi nuncius a Propaganda-Kongregáció bíborosainak továbbította az egri püspök azon kérését, hogy a Görög Kollégiumban két rutén ifjúnak biztosítsanak helyet. A válasz szeptember 17-én érkezik meg Bécsbe: a Kongregáció egy ifjú papnövendék felvételét támogatja, egy újabb jelölt fogadását pedig az első magaviseletétől teszik függővé. A nuncius október 8-i levelében reagál a dikasztérium döntésére, s jelzi, hogy Lippay püspök közelgő egyházlátogatása

¹⁰³ Ha a keletiek mindent elveszítenek, akkor válhatnak protestánsná is.

során fogja kiválasztani a megfelelő jelöltet.¹⁰⁴ Az ügy azonban itt elakadt, a jelölt kiválasztására és kiküldésére nem került sor.¹⁰⁵

A harmadik pontban egy másik klasszikus „eszköz”, a szerzetesség bevetésének lehetőségét tárgyalja. Mivel a keletiek körében – ahogyan azt korábban jelezte – a szerzetesek már jelen vannak, ezért nem nyugati szerzetesek alkalmazását tartja szükségesnek, hanem a baziliták megerősítését. Szemei előtt egy lelkipásztorkodó, népmissziókat és katekézist végző bazilita rend lebeg, melynek működését – nem meglepő módon jezsuita mintára – alapítványok biztosítják.¹⁰⁶ Ennek érdekében javasolja egy bazilita monostor és templom építését, részben azért is, hogy a szerzetesek a püspöktől és a kiépítendő egyházmegyei intézményektől elkülönüljenek. Az építkezés szükségességének kihangsúlyozását az is indokolta, hogy ekkor a munkácsi monostor kőfallal körülvett faépületekből állt. Kőtemploma (egy rotunda) csak 1661-ben épült, további kőépületeket pedig a század végén De Camillis püspök építtetett.¹⁰⁷ Tehát az, ami Munkácson monostorként működött, külső megjelenésében, „infrastruktúrájában” nem hasonlított arra, amit a kortársak a kolostor fogalmához társítottak. Ebben a javaslatban is megragadhatjuk a modernizációs szándékot.

Lippay a lengyel kapcsolatot, melyből elődeinek inkább hátránya, mintsem előnye származott, lengyel szerzetesek alkalmazásával újjáélesztené, de már a Szentszék felügyelete alatt, hogy joghatósági kérdések fel se merülhessenek. Az egri püspök ezen a téren is helyesen mérte fel a lehetőségeket, hiszen – ahogyan látni fogjuk – néhány évvel később az unió létrehozásában éppen egy Lengyelországból érkező szerzetes munkálkodása bizonyult döntőnek.

A negyedik pontban Lippay kihangsúlyozza a földesúri támogatás jelentőségét mind az unió megteremtésében, mind pedig az oktatási rendszer kiépítésében. Itt ismét a protestantizmus elleni küzdelem eszköztárának egyik elengedhetetlen és az unió folyamatokba átültethető elemét ismerhetjük fel. A jelentés szövegében valószínűleg azzal a szándékkal kerülnek megemlítésre a katolikus földesurak, hogy azok a Szentszék részéről is buzdításban részesüljenek.

Az egri püspök Szentszéknek küldött jelentéséből kiviláglik, hogy alapos ismeretekkel rendelkezett az egyházmegyéje területén élő keleti szertartású keresztények helyzetéről. Javaslataiból az is kiderül, hogy konkrét elképzelései voltak arról, miként lehetne ezt a közösséget a katolikus egyházba való integráció és a társadalmi felemelkedés útján elindítani.

A cselekvési terv szerinti első teendő, a „patriárka” meggyőzésével, illetve annak kezdetével kapcsolatban maga Lippay ad számunkra felvilágosítást. A

¹⁰⁴ LACKO: *Unio Uzhorodiensis*, 199–202.

¹⁰⁵ Évekkel később a kérdés több alkalommal is újra napirendre került: lásd lentebb.

¹⁰⁶ Az alapítványok szükségességét a jelentés végi összefoglalóban említi: „Negyedszer a szakadár rutének támogatása céljából igen nagy szükség lenne arra, hogy közzöjtük a bazilita szerzeteseknek mielőbb és valóban létesüljön kolostora templommal, valamint legkevesebb tíz fő megélhetését biztosító alapítvánnyal.” TUSOR: Lippay György, 213.

¹⁰⁷ PUSKÁS BERNADETT: *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest 2008, 152.

Propaganda-Kongregáció bíborosainak 1641 márciusában írt rövid levelében¹⁰⁸ megemlíti, hogy már két éve folytat tárgyalásokat Taraszovics püspökkel, aki „elismerve az igazságot” nem csak a saját, de hívei (kiknek számát mintegy százezerre teszi) áttérésére is ígéretet tett. Az uniós tárgyalások tehát 1639 elején kezdődhettek. A megbeszélések részleteiről nem maradtak fenn források. Az biztos, hogy Taraszovics egyházlátogatásai során, titokban látogathatott el Jászóra, hogy ott a püspökkel vagy annak gyakori távollétei miatt, Czeglédy Albert vikáriussal tárgyaljon. A tárgyalások tartalmi részére könnyen következtethetünk: „az igazság elismerése”, vagyis a katolikus hitvallás és a pápa főségének elfogadásáért cserébe a püspök és papjai közjogi státusza megváltozik, részesülnek mindazon kiváltságokban és mentességekben, melyek a katolikus klérust megilletik, és megnyílnak előttük azok a lehetőségek, melyeket a katolicizmus az oktatás és művelődés terén a keleti közösség megújulásáért fel tud kínálni. Mindezek mellett a keletiek megőrizhetik liturgikus hagyományaikat és egyházfegyelmüket.

Egy ilyen nagy horderejű döntés előkészítését mindenképpen tanácsos volt titokban tartani, hiszen a protestáns erdélyi fejedelem hatalmi, felekezeti és gazdasági érdekeire súlyos veszélyekkel járt. Ezen érdekek fölött helyi szinten a munkácsi várkapitány, Balling János őrködött. Az éber várkapitány hamar megsejthetett valamit, mert már 1640 novemberében azt tanácsolja urának, I. Rákóczi György fejedelemnek, hogy sürgősen szabaduljon meg Taraszovics püspöktől. Mégpedig úgy, ahogyan hasonló esetekben a földesurak cselekedni szoktak: kergesse el. Balling számára az volt gyanús, hogy Taraszovics túlságosan is sokat érintkezik a lengyelekkel. Kezdetben még ennek gazdasági hátrányait ecsetelte ura előtt (ti. a püspök a kolostor javadalmát Lengyelországba „takarítja”),¹⁰⁹ később viszont már arra mutat rá, hogy Taraszovics „egyért avval az *premislei püspökkel*”¹¹⁰, vagyis a görög katolikus Krupeckij Atanázzal. A megfelelő pillanatban Balling brutálisan csap le Taraszovics püspökre. 1640. december 13-án Taraszovics Lippay egri püspök jászói székhelyére készül, hogy letegye a katolikus hitvallást. A püspök Szent Liturgiát végez indulása előtt, amikor Balling ráront embereivel, elhurcolja az oltártól és börtönbe veti. A várkapitány nyilván megvárhatta volna a szertartás befejezését, de ezzel is kihangsúlyozhatta a munkácsi püspök teljes kiszolgáltatottságát. Ezek a részletek (ti. az uniós szándék miatti letartóztatás) Czeglédy Albert egri vikárius leírásából maradtak fenn,¹¹¹ Balling továbbra is a püspök vélt gazdasági visszaéléseire (jogtalan dézsmaszedés, a szentelési és egyéb illetékek összegének radikális emelése, a monostor javainak Lengyelországba történő kihordása) helyezi a hangsúlyt. Durvasága ellenére Balling okos volt: tudta, hogy a letartóztatás valódi okát tanácsos koholt vádakkal palástolni. Világos volt számára, hogy a katolizálni akaró munkácsi püspök komoly szövetségeseket tudhat maga mögött, ezért a más megítélés alá eső anyagi természetű vádaskodásokkal legalább időt

¹⁰⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 93.

¹⁰⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 74–76.

¹¹⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 94–96.

¹¹¹ HODINKA: *Okmánytár*, 88–89.

nyerhetett. Érezte, hogy a „régí rendszer” („*az ki őtet beállatta, priválbatja is*”)¹¹² a maga összes előnyével (mármint a protestáns földesúri hatalom szempontjából) csak addig tartható fenn maradéktalanul, amíg Taraszovics püspök fizikailag is hatalma alatt áll és meg tudja akadályozni nyilvános katolizálását. Tanúk behívásával vizsgálatokat indított a fejedelem nevében, melynek során azt próbálta kihangsúlyozni, hogy a munkácsi püspök kizárólag a földesúri bíraskodás alatt áll, hiszen ez a múltban is mindig így volt.¹¹³ A Taraszovicssal szemben ellenérzéseket tápláló tanúk készségesen idézték fel nem csak a püspök általuk sérelmezett intézkedéseit, hanem a korábbi évtizedek azon eseményeit is, melyek a munkácsi vladika földesurával szembeni teljes kiszolgáltatottságát bizonyították. Mind a protestáns Magócsy Gáspár és Rákóczi Zsigmond, mind pedig a katolikus Eszterházy Miklós idejéből tudtak példákat hozni arra, hogy a földesurak munkácsi püspököket bebörtönöztek vagy egyszerűen elűztek és helyükre mászt állítottak.

Ballingnak viszonylag hosszú ideig, mintegy nyolc-kilenc hónapon át sikerült is fogságban tartania Taraszovics püspököt, kinek kiszabadításáért – ahogyan az várható volt – komoly offenzíva kezdődött. Amint egyértelművé vált, hogy Balling állításával ellentétben a munkácsi püspököt katolizálási szándéka miatt tartják fogságban, azonnal hatalmasságok sora mozdult meg. Tiltakozott a szomszédos földesúr, a görög katolikus egyház ügyét támogató Homonnai Drugeth János országbíró, az egri püspök, az egri káptalan, a Taraszovicshoz hű papság Marinics főesperes vezetésével, majd az uralkodó is lépéseket tesz az erdélyi fejedelemnél, ahogyan a Szentszék is utasítja az Erdélyben működő misszionáriusokat a közbenjárásra.¹¹⁴

Taraszovics végül 1641 nyarán szabadult ki, miután aláírta azokat a feltételeket, melyeket vele szemben Balling a fejedelem nevében támasztott.¹¹⁵ Kötelezvényében elismeri urának az erdélyi fejedelmet mint Munkács várának birtokosát és ígéri, hogy a jövőben semmit „bosszúságára” nem tesz. A monostor javadalmát nem viszi külföldre, az ott vendégeskedő idegen papokat és deákokat elbocsájtja és helyettük legfeljebb két-három magyarországit fogad be.¹¹⁶ Kötelezi magát arra, hogy az illetékek összegének megszabásakor visszatér a régi szokásokhoz és megelégszik azzal, amit elődei is kaptak. Ígéretet tesz arra, hogy a várkapitánnyal szemben többé nem emel panaszt a fejedelemnél. A monostorban gyakorlattá vált vendégfogadást és kocsmáztatást megszünteti, az iványi, laukai és lohói szőlődezmák ügyében a fejedelem döntésére hagyatkozik. Végezetül elfogadja, hogy a feltételek be nem tartása esetén tisztségétől megfosztható, illetve a fejedelem által

¹¹² Balling levele Homonnai Drugeth Jánosnak: HODINKA: *Okmánytár*, 79.

¹¹³ A vizsgálat jegyzőkönyve a tanúk vallosmásaival: HODINKA: *Okmánytár*, 79–88. és 97–99.

¹¹⁴ A tiltakozások: HODINKA: *Okmánytár*, 76–77., 88–92., 100–105., illetve WÉLYKY, ATHANASIU: *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, vol. I, 1622–1670, Romae 1954, 158.

¹¹⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 105–119.

¹¹⁶ Figyelemre méltó Balling megfogalmazása: „*Addito, az mi nézi az papokat, deákokat, szolgálakat, tudós embereket, kettőt vagy hármat mellette tartson akár oroszokból, akár rácokból, akár lengyelekből, ha magyarokat nem kaphat és találhat...*” HODINKA: *Okmánytár*, 106.

kijelölt bírąkból, a munkácsı református prédikátorból és püspöksége fıpapjaiból álló bíróság dönt sorsa felıl.

Az unió s szándék – a püspök meghurcoltatásának valódı oka – nem kerül megemlítésre a kötelezvényben, mivel Balling jól átgondolt taktikája szerint ez a szándék hivatalosan nem is létezett. A taktika része volt az is, hogy Taraszovics püspököt a monostorból mindenképpen el kellett távolítani. A kötelezvény írásba foglalása azt a célt szolgálta, hogy Ballingnak legyen hivatkozási alapja a püspök elleni újabb vizsgálathoz. Erre már 1641 decemberében sor került, mivel Ballingnak néhány hónap elég volt arra, hogy Taraszovics engedetlenségére bizonyítékokat és tanúkat találjon. A püspök azonban ezt a vizsgálatot¹¹⁷ már nem várta meg, hanem elhagyta a monostort.¹¹⁸ A bécsi nuncius 1641. december 21-én Rómába küldött levele szerint Taraszovics elindult a császárvárosba.¹¹⁹ Oda, ahonnan segítséget remélhetett és ahol a Regensburgból hazafelé tartó Lippay püspökkel és a Szent-széket képviselő nunciussal is találkozhatott.

Bécsi tartózkodásának legfontosabb pillanata a katolikus egyházhoz való csatlakozásának kinyilvánítása, vagyis a katolikus hitvallás ünnepélyes letétele volt. Ennek előkészítése során tisztázza Gasparre Mathei címzetes athéni érsek, bécsi nuncius (1639–1643) a Szent-székkal azt, hogy Lippay szóhasználatával ellentétben nem pátriárkáról, hanem csak püspökrıl van szó. Tisztázódik az is, hogy Taraszovics szentelését érvényesnek kell tekinteni, s nem szükséges Rómába utaznia. Térjen vissza inkább püspöksége területére és munkálkodjon azon, hogy hívei is csatlakozzanak az unióhoz. A katolikus hitvallás letételére az uralkodó kérésére ünnepélyes keretek között a laxenburgi palota káponájában került sor a császári család jelenlétében 1642. május 3. és 24. között.¹²⁰ A nuncius a *Pontificale Romanum* azon szertartását végezte el, melyet a katolikus egyház az aposztaták, eretnekek és szakadárok visszafogadásakor írt elı.¹²¹ Az érsek faldistoriumon¹²² ülve (fején infula, vállán vállkendı és palást, nyakában stóla) a kápolna bejáratánál fogadta az áttérı munkácsı püspököt. Taraszovics a nuncius elé térdelve válaszolt az Apostoli Hitvallást tartalmazó tizenkét kérdésre. Ezek után az érsek felállva rövid ördögüzı imádságot mondott felette, majd jobb hüvelykujjával keresztet rajzolt homlokára. Ezt követıen a nuncius bal kezével megragadta a püspök jobbját és imádság közben bevezette a kápolnába, egészen a fıoltárig. Az oltárlépcsı alsó fokára térdeplı Taraszoviccsal szemben, az oltárnak háttal álló nuncius ekkor mondta el a visszafogadó imádságot, amit újabb „Hiszel-e?”-kezdetı (az Atyában, a Fiúban, a Szentlélekben, a katolikus Anyaszentegyházban, a szentek közösségében, a bünök bocsánatában, a test feltámadásában, az örök életben), illetve „Ellene mondasz-e?”-kezdetı (Sátánnak és angyalainak, eretnek-

¹¹⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 118–131.

¹¹⁸ Lacko feltételezése szerint Balling ismét letartóztatta, tisztségétıl megfosztotta és elızte a püspököt: LACKO: *Unio Uşhorodiensis*, 76.

¹¹⁹ LACKO: *Unio Uşhorodiensis*, 203–204.

¹²⁰ LACKO: *Unio Uşhorodiensis*, 79–80.

¹²¹ LACKO: *Unio Uşhorodiensis*, 205.

¹²² Összehajtható szék, mely a püspöki trónust helyettesíti.

ségnek, stb.) kérdések követtek. Utolsó kérdésként a püspök arról nyilatkozott, hogy a katolikus hittel egységben kíván élni. Ezt követően a nuncius jobb kezét a püspök fejére téve megáldotta őt, majd leült az oltár elé helyezett székre. Ekkor Taraszovics püspök elmondta a szakadárságból visszatérők számára előírt esküt, mellyel megfogadta, hogy a szakadárságba soha többé nem tér vissza, hanem attól kezdve mindig a katolikus egyházzal és a római pápával egységben fog élni. Esküjét az Evangéliumoskönyv megérintésével erősítette meg. A nuncius ezek után ismét megáldotta és elbocsátotta.¹²³

Magát a szertartást és annak imádságait a trienti ekkleziológia és a konfesszionalizációs modell (melynek legelső, sarkalatos pontja az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklása) kontextusában kell értelmeznünk. Bár mai szemmel erős túlzásnak érezhetjük egy ortodox püspök katolikus egyházba való befogadásának szertartását és gesztusait, a valóságban még ez sem volt elegendő a Római Kúria számára. Az esemény után nem sokkal ugyanis a nuncius megkapta Rómából azt a hitvallás-formulát, amit a Szentszék kifejezetten a keletiek számára írt elő. Ekkor azonban Taraszovics és Lippay elhagyták a várost, ezért a hitvallás-formula aláírására már Jászón kellett – ismételten – sort keríteni.¹²⁴ A VIII. Orbán pápa (1623–1644) által előírt hitvallás¹²⁵ részletesen tartalmazta azokat a hittételeket is, melyek a keletiek és a nyugatiak között vita tárgyát képezték. Így

III. Ferdinánd

Taraszovics lényegében ezen hitvallás aláírásával fogadta el a Firenzei (*Filioque*, tisztítóűz, a kovásztalan kenyér használatának jogossága, a pápai primátus) és a Trienti Zsinat (eucharisztia áldozati jellege, átteredő bűn, megigazulás, szent hagyomány, bűcsúkról szóló tanítás, a szentségek hetes száma, a házasság szabályozása) határozatait.

A munkácsi püspök katolizálását a bécsi udvar azonnal a maga érdekében értelmezte, s III. Ferdinánd (1637–1657) – főkegyúri jogára hivatkozva – követelni kezdte az erdélyi fejedelemtől Taraszovics visszafogadását a munkácsi kolostorba.¹²⁶ Ekkor már világosan látszik, hogy a munkácsi püspök katolizálásának kérdése jócskán túllépi az egyházi/felekezeti kereteket

¹²³ *Pontificale romanum Clementis VII primum nunc denuo Urbani papae VIII auctoritate recognitum*, Antwerpiae 1627, 446–452.

¹²⁴ LACKO: *Unio Užhorodiensis*, 207. A Kongregáció levele a nunciának: WELYKYJ, ATHANASIJ: *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes*, vol. I, 1622–1670, Romae 1954, 160.

¹²⁵ Egy példánya az Esztergomi Prímási Levéltárban: EPL AEV 338/10.

¹²⁶ HODINKA: *Okmánytár*, 133.

és egyértelműen hatalmi/politikai kérdéssé válik. Miközben az erdélyi fejedelem nem tűri meg államában az uralkodó által kinevezett római katolikus erdélyi püspököt, most arra próbálják meg rákényszeríteni, hogy magánföldsúri birtokán ismerje el a király kinevezési jogát. Ráadásul egy olyan püspökségről van szó, melynek kinevezési joga korábban a magánföldsúri kegyúri jogok közé tartozott. Egyértelmű tehát, hogy itt hatalmi térnyerésről és térvésztről van szó. Az uralkodó megragadta azt az alkalmat is, ami a fejedelem fia és utóda, II. Rákóczi György esküvője alkalmával adódott, és az ünnepségre küldött követe, Jakusich György (Lippay utódja az egri püspöki székben) révén megpróbálta a fejedelemmel elfogadtatni az új helyzetet.¹²⁷

A követ nem érte el, hogy az immáron katolikus Taraszovics visszatérhessen Munkácsra, s visszakapja a kolostor javadalmát. Hiába próbálkozott maga Taraszovics, sőt Lippay György is még Bécsben a fejedelem követénél kieszközölni a visszatérés lehetőségét.¹²⁸ A fejedelem nem akart engedni a kérdésben, hiszen engedékenysége veszélyes precedenst teremthetett volna. Válaszlépésként 1643 májusában megüresedettnek nyilvánította a munkácsi püspöki széket és Juszko János drágabártfalvi pap személyében – akit nem meglepő módon ott találunk a Taraszovicsot vádló tanúk között – új püspököt nevezett ki. Juszko a megszokott szövegezésű kinevező okiratot kapta, amivel a fejedelmi kancellária a korábbi joggyakorlat folytonosságát is kifejezte: hiába lett a munkácsi püspök katolikus, ez a magánföldsúri jogokat semmiben sem korlátozhatta.¹²⁹ Juszko püspökszenteléséről semmilyen forrás nem maradt fenn. Valószínűleg igaza van Lackónak, aki szerint nem is került sor ilyesmire: Juszko csupán egy kálvinista szellemiségű pap volt és az is maradt,¹³⁰ akinek meg kellett elégednie azzal a „joghatósággal”, amit a református fejedelemtől kapott.

A régióba visszatérő Taraszovics tehát sajátos helyzetbe került. A királynak alávetett vármegyékben és a katolikus földesurak birtokain szabadon mozoghatott. Sőt, mivel minden bevételi forrásától megfosztották, a király Kállóban adott neki lakást és évi 200 forint járadékot, ami megélhetését biztosította. Ennek ellenére a következő években alig lehet róla a forrásokban olvasni. Ahogyan ha-

I. Rákóczi György

¹²⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 139–142.

¹²⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 137–138. Balling szerint Taraszovics az életét kockáztatná, ha visszatérne Munkácsra, hiszen a papok és a hívek agyonvernék katolizálása miatt.

¹²⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 146–148.

¹³⁰ LACKO: *Unio Uzhorodiensis*, 81.

marosan látni fogjuk, a Homonnai Drugeth család birtokain komoly uniós mozgalom indult, de Taraszovics ettől teljesen távol tartja magát. Valószínűleg a személye körül kialakult vita miatt – a Bécs és Erdély közötti politikai szembenállás emblematikus figurájaként – célszerűbbnek látta a háttérben maradni. Másrészt az is elképzelhető, hogy az ellene lefolytatott vizsgálat és bebörtönzése komoly tekintélyvesztést okozott neki papjai és hívei körében. Néhány éves hallgatás után, élete utolsó éveiben ismét olvashatunk róla a forrásokban, mégpedig igen meglepő és váratlan kontextusban.

Lippay György és Taraszovics Bazil püspökök kísérlete nem bizonyult sikeresnek. Az unió gyakorlatilag egyszemélyes vállalkozás maradt. A püspököt nem követték papjai és hívei, mivel a sikeres protestáns magánföldesúri érdekérvényesítés eredményeként esélye sem volt azok meggyőzésére. A keleti szertartású közösség kormányzásának kulcsa, a munkácsi monostor Taraszovics számára elérhetetlenné vált. Ott egy olyan gyakorlat kezdett kialakulni, ami a keletiek számára hatalmas veszélyeket hordozott magában: az erdélyi fejedelem akaratából egy kálvinista szellemiségű, püspöknek kijelölt pap kezdett joghatóságot gyakorolni helyi prédikátorok ellenőrzése alatt. Az, ami az erdélyi románok körében már a 16. század második felétől kezdve élő valóság volt, a munkácsi uradalomban is kezdett meghonosodni.

5. Az ungvári unió előkészítése és létrejötte

A magánföldesúri – és ez esetben fejedelmi – akarat döntő momentumnak bizonyult az unió kivitelezhetőségét illetően. Ebből a szempontból ugyanakkor az unió támogatói rendelkeztek „tartalékokkal”. A Rákóczi-család a régió legnagyobb, de nem egyetlen földesura volt. Már említettük a Drugeth-családot, mely az ungvári és a homonnai uradalmak birtokosaiként hatalmas területek fölött rendelkezett. Ezek a területek semmi sem akadályozta az unió eszméjének terjedését. Balling rosszállóan írja 1641 márciusában a fejedelemnek, hogy Homonnai Drugeth János országbíró az ungvári és homonnai uradalmak területén a przemysli püspököt engedi működni.¹³¹ Amikor tehát a püspöki székhely miatt kulcsfontosságú munkácsi uradalomban az unió ügye Taraszovics elűzésével megakadt, akkor felértékelődött a szomszédos uradalom jelentősége. Ezzel egyidejűleg fontos személyi változás zajlott le. A Lósy Imre érsek halálával megüresedett esztergomi érseki székbe Lippay György kerül, aki ettől kezdve nagyobb jogkörrel tudott¹³² az unió ügyében is intézkedni. Az egri püspökség élére a kor emelkedő csillaga, a fényes jövő előtt álló Jakusich György (1642–1647) került. Az ő egri kinevezésének az ad különös jelentőséget, hogy testvéri szálak fűzték Homonnai Drugeth

¹³¹ HODINKA: *Okmánytár*, 96. Taraszovicsnak pedig felrója, hogy ez ellen nem tiltakozott, holott az ő joghatósága sérült.

¹³² A Szepességben élő keleti szertartásúak ugyanis az esztergomi érsekség alá tartozó Szepesi Káptalan területén éltek.

János feleségéhez, Jakusich Annához, aki a családi birtokokon élő keletiek uniójának elkötelezett híve volt.

Az új egri püspök evangélikus főnemesi családban született (Thurzó György nádor unokájaként), s csak 1623-ban, tizennégy éves korában katolizált. Boroszlói, majd bécsi tanulmányai után, 1630-ban Pázmány ajánlólevelével Rómába érkezett,¹³³ ahol a Német-Magyar Kollégium növendékeként folytatta tanulmányait. Egyházi pályája azonban olyan meredeken ívelt felfelé, hogy hamar római tanulmányainak megszakítására „kényszerült”. Rómába már a király kamarásaként érkezett, amit két évvel később a VIII. Orbántól kapott pápai kamarási cím egészített ki. Pázmány 1632-ben Rómában pappá szentelte, s azonnal haza is vitte magával a szép reményű ifjú klerikust. A következő évben óbudai prépost lett, majd 1634-től (huszonöt éves korában) esztergomi érseki helynök és szerémi püspök. Pázmány halála után, 1637-ben a veszprémi püspökség élére került, majd innen Lippayt követve érkezett 1642 őszén az egri püspökség élére. A ranglétrán azonban már nem léphetett tovább, mert 1647-ben egri püspökként fejezte be életét.

Ahogy fentebb láthattuk, alig néhány hónappal egri kinevezése után Jakusich diplomáciai küldetésben az erdélyi fejedelemhez utazott, hogy az uralkodót képviselve II. Rákóczi György esküvőjén tárgyalásokat folytasson. Már ekkor alkalma nyílt arra, hogy az új egyházmegyéje területén élő keletiek kérdésével is foglalkozzon. A bécsi udvartól kapott instrukciók hatodik pontja ugyanis azt az utasítást tartalmazza, hogy a követ próbálja meg elérni Taraszovics püspök visszahelyezését a munkácsi püspöki székbe. 1644 őszétől Jakusichot egy újabb diplomáciai küldetés tartotta távol egyházmegyéjétől, s egyúttal az unió ügyétől. Rómába utazott, hogy egyrészt a magyar főpapság követeként a kinevezési díjak ügyében érjen el engedményeket a Szentszéknél, másrészt pedig az uralkodó képviselőként pápai segítyt kérjen Magyarország védelmére.¹³⁴ Jogosnak tűnik a kérdés, hogy római tartózkodása alatt informálta-e a Szentszékét az egyházmegyéje területén élő keletiek helyzetéről, a Taraszovics-ügy utózmögéről és az uniós mozgalom folytatásáról. Egyelőre nem került elő olyan forrás, mely komoly, ezen témában folytatott tárgyalásokra utalna. Mindössze egy kérvényének összefoglalása maradt fenn a Propaganda-Kongregációban, melyet annak érdekében nyújtott be, hogy

Jakusich György

¹³³ VERESS: *Matricula*, 34–35.

¹³⁴ FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel*, III. kötet, Budapest 1903, 357. TUSOR PÉTER: Jakusich György egri püspök római követjárása 1644–45-ben, in *Hadtörténeti Közlemények*, 2000/2, 237–268.

egy, vele Rómában tartózkodó keleti szertartású papnövendék helyet kapjon a Görög Kollégiumban. Az egri püspök kéréséről a Propaganda-Kongregációban készített *memoriale* csak annyit jegyez meg a jelöltről, hogy az „*esztergomi szemináriumban volt*”,¹³⁵ ami alatt az esztergomi érsekség által fenntartott nagyszombati papnevelőt kell értenünk. A Görög Kollégium kiadott anyakönyveiben ugyanakkor nem találunk olyan bejegyzést, mely azt bizonyítaná, hogy a Jakusich által javasolt jelölt valóban felvételt nyert volna.¹³⁶ Az egri püspök kérvényéből két következtetést vonhatunk le. Elődjéhez hasonlóan az unió egyik kulcsmomentumának ő is a keleti szertartású klérus képzésének megteremtését tartotta. A nagyszombati papnevelőben már tanított keleti szertartású papnövendéket (vagy papnövendékeket), s megpróbálkozik a „magasabb” (értsd: római) stúdiumok lehetőségének biztosításával is. Másrészt az a tény, hogy római tartózkodása során a Propaganda-Kongregációval folytatott kommunikációjában nem tesz utalást az unió közeljövőbeni kimondásának tervére, azt valószínűsíti, hogy ő maga nem tervezett ilyesmit. Ez némileg meglepő annak fényében, hogy alig egy évvel később Ungvárott az ő jelenlétében került sor az unió ünnepélyes megkötésére.

Amíg az egri püspök országos ügyekben intézkedett, nővére, Jakusich Anna és annak férje, Homonnai Drugeth János országbíró birtokaikon jelentős lépéseket tettek az unió előmozdítása érdekében. Jakusich Anna Ungvárott letelepített két bazilita szerzetest:¹³⁷ Parthén Pétert és Kossovics Gábort.

Parthén Péter 1597 körül született Szakolyban (Szabolcs vármegye) vagy Székelyfalván (Pozsony vármegye), nagy valószínűséggel szerb szülőktől.¹³⁸ Baran

¹³⁵ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 208.

¹³⁶ DMYTRO BLAŽEJOVSKYJ: Ukrainian and Bielorrussian students at the Pontifical Greek College of Rome (1576–1976), in *Analecta OSBM, Sectio II, Volume X (XVI)*, fasc. 1–4, 1979, 143–192. A névsor tanulmányozása során a 17. századból mindössze néhány olyan növendéket találunk, akik nem a Magyar Királyságból származtak, de később a munkácsi püspökségben tevékenykedtek. Az első közöttük a későbbi főpásztor (1689–1706), a görög származású Joannes De Camillis, aki 1653-ban lett a Görög Kollégium növendéke. 1671-ben nyert felvételt a Görög Kollégiumba az erlandi (*ex Prussia*) rutén bazilita *Petrus Kaminskij*. Ő az a Kaminszkij Péter, aki az 1680-as évektől kezdődően bukkan fel a munkácsi püspökség történetében mint világlátott, a papság körében tekintéllyel rendelkező és az események alakításában időnként (és többnyire negatív) főszerepet vállaló szerzetespap. 1707-ben II. Rákóczi Ferenc kinevezte munkácsi püspökké is (miután Kaminszkij személyesen üzte el a törvényes püspököt...), de felszentelésére és római megerősítésére nem került sor. 1683-ban érkezik az intézménybe a szintén erlandi Kossakovszkij Adrián, aki De Camillis püspök helynökeként működött korai és tragikus haláláig a munkácsi püspökségben. Megemlíthetjük még az 1684-ben felvételt nyert (de csak egy évig az intézményben tartózkodó) Filipovics Polikárpot, aki De Camillis püspök halála után közel állt ahhoz, hogy utódja lehessen.

¹³⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 215.

¹³⁸ Családneve Petrovics. Származási helyét nem lehet egyértelműen megállapítani. Lacko a székelyfalvi, Pirigyi István a szakolyi származást fogadja el. Vö. LACKO: *Unio Užhorodensis*, 115–116. és PIRIGYI ISTVÁN: *Parthén Péter püspök emlékezete*, Szakoly 1996. Lacko Parthén születési évét 1592 körüli teszi, de ennek ellentmond Scipio Pannocchieschi bécsi nuncius 1652-ből származó közlése, mely szerint abban az évben ötvenöt éves volt: ASV Archivio della Nunziatura di Vienna, Processi canonici, fasc. 103. fol. 11. Lacko ezt a forrást még nem ismerte. A fasciculus többi tartalmával együtt Alexander Baran publikálta 1960-ban: BARAN, ALEXANDER: Documenta inedita de confirmatione Parthenii Petrovyč episcopi mukačoviensis, in *Analecta OSBM, Roma, III (IX)/3–4* (1960), 440–448. Baran olvasata azonban eltér a miénktől, ezért az eredetit használtuk.

forrásközlése szerint „születése óta egyesült”.¹³⁹ Ez a megállapítás azonban téves olvasatból származik: az eredeti dokumentumban az szerepel, hogy „18 éve egyesült”.¹⁴⁰ Mivel a forrás 1652-ből származik, Parthén katolizálása 1634-re tehető. Ez egybecseng Lacko (ki ezt a forrást nem ismerhette) feltételezésével, mely szerint Parthén (Pozsony vagy Szabolcs vármegyéből) a munkácsi kolostorba kerülve Gregori vagy Taraszovics idejében ismerkedett meg a katolicizmussal és lett katolikussá.¹⁴¹ Az 1652-ből fennmaradt forrás alapján megállapíthatjuk, hogy Parthén Taraszovics püspök Munkácsra kerülésének kezdetétől az uniópárti szerzetesek közé tartozott. A püspök elűzésekor nagy valószínűséggel neki is el kellett hagynia a munkácsi monostort, s ekkor költözött át Ungvárra, a Jakusich Anna által adományozott házba. Több forrás egybehangzóan állítja, hogy az uniós munkára nagyon alkalmas volt. Ugyan nem rendelkezett nagy műveltséggel (a latin nyelvben teljesen járatlan volt), szelíd természete, példás és imádságos életvitele miatt viszont nagy népszerűségnek örvendett a nép körében.¹⁴² Társáról, Kossovics Gáborról szintén kevés adat maradt fenn. Nagy valószínűséggel Lengyelországból került a Drugeth-család birtokaira. Az biztos, hogy Parthéntől eltérően komoly teológiai tanulmányokat folytatott. Forrásokból igazolható, hogy a bécsi jezsuita kollégium növendéke volt.¹⁴³

A két atya a városból kiindulva éveken át látogatta a keleti szertartású falvakat. Sajnos, működésük részleteiről nem maradtak fenn tudósítások. Az események 1645 decemberétől kezdve gyorsultak fel. Homonnai Drugeth János halála után a római követjárásból hazatérő Jakusich püspök huzamosabb ideig nővérénél Ungvárott tartózkodott. Ez idő alatt közelebbről ismerhette meg a két bazilita szerzetes munkájának eredményeit, s személyesen is bekapcsolódhatott a tárgyalásokba. 1645. december 16-án sor került a linzi békekötésre, mely lezárta II. Rákóczi György 1644 februárjában indított Habsburg-ellenes katonai támadását. A békekötés nem csak a fejedelmi családnak jelentett politikai győzelmet és jelentős birtokgyarapodást. Mivel a vallási kérdéseket szabályozó pontok kimondták a protestáns vallásszabadság kiterjesztését a jobbágságra is, a protestantizmus is nagy győzelmet könyvelhetett el. Az országos ügyekben igen aktív egri püspök számára ezen a ponton talán már szinte presztízskérdés is lehetett az, hogy a térségben a katolikus egyház pozícióit a keletiek uniója révén erősítse.

¹³⁹ „*a natu unitus*”: BARAN: *Documenta*, 444.

¹⁴⁰ „*unitus a 18 annis*”: ASV Archivio della Nunziatura di Vienna, *Processi canonici*, fasc. 103. fol. 11.

¹⁴¹ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 119.

¹⁴² Pl. Lippay érsek jellemzése 1654-ből: HODINKA: *Okmánytár*, 170.

¹⁴³ A bécsi nuncius jelentése 1649-ből: LACKO: *Unio Užhorodensis*, 213. Pekar szerint Kossovics Rómában is tanult, de az információ forrását sajnos nem adja meg: PEKAR: *The history*, 23.

Az unió ünnepélyes kihirdetésére a következő év tavaszán 1646. április 24-én,¹⁴⁴ Szent György ünnepén¹⁴⁵ kerülhetett sor. Magáról az eseményről egykorú feljegyzés nem készült, részleteket egy hat évvel később készült dokumentumból ismerhetünk meg. 1652. január 15-én hat görög katolikus főesperes levélben kérte X. Ince pápától Parthén Péter püspök megerősítését.¹⁴⁶ Kérésük előzményeit felidézve szólnak az ungvári unióról.

Az egyébként igen szűkszavú elbeszélés egy meglepő ténymegállapítással indul. Taraszovics Bazil püspök, aki komoly kockázatot és üldözést vállalt azért, hogy katolikus lehessen, visszatért a szakadárságba. Ezt a tényt más források is megerősítik. 1648-ból két forrás is tanúskodik arról, hogy Taraszovics ismét a Rákóczi-birtokokon tevékenykedett, tehát kibékült a fejdelemmel.¹⁴⁷ Taraszovics ortodoxiára való visszatéréséről 1650-ben és 1655-ben Lippay érsek a Szentszéknek is tájékoztatta.¹⁴⁸ Mivel döntése ellenére halála előtt a katolikus Parthént jelöli ki utódjának, s papjait megesketti akaratának megtartására, nagyon valószínűnek tűnik az a feltételezés, hogy a kulcsfontosságú munkácsi monostorba való visszatérés lehetőségéért és az ott működő kálvinista szellemiségű „püspök” eltávolítása érdekében szánta rá magát erre a minden bizonnyal nehéz lépésre.¹⁴⁹

A főesperesek elbeszélése szerint Taraszovics döntése készítette Jakusich püspököt arra, hogy levélben 1646. április 24-ére Ungvárra hívja a keleti szertartású papokat, akik közül hatvanhárman jelentek meg a kitűzött napon. A Jakusich püspök mel-

Az ungvári vár és vártemplom rekonstrukciója

¹⁴⁴ Az ungvári unió időpontjával, pontosabban évével kapcsolatban a forrásokban, s következésképpen a történeti irodalomban két változattal találkozhatunk. Az 1646 helyett egyes források 1649-re teszik az unió időpontját. A kérdést többen (Hodinka, Papp György, Lacko) megnyugtatóan tisztázták: mivel Jakusich püspök 1647-ben meghalt, az ungvári unió évének csak az 1646-os évszám fogadható el. Lacko azt feltételezi, hogy az unióval kapcsolatos későbbi iratok alapvetően két forrásból: egy pozsonyi káptalani és egy egri átiratból származnak. Az előbbiben szerepel a téves 1649-es évszám, míg utóbbi a helyes évet tartalmazza: LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 98. Ez a feltételezés nem tűnik teljesen helytállónak, mivel későbbi egri iratokban is előfordul az 1649-es évszám: pl. Barkóczy egri püspök görög katolikusoknak megszerkesztett instrukciója 1749-ből (talán éppen az unió 100. évfordulójára?). EPL Archivum Ecclesiasticum Vetus, 2100/10. fol. 27. Érdekes, hogy ez a dokumentum is Jakusich Györgyöt említi az 1649-es évszám mellett. Tehát nagy valószínűséggel egy tévesen rögzült dátumról van szó, amit még Egerben se vetettek össze Jakusich püspök elhalálzásának dátumával. Lásd még: PAPP GYÖRGY: *Az ungvári unió időpontja*, Miskolc 1941.

¹⁴⁵ Magyarországon Szent Adalbert ünnepe miatt Szent György ünnepe egy nappal későbbre került.

¹⁴⁶ Közli HODINKA: *Okmánytár*, 163–165. LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 98–100.; NILLES, NIKOLAUS: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, I–II, Oeniponte 1885, 824–827.

¹⁴⁷ Egy antimenzion-felirat és egy fejedelmi engedély Taraszovics számára, hogy a munkácsi uradalomban halásztasson és fát vágasson: HODINKA: *Okmánytár*, 155–156.

¹⁴⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 180. és LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 216.

¹⁴⁹ HODINKA: *Történet*, 315–317.

lett szolgáló két bazilita, Parthén Péter és Kossovics Gábor beszédekét intézett a megjelentekhez az unióról, majd pedig az ungvári vár jezsuiták vezetete templomában bizánci szertartás szerint Szent Liturgiát mutattak be, miután a papok közül némelyek elvégezték szentgyónásukat. Ezek után sor került a hitvallás ünnepélyes letételére. Kijelentették, hogy hiszik mindazt, amit a katolikus Anyaszentegyház hinni parancsol, a szentatyát, X. Ince pápát pedig főpásztoruknak ismerik el és tőle függeni kívánnak. Mindezt az alábbi három feltétellel vállalják: 1. A görög egyház rítusa teljes egészében sértetlen marad; 2. A püspököt a papok választják, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti; 3. A Rómával egyesült papok megkapják mindazon egyházi kiváltságokat és mentességeket, melyek Magyarországon a római katolikus papokat megilletik.

A főesperesek szűkszavú beszámolójából levonhatunk néhány fontos következtetést.

1. Jakusich püspök mindenképpen szükségesnek érezte azt, hogy tető alá hozzon egy olyan ünnepi eseményt, melyen keleti szertartású papok egységre lépnek a katolikus egyházzal. A főesperesek ezt Taraszovics lépésével magyarázzák, mely egyértelműen a nagy politikai és katonai ellenfél, az erdélyi fejedelem győzelme volt. Ehhez hozzátehetjük még a linzi békekötés katolikusokra nézve hátrányos engedményeit: a protestáns vallásszabadságot kiterjesztették a jobbjágyokra is, illetve a katolikusoknak több mint kilencven templomot vissza kellett adniuk a protestánsoknak. Ezek nyilvánvalóan a katolikus főpapnak nem csak az önérzetét sértették, hanem cselekvésre is ösztönözték. Az ungvári unió megkötése után néhány nappal Jakusich püspök útnak indult a pozsonyi országgyűlésre, ahol főpap-társait és a katolikus rendeket már a katolikus térnyerés eme szerény eredményével is vigasztalhatta.¹⁵⁰ Mikor egy bő fél évvel korábban – lényegében eredménytelen tárgyalások után – Rómából hazatért, örömmel tapasztalta, hogy a nővére birtokain működő két bazilita a papság meggyőzésében már olyan eredményeket ért el, melyek alapján az unió ünnepélyes megkötése jó eséllyel megvalósítható. Minden bizonnyal magát a püspököt is váratlanul érte ez a lehetőség, hiszen Rómában járva – ahol hasonló kezdeményezéseket nagy érdemként tartottak számon – nem tesz említést ilyen jellegű terveiről.

2. Minthogy a régióban ez időben kb. hatszáz keleti szertartású pap működött és az ungvári uniót mindössze hatvanhárom pap fogadta el, maga a jeles esemény inkább a kezdetét, mintsem a végét jelentette az uniós folyamatoknak. Ezzel Jakusich püspök is tisztában volt. Talán éppen ez magyarázza azt, hogy nem került sor uniós okmány aláírására és római felterjesztésére. Elegendőnek tartotta a hitvallás szóbeli letételét és azt, hogy ennek hírért a papság a környéken, ő pedig a magyar egyházon belül elterjessze. Hogy az *ad hoc* kezdeményezésnek milyen visszhangja lesz és mennyien követik a hatvanhárom megjelent pap példáját, mindenki számára nyitott kérdés volt, ami óvatosságra intette az egri főpásztort. A visszafogottság jeleként értelmezhető az is, hogy a környéken működő katolikus misszionáriusok Rómába küldött jelentéseiben se olvashatunk említést az ungvári

¹⁵⁰ FRAKNÓI: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései*, III. kötet, 361.

unióról.¹⁵¹ Míg a ferencesek esetében ezt magyarázhatjuk azzal is, hogy többnyire külföldiek lévén nehezen tájékozódtak a helyi történésekkel kapcsolatban, addig a magyar pálosok esetében már szinte feltűnő a hallgatás. A sátoraljaújhelyi pálos kolostorban 1642-től kezd meg misszionáriusi tevékenységét az a Vanoviczi János, aki a magyarországi pálos missziók megszervezőjeként írta be magát a rend történetébe. Tudjuk róla, hogy 1645-től kezdve közeli kapcsolatban állt Jakusich Annával, akivel a terebesi pálos kolostor visszaadásáról folytatott eredményes tárgyalásokat.¹⁵² Kapcsolatuk szívélyes voltát bizonyítja az is, hogy Jakusich Anna még a végrendeletében is megemlékezett a pálos atyáról.¹⁵³ Vanoviczi rendkívül agilis és jól tájékozott szerzetes volt, aki római tanulmányai során a Kúriát alaposan kiismerte, s később rendszeresen tájékoztatta a Propaganda-Kongregációt nem csak missziója eredményeiről, hanem a magyarországi történésekről is. 1646 augusztusában Sátoraljaújhelyről két levelet is írt a szentszéki dikasztériumnak, de egyikben sem említi meg azt, hogy a közeli Ungvárott sor került a keleti szertartású papok egy csoportjának uniójára.¹⁵⁴ Az ungvári unió mint esemény jelentősége tehát inkább a későbbi eredmények tükrében értékelődött fel. A kortársak semmiképpen se tekintették egy új egyház születése pillanatának.

3. A főesperesek levelében szereplő kifejezések egyértelműen arra utalnak, hogy az ungvári uniót a résztvevők közül senki se tekintette egyenrangú felek megegyezésének. A keletiek az „esztelen görög szakadarság” megtagadásáról és a katolikus egyházba való visszatérésről (ahogyan a hűtlen házastárs visszatér) írnak, s kifejezik azt a meggyőződésüket is, hogy erre a döntésre a Szentlélek és az isteni kegyelem vezette őket. Arra még csak utalás sem történik, hogy a korábbi állapot (az egyházszakadás) kialakulása miatt a nyugati egyházat is felelősség terheli. Elfogadják a latin egyház trienti szellemiségű unió-értelmezését és felvállalják, hogy ez külső jegyekben is megnyilvánuljon. Láthattuk Taraszovics katolizálásakor, hogy a „visszafogadás” rítusa még ördögűző imádságot is magába foglalt. Ha feltesszük azt a kérdést, hogy mi készítette a keletieket a nyugati szemlélet feltétel nélküli elfogadására, akkor a korábban leírtakra utalhatunk. Maguk a keletiek világosan érzékelték, hogy társadalmilag, kulturálisan, valamint az egyházi élet színvonalát tekintetében nem álltak egy szinten a katolikus egyházzal. Ebből az alaphelyzetből pedig szükségszerűen következik mindaz, amit az unió során megnyilvánulni láthattunk.

4. Az unió keletiek által támasztott feltételei három egyszerű mondatban összefoglalják félelmeiket és reményeiket. A rítus sértetlensége az első helyen szerepel, hiszen ezzel volt kapcsolatos a keletiek talán legnagyobb félelme: az önazonosság elvesztése a beolvadás/beolvasztás révén. A püspökválasztás szabadsá-

¹⁵¹ Vö. misszionáriusi jelentések ezekből az évekből: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania 1572–1717*, voll. I–V, Roma–Budapest 2002–2008.

¹⁵² TÓTH: *Relationes*, 130.

¹⁵³ GALLA FERENC: *Pálos missziók Magyarországon*, (kézirat), 97–98.

¹⁵⁴ APF SOCG vol. 93. fol. 262. és 263. A levelet közli: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: A remeterend vándormisszionáriusa: Vanoviczi János, az első pálos misszionárius levelei, 1642–1677, in *Levéltári Közlemények*, 72 (2001) 187–245.

gára vonatkozó feltétel egy bizonyos fokú egyházkormányzati autonómia iránti igényt fogalmaz meg. Az új „felállásban” is szerették volna megőrizni belső életük alakításának szabadságát. A katolikus klérusnak járó kiváltságok és mentességek biztosítása a keleti klérus által hőn áhított társadalmi emancipáció alapja volt.¹⁵⁵ A három feltétel megfogalmazásáról elmondhatjuk, hogy túlságosan is egyszerűek és kidolgozatlanok voltak. A rítus megőrzésének biztosítása nem zárta ki annak bizonyos mértékű módosítását. A püspökválasztás szabadsága nem érinti a megválasztott püspök joghatóságának kérdését. Az egyházi kiváltságok és mentességek tartalma mindenki számára ismert volt, de az már több mint kérdéses volt, hogy az érintett hatalmi tényezők mindegyike hajlik-e a feltétel biztosítására. Amint látni fogjuk, mindhárom kérdéssel kapcsolatban hamar jelentkeztek az értelmezésbeli lehetőségekből fakadó problémák.

Az ungvári unió egyik fontos kérdése, tudniillik az, hogy mennyien csatlakoznak hozzá, viszonylag rövid időn belül eldőlt. Lippay jelentései szerint a hatszáz-hatszázötven keleti szertartású pap közül 1650-ben százan, 1652-ben kétszázan, 1654-ben pedig már négy százan csatlakoztak az unióhoz Parthén és Kossovics buzdítására.¹⁵⁶ A sikerhez kellett az is, hogy Lippay és Jakusich nyilvánosan kiálljanak mellette. Az egri püspök azonnal jogbiztosító dokumentumokat ad ki a keleti papoknak,¹⁵⁷ Lippay pedig esztergomi érsekként teszi ugyanezt.¹⁵⁸

Jakusich püspök 1647 novemberében ugyan váratlanul meghalt, viszont utódja, Kisdi Benedek (1648–1652) maradéktalanul azonosulni tudott elődje elképzeléseivel. Ungvári látogatása során Jászberényi Tamás jezsuita házfőnök közreműködésével megerősítette az uniót.¹⁵⁹

Az 1648 szeptemberében tartott nagyszombati nemzeti zsinaton már az egyesült papok is megjelentek Parthén és Kossovics vezetésével. A nemzeti zsinat hivatalosan is tudomásul vette a görög katolikus egyház létrejöttét.¹⁶⁰ A zsinati határozatok 23. pontja megállapítja, hogy a Szepességben és az egri püspökség területén „széles kapu nyílt” a rutén szakadárak megtérésére és az Anyaszentegyházba való visszatérésére. Közülük nem kevés pap már vissza is tért az egyház kebelébe. A zsinat kijelenti, hogy immáron ők is részesülnek azon kiváltságokban és szabadságokban, melyek az egyházi rend sajátjai. Felszólítja továbbá a földesurakat, hogy mentsék fel ezeket a papokat a jobbágyi szolgáltatások alól és karolják fel őket úgy, ahogyan az a szomszédos Lengyelországban is megtörtént. Minthogy a zsinat – a korábbi nemzeti zsinatokhoz hasonlóan – a trienti rendelkezések magyarországi alkalmazásának részletkérdéseit tárgyalta, nem meglepő, hogy a keleti szertartású keresztények uniójával kapcsolatban a dokumentum a sajátos trienti terminológiát használva *megtérésről* és az egyház kebelébe való *visszatérésről* beszél.

¹⁵⁵ Hodinka szerint a klérus számára ez volt az egyetlen motiváció: HODINKA: *Történet*, 269.

¹⁵⁶ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 120.

¹⁵⁷ Ezek közül egy maradt fenn: HODINKA: *Okmánytár*, 153.

¹⁵⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 154–155.

¹⁵⁹ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 106.

¹⁶⁰ PÉTERFFY: *Sacra Concilia*, 382–383.

1651-ben az esztergomi érsek képviseletében Tarnóczy Mátyás váci püspök, szepesi prépost is jóváhagyta az uniót a szepesi prépostság, tehát az esztergomi érsek joghatósági területén élő keletiek vonatkozásában.¹⁶¹

6. Harc Munkácsért

Minden résztvevő számára egyértelmű volt az, hogy a csatlakozások nagy száma ellenére az unió csak akkor lehet sikeresnek tekinthető, ha az egész közösségre kiterjed. Ettől azonban az 1640-es évek végén még nagyon távol álltak a folyamatok irányítói, hiszen a kulcsfontosságú püspöki székhelyen, a munkácsi monostorban az erdélyi fejedelemmel kibékült és az uniót nyilvánosan megtagadó Taraszovics tartózkodott. A későbbi események azt igazolják, hogy a püspök taktikai megfontolásból vállalta fel ezt a lépést és lélekben katolikus maradt, de ennek akkor az unió elterjedése szempontjából nem volt jelentősége. Nem változtatott azon a tényen, hogy Munkács kapui az uniót előtt zárva maradtak.¹⁶² Az idős és sok megpróbáltatáson keresztülment Taraszovics már nem gondolhatott arra, hogy Munkácson megerősítve a pozícióit az unió kihirdetésére, következképpen a fejedelemmel egy újabb konfliktusra vállalkozzon.¹⁶³ Ő az unió ügyéért már csak annyit tehetett, hogy az utódja kijelölésénél olyan személyt helyezett előtérbe, akitől a fejedelemmel szembeni harc felvállalását remélhette. Taraszovics mozgásterét ebben a kérdésben az a fejedelem által is tiszteletben tartott hagyomány biztosította, mely szerint a munkácsi monostor szerzetesei az általuk választott püspök megerősítéséért folyamodnak hozzá. Az utód kijelölését tehát érdemben befolyásolhatta, amennyiben környezetét meg tudta győzni. Nyilvánvaló volt, hogy a Rákóczi-család visszautasítja egy katolikus jelölt megerősítését, de a választás ténye, a közösség akaratának kinyilvánítása olyan új helyzetet teremthetett, ami az unió ügyének hasznára válhatott.

Mideközben az uniót elfogadók táborában egyre nagyobb problémát okozott a felszentelt püspök hiánya. Az unió ungvári kihirdetése, majd pedig egyre több pap csatlakozása után megválaszolásra várt az az alapvető kérdés, hogy a katolikus egyházzal egyesült közösség kinek a joghatósága alatt áll? Az unió feltételei szerint az egyesültek maguk választják püspöküket. Bár joghatóságának tisztázásáról elfeledkeztek, nyilván a korábbi szokások és hagyományok folytatására gondoltak ezen a területen is. Az egri püspök és az esztergomi érsek kétségkívül magától értetődőnek tartották, hogy az egyesültek püspöke nekik alárendelt jogi státuszba kerül.¹⁶⁴ Ez a kérdés azonban mindaddig fel sem merülhetett, amíg az

¹⁶¹ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 106.

¹⁶² Munkácson kívül a fejedelemnek alávetett területek, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegyék is.

¹⁶³ Taraszovics sajátos helyzete, úgy tűnik, Lippay előtt is ismeretes volt. Az érsek a munkácsi püspök hitehagyásával kapcsolatban nagyon megértően ír: LACKO: *Unio Užhorodensis*, 216.

¹⁶⁴ Jakusich püspök fentebb idézett jogbiztosító levelében még az egyházi kiváltságok és mentességek

egyesültek nem kerültek abba a helyzetbe, hogy maguknak püspököt választhassanak. Az átmeneti időszak nehézségeit Lippay érsek sajátos megoldással kívánta orvosolni. 1651 júliusában¹⁶⁵ azt kérte a Szentszéktől, hogy az egyesültek számára a pápa hozzon létre püspökséget, mert ez több mint százezer szakadár megtérést segíthetné.¹⁶⁶ Sejtve, hogy ez akadályokba ütközhet (elég ha csak a főkegyúri jogokra gondolunk), egyszersmind azt is kérte, a Szentszék adjon engedélyt neki arra, hogy keleti szertartású papokat szenteljen és köztük püspöki funkciókat végezzen. Mindezt annak érdekében kéri, hogy az általa szentelt papoknak nagyobb tekintélye legyen a magyarok előtt, akik őket jobbágyokként kezelik és paraszti munkára kényszerítik. A Propaganda-Kongregáció október 2-án tárgyalta az ügyet. A bíborosok azt a döntést hozták, hogy a pápának nem javasolják a püspökség felállítására vonatkozó kérés meghallgatását. Sőt, azt is kihangsúlyozzák, hogy a keleti papok és hívek a katolikus egyházzal való egyesülést saját indíttatásból kérik (tehát ne egy püspökség létrehozása mozdítsa elő a megtéréseket) és az új püspökség anyagi alapjait az ő felajánlásaik alapozzák meg.¹⁶⁷ A Lippaynak adandó felhatalmazásról nem születik döntés.

A kérdés azonban ekkor már nem is volt aktuális, mivel Taraszovics püspök 1651 nyarán meghalt. Utódjának megválasztására valószínűleg már augusztusban sor került. Annak körülményeiről az utódot szentelő Simonovics István gyulafehérvári ortodox püspök igazolásából értesülhetünk.¹⁶⁸ Simonovics püspök beszámol arról, hogy a nála szentelésre jelentkező Parthén Pétert Taraszovics Bazil munkácsi püspök halálos ágyán élő szóban és írásban is utódjának kijelölte, s papjait megeskette akaratának megtartására.¹⁶⁹ Lippay érsek 1651. szeptember 5-én Parthént a magyarországi rutének vizitátorává nevezte ki, szeptember 10-én pedig a Szentszéktől számára megerősítést és felmentést kért. Az utóbbi levélben megjegyzi, hogy Parthént a választásra egybegyűlt papok nagy többséggel választották meg: 370-en (köztük még nem egyesültek is) mellette szavaztak, 30-an pedig az ellenjelöltre.¹⁷⁰ Ez utóbbi, az ellenjelölt felbukkanása ad magyarázatot a sietségre. Parthén ugyanis a választás után azonnal Gyulafehérvárra sietett, hogy felszenteltesse magát. Ezt a lépést még akkor is szükségesnek tartotta, ha sejtette, az ortodox püspökökkel való felszentelése problémákat fog okozni. Lippay azzal mentegette Parthént a Szentszék előtt, hogy tudatlanságból vetemedett ilyen lé-

élvezetét is a joghatósági területén való tartózkodás feltételéhez köti: „...*quamdiu in dioecesi ac sub jurisdictione nostra permanebit.*” HODINKA: *Okmánytár*, 153.

¹⁶⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 157.

¹⁶⁶ Bár a Propaganda-Kongregációban megtalálható másolatban egyértelműen püspökség létrehozásáról van szó – s ezt Hodinka is így értelmezi – Lacko a szövegkörnyezetből arra következtet, hogy Lippay pusztán egy püspök kinevezését kérte: LACKO: *Unio Užhorodensis*, 122.

¹⁶⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 158. Hodinka a regesztában teljesen másképpen értelmezi a szöveget. Olvasata szerint a bíborosok a püspökség felállítását javasolják a pápának. Véleményünk szerint ez az olvasat téves.

¹⁶⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 158–159.

¹⁶⁹ Taraszovics intézkedéséről a bazilita Kossovics Gábor is beszámol Homonnáról 1651. július 24-én Lippay érsekhez írt levelében: EPL Archivum Saeculare, Acta radicalia, Classis X 24. 291–292.

¹⁷⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 159–162.

pésre.¹⁷¹ Nem tűnik azonban valószínűnek, hogy legalább az ungvári jezsuiták ne figyelmeztették volna a megválasztott püspököt a szabálytalanság tényére. Sokkal életszerűbb az, hogy mindannyian (talán maga Lippay is) már eleve a szabálytalanság alóli pápai felmentésben gondolkoztak. A legfontosabb az volt, hogy a jelölt minél hamarabb püspökké legyen szentelve, s erre csak ortodox püspököknél¹⁷² volt lehetőség. A szentelés körülményeire utalva Lippay azt a némileg meglepő megjegyzést teszi, hogy a szentelő érsek tisztában volt Parthén katolikus voltával, azért még meg is dicsérte, s nem követelte meg tőle a konstantinápolyi pátriárka iránti engedelmesség kinyilvánítását.¹⁷³

Parthén püspökké szentelése után egy váratlan és egy előre borítékolható esemény történt. Mindenképpen váratlan fejlemény volt az, hogy Róma késlekedett Parthént a szabálytalanságok alól felmenti és megerősíteni. Az ügyet X. Ince pápa a Szent Officiumhoz utalta. Hároméves várakozás után már az új pápa, VII. Sándor (1655–1667) hatalmazta fel az esztergomi érseket Parthén felmentésére és megerősítésére.¹⁷⁴ Baán István joggal feltételezi, hogy az ügy halogatása összefüggött Lippay érsek – ezekben az években újfent aktuálissá vált – bíborosi kinevezésének kérdésével.¹⁷⁵ Az esztergomi érsek bíborosi kinevezését szorgalmazó dokumentumokban visszatérő érv a jelölt keletiek között végzett sikeres uniós tevékenysége. Ez azonban a Szentszék előtt nem számított fajsúlyos érvnek (Lippay érsek nem lett bíboros), sőt Parthén felmentésének és megerősítésének kérdése – bár az unió sorsa és sikere szempontjából égetően sürgős volt¹⁷⁶ – még csak annyira se érdekelte a bíborosokat, hogy azt az aktuálpolitikai számítások rendszeréből kiemeljék és gyors válaszra méltassák.¹⁷⁷ Ha mindemellett felidézzük azt a választ is, amit a Propaganda-Kongregáció az egyesültek számára alapítandó püspökséggel kapcsolatban adott (a keletiek inkább saját elhatározásból kérik a katolikus egyházba való felvételüket és maguk gondoskodjanak a püspökség anyagi alapjainak megteremtéséről), ismételten igazolva látjuk azt az első fejezet-

¹⁷¹ HODINKA: *Okmánytár*, 165–167.

¹⁷² Simonovics társszentelői Száva bisztrai és Gergely moldvai püspökök voltak. HODINKA: *Okmánytár*, 180.

¹⁷³ HODINKA: *Okmánytár*, 161.

¹⁷⁴ Az ügy iratai: HODINKA: *Okmánytár*, 162–177.

¹⁷⁵ BAÁN ISTVÁN: A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között, in VÉGHSEŐ TAMÁS (ed.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*, Nyíregyháza 2010, (Collectanea Athanasiana I. Studia, vol. 3.), 161–166. Lippay bíborosi kinevezésének kérdése az 1650-es évek elején: TUSOR PÉTER: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*, (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 3) Budapest–Róma, 2005, 124–151.

¹⁷⁶ Lippay érsek 1654-ben már arról számol be a Szentszéknek, hogy Parthén megerősítésének késése miatt száz pap már elbizonytalanodott és elhagyta az uniót: HODINKA: *Okmánytár*, 174.

¹⁷⁷ Ehelyett inkább arra utasítják a nunciust, hogy végezze el a jelölt kánoni processzusát, vizsgálja ki megválasztásának körülményeit, ellenőrizze az esztergomi érsek állításait (!) és állapítsa meg, mennyire jelenthet veszélyt a reformátusok által állított ellenjelölt. Az eleve rendkívül időigényes feladat további késedelmet szenvedett azáltal, hogy a bécsi nunciatura élén 1652 őszén váltás történt. A Camillo Melzit váltó Scipio Pannocchieschit a Szent Officium annak kivizsgálásával is megbizta, hogy létezik-e egyáltalán a munkácsi püspökség. Mivel a nuncius nem talált (nem is találhatott) alapítólevelet, Parthén megerősítése ismét megakadt. LACKO: *Unio Uz̄borodensis*, 121–123.

ben megfogalmazott felvetésünket, mely szerint a Magyar Királyságban élő keleti szertartásúak uniója elsősorban a magyar egyház és társadalom „belügye” volt, s a Szentészék is ekként kezelték.

Amennyire meglepő és váratlan volt Róma késlekedése és a magyarországi rutének uniója iránt mutatott érdektelensége, annyira kiszámítható volt a Rákóczi-család válaszlépése Parthén megválasztására és felszentelésére. I. Rákóczi György halála után özvegye, Lórántffy Zsuzsanna birtokolta magánföldesúri jogon a munkácsi uradalmat. A református egyház buzgó patronusa Erdélyből Sárospatakra költözve igazgatta a birtokot és felügyelte a régió felekezeti viszonyainak alakulását. Nem volt kérdéses, hogy kísérletet tesz a katolikus Parthén megválasztásának megakadályozására. Lippay érsek 1651. szeptember 10-i és 1654. július 2-i keltezésű leveleiből, illetve 1665-ben Rómába küldött jelentéséből ismerjük a részleteket.¹⁷⁸ A választás során Zejkán János, a miszticei monostor igumene személyében ellenjelöltet állított Parthénnal szemben, aki – bár gyakorlatilag „birtokon belül” volt, hiszen a fejedelemszony akaratából és támogatásával a monostorban élt – csúfosan megbukott. A négyszáz megjelent papból mindössze harmincan szavaztak mellette. Az arány minden bizonnyal meglepte Lórántffy, hiszen – ahogyan Lippay is jelzi – sokan az uniót elutasítók közül is Parthénra szavaztak. Ez azt bizonyítja, hogy Lippay és Jakusich jogbiztosító iratai megtették hatásukat és a papság körében egyre többen találták vonzónak a katolikus alternatívát. De ha eltekintünk a társadalmi felemelkedés kétségkívül csábító lehetőségétől és összevetjük a református alternatívát a katolikus egyház nyújtotta megoldási javaslattal, akkor is azt láthatjuk, hogy a keletiek számára ez utóbbi összehasonlíthatatlanul kedvezőbb volt az előbbinél. Zejkán kiválasztása és „püspökké tétele” körülményei ugyanis azt bizonyítják, hogy Lórántffy Zsuzsanna elképzelései nagyon távol álltak attól, amit a keletiek elfogadhatónak tartottak. Lippay kihangsúlyozza, hogy a jelölt kiválasztását tizenkét protestáns prédikátor végezte, akik aztán „püspökké is tették”. Nem került sor felszentelésére, mindössze arra kellett megesküdnie, hogy elfogadja a kálvinista tanokat és megmarad a fejedelemszony hűségén. Zejkán tehát úgy gyakorolt püspöki joghatóságot és végzett püspöki funkciókat, szentelt papokat, hogy nem volt – az ortodox egyház jog szerint – érvényesen püspökké szentelve. Ezért – figyelmeztet az esztergomi érsek – az általa végzett és végzendő szenteléseket semmisnek kell tekinteni. Később nagy valószínűséggel mégis sor kerülhetett Zejkán felszentelésére, mivel őt több forrás püspöknek nevezi,¹⁷⁹ s ezt az 1665-ös jelentésében maga Lippay is

Lórántffy Zsuzsanna

¹⁷⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 160–162. és 168–174., illetve LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 246–252.

¹⁷⁹ LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 142–143.

megengedi.¹⁸⁰ Ettől függetlenül tény, hogy Lórántffy Zsuzsanna elképzeléseivel összhangban Zejkán szentelés nélkül, a kálvini tanokat elfogadva, vagy legalábbis „*a kálvinistákkal együtt érezve*”¹⁸¹ kezdte meg működését. Az esztergomi érsek a fejedelemszony elgondolásával kapcsolatban nagyon egyértelműen fogalmaz: „*a kálvinista eretnekek a velük egy hiten lévő földesurak támogatásával, s különösen is a Rákóczi-család tekintélyét felhasználva azokat a ruténeket, kiket szertartásuktól eltéríteni nem tudtak, a mi példánkat követve egy ilyen-olyan kálvinista szellemiségű egyházban egyesítettek*”.¹⁸² Mindebből az következik, hogy a katolikus egyházzal való egység alternatívája a 17. század közepén valójában nem a régi, ortodox egyháziság megőrzése volt, hanem egy kálvini tanokat és református egyházképet befogadó új felekezet létrejötte. Lórántffy Zsuzsanna törekvései tökéletesen megfelelnek a felekezeti versengés logikájának és illeszkednek a hatalmi politika rendszerébe. Az a belső meggyőződés vezeti, hogy felekezete kizárólagosan birtokolja az üdvösségre vezető igazságot, ezért keleti szertartású alattvalóinak lelki üdvéről is csak úgy tud gondoskodni, ha a hitvallásában megfogalmazott igazság ismeretére el tudja vezetni őket. Fejedelmi családjának érdekeit pedig csak úgy tudja érvényesíteni, ha politikai ellenfelei, a Habsburgok térnyerését megakadályozza. Ezt a két célt ekkor már csak úgy tudja elérni, ha a katolikusok lépésére válaszként – ahogyan Lippay fogalmaz: „*a mi példánkat követve*” – létrehozza a maga keleti szertartású egyházát. Ez azonban a keletiek számára olyan perspektívát jelent, melytől inkább menekülnek: a püspökválasztáskor egyértelművé váló arányok is ezt bizonyítják (háromszázhetven a harminccal szemben).

Ahogyan látni fogjuk, ez a református alternatíva csak addig tud valamilyen szinten érvényesülni és egyáltalán felszínen maradni, amíg Lórántffy Zsuzsanna él. 1660-ban bekövetkezett halála után alapvetően változik meg a helyzet. Ez azonban a kortársak számára természetesen ismeretlen jövőbeli fejlemény volt. Azalatt a száz évtized alatt, míg Zejkán mögött a fejedelemszony hatalma állt, az egyesültek, s különösen is a felszentelt, de Róma által sokáig ignorált, és Munkácsról kizárt Parthén püspök számára a párhuzamos hierarchia kialakulása nagyon komoly problémát okozott. Az 1650-es évekből fennmaradt forrásokban újra és újra visszatérő és megoldandó kérdésként jelentkezik Parthén ingatag helyzetének megszilárdítása. A római megerősítéssel kapcsolatos huzavona – ahogyan fentebb említettük – végül 1655-ben zárul egy olyan megoldással, melyet a Szentszék korábban is választhatott volna. Lippay érsek kap felhatalmazást a görög katolikus püspök felmentésére (a szentelésével kapcsolatos szabálytalanságok alól) és megerősítésére. Erre 1655 júliusában kerül sor. Ezt megelőzően Lippay kísérletet tesz arra, hogy a papság körében Parthén tekintélyét növelje. 1652 augusztusában – Parthén kérésére – szláv nyelvű levelet intéz a keleti szertartású papsághoz, melyben elrendeli, hogy kizárólag Parthént ismerjék el püspöküknek, amennyiben „*méltónak kívánnak bizonyulni ő császári és királyi fensége kegyelmére és ol-*

¹⁸⁰ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 249.

¹⁸¹ „*cum calvinistis idem sentire*” HODINKA: *Okmánytár*, 169.

¹⁸² LACKO: *Unio Užhorodensis*, 248.

talmára.¹⁸³ Ugyanez a törekvés jelenik meg Homonnai Drugeth György 1655 júliusában, Lippay érsek ösztönzésére kiadott iratában, melyben az egyesült papság jogait szabályozza. A földesúr és tisztartói csak a szabályszerűen felszentelt és a katolikus hiten lévő rutén papokat fogják „igazi és törvényes papoknak” elismerni.¹⁸⁴ Tehát a reformátusok által beállított püspök szenteléseit érvénytelenek.

I. Lipót

1659/60-ban Lippay és a bécsi udvar erőteljes offenzívát indítanak Parthén megerősítése érdekében. I. Lipót király (1658–1705) 1659. október 23-án főkegyúri jogára hivatkozva munkácsi püspökké nevezi ki Parthént és utasítja a szepesi kamarát, hogy intézkedjen a javadalomba való bevezetés ügyében. A király abból indul ki, hogy a munkácsi monostort a kegyes alapítók azzal a szándékkal alapították, hogy ott Rómával egyesült baziliták éljenek, s a soraikból kikerülő püspök a környékbeli papság fölött joghatóságot gyakoroljon. Később a monostor a szakadárrok kezébe került, a Rákóczi-család pedig magához ragadta a püspök kinevezésének jogát. Az uralkodó így tehát az eredeti állapotot állítja helyre, s még arra is figyelmezteti Lórántffy Zsuzsannát, hogy a jövőben tartózkodjon a főkegyúri jogok megsértésétől. A fejedelemszony 1660 áprilisának elején még határozottan kéri a királyt a családját illető korábbi jogok tiszteletben tartására.

Néhány nappal később bekövetkezett halála azonban alapvetően új helyzetet teremt.¹⁸⁵ Mivel még abban az évben fia, II. Rákóczi György is meghalt, a Rákóczi-birtokok kormányzása Báthory Zsófiára (1629–1680) szállt, aki csak a fejedelemséggel kötött házasságakor (1643) lett reformátussá. A református gyámkodás alól felszabadulva, fiával, I. Rákóczi Ferencsel a pálosok sátoraljújhelyi templomában 1661 áprilisában visszatért a katolikus egyházba. Az unió szempontjából ez a változás azt jelentette, hogy a református alternatívával attól kezdve nem kellett komolyan számolni. A keletiekért folytatott katolikus-protestáns felekezeti versengést már csak a katolikus egyház nyerhette meg.

¹⁸³ „Quare vobis universis et vestrum singulis praefatis ruthenis capellanis praementionati ritus graeci in virtute sanctae et salutaris obedientiae ac sub excommunicationis poena firmiter praecipiendo committimus et mandamus, ut neminem alium episcopum ruthenum et graeci ritus praeter praenominatum Reverendissimum Patrem Petrum Parthenium visitare permittatis nec permittere valeatis, eius autem salutaria monita cum humilitate acceptetis, si vultis vos dignos efficere gratia et protectione Suae Caesariae Regiaeque Maiestatis.” EPL Archivum Ecclesiasticum Vetus, 2116/1. A levél teljes szövege a kötet függelékében. Korábbi kiadása: VÉGHSEŐ TAMÁS: „... patriarcham graecum convertit ad unionem...” A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió. in Athanasiana 23 (2006) 29–48.

¹⁸⁴ HODINKA: *Okmánytár*, 176.

¹⁸⁵ Az ügyszöveg kapcsolódó iratok: HODINKA: *Okmánytár*, 183–197.

Báthory Zsófia

tak kifogásai. Ezt abban a levélben olvashatjuk, melyet Báthory Zsófia jezsuita gyóntatója, Milley István 1662-ben írt Martin Mitkiewicznek, a krakkói rendház elöljárójának.¹⁸⁷ Az úrnő megbízásából tollat ragadó Milley azt a véleményt fogalmazza meg, hogy Parthén ugyan jó ember és erkölcsileg feddhetetlen, de képzetlen, ráadásul már hetven éves elmúlt, gyenge egészségi állapotban van, ezért nem alkalmas arra, hogy a munkácsi uradalomban az uniót megvalósítsa. Egy másik jejlöltre van szükség, kinek kiválasztásában a lengyelországi jezsuiták segítségét kéri, hiszen helyben csak Kossovics Gábor kerülhet szóba, aki viszont Homonnán katolikus plébános.¹⁸⁸ Ez a nem túl szerencsés lépés Báthory Zsófia részéről oda vezetett, hogy a kijevei metropólia – ahogyan azt a következő fejezetben látni fogjuk – bejelentette igényét a munkácsi püspökség fölötti joghatóságra. Báthory Zsófia végül engedni kényszerült, s 1664-ben Konstantin moldvai fejedelem látogatása alkalmából – a jezsuita évkönyvek jelentése szerint¹⁸⁹ – engedélyt adott arra, hogy Parthén elfoglalja a munkácsi monostort, ahonnan Zejkán püspököt annak családi birtokára, a miszticei monostorba száműzte.

Hosszú küzdelem után tehát végre minden adott volt ahhoz, hogy az unió elfogadtatásra kerüljön minden olyan uradalomban, ahol keleti szertartású keresztények élnek. A görög katolikus püspök elfoglalhatta a kulcsfontosságú munkácsi monostort, mely hívei előtt a kellő legitimitációt biztosította számára. Tevékenysége során támaszkodhatott a földesúri hatalomra. A katolikus egyháziak, elsősorban a jezsuita páterek segítségét is igénybe vehette, miközben már nem kellett tartania a protestáns ellenhatástól. Egy valami azonban már nem állt Parthén rendelkezésére.

¹⁸⁶ A katolikus egyházat támogató kezdeményezései közül kiemelkedik a jezsuiták letelepítése Sárospatakon, a kálvinizmus fellegrárában, 1663-ban. PÉTER KATALIN: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon, in UÓ: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest 1995, 186–199.

¹⁸⁷ LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 234–237.

¹⁸⁸ Lentebb még visszatérünk arra, hogy ez miért lehetett kizáró tényező.

¹⁸⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 207–208.

zésére: idő. A koros és beteges püspök életének utolsó fontos eseménye volt a munkácsi monostor elfoglalása: néhány hónappal később, 1665 elején meghalt.

7. Az első évek jellemző kérdései

Mielőtt folytatnánk az események bemutatását a Parthén püspök halála utáni történések elemzésével, szükségesnek tartjuk egy eddig ismeretlen forrás segítségével bemutatni az ungvári uniót követő évek jellemző problémáit. Alapvetően arra a kérdésre keressük a választ, hogy az unió kihirdetése után, illetve annak elterjedése folyamatában a felek hogyan gondolkodtak magáról az unióban létrejövő közösségről. Hogyan vélekedtek az unió céljáról, az egyesültek helyéről a katolicizmuson és a társadalmon belül, illetve milyen megoldási javaslatok fogalmazódtak meg az 1650-es évek sajátos környezetében jelentkező problémákra?

A forrás, melyet – természetesen más forrásokkal összevetve és kiegészítve – vizsgálat alá vonunk, Parthén püspök egy Lippay érsekhez írt levele.¹⁹⁰ Maga a levél datálatlan, de a tartalmából megállapítható, hogy 1652 nyarán, mégpedig augusztus 22. előtt íródhatott. Lippay érsek szláv nyelven a keleti szertartású papsághoz intézett, fentebb már idézett nyílt levele¹⁹¹ ugyanis Parthén ezen kérvényére válaszként került kiadásra. Ezek szerint az eddig ismeretlen, az Esztergomi Prímási Levéltárban lappangó levél a Parthéntól fennmaradt kevés írás legkorábbika.

A levél tulajdonképpen egy hat pontból álló „kívánságlista”, amit Parthén a papjaival állított össze.¹⁹² Joggal feltételezhetjük, hogy azokról a főesperesekről van szó, akik 1652. január 15-i nyilatkozatot, az uniós „alapokmányt” is jegyezték.¹⁹³ Olyan kérések szerepelnek a listán, melyek teljesítése létfontosságú az uniót elfogadók számára, illetve a bizalmatlanok és ingadozók meggyőzése szempontjából. Parthén és papjai bizalommal fordulnak Lippayhoz, mert – ahogyan azt a levél első mondata elárulja – a püspök néhány nappal korábban Pozsonyban felkereste az érseket, átnyújtotta azt a panaszlevelet, mely a görög katolikus papokat a földesurak részéről ért sérelmeket tartalmazta, s az érsek a „*kívánt választ*” megadta (ennek részleteit nem ismerjük). Ezen felbuzdulva foglalják össze hat pontban kívánságaikat.

1. Az első pont a klérusnak járó kiváltságok és mentességek biztosítása. Míg a január 15-i nyilatkozatban ez a harmadik pontban szerepelt, itt már az első helyre kerül. Részletesen felsorolják azokat az adókat és jobbágyi szolgáltatásokat (robot, földbér, tized, legeltetés, állatok élelmezéséhez való hozzájárulás, beszállásolás), melyektől szabadulni kívánnak nem csak azok anyagi vonzata miatt, hanem azért is, mert akadályozzák őket papi feladataik maradéktalan teljesítésében. Hasonló

¹⁹⁰ EPL Archivum Saeculare, Acta radicalia, Classis X 38. 185–186.

¹⁹¹ EPL Archivum Ecclesiasticum Vetus, 2116/1.

¹⁹² Parthén ugyan egyedül írja alá a levelet, de a kollektív akaratnyilvánítás érződik a megfogalmazáson.

¹⁹³ HODINKA: *Okmánytár*, 163–165.

jelentőséget tulajdonítanak – ugyanebben a pontban – a „privilegium fori” megszerzésének, mivel az számukra jogbiztonságot nyújt a túlkapásokra és a sommás ítélezésre hajlamos uradalmi tisztartókkal szemben. Az első helyre került kiváltságok és mentességek a görög katolikus klérus egzisztenciális felemelkedésének és közjogi emancipációjának *conditio sine qua non*-jaként kerülnek értelmezésre.

2. A második pont a felemelkedés másik zálogáról, az oktatásról szól. A görög katolikus papok azt kérik, hogy a latinul értő baziliták kapjanak földesúri segítséget (helyiségeket és a működéshez szükséges javadalmazást) ahhoz, hogy az ifjúság számára iskolákat nyithassanak. Közvetlen tapasztalataik vannak azzal kapcsolatban, hogy a katolikusok és a protestánsok egyházi életében mennyire központi szerepet játszik az oktatás. A Homonnáról nem sokkal korábban Ungvárra telepített jezsuita kollégium követendő mintaként állhatott a görög katolikusok előtt. Az oktatásban a maguk szerzeteseit, a bazilitákat kívánták főszerphez juttatni, de a rendszer működtetését a jezsuita modellhez hasonlóan földesúri finanszírozásban képzelték el. A görög katolikus iskolarendszer kiépítésében minden bizonnyal irányító szerep várt a bécsi jezsuitáknál tanult Kossovics Gáborra, aki Homonnán már meg is kezdte az iskolaszervezést.¹⁹⁴ Az iskola 1649-ben már biztosan működött, de további részletekről nem maradtak fenn adatok.¹⁹⁵ Könnyen elképzelhető, hogy a Homonnáról Ungvárra költöző jezsuiták infrastruktúráját örökölhette meg.

3. A harmadik pont a párhuzamos hierarchia okozta zavarok orvoslását célozza. Láthattuk, hogy az 1650-es évek egyik legkomolyabb kérdéséről van szó. A megfogalmazásból az derül ki, hogy Parthén és papjai tisztában vannak lehetőségeikkel. Nem kérik Zejkán elmozdítását, hiszen erre a helyi erőviszonyok ismeretében nem is gondolhattak. Az esztergomi érsektől annak biztosítását kérik, hogy az erdélyi fejedelemtől függő szakadár püspök ne működhessen a királynak alávetett területeken és ne vonhasson joghatósága alá újabb paróchiákat. Ez arra utal, hogy a püspökválasztáson Zejkán ugyan jelentős arányban alulmaradt, de a protestáns földesúri hatalomnak köszönhetően komoly zavarokat tudott okozni az uniót elfogadók, vagy annak elfogadására kész papok körében.

4. A protestánsoktól való félelem a negyedik pontban is megjelenik. Egyházuk zavartalan fejlődésére gondolva, a görög katolikus papok azt kérik, hogy az egri egyházmegyében, illetve az uralkodónak alávetett területeken mindenütt, ahol a lelkipásztori szükségletek ezt indokolják, szabadon építhessenek templomokat és létesíthessenek paróchiákat, s ezek papjai ne függjenek az evangélikus és református szuperintendensektől. Az 1670-es évek nagy rekatolizációs hulláma előtt helyi szinten a protestáns elöljáróknak nyilván nagyobb hatalma és befolyása volt.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Vö. Kisdi Benedek püspök beszámolója: LACKO: *Unio Ușhorodensis*, 211.

¹⁹⁵ Kossovics maga 1657-ben tesz említést az iskola működéséről: EPL Archivum Saeculare, Acta radicalia, Classis X 35a. 3–4.

¹⁹⁶ A 18. században ugyanebben a kérdésben – templomok építése és paróchiák létesítése – a most meg sem említett egri püspökök hoznak a görög katolikusokat hátrányosan érintő, korlátozó intézkedéseket.

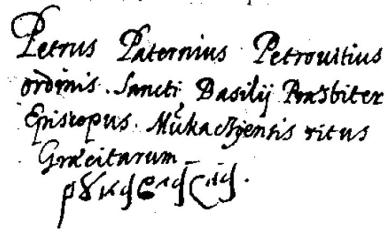
5. A levél ötödik pontja visszakanyarodik a közjogi emancipáció kérdésköréhez. A görög katolikus papok annak biztosítását kérik, hogy a személyük vagy a javaik ellen vétő egyházi vagy világi nemeseket egyházi bíróság elé citálhassák.

6. Végül a hatodik pont az egyházkezelési kérdését érinti. Mivel a püspöki székhelynek számító munkácsi kolostorban Parthén ellenfele rendezkedett be, a görög katolikus püspök egy másik központot volt kénytelen kiépíteni. Választása a Homonnától északra eső, zarándokhelynek számító krasznibródi kolostorra esett. Parthén 1652-ben még nem tudhatta, hogy a munkácsi kolostori székhelyre való visszatérést a Rákóczi-család meddig tudja sikeresen megakadályozni, hiszen ekkor még Lórántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi György özvegye szilárdan kezében tartja a hatalmat. Egy új püspöki székhely kiépítése tehát különösen is indokolt volt. Ehhez és általában a püspökség működtetéséhez kér Parthén Lippay érsektől támogatást.

A levél azt a benyomást kelti, hogy az unióra lépett keletieknek határozott elképzeléseik voltak arról, miként indíthatják el minél hamarabb egyházi életük modernizációját. A január 15-i irathoz képest sokkal több konkrétumot tartalmaz. A pontok világosan és egyértelműen azt bizonyítják, hogy az egyesültek teljes mértékben tisztában voltak azzal, hogy mit is nyerhetnek az unióval és mi az, ami akadályozhatja a célok megvalósulását és ezért intézkedést igényel. Mivel kényszerpályákon mozogtak, biztosítékként egyetlen utat választhattak: újabb és újabb írásban rögzített és nyilvánosságra hozott kötelezettségvállalások igénylését a római katolikus egyház képviselője (és a mögötte álló, célkitűzéseit támogató államhatalom) részéről.

A levél tartalma mellett az is figyelemre méltó, ami kimaradt belőle. Lényegében az unió három feltétele közül kettőt érint: elsősorban a klérus jogaira vonatkozó pontot, illetve a Parthén püspök megerősítésével és megvédésével kapcsolatban áttételesen a szabad püspökválasztás jogát, a választás eredményének elismerését és a megválasztott főpásztor támogatását az ellenpüspökkel szemben. Feltűnő, hogy nincs viszont szó a harmadik feltételről, a keleti szertartás sérthetetlenségéről. Nyilvánvalónak tűnik az, hogy a görög katolikusok ezt a pontot nem érezték problémásnak, vagyis nem volt olyan tapasztalatuk, amellyel szemben fel kellett volna emelni a szavukat. Ez viszont azért érdekes, mert éppen ebben az időben az események egyik kulcsfigurája, Kossovics Gábor, Parthén püspök legközelebbi munkatársa, olyan gyakorlatot vezetett be, mely a bizánci rítus jövője szempontjából veszélyeket hordozott magában.

Kisdí Benedek egri püspök és Kossovics Gábor együttműködéséhez kapcsolódóan maradt fenn egy olyan iratanyag,¹⁹⁷ mely ezt a kérdést megvilágítja. Kossovics működésének volt egy jellegzetessége: hosszú időn át mindkét rítus

Petrus Paternus Petrovicius
Ordinis Sancti Basilij Presbiter
Episcopus Mukachovensis ritus
Grecitarum
1652. 1. 15.

Parthén püspök aláírása

¹⁹⁷ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 209–215.

szerint végzett szertartásokat, aszerint, hogy a lelkipásztori szükséglet éppen mit követelt meg: római katolikus templomokban latin rítus, görög katolikus templomokban pedig bizánci szertartás szerint. A Kossovics-ügy, illetve az azzal kapcsolatban kinyilvánított szentszéki álláspont rávilágít az unió egyik legkényesebb kérdésére. Egyúttal viszont Kisdi Benedek püspöknek az ügyben tanúsított magatartásából a latin főpapság egy újabb motivációját olvashatjuk ki.

Kossovics gyakorlata akkor válik közismert problémává, amikor Methodius Terlickij chelmi püspök 1648/49 fordulóján feljelentést tesz a Szentszéknél. A Propaganda-Kongregáció utasítja a bécsi nunciust az ügy kivizsgálására, aki információt kér Kisdi Benedek püspöktől. Az egri püspök készségesen válaszol a nuncius felszólítására, s leírja, hogy a bazilita szerzetes valóban végez szertartásokat mindkét rítus szerint, gondosan ügyelve arra, hogy a rítusokat ne keverje. Tehát római katolikus templomban latin miseruhában latin rítusú szertartásokat végez, görög katolikus templomokban pedig keleti liturgikus öltözetben bizánci szertartás szerint mutat be szent szolgálatokat. Kisdi szerint ezzel Kossovics nem követ el szabálytalanságot, hiszen erre engedélye van: mellékeli is a bécsi jezsuita kollégium rektorának engedélyét. Rómából hamar megérkezik a tiltó válasz.¹⁹⁸ A Propaganda-Kongregáció bíborosai hivatkoznak V. Piusz pápa 1566-ban kiadott, a biritualizmust határozottan tiltó *Providentia Romani Pontificis* kezdetű bullájára,¹⁹⁹ melynek rendelkezését természetesen egy jezsuita rektor nem helyezheti hatályon kívül. Lacko megjegyzi, hogy a tiltás ellenére Kossovics továbbra is végzett szertartásokat mindkét rítus szerint, hiszen Jakob Susza még 1665-ben is panaszt emel ellene a Szentszéknél.²⁰⁰

Elsőként Kisdi Benedek reakcióját vonjuk vizsgálat alá. Kisdi 1648-ban került az egri püspökség élére. Előtte két évig váradi, szintén két évig pedig szerémi püspök volt. Mivel ezek az egyházmegyék a katolikus püspökök számára megközelíthetetlennek bizonyultak, a váradi és szerémi püspöki címek gyakorlatilag címzetes püspökségek voltak. Az egyházkormányzat és a lelkipásztorkodás megszervezésének gyakorlati nehézségeivel Kisdi igazából elsőként az egri püspökség élén szembesült. Püspöktársaihoz hasonlóan legfőbb problémája az akkor még mindig égető paphiány volt, amin jelentős mértékben az egyházmegyéje területén

Kisdi Benedek

¹⁹⁸ A Propaganda-Kongregáció utasítása a bécsi nunciust a gyakorlat mielőbbi megszüntetése érdekében (1649. november 27.: WELYKJ, ATHANASIJUS: *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusiae spectantes*, vol. I, 1622–1670, Romae 1954, 203–204. A levél utal Kossovics Rómába írt jelentésére is, mely sajnos nem maradt fenn.

¹⁹⁹ L. Tomassetti et collegii adlecti Romae virorum s. theologiae et ss. canonum peritorum, Bullarium Romanum (Tomi XXIV), Augustae Taurinorum, Seb. Franco, H. Fory et Henrico Dalmazzo editoribus, A. Vecco et sociis, 1857–1872: tomo VII, 1862; da Pius IV (papa CCXXVI, anno 1559) a Pius V (papa CCXXVII, anno 1566), 473–475.

²⁰⁰ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 177.

működő ferencesek (ezek többnyire magyarul is alig tudó olaszok voltak), jezsuiták és pálosok sem enyhítettek.²⁰¹ Mindeközben azt tapasztalta, hogy ugyanazon földrajzi régióban, egyházmegyéje területén több mint hatszáz – igaz, keleti szertartású – pap él és teljesít szolgálatot. A Kossovics-ügy kapcsán Kisdi azt írja a bazilitáról, hogy Homonna városában a lelkek épülésére és az ő vigasztalására („...*meaque consolatione...*”)²⁰² példás lelkipásztori szolgálatot végez. Mi más vigasztalhatta a paphiány miatt szorongó egri püspököt, mint az a perspektíva, amit Kossovics előtte felvillantott? Joggal gondolhatta, hogy a biritualizmus megoldás lehet a lelkipásztorkodás személyi problémáira az olyan felekezeti egyes településeken, mint Homonna. Kossovics valóban kiemelkedő lelkipásztori munkát végzett Homonnán: iskolát létesített, gondoskodott a homonnai (nyilván mindkét rítusú) katolikusok lelkipásztori ellátásáról és a környékbeli falvakban is erősítette az uniót.²⁰³ Miért ne gondolhatott volna Kisdi püspök arra, hogy a keleti szertartású klérus integrációja a katolikus egyházba ezzel a (latin megyéspüspökök számára) pozitív hozzáadékkal is járhat? Amikor a magyarországi katolikus egyházban elfogadott intézménnyé vált a licenciátusok alkalmazása, vagyis világiak – köztük igen gyakran katolizált egykori protestáns prédikátorok – bevonása a lelkipásztorkodásba (temetések, igeliturgiák, stb.), akkor miért ne kaphattak volna bizánci szertartású papok engedélyt arra, hogy a latin megyéspüspökök felügyelete mellett latin rítus szerint is végezzenek szertartásokat?²⁰⁴

Bármennyire is csábító volt ez az alternatíva a római katolikus felsőklérus szemszögéből, a Kossovics által bevezetett gyakorlat valóban komoly veszélyeket hordozott magában az unióra nézve. Nem véletlen a szomszédos rutén püspökök tiltakozása (bár Kisdi ezt annak tudja be, hogy határozottan visszaverte Terlickij azon szándékát, hogy joghatóságának gyakorlását kiterjessze a magyarországi rutének fölé) és a Rómából érkező gyors tiltás. Nem csak és nem elsősorban a latin rítus felsőbbrendűségének kinyilvánítása és védelme adja meg V. Piusz bullájának alaphangját (bár a szövegben szerepel az is, hogy különösen a nős papok ne végezzenek szertartásokat latin rítus szerint...), hanem annak felismerése, hogy a rítusok összemosása, illetve annak veszélye kifejezetten elriasztja a keletieket a Rómával való egységtől. Az unió ellenzői minden uniós folyamatban azzal érvelnek, hogy a katolikus egyház előbb vagy utóbb a keleti rítus elhagyására fogja ösztönözni vagy kényszeríteni a Rómával egységre lépett keletieket. A közeli Lengyelországban, ahol a lengyelesítéssel párosított latinizálásnak komoly, központi-lag támogatott hagyományai voltak, ezek a félelmek nagyon erősek voltak.²⁰⁵ Ez magyarázza a rutén püspökök erőteljes tiltakozását. A kérdést általánosságban

²⁰¹ Lippay György jelentésében hosszasan részletezi a paphiány okozta tragikus lelkipásztori állapotokat: TUSOR: Lippay György, 209–213.

²⁰² LACKO: *Unio Użhorodensis*, 211.

²⁰³ Lacko azt feltételezi, hogy az iskolaalapítás csak terv maradt (LACKO: *Unio Użhorodensis*, 174.), de az 1657-es keltezésű Kossovics-levél azt bizonyítja, hogy az iskola működött.

²⁰⁴ Itt emlékezzünk Lippay érsek kérvényére is, amit azért nyújtott be a Szentszékhez, hogy keleti szertartású papokat szentelhessen. A rítusok közötti határokat tehát ő sem tartotta áthatolhatatlannak.

²⁰⁵ De felidézhetjük a krasznibródi kudarcot is.

vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a biritualizmus elterjedése elméletileg Magyarországon is a latinosítás miatti félelmeket erősítette volna, hiszen a görög katolikus klérus létszáma sokszorososa volt a római katolikusoknak, következésképpen a keletiek sokkal több görög katolikus papot láthattak volna latin rítus szerint szolgálni, mint fordítva. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a közösségi szintű rítusváltásnak ekkor már Magyarországon is voltak előzményei. Láthattuk, maga Lippay György is azt írja, hogy az 1630-as évek végén hét-nyolc falu is a katolikus hit és a latin rítus felvételére ajánlkozott, sőt korábban ez már több faluban le is zajlott.²⁰⁶ Ez valószínűleg a térségben működő latin misszionáriusok túlkapásainak tudható be. Az unió megkötésekor és megerősítésekor Lippay egyértelműen a bizánci rítus sérthetlensége mellett nyilatkozott és a görög katolikus papsághoz intézett szláv nyelvű levelében erre ünnepélyes ígéretet is tett.²⁰⁷ Megválaszolatlan marad viszont az a kérdés, hogy hosszabb távra szólóan milyen elképzelései voltak. Nagyon valószínű, ő és főpártársai úgy kezdték el az uniós folyamatokat, hogy a létrejövő görög katolikus egyház katolicizmuson belüli helyével kapcsolatban nem alakítottak ki végleges koncepciót. Mivel azonban az uniformizálásra való törekvés – ahogyan arra korábban már többször utaltunk – a felekezetszerveződés korának egyik fontos jellemzője, egyáltalán nem zárható ki, hogy a katolikus kezdeményezők a rítusváltást mint lehetőséget – esetleg az uniós folyamatok egy későbbi szakaszában – nem zárták ki.²⁰⁸ Maga a gondolat egészen bizonyosan nem lehetett idegen tőlük. Másrészt viszont mind Lippay, mind pedig kortársai és utódaik tetteiből kiolvasható az, hogy a helyzetet szinte mindig reálisan mérték fel és az unió kérdését is nagyon gyakorlatiasan közelítették meg. A 17. századi katolikus főpapok részéről nem találunk törekvéseket a keletiek latinizálására, teljes beolvasztására a katolikus egyházba, sokkal dominánsabban jelenik meg tetteikben és gondolataikban a modernizálás szándéka.

Visszatérve a konkrét, Kossovics-ügyre: a Szentszék ugyan 1650-ben megtiltotta neki a biritualizmust, Jakob Szusza chelmi püspök még tizenöt évvel később is emiatt panaszkodik rá.²⁰⁹ Ez azt jelenti, hogy a gyakorlat tovább élt. Milley atya Krakóba címzett levelében olvashattuk, hogy Kossovics Homonnán (római) katolikus plébános, ezért nem jöhet szóba a püspökjelöltek között.²¹⁰ Tehát Kossovicsot az 1660-as évek elején már inkább latin szertartásúként tartották számon. Az ő esetében konkrét valósággá vált az, amit általában veszélyként a biritualizmussal szemben emlegetni szoktak.

²⁰⁶ TUSOR: Lippay György, 206.

²⁰⁷ „*Quod attinet ritus vestri graeci laudabiles ceremonias, eas liberi exerceatis sicut ante ita et in posterum. Cum nos modo, et praeterlapsis temporibus nihil in eis mutare intendimus.*” EPL AEV 2116/1, közli: VÉGHSEŐ: „... patriarcham graecum convertit ad unionem...”, 47–48.

²⁰⁸ Például már 1687-ben is a latin rítusra való áttérést megkönnyítő szabályozást javasol a jezsuita Ravasz Ferenc Kollonich Lipót bíborosnak. Ezt azonban még rendtársa, Hevenesi Gábor sem támogatja: vö. NILLES: *Symbolae*, 780–786.

²⁰⁹ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 177.

²¹⁰ „*Est et alius Basilianus, theologus, qui Viennae studuit meo tempore, vir bonus et exemplaris, sed parochus catholicus Homonnenesis.*” LACKO: *Unio Užhorodensis*, 236.

Feltűnő viszont az, hogy a görög katolikus papság, élén a püspökkel ez nem tartotta sem elítélendőnek, sem pedig a bizánci rítusra veszélyesnek. Pedig Kossovics személyében az unió egyik fő kezdeményezőjéről volt szó. Sőt, az ungvári jezsuita évkönyvek 1652. évi bejegyzései között azt találjuk, hogy Parthén püspök a jezsuita páterek tanácsát követve tanítja papjait a katolikus egyház helyes és megengedett szentségkiszolgáltatási rendjére. Maga a püspök pedig papjaival minden nagyobb ünnep alkalmával megjelenik az ungvári jezsuita templomban, ahol – miután a jezsuita atyáknál meggyóntak – latin szertartás szerint járultak szentáldozáshoz.²¹¹ Ha Kossovics biritualizmusa és az ungvári gyakorlat a görög katolikus klérusban ellenérzéseket keltett volna, akkor annak – akár egy hetedik pont formájában – minden bizonnyal hangot adtak volna a fent ismertetett levélben.

Milyen következtetést vonhatunk le ebből? Az mindenképpen elmondható, hogy az unió megkötésekor a keleti szertartású klérus tudatában volt annak és elfogadta azt, hogy a katolikus egyházhoz való csatlakozás hatással lesz egyházi életük minden területére. Miközben alapvetően meg kívánják őrizni rítusukat, tudják azt is, hogy a katolikus egyház tanrendszerének maradéktalan elfogadása következményekkel jár magára a liturgikus gyakorlatra nézve is. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az unió – ahogyan azt már fentebb kifejtettük – nem két egyenrangú fél találkozását jelenti. A latin egyház részéről teljesen hiányzott az a ma közkedvelt elképzelés, hogy a katolikussá lett keletiek a maguk hagyományaival gazdagítják a katolikus egyházat. Az ungvári unió alkalmával – ahogyan más, poszt-tridentinus szellemiségben fogant kora újkori uniók esetében – a felsőbbrendűnek tartott latin rítus találkozott az alsóbbrendűnek ítélt bizánci szertartással. Jól képzett nyugati teológusok „kész” szentségtannal álltak szemben a saját teológiai hagyományukat sem, vagy csak felszínesen, ismerő keleti papokkal. A „páterek” és a „batykók” találkozásából más eredmény nem is születhetett, mint az, hogy az előbbieket formálják az utóbbiak szemléletmódját és gyakorlatát. Ez mindkét oldal számára világos volt. Fontos azonban azt is szem előtt tartanunk, hogy itt folyamatokról, lényegében egy katolikus egyházon belüli új egyházi közösség létrejöttének folyamatáról van szó. Egészen pontosan a folyamatok kezdeti szakaszáról. Ha tehát fentebb valószínűsítettük, hogy a római katolikus résztvevők nem rendelkezettek véglegesített koncepcióval a végkimenet tekintetében, ugyanezt joggal feltételezhetjük a görög katolikusokról is. Ők sem tudhatták, milyenné alakul egyházuk élete, s azon belül liturgikus gyakorlatuk a katolikus egyházzal való találkozás révén. Az biztos, hogy ezt a találkozást modernizációs lehetőségként élték meg, ami érintette életük minden területét, s benne szükségszerűen az egyébként is nagy változatosságot és sokszínűséget mutató liturgikus gyakorlatukat. Hogy ezek az unióval együtt járó, de mindenképpen újdonságnak számító, a konkrét gyakorlatban megnyilvánuló latin hatások hosszú távon mennyire bizonyulnak maradandónak és a görög katolikus egyház arculatát meghatározónak, azt az uniót megelőző és követő években Parthén püspök és papjai

²¹¹ HODINKA: *Okmánytár*, 167–168.

nem sejtették. Az viszont biztosnak tűnik, hogy akkor, a folyamatok kezdeti szakaszában ezt a jelenséget és gyakorlatot mint a modernizáció velejáróját elfogadhatónak tartották és nem éreztek benne veszélyt.

Harmadik fejezet

A megtorpanás negyedszázada (1665–1689)

A Parthén Péter püspök halála és De Camillis János József kinevezése (1689), illetve Munkácsra érkezése (1690) közötti időszakot a munkácsi püspökség történetét feldolgozó munkák egyöntetűen zűrzavaros negyedszázadként írják le, mely alatt elmaradt az unió megszilárdulása és a görög katolikus egyház konszolidációja.²¹² Az egyháztörténeszek abban is egyetértenek, hogy a hosszan elhúzódó válsághelyzetet elsősorban a munkácsi püspök kinevezésének joga körüli vita idézte elő. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a korszak szövevényes, gyakran forráshiányos eseményeit felvázolva, bemutassuk a görög katolikus egyház sorsát kedvezőtlenül befolyásoló, de tőle többnyire független történéseket, feltárjuk azokat az okokat, melyek a kegyúri jogi vita mellett a válsághelyzet kialakulásához vezettek és rámutassunk az unió értelmezésében bekövetkezett változásokra.

1. A fegyveres ellenreformáció megjelenése: új súlypontok a valláspolitikában

Korábban többször utaltunk arra, hogy a keletiek körében végzett uniós tevékenység a katolikusok és a protestánsok közötti felekezeti versengés rendszerébe illeszkedik. Ennek azonban csak addig volt létjogosultsága, míg a szembenálló felek hozzávetőlegesen egyenlő esélyekkel rendelkeztek arra, hogy felekezeti határaikat kitolják a keleti szertartású közösségek fölé. Láthattuk, hogy erre a protestánsoknak csak Lórántffy Zsuzsanna és II. Rákóczi György haláláig volt esélyük. 1660-tól kezdve a katolikus-protestáns felekezeti versengés mint a keleti keresztények sorsát meghatározó szempont jelentősége megszűnik. A katolicizmus a versenyt megnyerte, s hozzáláthatott volna a katolikus egyházba integrált keleti szertartású közösség életének megszervezéséhez, az addig nem tisztázott alapvető kérdések megválaszolásához, s nem utolsósorban az érintett közösség modernizációjához és társadalmi-kulturális felemeléséhez. Erre azonban nem került sor. Egyetlen és kizárólagos okként nehéz elfogadni a kinevezési jog körüli, időben elhúzódó vitát. Az a kérdés, hogy kinek áll jogában kinevezni a munkácsi püspököt, kétségkívül nagy jelentőségű és nehezen eldönthető. De nem annyira, hogy negyedszázadon át húzódjon a megválaszolása. Nem lett volna szükség különle-

²¹²HODINKA: *Történet*, 380–381., PIRIGYI: *A magyarországi*, I., 138., LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 148.

gesen nagy diplomáciai bravúrra ahhoz, hogy az egyébként is megfogalmazott konszenzusos megoldások valamelyikét a szembenálló felek elfogadják. Sokkal inkább arról volt szó, hogy a bécsi udvarban és a magyar katolikus egyház vezetésében csökkent a görög katolikusok iránti figyelem.

Mi volt ennek az oka? Az 1660-as évek közepére a térítő földesúri ellenreformáció az ország északkeleti régióiban is jelentős eredményeket ért el. Báthory Zsófia és más katolikus földesurak támogatásával a jezsuiták, a pálosok és a ferencesek – református egyház belső válságától is segítve – komoly sikereket értek el a rekatolizáció terén.²¹³ Ezt az alapvetően eredményes és erőszakmentes folyamatot szakította meg a Wesselényi-összeesküvés²¹⁴ után kirobbanó fegyveres ellenreformáció, mely azt a lehetőséget villantotta fel a bécsi udvar és a magyar katolicizmus előtt, hogy a protestantizmus hatalmi eszközökkel felszámolható. A felekezeti versengés súlypontjai tehát megváltoznak: a katolicizmus és a protestantizmus közé szorult keletiek jelentősége csökken, mivel a versengés már nem két tábor között egy harmadik csoportért folyik. Az új helyzetben a katolikusok szükségszerűen kevesebb figyelmet szenteltek a keletieknek, hiszen erőforrásait közvetlenül a protestánsok elleni – reményeik szerint döntő – küzdelemre összpontosíthatták. Elfelejték azt, hogy a fegyveres ellenreformáció már a 17. század elején is éppen ellentétes hatást váltott ki és akkor éppen a protestantizmus megerősödéséhez vezetett. Az 1670-es évek gyászévtizede, a prédikátor-perek, az erőszakos templomfoglalások – a felekezeti arányok jelentős megváltoztatása ellenére – sem hozták meg a katolicizmus számára a döntő győzelmet. Hozzájárultak viszont a rendi alkotmány felfüggesztése és a császári csapatok magyarországi állomásoztatása miatt kialakult társadalmi feszültség további fokozódásához. Az 1670-es évek elejétől Felső-Magyarországon kibontakozó Habsburg-ellenes rendi felkelés céljai között ott találjuk a protestáns vallásszabadság védelmét. A felkelés Thököly Imre (1657–1705) vezetése alatt és a Bécs ostromára (1683) készülők törökök támogatása révén válik igazán erőteljessé és sikeressé. A bujdosók mozgalma, a Thököly-felkelés és annak felszámolása azzal a következménnyel járt, hogy a görög katolikusok által leginkább lakott régió hosszú éveken át harci cselekmények színterévé vált (pl. Munkács ostroma 1685 végétől 1687 januárjáig).

²¹³ A térítő földesúri ellenreformáció fogalmához és sárospataki alkalmazásához: PÉTER KATALIN: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon, in Uő.: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest 1995, 186–199.

²¹⁴ Várad (1660) és Érsekújvár (1663) elvesztése, illetve a reményt keltő szentgotthárdi győzelmet követő „szégyenletes” vasvári béke után (1664) a magyar arisztokrácia vezető személyiségei számára egyértelművé vált, hogy a Habsburgok nem kívánnak komoly erőfeszítéseket tenni Magyarország felszabadítására. Kiábrándult főnemesek egy csoportja Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Péter horvát bán, majd pedig Nádasdy Ferenc országbíró, Frangepán Ferenc és Rákóczi Ferenc vezetésével összeesküvést szöttek a Habsburg-kormányzat ellen. Törekvéseiket egy ideig (a Habsburgokkal való megegyezésig) XIV. Lajos francia király is támogatta. A rosszul szervezett összeesküvés teljes bukással, s a vezetők kivégzésével végződött. I. Lipót a jogeljárására (*Verwirkungstheorie*) hivatkozva felfüggesztette a rendi alkotmányt, felségárulási perek lebonyolítására és vagyonek kobzásokra adott utasítást. A megtorlás nem érintette az összeesküvésben részt vevő egyháziakat, mivel Lipót az adódó alkalmat a felekezeti viszonyok megváltoztatására is fel kívánta használni. Segítségükkel a protestantizmus felszámolását és katolicizmus egyeduralkodóvá tételét akarta elérni.

ellenére, annak idős kora miatt, az utódlás kérdése hamarosan napirendre kerül. Milley kérésére Magyarországra küldték Baranovics Pachómiust, akit Parthén püspök a krasznibródi monostor és a közeli jeszenyői ház vezetőjévé nevezett ki.²¹⁷ 1663 júliusában azonban olyan megbízást ad neki, ami elképzeléseivel minden bizonnyal ellentétes volt. Parthén tanácskozássra hívja őt, valamint a sárospataki és az ungvári baziliták vezetőit. A megbeszélés eredményeként arra az írásba foglalt egyezségekre jutnak, hogy az érintett szerzetesközösségek a Róma melletti grottaferratai monostorban székelő bazilita rendfőnök joghatósága alá kívánnak tartozni, s nem a rutén generális alá. Levelükben határozottan kijelentik, bár „*a rutének csont a csontjukból, hús a húsbukból, a nagy távolság és a rutének közötti gyakori nézeteltérések miatt ők azok szerzetesi kongregációjából kizárattak és ki vannak zárva.*” Ezért nem is szeretnék a rutén rendfőnöktől függeni.²¹⁸ Ha feltesszük a kérdést, miért is vált fontossá az idős Parthén számára egy ilyen jellegű kérés megfogalmazása, nem gondolhatunk másra, mint a rutén befolyás visszaszorítására tett kísérletre. Felidézhetjük Lippaynak még egri püspökként negyedszázaddal korábban megfogalmazott elképzelését: a kijevei metropólia püspökeinek magyarországi térnyerése nem kívánatos.²¹⁹ Talán éppen az esztergomi érsek javasolta Parthénnek a grottaferratai monostorral való kapcsolatfelvételt, amivel jelét adhatta a lengyelországi ruténektől való függetlenségének.

Baranovics nagy áldozatok árán teljesítette küldetését: útközben rablók támadták meg, társát meggyilkolták, ő maga pedig megsebesült.²²⁰ Visszatérése után azonban egészen váratlan lépésre szánta el magát. A jezsuiták feljegyzése szerint azt állította, hogy Rómában püspöki kinevezést kapott, s hazugságaival az idős püspöktől a papokat és népet elfordította. Azon munkálkodott, hogy a görög rítust eltöröljék és a templomot a jezsuitáknak adják át. Végül Pálffy Tamás (1660–1670) egri püspök letartóztatta

Pálffy Tamás

²¹⁷ Wesselényi Ferenc nádortól 1663. július elsején oltalomlevelet kap, hogy az unió előmozdítása érdekében mindenütt szabadon működhesse: Egri Főegyházmezei Levéltár, Archivum Vetus, 238., EH a/8.

²¹⁸ Kéri továbbá, hogy a pápa engedélyezze nekik az alamiznagyűjtést, illetve a Gergely-naptár használatát. Ha közülük valaki püspöki kinevezést kap, többé ne a rendi kormányzat alá tartozzon, hanem annak joghatósága alá, akit a Szentszék kijelöl. Végezetül kéri monostoraik szentszéki megerősítését: LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 237–241. A Teofil grottaferratai apát által a Püspökök és Szerzetesek Kongregációjához benyújtott emlékiratban a monostorok között már Munkács is szerepel (nyilván Baranovics Rómában értesülhetett arról, hogy Parthén átvehette a monostort), illetve a kérések között a novíciusok fogadásának engedélyezése is helyet kapott: LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 241–243.

²¹⁹ TUSOR: Lippay György, 204–206.

²²⁰ Rómában írt segélykérő levele: HODINKA: *Okmánytár*, 206–207.

és Lengyelországba toloncoltatta.²²¹ Lacko idézi a varsói nuncius 1665. decemberi Rómába küldött levelét, mely szerint akkor Baranovics már ott tartózkodott. A nuncius arról is tudósít, hogy a szerzetes azt állította neki: Báthory Zsófia őt akarta megtenni munkácsi püspöknek.²²² Ennek minden bizonnyal volt valóságalapja, ugyanis Baranovics már Rómába utazása alatt is kinevezett munkácsi püspöknek nevezte magát. Erről tanúskodik az a segélykérő levele, melyet megtámadása után, de még Rómába érkezése előtt ismeretlen *comes*-nek írt.²²³ A levelet így jegyzi: „*nominatus episcopus Munkacensis*”. Ebből arra következtethetünk, hogy Báthory Zsófia Milley páter által megfogalmazott kérésére a lengyelországi rutének Baranovicsot kifejezetten munkácsi püspöknek szánva küldték Magyarországra.²²⁴ Megérkezése után az úrnő valószínűleg ezt megerősítette, s Baranovics csak a nyilvánosságra hozatalt várta. Parthén valamit megsejthetett, ezért messzire küldi őt, mégpedig egy olyan megbízással, melynek célja éppen ellentétes Baranovics és megbízói szándékával. A sokat szenvedett bazilita visszatérve Magyarországra azzal kénytelen szembesülni, hogy Báthory Zsófia megváltoztatva tervét Parthént mégis elfogadta és beengedte a munkácsi monostorba. Ekkor elveszíti türelmét és meggondolatlanul lázadást szít Parthén ellen. Ez azonban nem végződhetett másként, mint letartóztatással és kitoloncolással. Pedig ha valamivel türelmesebb, s megvárja Parthén halálát, valószínűleg lett volna még esélye Báthory Zsófia támogatásának elnyerésére.

Parthén halála után a rutén püspökök ismét kísérletet tesznek arra, hogy kiterjesszék joghatóságukat a magyarországi görög katolikusok fölé. Lippay jelentéséből tudjuk, hogy az 1630-as években is próbálkoztak ezzel.²²⁵ Láthattuk, hogy Krupeckij Atanáz püspöki tevékenységet folytatott a Drugeth-birtokokon, amit Ballingh kapitány fel is rótt Taraszovicsnak.²²⁶ Kisdi Benedek egri püspök 1649-ben írt beszámolója szerint nem tűrte, hogy Terlickij chelmi püspök joghatóságot gyakoroljon egyházmegyéje területén.²²⁷ Tehát újra és újra megfogalmazott igényről van szó, melynek alapját számukra az etnikai azonosságon (*csont a csontunkból, hús a húsunkból* – írják a baziliták Parthénnel az élen 1663-ban) kívül az a tény is szolgáltatta, hogy a Magyarország északkeleti régióiban élő keleti szertartású keresztények túlnyomó többsége az ő joghatósági területükről érkezett (és érkezik – hiszen ekkor az átvándorlás még folyamatban van) új hazájába. Ezt elégségesnek találták jogigényük megalapozására és arra, hogy az államhatárokat egyszerűen

²²¹ HODINKA: *Okmánytár*, 207–208.

²²² LACKO: *Unio Ușhorodensis*, 253. A nuncius levelének előzménye a Propaganda-Kongregáció információt kérő levele (1665. május 30.), melyben a bíborosok többek között az iránt érdeklődnek, hogy pontosan ki lenne Báthory Zsófia jelöltje. Tehát szó sincs arról, hogy Baranovics kinevezése Rómában szóba került volna. WELYKYJ, ATHANASIJUS: *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusiae spectantes*, vol. I, 1622–1670, Romae 1954, 269–271.

²²³ Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, 238., EH a/33.

²²⁴ Susza emlékirata Baranovics nevének említése nélkül: „*destinata persona bona et docta pro episcopatu illa*.” HODINKA: *Okmánytár*, 210.

²²⁵ TUSOR: Lippay György, 204–206.

²²⁶ HODINKA: *Okmánytár*, 96.

²²⁷ LACKO: *Unio Ușhorodensis*, 211.

figyelmén kívül hagyják. Tisztában voltak azzal, hogy a magyar király és katolikus főpapok (esztergomi érsek a Szepességben és egri püspök a többi területen) érdekeit súlyosan sértik, de a Báthory Zsófiától érkező biztatás és az a lehetőség, hogy a Szentszék támogatását megnyerjék, cselekvésre ösztönözte őket.

Ez utóbbi lehetőség kiaknázására komoly erőfeszítéseket tettek. A rutén püspökök 1663 őszén tartott tanácskozásukon úgy döntenek, hogy az egyházukat érintő kérdések, köztük a munkácsi püspökség ügyének rendezése érdekében Jakob Susza chelmi püspök személyében küldöttet indítanak Rómába. Susza püspök keresztülutazva Magyarországon, tájékozódik a helyzetről és 1664 áprilisában Rómába érkezik.²²⁸ Római tartózkodása idején értesül Parthén haláláról, ami aktuálissá teszi fellépését. Hodinka három Szentszékhez címzett emlékiratát közli.²²⁹ Ezekből rekonstruálhatjuk a rutén püspökök elképzeléseit. Susza kiemeli azt a tényt, hogy a kezdeményezés Báthory Zsófiától érkezett: az úrnő kereste meg a rutén püspököket annak érdekében, hogy megfelelő személy kerüljön a munkácsi monostor élére. A rutén püspökök szívesen teljesítik a kérést, de újabban arról értesültek, hogy Báthory Zsófia lényegében csak a jelölt kiválasztását és felszentelését kéri tőlük, a püspököt viszont az esztergomi érsek alá kívánja rendelni. Susza azt akarja elérni a Szentszektől, hogy a munkácsi görög katolikus püspök a kijevi metropolita szuffragáneusa legyen a rítusbeli azonosság alapján. Azzal érvel, hogy a görög katolikus püspökök Lengyelországban sincsenek latin érsekek alá rendelve. A Propaganda-Kongregáció újabb kérdéseire válaszolva azt állította, hogy Munkács mintegy kétszáz évvel korábban a przemysli püspökséghez tartozott, mivel akkor Magyarország és Lengyelország perszónálunióban volt. Amikor ez megszűnt, a magyar királyok létrehozták a munkácsi püspökséget, melynek főpásztora mindig is kapcsolatban maradt a kijevi metropolióval. Sőt, a munkácsi püspököket rendszerint a kijevi metropolita szentelte fel. Ez a gyakorlat csak akkor szűnt meg, amikor a rutén püspökök egységre léptek Rómával. A külföldön lévő munkácsi püspök megmaradt a szakadárásban. Most viszont Báthory Zsófia katolikus püspököt kíván a munkácsi monostorba helyezni, s az ő segítségüket kéri, ami által a kijevi metropolita korábbi joghatósága is visszaállhat.

Susza püspök érvelését a Szentszék érdemben nem vette figyelembe. A ki nevezés jogának megállapítása sokkal fontosabb volt annál a kérdésnél, hogy a munkácsi püspöknek ki legyen a metropolitája.²³⁰ A kegyúri jog gyakorlásának kérdésében a Propaganda-Kongregáció kikérte a prímás véleményét,²³¹ illetve a nuncius állásfoglalását.²³² Az előbbit Lacko, az utóbbit Hodinka Antal közölte. Hodinka azonban azt feltételezte, hogy a nuncius a prímás véleménye alapján állította össze az állásfoglalását.²³³ A munkácsi püspökség történetét feldolgozó

²²⁸ LACKO: *Unio Użborodensis*, 147.

²²⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 208–212.

²³⁰ LACKO: *Unio Użborodensis*, 148.

²³¹ Lippay emlékiratát közli: LACKO: *Unio Użborodensis*, 246–252.

²³² HODINKA: *Okmánytár*, 213–216.

²³³ HODINKA: *Okmánytár*, 213.: „A bécsi nunciusnak az esztergomi érsek emlékirata alapján készült rövid jelentése a munkácsi püspökségről.”

munkájában azt is vélelmezi, hogy a prímás ekkor már Szelepchény György volt, aki a munkácsi püspökség létezésének kérdésében elődjéhez képest eltérő álláspontra helyezkedett²³⁴ és teljesen a latin egyházjog kategóriáiban gondolkodva azt a véleményt fogalmazta meg, hogy a munkácsi püspökség nem létezett és nem létezik.²³⁵ Ezzel szemben – véli Hodinka – Lippay sokkal megengedőbb volt.²³⁶ A dátumok pontos összevetése után azonban ez a feltételezés nem tűnik helyesnek. A Propaganda-Kongregáció 1666. január 12-én tárgyalta az ügyet, s akkor – legalábbis Hodinka szerint – a bécsi nuncius már Rómába küldte a maga állásfoglalását (amiről Hodinka azt feltételezi, hogy a prímás véleménye alapján állította össze). Mivel Lippay 1666. január 2-án halt meg, s Szelepchény január 22-én kapta kinevezését, a nuncius a január 12-i ülésre csak Lippay prímás véleményét továbbíthatta. Viszont nem tűnik az sem tarthatónak, hogy a nuncius Lippay érsek véleményét foglalta össze, hiszen egyrészt a dokumentumban neve előtt a b. m. (*beatae memoriae* – boldog emlékezetű) jelzés áll,²³⁷ másrészt Lacko megtalálta és közölte a prímástól Rómába érkezett dokumentumot. Ennek azért van jelentősége, mert Lippay emlékiratában nem szerepel az a kitétel, mely szerint a munkácsi püspökség nem létezik és nem is létezett. Az alapítással kapcsolatban ezt írja: a rendelkezésre álló iratokból nem derül ki, hogy a munkácsi püspökség, a monostorhoz kötődően, hogyan és milyen okból került felállításra. Létezése csak az évszázadok óta folyamatos jogszokásból és abból következik, hogy a királyok, fejedelmek és grófok kiváltságlevelei mindig munkácsi püspököt említenek.²³⁸ Tehát a magyar egyház részéről továbbra is annak igénye fogalmazódott meg, hogy a *de facto* létező püspökséget a Szentszék tekintse létezőnek és az utódlás kérdésében ennek megfelelően szülessen döntés. Lippay egyszersmind kompromisszumos megoldást is javasol a patthelyzet feloldására: a földesúr, Rákóczi Ferenc tegyen javaslatot a püspök személyére az uralkodónak. A király kinevezi, a Szentszék megerősíti a jelöltet, akit aztán egy keleti vagy akár latin püspök felszentel.²³⁹ A Propaganda-Kongregációban 1666. január 12-én megtartott tanácskozáson Vidoni bíboros foglalta össze a kérdést. Jelentéséből²⁴⁰ az derül ki, hogy Lippay fent említett, Lacko által kiadott emlékiratára támaszkodott, hiszen szinte szó szerint az ő megoldási javaslatát terjeszti be.²⁴¹ A bíborosok végül úgy döntenek, hogy egy különbizottság vizsgálja meg azt a kérdést, hogy a magyar királyok főkegyúri

²³⁴ HODINKA: *Történet*, 42–44. és 366–369.

²³⁵ „*Patet etiam non fuisse, neque de facto esse dioecesim Munkacsjensem...*” HODINKA: *Okmánytár*, 215.

²³⁶ HODINKA: *Történet*, 367.

²³⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 216.

²³⁸ „*Quo autem modo et qua ratione erectus sit ille Munkacsiensis episcopatus, monasterio conjunctus, notitia ex litteralibus instrumentis haberi non potest, solum ex usu continuato ab aliquot saeculis, et etiam Privilegiis Regum, Ducum et Comitum, ibi fit semper mentio episcopi Munkacsiensis.*” LACKO: *Unio Užhorodensis*, 251. Az 1651-ben született, a püspökség felállítására vonatkozó elutasító szentszéki válasz – úgy tűnik – arra készítette a prímást, hogy a püspökség *de facto* létezését domborítsa ki.

²³⁹ LACKO: *Unio Užhorodensis*, 251.

²⁴⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 226–228.

²⁴¹ Hodinka is felfigyelt arra, hogy az általa a prímásnak tulajdonított irat és Vidoni jelentése között eltérés van, de az okát nem tudta megállapítani, hiszen a Lacko által később megtalált igazi prímási véleményt nem ismerhette: HODINKA: *Történet*, 370.

joga kiterjed-e a görög szertartású püspökségekre is.²⁴² A különbizottság 1666 decemberében röviden tárgyalta az ügyet, s inkább arra hajlott, hogy a fejedelemszszonyt illeti a kinevezés joga.²⁴³ 1667 októberében a bíborosok már részletesebben vizsgálták az ügyet (kié a kinevezés joga, ki szentelje az új püspököt és ki legyen a metropolitája), de döntést nem hoznak, hanem újabb információkat kérnek.²⁴⁴ A kérdés tehát nem az volt, hogy létezik-e a munkácsi püspökség, hanem az, hogy a püspök kinevezése a főkegyúri jogok közé tartozik-e? Mindebből az következik, hogy a Hodinka által közölt és feltételezése szerint Szelepchény álláspontját tartalmazó irat az 1666. január 12-i ülés résztvevői előtt ismeretlen volt. A bíborosok a kérdéssel kapcsolatban minden apró részletet megvizsgáltak. Kizárt, hogy a munkácsi püspökség létezését kategorikusan tagadó és állítólag a magyar primás véleményét tükröző kijelentés elkerülte volna a figyelmüket. Sokkal valószínűbb, hogy a nuncius később állította össze a dokumentumot. Az viszont továbbra is kétséges, hogy Szelepchény álláspontjára támaszkodott volna. Az új esztergomi érsek ugyanis a későbbiekben – ahogyan látni fogjuk – nem vonja kétségbe a püspökség létezését. Véleményünk szerint ezért továbbra is kérdés, hogy a nuncius által betérjesztett irat, s benne a lapidáris megállapítás (a munkácsi püspökség nem létezett és nem létezik), amit igazából a bíborosi különbizottság se vett figyelembe, kinek a véleményét tükrözi.

Az 1666. január 12-i Propaganda-Kongregációbeli tárgyaláshoz kapcsolódó iratokból kitűnik, hogy a munkácsi püspök kinevezésének joga rendkívül összetett kérdésnek bizonyult. Amíg a munkácsi monostorban székelő püspök ortodox, vagyis „szakadár” volt, senkit sem érdekelt a sorsa („*nemini cordi fuit*”), így az sem, hogy kitől kapja kinevezését és ki biztosítja joghatóságát. Miután viszont katolikus lett, megváltozott a közjogi státusza és valahogyan el kellett helyezni abban a koordináta-rendszerben, amelyben a Magyar Királyság többi katolikus püspöke akkor már évszázadok óta meghatározott pozícióval rendelkezett. A kulcskérdés az volt, hogyan lehet a főkegyúri jogokat összeegyeztetni a magánkegyúri jogosítványokkal. De megválaszolásra várt az is, hogy a rítusbeli sajátosság milyen mértékben veendő figyelembe és a Szentszéknek milyen szerep jut a püspökség betöltése során. Figyelemre méltó, hogy az ekkor már súlyos beteg Lippay György primás kristálytisztán látta a megoldást: a magánkegyúri jogokkal rendelkező földesúri család ajánljon jelöltet a főkegyúri jogokat bíró uralkodónak, aki azt kinevezi, a Szentszék megerősíti és egy keleti püspök (akár a kijevei metropolita is) vagy egy nyugati (nyilván az esztergomi érsek) pedig felszenteli. Ez a teljesen ésszerű eljárás már a következő évben, Volosinovszkij József kinevezése alkalmából működhetett volna.

A galíciai Ternavából származó bazilita szerzetest Báthory Zsófia jelölte az uralkodónak, aki – Szelepchény primás és a jezsuiták támogatása mellett – fő-

²⁴² HODINKA: *Okmánytár*, 228.

²⁴³ WELYKYJ, ATHANASIUŠ: *Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes*, vol. I, 1622–1728, Romae, 1956, 20–21.

²⁴⁴ WELYKYJ: *Congregationes Particulares*, vol. I. 21–25.

kegyúri jogaira hivatkozva 1667. július 17-én munkácsi püspökké nevezte ki.²⁴⁵ A gondosan megfogalmazott kinevező irat azon görög rítusú hívek fölé rendeli a püspököt, akik a rutén nemzethez tartoznak és rutén vidéken élnek. Az újonnan kinevezett főpásztor számára az uralkodó feltételeket is szab. Elsőként kötelezi arra, hogy az esztergomi érsek előtt tegye le a katolikus hitvallást és tegyen hűség- esküt. Ezután az érsek, vagy akinek ő erre felhatalmazást ad, szentelje püspökké. Csakis és kizárólag az esztergomi érsek szuffragáneusa lehet. A negyedik feltétel: az általa szentelt és paróchiákra kinevezett papoktól követelje meg a katolikus hitvallás letételét, a neki alárendelt népet pedig vezesse el a katolikus egyházzal való egységre. Az uralkodó fölszólítja az érintett vármegyék (Bereg, Ung, Zemplén, Torna, Abaúj, Gömör, Szepes, Sáros, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár) főispánjait, alispánjait, várkapitányait és tisztségviselőit, valamint az ott élő földesurakat, hogy a munkácsi püspökséghez tartozó javakat (tizedek, falvak, majorok, stb.), amennyiben azok bármilyen módon birtokukba kerültek volna, adják át a kinevezett főpásztornak, s őt törvényes munkácsi püspöknek ismerjék el. A görög szertartású papoknak (a batykóknak, ahogyan az irat fogalmaz) megparancsolja, hogy csak a kinevezett püspököt ismerjék el, s neki engedelmesskedjenek. Cserébe megkapják mindazon mentességeket és kiváltságokat, melyeket a törvények az egyházi rendnek biztosítanak.

A kinevező okirat rendezzi mindazon kérdéseket, melyek a nem csak a munkácsi püspökség, hanem az unió sorsa szempontjából is lényegesek voltak. A kinevezés menetét az érintettek számára elfogadható módon vázolja fel: szerepet kap a földesúr, nem sérül az uralkodó joga, véleményt nyilváníthatnak a magyar egyháziak. A hitvallás letételére és a hűségesküre vonatkozó kitétel elhárítja az akadályokat a szentszéki megerősítés elől.²⁴⁶ Az esztergomi érseknek való alárendelés egyértelmű – szintén az érintettek elképzeléseinek megfelelő – egyházz jogi helyzetet teremt. Az uralkodó papokhoz intézett felszólítása biztosítja a püspök tekintélyét a közösségen belül, a birtokok visszaadására vonatkozó rendelkezés pedig a püspökség anyagi alapjait teremti meg. A katolikus hitvallás letétele, mint

²⁴⁵ A kinevezés Propaganda-Kongregcióban őrzött másolatát Baran közölte. BARAN, ALEXANDER: *Quaedam ad Biographiam Josephi Volosynovskij Episcopi Mucacovoensis (1667)*, *Analecta OSBM*, Sectio II, Volume VIII (XIV) 1–2, 1954, 209–227. Hodinka a dokumentumot nem ismerte, ezért írja: „... *Volosynovszki nem Róma jelöltje, hanem az udvaré, de hogy ki ajánlotta Lipótnak, kideríthetetlen*”. A kinevező irat viszont egyértelműen fogalmaz: „*Quod cum nobis fidelis noster R.ndus Josephus Volesinovsky Ordinis S. Basilij ab Ill.ma D.na Principissa Sophia Bathory Ill.mi con. Georgij Rakoczy, alias Transylvaniae Principis relicta Vidua, et filio eiusdem itidem Ill.mo Francisco Rakoczy, et Principe perpetuo de Saros, et Comitatus eiusdem supremo et perpetuo Comite necnon reliquis ad Carpatum Ruthenae Nationis Terrestribus Dominis pro Episcopo Munkachien. gentis illius Graeci ritus, demisse recommendatus, et non solum a Religiosis Patribus Societatis Jesu Partium illarum, verum etiam ab ipso fidele nostro nobis sincere dilecto R.ndmo in Christo Patre Georgio Szelepchenij Ecclesiae Metropolitanae Strigonien. Archiepiscopo Administratore Episcopatus Nitrien., Locorumque et Comitatum eorum supremo ac perpetuo Comite, Primate Hungariae, Legato nato, summo et Secretar. Cancellario ac Consiliario nostro Intimo, uti Primate ac Metropolitanano et supremo Ecclesiae Hungaricae Pastore sedulo laudatus extiterit...*”

²⁴⁶ Ezt egyébként Szelepchény érsek az 1668. december 9-én Spinola bíboroshoz intézett levelében a király által megfogalmazott feltételek között említi: „...*tali tamen cum conditione ut [...] confirmatione quoque ab suae Sanctitate obtineat...*” HODINKA: *Okmánytár*, 230.

a papszentelés és paróchusi kinevezés feltétele, illetve az egyházi rendet megillető jogok és mentességek kiterjesztésének deklarálása az uniós folyamat kiteljesítését és végleges állapotok kialakítását szolgálja. A dokumentum azt bizonyítja, hogy a püspökség létének vagy nemlétének kérdése fel sem merült. Az uralkodó tényként kezeli, hogy a püspökség létezik, mégha joghatósági területét sajátos módon kénytelen is megfogalmazni és körülírni („*ad Carpatum ruthenae nationis terrestribus*” vagy „*supra omnes dictae ruthenicae nationis et regionis homines*”). Úgy tűnik tehát, hogy két évvel Parthén halála után világos elképzelések alakultak ki a munkácsi püspökség görög katolikus egyháza tekintetében. Megvolt a szükséges politikai akarat mind a központi, mind pedig a helyi hatalom legjelentősebb képviselője részéről a görög katolikus egyház szervezeti kereteinek biztosítára. Kompromisszumok eredményeként kialakult egy olyan mechanizmus, mely hosszú távon garantálhatta volna a püspökkinevezések gördülékenységét. Minden adottnak tűnhetett ahhoz, hogy rendeződjenek a viszonyok, egy főpásztor alá kerüljön az egész egyház, befejeződjenek az uniós folyamatok és elinduljon a közösség modernizációja. Ez azonban mégsem valósult meg, s a békés fejlődés helyett valóban zűrzavaros időszak következett.

Mielőtt rátérnénk az okok bemutatására, meg kell vizsgálnunk egy olyan eseményt, mely ugyan nem hozható közvetlen összefüggésbe a zavaros helyzet kialakulásával, de mégis figyelmet érdemel, mivel jól illusztrálja a viszonyok összetettségét. Az uralkodói kinevező okiratnak átgondoltsága ellenére volt egy gyenge pontja. A király úgy rendelkezik, hogy Volosinovszkij felszentelését a primás végezze vagy pedig az, akinek Szelepchény érsek erre engedélyt ad. Ez utóbbi ugyan elméletben jelentheti azt, hogy a primás görög szertartású szentelő püspököknek ad megbízást, de alapvetően mégis a latin szertartású metropolitának biztosít lehetőséget a szentelésre. Ennek pedig nyilvánvalóan az volt a célja, hogy erősítse a munkácsi püspök alárendeltségét az esztergomi érseknek. Ez utóbbi a folyamatokban részt vevőknek alapvetően nem okozott gondot, hiszen láhattuk, hogy még Báthory Zsófia is ezt tartotta kívánatosnak. Egyedül a kijevei metropólia volt ebben eltérő véleményen. Volosinovszkijt valami mégis arra készítette, hogy kísérletet tegyen ennek a rendelkezésnek a kijátszására. Amikor ugyanis megjelent Pozsonyban, hogy Szelepchény érsek előtt letegye a megkövetelt hűségesküt és a katolikus hitvallást, azzal lepte meg a primást, hogy a püspökké szentelésére már sor került. Nem is akármilyen körülmények között: Lembergben az ottani ortodox püspök egyedül, társszentelők nélkül szentelte püspökké. Volosinovszkij lépésére nem könnyű magyarázatot találni. Tény, hogy Magyarországra érkezése előtt „szakadár” volt, ahogyan ezt ő maga is megvallotta. Baran szerint kiválasztásánál szándékosan figyeltek arra, hogy a jelölt ne legyen görög katolikus, de készen álljon a katolizálásra, mivel ezzel megakadályozhatták a rutén görög katolikus püspökök beleszólását a folyamatokba.²⁴⁷ Nagyon valószínűnek tűnik, hogy Volosinovszkij a latin püspökök általi felszentelést nem tartotta kívánatosnak, de mivel „szaka-

²⁴⁷ „*Ego Josephus Wolessinowsky, antebac Schismaticus in Polonia, iam vero in Hungaria Catholicus...*” BARAN: Quaedam, 209–227.

dárként” a kijevi érsekhez nem mehetett (s ez nem is lett volna tanácsos az őt meghívók szándékait ismerve), a lemergi ortodox püspökhöz fordult. Tudva azt, hogy Magyarországon nincs görög katolikus püspök, Szelepchény pedig nem fog a kijevi metropolitához fordulni, a latin püspökök általi szentelés „veszélye” nagyon is valós volt. Azzal is tisztában lehetett, hogy a katolikus egyház elfogadja az ortodoxok által végzett püspökszenteléseket, s Parthén feltételes újraszentelésére is csak annak lelkiismereti aggályai miatt került sor.²⁴⁸ Feltételezésünk szerint a saját rítusban való szentelődés igénye késztette Volosinovszkijt erre a lépésre, amivel nem kis bonyodalmat okozott. Szelepchény azonnal eltiltotta a püspöki hatalom gyakorlásától és a Szentszék elé tárva a problémát felmentést kért számára a szabálytalanság alól.²⁴⁹ Erre viszonylag rövid időn belül, már 1669 márciusában sor is került.²⁵⁰ Nem ismétlődött meg az, ami Parthén felmentésekor történt, mivel a szentszéki illetékesek ez alkalommal felfigyeltek az ügy jelentőségére,²⁵¹ illetve még olyan részletekre is, hogy a kinevezés konszenzusos alapon történt, tehát jó esély van arra, hogy a jelölt hatékony munkát végezzen az unió érdekében.²⁵²

Azt láthatjuk tehát, hogy ez alkalommal a Szentszék is megtette a magáét a viszonyok mihamarabbi rendezése érdekében. Ennek ellenére Volosinovszkij helyzete nem konszolidálódott és a munkácsi püspökség várva-várt fejlődése nem indult meg. Sőt, 1669 júliusában Szelepchény prímás már azt jelzi a Szentszéknek, hogy Volosinovszkij mellé koadjutor-püspök kinevezésére van szükség, mivel az elaggott és erőtlen főpásztor nem tudja ellátni feladatait a hatalmas kiterjedésű egyházmegyében. Megkérte Rómából a Görög Kollégiumban 1620 és 1667 között tanult rutén növendékek listáját,²⁵³ hogy megfelelő személyre találjon. Fontosnak tartja, hogy a Volosinovszkij mellé állítandó új püspök tanult legyen és tudja a műveletlen, írni is alig képes népet a rendre elvezetni.²⁵⁴ Elgondolkodtató, hogy mindössze két esztendővel kinevezése és néhány hónappal szentszéki megerősí-

²⁴⁸ Vö. Lippay érsek jelentése 1665-ből: LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 247.

²⁴⁹ A prímás felvetette azt a kérdést is, hogy feltételesen újra kell-e szentelni Volosinovszkijt, hiszen a lemergi püspök nem csak „szakadár”, de a Szentlélek Fiútól való származásának tagadása miatt eretnek is. HODINKA: *Okmánytár*, 231. Ezzel egyidejűleg Pálffy Tamás egri püspök is kérvényezte a munkácsi püspök felmentését és megerősítését: HODINKA: *Okmánytár*, 231–232.

²⁵⁰ BARAN: Quaedam, 209–227. A nuncius levelei az ügyben a prímáshoz: WELYKYJ, ATHANASIJ: *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, vol. I, 1622–1670, Romae 1954, 305–306.

²⁵¹ Vö. Spinola bíboros véleménye 1669 januárjában: „Perche troppo importa per servizio di Dio, che si pigliano presto provisioni adequate per l'unione di tante migliaia di persone di rito greco...” APF SC Greci di Croazia..., vol. I, fol. 58rv–59. közli BARAN: Quaedam, 209–227.

²⁵² Vö. szintén Spinola levele március elején: „Tra le mie scritture a caso ho trovato copia della nominatione cesarea di D. Giuseppe Valesius dell'ordine di S. Benedetto per il Vescovato di Mocho del rito greco, e dal medesimo foglio parmi, che si raccolga chiaramente, che la nomina suddetta sia stata fatta con la partecipazione dei Prencipe Ragozzi e dell'Arcivescovo di Strigonia.” APF SC Greci di Croazia..., vol. I, fol. 62. közli BARAN: Quaedam, 209–227.

²⁵³ Ez a lista elkészült, s a Propaganda-Kongregációba biztosan el is jutott, mivel a rajta szereplőkről a varsói nuncius véleményét is kikérték: WELYKYJ, ATHANASIJ: *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, vol. I, 1622–1670, Romae 1954, 308. További sorsa, s tartalma egyelőre ismeretlen.

²⁵⁴ APF SC Greci di Croazia..., vol. I, fol. 75. közli BARAN: Quaedam, 209–227.

tése után (mely tényleges püspöki tevékenységének kezdetét jelentette) a primásnak hasonló problémával kell foglalkoznia. Nem tűnik valószínűnek, hogy tényleg Volosinovszkij idős kora és az abból fakadó gyengesége miatt kellett új püspök után nézni, hiszen végül egészen 1676-ig működött a püspökség területén. Inkább arra kell gondolnunk, hogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és nem tudott megbirkózni a feladattal.

I. Rákóczi Ferenc

melyben rá is főszerep várt. Végül anyja csak úgy tudta megmenteni az ítéletől, hogy hatalmas váltságdíjat fizetett az udvarnak (1671 februárja), s megengedte, hogy a Rákóczi-várakba császári csapatok kerüljenek.

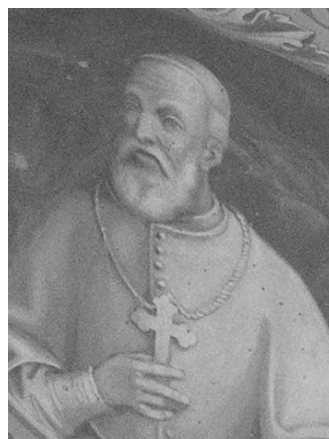
Ezek az események, valamint a régióban uralkodó közhangulat és állapotok jelentősen korlátozták Volosinovszkij lehetőségeit. A sárospataki egyezmény átmenetileg megerősítette a protestánsok pozícióit, amit a munkácsi püspök azonnal meg is érzett. 1669-ben arról panaszkodik Johann Rottal grófnak, Szegedy Ferenc Lénárd egri püspöknek (1670–1675), Zrínyi Péter horvát bánnak és Gersei Pethő Zsigmond felső-magyarországi alkapitánynak, hogy Zejkán János, a miszticei monostorban székelő ortodox püspök a református nemesek támogatásával (közük kiemeli Gulácsy Ambrus beregi alispánt) erővel és hatalommal, büntetésekkel fenyegetőzve elszakítja tőle a papokat (számukat ötszázra teszi) és mindenféle eszközökkel akadályozza működését. A protestáns földesurak semmibe veszik az uralkodó által az egyesült papoknak biztosított kiváltságokat. Sáros megyében sor került egy templom lerombolására, illetve görög katolikus szertartások reformátusok általi megzavarására.²⁵⁵ Volosinovszkij a bécsi udvar embere volt egy olyan régióban, ahol forrtak a Habsburg-ellenes indulatok. Nagyon hamar nyilvánvalóvá válhatott, hogy érdemi püspöki tevékenységre neki nincs esélye. Ezt nem csak a primás látta be, hanem Báthory Zsófia is. Az úrnő – minden bizonnyal Szelepcshény primással egyeztetve – 1671-ben Malachovszkij János przemysli püs-

De nem is volt könnyű dolga. 1669 márciusában megkapta Rómából a felmentést és a megerősítést, s hozzákezdhetett az érdemi munkához. Ezzel szinte egy időben Sárospatakon I. Rákóczi Ferenc megegyezést kötött a felső-magyarországi protestáns rendekkel, melynek értelmében támogatásukért cserébe visszaadta a protestáns egyházi javakat és visszafogta azt a földesúri ellenreformációt, melyet katolizálása óta anyjával támogatott. Rákóczinak szüksége volt minden támogatásra, hiszen a Wesselényi-összeesküvés egyik vezetőjeként fontos feladat várt rá. 1670 tavaszán ki is robbantotta a rövid ideig tartó felső-magyarországi Habsburg-ellenes felkelést. Ezzel már elkésett, hiszen ekkor Bécsben már a felelősségre vonás forgatókönyvét írták,

²⁵⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 234–236.

pök személyében rátalált arra a jelöltre,²⁵⁶ aki Volosinovszkij mellett (majd annak halála után helyette) képes lehet a feladat végrehajtására. Ekkor Volosinovszkij már nem is tartózkodott a munkácsi monostorban.²⁵⁷ Elképzelhető, hogy Báthory Zsófia a protestáns nemesek nyomására távolította el a monostorból, de valószínűbbnek tűnik, hogy az úrnő más okból is neheztelt rá. Ugyanis akkor sem engedi vissza Munkácsra, amikor 1671-től elkezdődött a fegyveres ellenreformáció és a protestantizmus pozíciói jelentősen meggyengültek. 1675-ben a monostor élén Szerbin Mihály archimandrita állt, Volosinovszkij pedig valószínűleg Kisbereznán tartózkodva és onnan kiindulva végzett rendkívül visszafogott püspöki tevékenységet.²⁵⁸

Jelenléte annyira észrevehetetlen, hogy a terebesi pálos rendházban²⁵⁹ élő és a görög katolikusok ügyében jól tájékozott Benkovich Ágoston²⁶⁰ missziófőnök-helyettes 1673-ban és 1674-ben Rómába küldött jelentéseiben nem is tesz róla említést. Sőt, mindkettőben azt állítja, hogy a püspökség betöltetlen. Az elsőben²⁶¹ beszámol arról, hogy a katolikus hit előmozdításán a térségben leginkább Szegedy Ferenc egri és Bársony György váradai püspök (1663–1675) és szepesi prépost munkálkodik.²⁶² Őket sokban segíthetné a munkácsi püspök, de a püspöki szék már több mint négy éve betöltetlen. A pálos misszionárius a keleti szertartású hívek számát százezerre, a papokét ötszázra teszi. Erényes és éber püspök híján mind a papság, mind pedig a nép életét laza erkölcsök jellemzik. A legnagyobb gondnak a bigámiát tartja. A második²⁶³ – a Propaganda-Kongregáció által kiadott kérdőív alaján készített, s ezért részletesebb – jelentés végén (mintegy kiemelve az ügy fontosságát) ismét felveti a munkácsi püspökség betöltésének kérdését. A püspöki szék már öt éve betöltetlen – írja. A főpásztor nélküli klérus műveletlen (alig akad olyan, aki legalább a liturgiát el tudná olvasni) és fegyelmetlen. Ilyen nagy népsokaság között senki sem viseli gondját az iskoláknak. A papképzésnek sehol sincs állandó intézménye. A püspöki szék betöltése a Rákóczi-családot illeti, a

Benkovich Ágoston

²⁵⁶ Vö. a jezsuiták 1671. évi jelentése: HODINKA: *Okmánytár*, 239.

²⁵⁷ Vö. A munkácsi baziliták segélykérelme: HODINKA: *Okmánytár*, 237.

²⁵⁸ 1674-ben Szolyván és Alsóvereczkén szentel papot, 1675-ben pedig kisbereznai keltezésű levéllel intézkedik a ruszkói pap ügyében. HODINKA: *Okmánytár*, 246–249.

²⁵⁹ A pálosok és a görög katolikusok viszonyához: VÉGHSEŐ TAMÁS: Pálos hithirdetők kapcsolatai Északkelet-Magyarország görög katolikusaival (1642–1682), *Athanasiana* 12 (2000) 65–81.

²⁶⁰ Élete és munkássága: VÉGHSEŐ TAMÁS: „*Catholice reformare*”. *Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)*, Budapest–Roma, 2007, Collectanea Vaticana Hungariae – Series I. Classis II. vol. 2.

²⁶¹ APF SOCG vol. 445. fol. 192v. Kiadva: TÓTH: *Relationes*, 185.

²⁶² Ekkor már javában zajlottak az erőszakos templomvisszafoglalások. MESZLÉNYI ANTAL: *Szelepcsényi prímás és Északmagyarország rekatolizálása (1671–1675)*, Budapest 1935.

²⁶³ APF SOCG vol. 462. fol. 406v. Kiadva: TÓTH: *Relationes*, 199.

király pedig megerősíti a kinevezést. Benkovich szerint, ha az előbbieket jelölnének valakit, az udvar nem emelne kifogást. Az udvarnak vagy a Szentszéknek azonban meg kellene sürgetnie a dolgot. A jelöltnek mindenképpen ismernie kell a ruszin nyelvet. Ha az udvarban vagy Rómában nem akad ilyen jelölt, akkor a lengyel nunciuson keresztül a kijevi egyesült metropolitát kellene megkérni, hogy ajánljon valakit. A püspökség jövedelme ugyan csekély, de az uralkodó és a pozsonyi káptalanban őrzött birtokpapírok segítségével vagyont vissza lehetne szerezni azoktól, akik jelenleg birtokolják. Ez és a papságtól évente befolyó (nem lebecsülendő) jövedelem elég kell, hogy legyen a püspökség fenntartására.

Benkovich információit mindenképpen hitelesnek fogadhatjuk el. Ekkor már másfél évtizede működött misszionáriusként a térségben, s a keleti szertartásúak sorsa különösen is érdekelte. Megtanult ruszinul, s viszonyait jól ismerte. Amint látni fogjuk, az 1680-as évektől kezdve váradi püspökként és leleszi prépostként a görög katolikus ügyek legjobb ismerője, aki gyakorlatilag Kollonich Lipót és Szelepchény érsek megbízottja volt a régióban.²⁶⁴ A görög katolikusok jötevőjüknek tartották, aki több alkalommal is fellépett jogaik érdekében.²⁶⁵ Az unió iránti elkötelezettsége annyira közismert volt, hogy a történeti irodalom a 18. század elejétől kezdve az egri püspök rítus-vikáriusaként tartotta számon.²⁶⁶ Ha tehát Benkovich szerint 1669-től kezdve gyakorlatilag nem volt főpásztor a munkácsi püspökségnek, akkor arra következtethetünk, hogy Volosinovszkijnak kezdettől fogva komoly nehézségei voltak. Ez egybevág azzal, hogy Szelepchény szintén 1669 nyarán jelzi egy másik püspök kinevezésének szükségességét. Báthory Zsófia a megszokott csatornákon keresztül, vagyis a jezsuiták útján a rutén püspököknél érdeklődve²⁶⁷ 1671-ben talált rá Malachovszkij János przemysli püspökre, kinek egyházmegyéje ekkor az ortodoxok kezében volt.²⁶⁸ A nemesi

²⁶⁴ VÉGHSEŐ TAMÁS: Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai, *Athanasiana* 16 (2003) 99–122.

²⁶⁵ Erről tanúskodnak a püspöki kinevezését megelőző kánoni vizsgálatban elhangzott tanúvallomások is: ASV Fondo Concistoriale, Processus vol 81. fol. 651–664.

²⁶⁶ Erről elsőként Pongrátz Ignác tesz említést 1732-ben (PONGRÁTZ, IGNATIUS: *Triumphus Sancti Pauli*, Posonii 1732). Valószínűleg őt használja forrásként Nicolaus Benger pálos rendtörténész 1743-ban megjelent munkájában (BENGER, NICOLAUS: *Annalium Eremitae-Coenobiticorum ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae volumen secundum (1663–1727)*, Posonii 1743, 134.). A váradi egyházmegye történetét 1776-ban feldolgozó Gánóczy Antal mindkettőjükre hivatkozva állítja, hogy Benkovich rítus-vikárius volt (GÁNÓCZY, ANTONIUS: *Episcopi varadiensis fide diplomatum concinnati opera et studio*, Viennae 1776, 350.). Bunyitay Vince szintén tényként közli, hogy „Szegedy Ferenc egri püspök egyházmegyéjének keleti részeiben a katolikus oroszok helynökévé nevezte ki” (BUNYITAY VINCE: *A váradi püspökök a száműzetés és az újralapítás korában [1566–1780]*, Málnási Ödön szerk., Debrecen 1935, 145.). Valószínűleg őt követi a jelentéseket közreadó Tóth István György is (TÓTH: *Relationes*, 9., 29., 183., 201.). A Benkovich rítus-vikáriusi megbízásával kapcsolatos feltételezések alapja valószínűleg az, hogy 1669-től 1675-ig rendfőnök-helyettesként vett részt a pálos rend kormányzásában, s következésképpen jelentéseit és leveleit is „vicarius generalis”-ként írta alá. Mivel közismerten jó kapcsolatban állt Szegedy Ferenc egri püspökkel, s mindenki inkább a görög katolikusok között végzett munkájáról ismerte, ebből könnyen származhatott az a feltételezés, hogy kinevezett rítus-vikárius volt.

²⁶⁷ Vö. Kolenda Gábor metropolita ajánlólevelének első sora: HODINKA: *Okmánytár*, 241.

²⁶⁸ Malachovszkij Rómában végezte a teológiát, a Görög Kollégium növendéke volt: BLAŽEJOVSKYJ, DMYTRO: *Ukrainian and Bielorussian students at the Pontifical Greek College of Rome (1576–1976)*,

származású és jól képzett püspök késznek mutatkozott a munkácsi püspöki székhely elfoglalására. Miután Báthory Zsófia Volosinovszkijt Munkácsról eltávolította, Malachovszkij akadálytalanul beköltözhetett a monostorba. Az úrnő 1672 elején Bécsbe küldte ajánlólevelével, melyhez az előkelő származású püspök nem csak Kolenda Gábor kijevi metropolita, hanem a lengyel király és felesége támogató sorait is csatolhatta.²⁶⁹ Báthory Zsófia tájékoztatta az udvart arról a tényről, hogy Malachovszkijt bevezette a munkácsi monostorba, de Volosinovszkij sorsáról nem szól. Malachovszkij elsőrangú ajánlólevelei ellenére se nyerte el Lipót király támogatását. Pedig rátermettségét bizonyítandó még egy figyelemreméltó emlékiratot is beterjesztett, melyben pontokba szedve felvázolja mindazt, amire a püspökségnek szüksége van. A legelső pont természetesen az, hogy őt, akit a fejedelemszönyhívott meg és küldött Bécsbe (ahol már hat hete tartózkodik), a király nevezze ki a püspökség élére. Miután ez megtörténik, az uralkodó gondoskodjon a püspökség anyagi alapjainak megteremtéséről. Rendelje el továbbá, hogy az egyházi földek után se a püspöknek, se pedig a papoknak ne kelljen a földesuraknak adót fizetni. Valamelyik jobban dotált bazilita monostorban noviciátus nyílhatna, mely rövid időn belül alkalmas munkatársakat bocsáthatna a püspökség rendelkezésére. A papságot meg kell szabadítani a világi földesurak által rájuk rakott terhektől, mert így könnyebben hajlanak az unióra. Az uralkodó biztosítson helyeket a görög katolikusok számára a papnevelő intézetekben, vagy létesítsen egy kisebb szemináriumot, ahol a papnövendékek szláv, görög és latin nyelven tanulhatnak. Mivel a kálvinisták és a lutheránusok által kiadott könyvek eretnekségeikkel megfertőzik a keletieket, szükséges egy szláv nyelvű nyomda felállítása is. Figyelemre méltó a nyolcadik pont, melyben a jelölt azt kéri, hogy biztos helyen kerüljön kiépítésre a püspöki székhely, mivel „az unió neve gyűlöletes”. Ebből arra lehet következtetni, hogy Munkácsra való bevezetése után a székhelyen unióellenes hangulatot tapasztalt. Ez magyarázhatja Volosinovszkij távozását vagy eltávolítását is. A kilencedik pontban felveti, hogy ideiglenesen egy latin szerzetesű javadalom kiutalását is el tudná fogadni, ahogyan azt már lengyelországi támogatói (a király és a metropolita) is kilátásba helyezték, tekintettel arra, hogy egyházmegyéjét az ortodoxok tartják kézben. Az utolsó pontban azt kéri, hogy világi karhatalom kísérije egyházlátogatásai során.

Az emlékirat alapján jogosnak tűnhet a Hodinka Antal által megfogalmazott sajnálkozás.²⁷⁰ Valóban úgy tűnik, hogy viszonylag rövid idő alatt jól tájékozódott a püspökség szükségleteit illetően, s határozott elképzelései voltak a teendőkhöz kapcsolatban. Kinevezést azonban a királytól nem kapott. Némi útiköltséggel ellátva visszaküldték Lengyelországba.²⁷¹ Hodinka azt feltételezi, hogy az ural-

in *Analecta OSBM, Sectio II, Volume X (XVI), fasc. 1–4, 1979, 143–192., 158.* Hazatérve Zsiroviciban volt hitszónok, majd a vilnai monostor vezetője. A przemysli püspökséget az ott szilárd pozíciókkal rendelkező Innocentij Winnickij ortodox püspök miatt nem tudta elfoglalni. PELESZ: *Geschichte der Union*, vol. II. 335–336. és 347.

²⁶⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 240–242.

²⁷⁰ „Csak sajnálnunk lehetett tehát, hogy kérelme nem talált meghallgatásra.” HODINKA: *Történet*, 387.

²⁷¹ A Bécsi Kamara javaslatára Lipót király személyesen ítelt meg neki 500 forintot: HODINKA: *Okmánytár*, 246. 1673 tavaszán már a varsói nunciuson keresztül kér és kap a Propaganda-

kodó és Báthory Zsófia szembenállása miatt nem került erre sor. Abból indul ki, hogy Volosinovszkijt a király jelölte, de Báthory Zsófia nem fogadta el, s az uralkodó most Malachovszkij elutasításával vág vissza. Láthattuk viszont, hogy Volosinovszkij is Báthory Zsófia jelölte. Ezt a király a – Hodinka által nem ismert – kinevező iratban világosan megfogalmazza. Az a tény, hogy Volosinovszkij mellé vagy helyett egy új püspökre szükség van, ismert volt az udvar előtt is, hiszen ezt elsőként Szelepcshény primás fogalmazza meg. Másrészt, ezekben a hónapokban Báthory Zsófia azért küzd, hogy a Wesselényi-összeesküvésbe belekeveredett és az uralkodó ellen fellázadt fia a király kegyéből megmeneküljön a halálos ítélettől. Nem valószínű, hogy egy ilyen lélektani pillanatban próbálna meg az udvart magára haragítani. Biztosra vehetjük, hogy Volosinovszkij kudarcáról és egy új jelölt kiválasztásáról az udvar tudott. Malachovszkij hazaküldésének más oka lehetett. Az elutasításban jelentős szerepet játszhatott az a tény, hogy Volosinovszkij visszarendelése a központi hatalom vereségének elismerését jelentette volna. Az uralkodó által kinevezett munkácsi püspök működését a helyi, többnyire protestáns földesurak tették lehetetlenné. Az uralkodó presztízs-okokból is ragaszkodott személyéhez, mégha a feladat elvégzésére alkalmatlannak is bizonyult. Másrészt a Bécsi Kamara Malachovszkij elutasítását javasoló iratából²⁷² az is kiderül, hogy a régióban kialakult zűrzavaros helyzet (felségárválási perek, lefoglalások, a katonaság túlkapásai, adóbehajtások, fegyveres felkelés) nem kedvezett egy új, király által kinevezett munkácsi püspök beiktatásának. Bölcsebbnek tűnhetett a meglévő, bár tényleges tevékenységet nem folytató püspökhöz ragaszkodni, s megvárni a helyzet rendeződését. Ha egy kicsit előre tekintünk és megnézzük, évekkel később végül *honnan* érkeztek Volosinovszkij utódjai, akkor arra is gondolhatunk, hogy a bécsi udvar szakítani akart a korábbi gyakorlattal és nem tartotta kívánatosnak, hogy a munkácsi püspökségre Lengyelországból érkezzenek jelöltek. Az 1676 táján kinevezett görög Theophanes Maurocordatos, majd pedig utódjai megjelenése azt bizonyítja, hogy a „munkácsi-kérdés” megoldását Bécsben más szempontok alapján képzelték el. Az udvar előtt fontos szempont lehetett az is, amit maga Malachovszkij is megfogalmaz emlékiratában: lengyelországi egyházmegyéje az ortodoxok kezében van, ezért jön Magyarországra, s igazából még egy latin szertartású egyházi javadalommal is beérné... Ha az udvar enged Malachovszkij esetében, veszélyes precedenst teremthet: az egyházmegyéikből előzőtt lengyelországi görög katolikus püspökök attól kezdve rá hivatkozva kérhettek volna magyarországi javadalmakat. De leginkább arról nem szabad elfeledkeznünk, hogy kánonjogilag Malachovszkij przemysli püspök volt, tehát a kijevi metropolíához tartozott. Ha most átkerült volna a munkácsi püspökség élére, az azt a látszatot kelthette volna, hogy a munkácsi egyházmegye is abba a „rendszerbe” tartozik, melyen belül a püspökök átmehetnek az egyik püspöki

Kongregációtól segílyt, mert püspökségében semmilyen jövedelemhez nem jut: WELYKYJ, ATHANASIJUS: *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia*, vol. II, 1667–1710, Romae 1954, 38. 1675-ben a dikasztérium már elutasító választ ad: uo. 54.

²⁷² HODINKA: *Okmánytár*, 245–246.

székből a másikba.²⁷³ A kijevei „remények” határozott elosztatása a bécsi udvar és a magyar katolicizmus egyházpolitikai érdekeinek érvényesítése.

Bármennyire is volt Malachovszkij személyében alkalmas jelölt a püspökség betöltésére, a körülmények alakulása miatt nem lehetett esélye a kinevezés elnyerésére. A görög katolikus egyház sorsa szempontjából viszont ez azt jelentette, hogy a modernizáció folyamata újabb késedelmeket szenvedett. Ezekben az években mind a bécsi udvar, mind pedig a katolikus egyház figyelmét a protestánsokkal szembeni határozott, gyakorta erőszakos fellépés, a prédikátorok elűzése és a templomok visszafoglalása kötötte le. A nagy ellenreformációs hullám mögött a protestantizmussal való végső leszámolás realitásokat nélkülöző reménye állt. Ezen optikán át a görög katolikusok sorsa és ügye szükségszerűen háttérbe szorult.

3. Kollonich Lipót színre lép

Kollonich Lipót

„Maurocordato kinevezése Kollonics műve volt” – írja sokat sejtetően Hodinka Antal a munkácsi püspökség történetét feldolgozó művében.²⁷⁴ Megfogalmazásából kiérezni azt a Kollonich személyével kapcsolatban a magyar történetírásban rögzült ellenszenvet, melynek okait a legszemléletesebben a minden történeti alapot nélkülözően neki tulajdonított és sokszor idézett mondás foglalja össze: „én Magyarországot előbb rabbá teszem, aztán koldusá, végre katolikussá”. Nem tehetünk kísérletet a Kollonich-kép revideálására, annyit azonban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a főpap azon kevesek közé tartozott, akik sokat tettek a görög katolikusok modernizációjáért és társadalmi felemeléséért.

Kollonich Lipót 1631-ben horvát eredetű családban született.²⁷⁵ Apja a császári hadsereg ezredesként és a komáromi erőd parancsnokaként szolgált. Sokatmondó tény, hogy a keresztség szentségében Pázmány Péter bíboros, a katolikus megújulás magyarországi vezéralakja részesítette. 1645-ben a bécsi jezsuitáknál kezdte meg tanulmányait, Ferdinánd főherceg apródjaként. 1650-ben indult útjára katonai pályafutása, mikor belépett a máltai

²⁷³ Ahogyan például maga Malachovszkij is 1691-ben átment a chelmi püspöki székbe.

²⁷⁴ HODINKA: *Történet*, 388.

²⁷⁵ Életrajza: MAURER, JOSEPH: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken*, Innsbruck 1887. Rövid életrajza magyarul: LAKATOS ADÉL: Kollonich Lipót, in BEKE MARGIT (szerk): *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Budapest 2003, 319–325.

lovagok rendjébe. Két fontos tengeri ütközetben vett részt: 1651-ben Ciprus mellett, 1655-ben pedig a Dardanelláknál. Ez utóbbi ütközet meghozta számára a dicsőséget, minthogy a csata egyik döntő pillanatában nagy bátorságról tett tanúbizonyságot, ami fölött parancsnokai nem siklottak el. Bátorsága elismeréseként először Málta kasztellánusának nevezték ki, majd 1656-ban javadalomként megkapta az ausztriai Mailberget és a csehországi Egert. Ezek a javadalmak szilárd anyagi alapot jelentettek számára egy kényelmes élet kialakításához a katonai élet mozgalmas évei után. Kollonich-nak azonban nem állt szándékában visszavonulni, hanem egyházi pályára lépve szédületesnek mondható karriert futott be. I. Lipót király, ki jól ismerte adottságait és ambícióit, 1666-ban nyitrai püspökké nevezte ki. Minthogy még laikus volt, Kollonich nagy sietve próbálta meg bepótolni a teológiai tanulmányokat. Mindössze két évig látogatta a jezsuiták bécsi egyetemét. A második évben, 1668 tavaszán részesült a papi rend szentségében, s még ugyanazon év nyarán püspökké is szentelték. A nyitrai püspökség élén töltött rövid időszakot követően 1669-ben Bécsújhely püspöke lett és a császár támogatását élvezve egyre inkább hallatta hangját politikai kérdésekben. Ezzel kiváltotta a magyar főnemesek és főpapok ellenszenvét. 1672-től kezdve a Magyar Kamara elnöke volt, s helyet kapott a Guberniumban is, melyet Lipót császár Magyarország irányításával bízott meg a Wesselényi-összeesküvés után. Kollonich főszereplője lett az 1670-es években kibontakozó nagy ellenreformációs hullámnak, melyet a protestáns egyháztörténet-írás gyászévtizedként tart számon. A protestáns prédikátorok gályarabságában – Magyarországon szokatlan büntetésforma – Kollonich katonai szolgálatának tapasztalatai köszönnek vissza. Katonai tapasztalatai segítettek Bécs 1683-as ostromakor is. A császár őt bízta meg a város felkészítésével, amit nem hagyott el az ostrom heteiben sem. Szervezőmunkája és bátorsága ismét jelentős elismerést hozott neki. 1686-ban a császár győri püspökké nevezte ki, s kezdeményezésére a pápa bíborosi kalappal tüntette ki. 1688-ban a kalocsai érsekség élére kerül, pápai engedéllyel megtartva a győri püspökséget is. A kilencvenes években újabb feladatokat kap a bécsi Udvari Kamara és a Titkos Tanács vezetésében. 1695-ben jut el egyházi karrierjének csúcspontjára, a magyar katolikus hierarchia élére: Széchényi György prímás halála után a császár őt nevezte ki az esztergomi érsekség élére. Magyarország prímásaként a korábbi évtizedekből ismerős buzgósággal és ellentétet nem ismerő lendülettel valósította meg elképzeléseit a politikában és az egyházi kérdésekben egészen 1707-ben bekövetkezett haláláig.

Bármennyire is életszerűnek tűnik Hodinka feltételezése, Maurocordatos munkácsi kinevezésében a véletlen nagyobb szerepet játszott, mint Kollonich. Jóllehet Kollonich is helyeselte a kijevi metropolíából érkező jelöltek mellőzését, nincs arra utaló jel, hogy az 1670-es évek közepén ő vagy akár Szelephény prímás más-hol kerestek volna jelölteket. Ahogyan fentebb említettük, figyelmük középpontjában ekkor a protestantizmussal szembeni küzdelem állt. A munkácsi püspökség problémáinak megoldása – Volosinovszkij helyettesítése – akkor kerül ismét napirendre, amikor 1676-ban megjelenik Bécsben Theophanes Maurocordatos érsek, akit Rómából a Propaganda-Kongregáció bíborosai küldtek ajánlólevelek-

kel a császárvárosba. A szentszéki dikasztérium vezetői emlékeztek arra, hogy a magyar prímás 1669-ben a segítségüket kérte a munkácsi püspökségre alkalmas személyek kiválasztásában. Nem maradtak fenn arra vonatkozóan források, hogy Bécsben milyen érzésekkel fogadták a görög érsek felbukkanását és milyen reményeket fűztek működéséhez. Tény, hogy 1676-ban Szelephény érsek a munkácsi püspökség adminisztrátorává nevezte ki.

Maurocordatos kalandos úton került Rómába, majd pedig onnan Bécsbe. Önéletrajza²⁷⁶ szerint Szmirnában született. Gyermekkorától kezdve szerzetesek között nevelkedett, s harminc évig élt bazilitaként. Előbb Szardesz, majd pedig Parosz és Naxosz metropolitája (1667) lett. 1671-ben Rómába utazott, s a Propaganda-Kongregáció bíborosai előtt letette a katolikus hitvallást. Sőt, arra is vállalkozott, hogy Konstantinápolyban katolikus érzelmű püspöktársaival gondoskodik arról, hogy a következő pátriárka-választáson katolikus jelölt győzedelmeskedjen. Vállalkozása azonban kudarccal végződött. Lelepleződött, s életét is alig tudta megmenteni. Visszatért Rómába, ahol megélhetésének biztosítását ettől kezdve a Kongregáció bíborosaitól várta. Azok pedig úgy kívántak gondoskodni róla, hogy ajánlólevelekkel ellátva európai körútra küldték, melynek első állomásaként érkezett Bécsbe.

Ilyen előzmények után nem valószínű, hogy Bécsben a görög érsek Munkácsra küldését végleges megoldásnak tekintették volna. Mivel hivatalosan továbbra is Volosinovszkij volt az uralkodó által kinevezett munkácsi püspök, Maurocordatos csak adminisztrátori kinevezést kapott, ami alapján püspöki funkciókat végezhetett és kísérletet tehetett az egyházfegyelem helyreállítására. Az érsek nagyon rövid ideig tartózkodott a püspökségben, hiszen 1678 elején már ismét Bécsben van és kérésekkel ostromolja Lipót császárt, hogy visszatérhessen Rómába. Az uralkodó végül 500 forintot utaltat ki neki azzal a feltétellel, hogy biztosan elutazik.²⁷⁷ Maurocordatos ezt viszont nem tette meg. Rövid időre elhagyta a császárvárost,²⁷⁸ de 1680 elején visszatért és megélhetése biztosítása érdekében kérvényt írt Rómába.²⁷⁹ Ebben beszámol rövid, néhány hónapos munkácsi működéséről is. Tartott két zsinatot, melyeken egyházfegyelmi kérdésekben hozott rendeleteket. Fellépett a bigámia ellen, felfüggesztette a kétszer nősült vagy gyilkosságba keveredett papokat. Rendelkezéseinek részletei egy magyar nyelvű körlevélben is fennmaradtak.²⁸⁰ Ebben a bigámia tiltása mellett elrendeli, hogy a papszentelések-

²⁷⁶Más dokumentumokkal együtt közli: BARAN, ALEXANDER: Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitatis in Eparchia Mukacoviensis, *Orientalia Christiana Periodica* 27 (1961), 115–130. A görög érsek munkácsi működéséhez lásd még: BAÁN ISTVÁN: Greek-Speaking Hierarchs on a Ruthenian See. The Diocese of Munkács (Mukačeve) in the Subcarpathian Region at the End of the 17th Century, in *Ukraine's Re-Integration into Europe. A Historical, Historiographical and Politically Urgent Issue*, edited by G. BROGI BERCOFF–G. LAMI, (Slavica 9), Alessandria 2005, 97–107. Baán István gondozásában a közeljövőben kiadásra kerülnek a görög érsekkel kapcsolatos források.

²⁷⁷ Ezt Lipót saját kezűleg írta rá a kérvényre: HODINKA: *Okmánytár*, 251–253.

²⁷⁸ 1679. november 28-án Komáromból ír levelet a prímásnak kolduló athoszi szerzetesek ügyében: EPL Prot. Szelephény, 263–264.

²⁷⁹ BARAN: Archiepiscopus Theophanes Maurocordato, 125–126.

²⁸⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 250.

nél harminchárom, a diakónusszenteléseknél pedig huszonkét év legyen az alsó korhatár. A diakónusok felszentelésük után már nem nőülhetnek. Az esperesek engedélye nélkül paróchusok nem válhatnak paróchiát. Házassági kérdésekben felhívja a figyelmet a sógorság akadályára és tiltja a válást. Segélykérő levelében megindokolja gyors távozását is. A helyszínen azt tapasztalta, hogy a püspökség javadalmi elődjei hibájából a kálvinisták kezére kerültek, ezért megélhetése nem volt biztosított. Ezen túlmenően a bujdosók támadásai miatt – ekkor áll Thököly Imre a mozgalom élére – a közbiztonság is megszűnt. Életét nem érezve biztonságban a Bécsbe való visszatérés mellett döntött.

Mind a nuncius, mind pedig Szelephény érsek azon munkálkodott, hogy az érsek – ha már nem ment vissza Rómába – térjen vissza egyházmegyéjébe. A prímás még Zrínyi Ilonának is írt az ügyben, aki Báthory Zsófia 1680-ban bekövetkezett halála után átvette a Rákóczi-birtokok irányítását.²⁸¹ Erre azonban az érsek nem volt hajlandó. Kollonich szerint elsősorban nyelvi nehézségek akadályozták az érdemi munkában, nem pedig a megélhetés hiánya.²⁸² Baran védelmébe veszi a görög érseket és rámutat arra, hogy a munkácsi püspökségben ekkor Zejkán püspök erőszakot is alkalmazva az unió megszüntetésén munkálkodott. Baran szerint ebben segítségére volt Volosinovszkij püspök is, aki ekkor már visszatérve az ortodoxiára és Lengyelországba, látogatásaival összezavarta a papokat. Az ukrán bazilita egyháztörténész arra hivatkozik, hogy Petruszevič közlése szerint Innocentij Winnickij ortodox püspök szentelését 1680-ban Volosinovszkij végezte, tehát neki is ortodoxnak kellett lennie.²⁸³ Pelesz szerint viszont a szentelést az ekkor titokban már katolikus Szumlanskij végezte.²⁸⁴ A szentelés után nem sokkal Winnickij is letette a katolikus hitvallást, ezért egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy szentelését katolikus püspök vagy püspökök végezték. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a három 1674–75-ből Volosinovszkijtól származó, a munkácsi püspökség területén végzett tevékenységét bizonyító dokumentumban a püspök arra hivatkozik, hogy „ő császári fensége kegyelméből” munkácsi püspök, ami arra utal, hogy ekkor még katolikus volt.²⁸⁵ Végezetül az is Volosinovszkij pályafordulása ellen szól, hogy Maurocordatos nem a helyére került kinevezésre. Ha elhagyta volna a katolikus egyházat, az uralkodó nyilván új püspököt nevez ki.

Baran mindenesetre ténynek veszi, hogy Volosinovszkij visszatért az ortodoxiára, s az általa szentelt papok ellenségesen fogadták a görög érseket. A Maurocordatost elrémisztő tényezők közé sorolja azt is, hogy az őt Bécsből Munkácsra kísérő és mellette tolmácsként működő Kaminszkij Péter magának szerette volna a püspöki széket, ezért akadályozta az érsek tevékenységét.²⁸⁶

²⁸¹ BARAN: Archiepiscopus Theophanes Maurocordato, 128.

²⁸² HODINKA: *Okmánytár*, 286.

²⁸³ BARAN, ALEXANDER: *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis*, Analecta O.S.B.M., s. II, sect. I, Roma 1960, 83.

²⁸⁴ PELESZ: *Geschichte der Union*, vol. II., 348. Ezt megerősíti Wawrzeńnik is: WAWRZEŃNIK, PIOTR: *Confessional Civilising in Ukraine. The Bishop Iosyf Shumlansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*, Södertörn 2005, 56.

²⁸⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 246–249.

²⁸⁶ BARAN: Archiepiscopus Theophanes Maurocordato, 122.

Bármi is volt az oka, Maurocordatos Bécsben volt és nem állt szándékában visszatérni Munkácsra. Hamarosan azonban mozdulni se tudott a városból: először a pestis, majd pedig a török támadás és Bécs 1683-as ostroma miatt. Felélte mindazt, amit útiköltségre kapott, s eladósodva olyan helyzetbe került, hogy Kollonichnak kellett megmentenie a hitelezők haragjától és gondoskodnia róla. Végül visszajutott Rómába, ahol teljesen elszegényedve fejezte be életét.²⁸⁷

Maurocordatos Munkácsra küldése tehát még átmeneti megoldásként sem bizonyult bölcs döntésnek. Azonban az új direktíva, mely szerint lengyelországi jelöltek nem jöhetnek szóba, jelentősen szűkítette a döntéshozók mozgásterét és újabb átmeneti megoldásokhoz vezetett.

A megoldáskeresés egyik helyszíne az 1681 tavaszán kezdődött soproni országgyűlés volt. A pontos részletek nem ismertek, de két forrás arra utal, hogy az eseményre összesereglett katolikus egyháziak a görög katolikusok ügyével is foglalkoztak. A már említett Benkovich Ágoston 1686 márciusában Szentiványi Márton jezsuitához írott levelében visszaemlékezik arra, hogy az országgyűlés alkalmával Kollonichnak „gondja volt rájuk”.²⁸⁸ Ez valószínűleg a gyakorlatban annyit jelentett, hogy egyetértett riválisának, Szelepchény primásnak két rendelkezésével. Az egyik az volt, hogy metropolitai joghatóságával élve Lipnickij János Jeromost a munkácsi püspökség helynökévé nevezte ki.²⁸⁹ Az új helynök személyéről keveset lehet tudni. A kinevező okirat szerint tanult és tapasztalt ember volt, aki a rutén nyelvben is járatos volt. Mindössze egy irat maradt fenn tőle, mely helynöki tevékenységével függ össze. 1686 februárjában a makoviczai krajnában végzett egyházlátogatásáról számol be Benkovich Ágostonnak.²⁹⁰ Az a tény, hogy a helynök Benkovichnak számol be, utal Szelepchény primás másik soproni intézkedésére. Az országgyűlés végén ugyanis Benkovich, aki akkor pálos rendfőnök volt, püspöki kinevezést kapott. Az uralkodó a váradi püspökséget adományozta neki, s javadalomként és székhelyként a leleszi prépostságot is megkapta. Az előírások szerint 1682 tavaszán a bécsi nunciaturán tanúk meghallgatásával sor került a szentszéki megerősítést megelőző, a jelölt alkalmasságát vizsgáló kánoni processzusra.²⁹¹ A beidézett négy tanú közül hárman többek között azért tartják alkalmasnak Benkovichot a püspökségre, mert pálos misszionáriusként, majd pedig missziófőnökként igen sokat tett az unióért. Egyikőjük, Branich György pálos azt is kiemeli, hogy Szelepchény primástól erre külön megbízása volt.²⁹² Mivel

²⁸⁷ BARAN: *Archiepiscopus Theophanes Maurocordato*, 122.

²⁸⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 263.

²⁸⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 254–255.

²⁹⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 260–262.

²⁹¹ A jegyzőkönyv szövege: ASV Arch. Concist., Processus Consist., vol. 81. fol. 651–664. Kiadva: VÉGHSEŐ: „*Catholice reformare*”, 351–365.

²⁹² „*Existimo eum idoneum ad bene gubernandam ecclesiam cathedralem praecipue Varadiensem ad quam ipse est nominatus. Dignum censeo illum, ut ad eam promoveatur, et hoc proficuum eidem ecclesiae, quia quando in illis partibus fuit delegatus ab Archiepiscopo Strigoniensi, multos de illis Ruthenis convertit ad nostram fidem, et liberavit diversos eiusdem ritus presbiteros, qui angariabantur ad laborandas terras sicuti coloni, ac propterea multum amatur ibi ab omnibus, et poterit maiores fructus facere.*” ASV Arch. Concist., Processus Consist., vol. 81. fol. 661rv.

1686-ban Lipnickij neki küldte el a beszámolóját, feltételezhetjük, hogy a soproni országgyűlésen a helynök kinevezésével egyidejűleg Benkovich megbízására, vagy esetleg korábbi megbízásának megújítására is sor kerülhetett.

Nem meglepő, hogy Lipnickij a kinevezését követő bő négy esztendő alatt mindössze egy szepességi krajna vizitációját tudta elvégezni. Thököly kurucai miatt a katolikus papok nem érezhették magukat biztonságban.²⁹³ A leleszi prépostságot 1683-ban éppencsak elfoglaló Benkovich is arra kényszerült, hogy Thököly táborába vonuljon és a kuruckirályt elkísérje egészen Pozsonyig.²⁹⁴ Hodinka joggal feltételezi, hogy Lipnickij a Szepesség egyik paróchiájában élve²⁹⁵ próbálkozott megteremteni a fegyelmet az elérhető közelségben lévő papok körében. Említett beszámolójában panaszkodik mind a fizikai, mind pedig a lelki-szellemi nyomorúság elkeserítő jelei miatt. A templomokban gyakran nem megfelelő módon (fadobozban vagy papírba csomagolva) őrzik az Eucharisziát. Mindössze három olyan papot talált, akik búzából és nem zabból készült kenyérral végezték a liturgiát. Kehelyként fából, üvegből, ónból vagy agyagból készült kupákat használnak. Antimenzionjaik nincsenek, vagy ha vannak is, nincsenek megszentelve. Liturgikus öltözet gyanánt mindenféle meghatározhatatlan rongyokat öltenek magukra. Liturgikus könyvek sincsenek, csak szinte olvashatatlan, hibákkal és tévedésekkel teli kéziratok. Emiatt alig húsz faluban lehet egyáltalán liturgiát végezni. A papok nem csak képzetlenek, de sokan olvasni se tudnak. Ezért – írja a helynök – a liturgiában mielőtt eljutnának az evangélium végéig már legalább száz hibát vétenek. A papok között is gyakori a bigámia és a poligámia. Botránnyosan élnek, nem gyónnak, éjjel szolgálatják ki a szentségeket. Hirdetés nélkül áldanak meg házasságokat, nem törődve a házassági akadályokkal se. Gyakori a lányrablás, a válás, a klandesztin házasságkötés. A helynök szerint mintegy tíz jól felkészített pappal lehetne megkezdeni a makoviczai krajna rendbetételét. Mindegyikre hat-hat falut kellene bízni, hogy szóval és tettel megkezdjék a nép oktatását és felvilágosítását. Beszámolója végén utal arra, hogy Benkovich a rutén ügyek és szertartások tökéletes ismerője, a görög katolikusok legfőbb jótevője, akihez bizalommal fordul segítségért, különösen az őt kinevező Szelepchény primás halála után.²⁹⁶

Benkovich valóban jól ismerte a görög katolikusok helyzetét és tisztában volt a munkácsi püspökség javadalmi viszonyaival is. A Szentiványi Mártonhoz írt leveléhez mellékelve megküldte a püspökség anyagi helyzetének összefoglalását.²⁹⁷ Ebből kiderül, hogy a püspökségnek akkor már gyakorlatilag semmilyen bevétele nem volt. Azt kéri, hogy Lipnickij, akinek még saját rezidenciája sincs, legalább némi támogatást kapjon. A munkácsi monostorban székelő Method nevű ortodox püspök is arra kényszerült, hogy saját jövedelméből tartsa fenn magát. Vele kapcsolatban Benkovich megjegyzi, hogy a przemysli püspök újra fogja szentelni.

²⁹³ MESZLÉNYI ANTAL: A magyar kat. vértanúk Thököly Imre felkelése idején, in Magyar Kultúra 12 (1925), 85–90.

²⁹⁴ VÉGHSEŐ: „*Catholicæ reformare*”, 287.

²⁹⁵ HODINKA: *Történet*, 391.

²⁹⁶ Szelepchény György 1685. januárjában halt meg.

²⁹⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 262–263.

Egyúttal arra biztatja a jezsuita pátert, hogy ösztönözze cselekvésre Kollonich Lipótot.

Az ekkor már a bíborosi kinevezésére váró Kollonichot igazából nem kellett a messzi távolból cselekvésre ösztönözni. 1683-tól kezdve ugyanis felbukkant a lengyelországi rutének egyik újabb jelöltje, a bazilita Kulcsickij Porfir. Sobieski János lengyel király 1686. május 18-án kelt levelében arra kéri Lipót királyt, hogy erősítse meg Kulcsickij három évvel korábban – éppen az ő javaslatára – már megtörtént kinevezését a munkácsi püspöki székre.²⁹⁸ A lengyel király utal arra, hogy csak a háborús események miatt nem kerülhetett sor a székhely tényleges elfoglalására.²⁹⁹ Ezt megelőzően, 1685 januárjában két főméltóság, Stanislaw Herakliusz Lubomirski herceg, a lengyel királyság főmarsallja és Martin Ogynsky, litván főkancellár ajánlották Lipót kegyeibe a bazilita szerzetest.³⁰⁰ Mindketten azzal érvelnek, hogy a szintén Lengyelországból a munkácsi székre pályázó, de Bécsben elutasításra talált Malachovszkij lemondott a püspökségről. Méltó utódnak tartják a nagyműveltségű és világlátott Kulcsickijt, aki sokat tehetne az unió megerősítéséért. Lipót császár lengyel diplomatája, Jan Krzysztof Zierowski,³⁰¹ 1686 májusában szintén támogatásáról biztosította az aspiránst.³⁰²

A lengyel király és előkelőségek diplomáciai offenzívája nehéz helyzet elé állította a Bécs felszabadítása miatt egyébként is lekötözött uralkodót. A lengyelek érvelése, mely szerint Malachovszkij lemondott a munkácsi püspökségről, könnyen cáfolható lett volna, hiszen soha nem volt kinevezve. Ennek ellenére Lipót már csak azért sem küldhette haza az országban tartózkodó és döntésre váró Kulcsickijt, mert egyik rokonának, aki Bécs ostromakor bátorságával kitüntette magát, sokat köszönhetett.³⁰³ Megoldásnak a püspökség valóságos helyzetéhez való igazodás tűnhetett. Tudomásul véve, hogy a püspökség anyagi alapjai megszüntek és számolva Lipnickij működésének tapasztalataival – tudniillik, hogy a püspökség csak egy részét képes ellenőrzés alatt tartani – az uralkodó először kinevezi Monasztelli Demeter komáromi rác papot Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa és Ung vármegyék „főmoderátorává”,³⁰⁴ majd bírósági helynökké Kulcsickijt,³⁰⁵ végül pedig 1687 végén vagy 1688 elején a püspökség adminisztrátorává a Rómából érkezett Rafael Gabrielopoli galatai érseket.

Az, ami elsőre átmeneti jó megoldásnak tűnhetett, végül teljes zűrzavarhoz vezetett. Az utoljára érkezett galatai érsekről hamar kiderült, hogy Maurocordatoshoz

²⁹⁸ Erre vonatkozóan nem maradtak fenn dokumentumok. Valószínűbb, hogy a lengyel király akkor is csak kérte a kinevezést, de nem kapott rá választ.

²⁹⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 264–265.

³⁰⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 257–258. és 263–264.

³⁰¹ GEBEI SÁNDOR: Az orosz-török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban (1699–1700), in *Aetas* 1 (2002), 104–119.

³⁰² HODINKA: *Okmánytár*, 263–264.

³⁰³ BARAN ALEXANDER: *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis*, Analecta O.S.B.M., s. II, sect. I, Roma 1960, 84.

³⁰⁴ HODINKA: *Okmánytár*, 258–259.

³⁰⁵ Kinevezése nem maradt fenn. Későbbi leveleinek aláírásából következtethetünk bírósági helynöki kinevezésére.

hasonló kvalitású személyről van szó. A görög érsekhez hasonlóan Gabrielopoli is kalandos úton érkezett Rómába. Ugyan rutén szülőktől származott és Lengyelországban lett ortodox szerzetes, ismeretlen körülmények között mégis a konstantinápolyi patriarchátus területére került. Itt lett rövid ideig a galatai Anküra érseke. Innen menekülnie kellett, ezért 1684-ben Rómába ment, ahol letette a katolikus hitvallást, s attól kezdve a Propaganda-Kongregáció bíborosaira bízta sorsát és megélhetését. A bíborosok minden bizonnyal örömmel fizették ki neki 1687-ben azt a tíz scudit, amit az érsek a Bécsbe utazásához útiköltségként kért. Kérvényében utal arra, hogy tudomása szerint Magyarországon olyan püspököt keresnek, aki ismeri a rutén nyelvet.³⁰⁶ Jól számolt: nyelvtudása és az a tény, hogy püspök volt ugyan, de nem a kijevi metropolíából érkezett, együttesen meggyőző érvek bizonyult Kollonich bíboros és a bécsi udvar előtt. Megkapta a kormányzói kinevezést és elutazott a munkácsi püspökségbe. Néhány hónapos működésének bizonyos részleteit Kulcsickij Kollonich bíboroshoz írt leveleiből ismerjük. Az официális 1688 nyarán öt levélben, szinte heti részletességgel számolt be az eseményekről.³⁰⁷ Bár Kulcsickij nyilván elfogult, hiszen ő szerette volna a püspöki széket elnyerni, leveleiből mégis kiolvasható, hogy az érsek teljesen alkalmatlan volt a feladatra. Első ténykedése a Monasztelli Demeter elleni vizsgálat lefolytatása volt Szatmáron, amit a neki engedelmességre nem akaró papok feljelentése miatt kellett lefolytatni. Az eljárás végül a megvádolt főesperes felmentésével zárult.³⁰⁸ Kulcsickij beszámolója szerint viszont a vizsgálat kezdetén az érsek két napon át zsarolta és fenyegette Monasztellit, hogy az két lovat vagy száz aranyat ajándékozzon neki. Egyéb intézkedéseivel is megbotránkozta környezetét. A házassági ügyeket pénzért a felek elképzelései szerint oldotta meg. Kulcsickij ellenvetéseire azt válaszolta, hogy ő a dolgokat „görög módra intézi”. A papok megfegyelmezése érdekében semmit se tett, az unióról pedig egy szót sem szólt. Kulcsickij sommás ítélete szerint az érsek le fogja rombolni az unió eddigi eredményeit. 1688 novemberében már arról számol be Benkovich püspöknek, hogy az érseket „bizonyos okokból” visszarendelték Bécsbe.³⁰⁹ Kollonich talán más forrásból is értesült az érsek sajátos működéséről,³¹⁰ s ezért visszavonta megbízását. A bíboros egyébként is óvatos volt Gabrielopolival szemben, mert a püspökségbe való bevezetésére vonatkozó okiratot visszatartotta, amiért Kulcsickij nem győzte őt dicsérni.³¹¹ Az érsek tehát eltűnt a színpadról,³¹² de a munkácsi püspökség helyzetének megol-

³⁰⁶ BARAN, ALEXANDER: Archiepiscopus Raphael Havrilovič eiusque activitas in eparchia Mukačoviensis, in *Orientalia Christiana Periodica*, vol. XXXI, fasc. I, 1965, 119–124.

³⁰⁷ EPL AR Classis X 56. 51. cs. fol. 135–138.; fol. 184–187.; 188–189.; fol. 180–183.; fol. 176–179. Ebből négyet egy korábbi tanulmányunkban ismertettünk: VÉGHSEŐ TAMÁS: A bazilita Kulczycky Porphyrius munkácsi helynök négy levele Kollonich Lipót bíboroshoz 1688-ból. *Forrásközlés. Athanasiana* 24 (2007), 137–154.

³⁰⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 273–275.

³⁰⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 277–279.

³¹⁰ A Monasztelli ellen lefolytatott vizsgálaton részt vett Hradiszay Pál jezsuita is. Az érsek a vizsgálat után is Szatmáron maradt. Lehetséges, hogy az őt megfigyelő jezsuita páter Kulcsickijhez hasonló elmarasztaló véleményt fogalmazott meg.

³¹¹ 1688. július 12-i levele. EPL AR Classis X 56. 51. cs. fol. 135–138.

³¹² Először Lengyelországba ment, de ott sem tudott javadalomhoz jutni. Rómába kapott útlevelet

datlansága továbbra is égető probléma maradt. Lipnickij, Monasztelli és Kulcsickij mellett a püspökség területén működött az a Rakoveckij Method püspök is, akiről fentebb Benkovich összefoglalójával kapcsolatban szoltunk. A váradi püspök két évvel később 1688 szeptemberében Kollonich-hoz írt leveléből megtudhatjuk azt is, hogy Method Thökoly idejében került a munkácsi monostorba. Szentelését szakadár püspök³¹³ végezte. Egyszerű ember, de a népre, mely elfogadja, nagy hatással van.³¹⁴ Method nem követte elődje, Zejkán püspök irányvonalát és nem fordult szembe nyíltan az unióval. Kulcsickij helynökön keresztül Kollonich bíborostól azt az utasítást kapta, hogy hagyja el a munkácsi monostort. 1688. július 28-án a bíborosnak írt levelében Method engedelmességet ígér. Kijelenti, hogy a pápát elismeri, s a katolikus hitvallást már az egri és a váradi püspök előtt is letette. Egyszerű embernek írja le magát, aki csak az anyanyelvét beszéli, s nem árt senkinek.³¹⁵ 1688 szeptemberében Szatmáron az ottani jezsuiták (Czernatony István és Papanek Márton) előtt is letette a katolikus hitvallást.³¹⁶ Ugyanazon a napon hosszú levélben próbálja meggyőzni Kollonich bíborost szándékai őszinteségéről.³¹⁷ Elmondása szerint őt, a Magyarországon született birtokos nemest, a papság azért választotta, mert már tizenöt éve nem volt olyan püspökük, aki meg is maradt volna közöttük. Szentelésére azért került sor Moldáviában, mert a papok, Thökoly, s kiváltképpen Zrínyi Ilona sürgették, s nem állt módjában máshová menni. Természetesen kiemeli vetélytársai, Kulcsickij és Lipnickij rossz tulajdonságait és rámutat alkamatlanságukra. Kéri a bíborost, ne higgyen el mindent, amit ellenségei róla terjesztenek.

Kulcsickij az 1688-ban írt leveleiben többször elítélően nyilatkozik Method püspökről. Nemes egyszerűséggel és következetesen álpüspöknek nevezi. Ragadozó farkasnak tartja, aki alattomos aknamunkájával lerombolja a nép körében, amit ő az unió érdekében épít. Hasonló véleményt fogalmaz meg Monasztelli is 1689 júliusában.³¹⁸ A helynök és a főesperes jellemzésétől függetlenül a bíboros tudta, hogy Method püspök katolicitása megkérdőjelezhető. Nem belső meggyőződés vezeti, hanem az, hogy a kialakult helyzetben valahogyan érvényesülhessen. Kollonich őt hozza fel példaként arra, hogy az unió mint eszköz a társadalmi viszályok során is alkalmazásra került. Az uralkodónak írt egyik levelében idézi fel a szatmári görög kolónia templomépítésért folytatott küzdelmét. A város protestáns vezetése sikeresen akadályozta meg a görögök törekvéseit arra hivatkozva, hogy ortodox vallásuk nem számít bevett vallásnak. Ekkor azok Method

a lengyel királytól, de nem oda indult útnak. Furcsa viselkedése miatt kémkedéssel vádolták és börtönbe vetették. Közben kiderült róla az is, hogy visszatért az ortodoxiára, s papokat is szentelt. A kémkedés vádja alól végül felmentették, s visszatérhetett Rómába. Magas kort élhetett meg, mert 1707-ben, De Camillis püspök halála után ismét bejelentkezett a munkácsi püspökség elnyeréséért. BARAN: *Archiepiscopus Raphael Havrilović*, 123–124. és WELKYJ: *Litterae*, vol. II, 165–166.

³¹³ Dositheus moldvai metropolita: HODINKA: *Okmánytár*, 275–276.

³¹⁴ HODINKA: *Okmánytár*, 277.

³¹⁵ EPL AR Classis X 56. 51. cs. fol. 141.

³¹⁶ 1688. szeptember 6-án. Jelen volt Kaminszkij Péter is. EFL AV, jelzet nélkül.

³¹⁷ EFL AV EH a/16. A latin nyelvű levelet minden bizonnyal Kaminszkij írta Method nevében.

³¹⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 282–283.

vezetésével elfogadták az uniót, s ezzel megszerezték azokat a jogokat, melyek a templomépítéshez szükségesek voltak.³¹⁹ Katolicitásának megkérdőjelezhetősége ellenére nem lehetett figyelmen kívül hagyni, mivel a nép körében nagy elfogadottságra talált. Elűzése komoly kockázattal járt.

Az 1680-as évek végére tehát a munkácsi püspökség és az unió sorsa szinte kilátástalan volt. Több mint negyven évvel az ungvári unió után a püspökségnek nem volt igazi főpásztor, egyébként is szerény anyagi alapjai gyakorlatilag megszűntek. A remélt modernizációnak, az egyházi élet megújulásának és társadalmi felemelkedésnek alig-alig mutatkoztak jelei. Miközben a katolikus egyház és a központi hatalom részéről nem hiányzott a jó szándék, a konkrét lépések megtétele elmaradt, hibás döntések születtek, vagy éppen a felekezeti küzdelmek és a háborús események gátolták a problémák orvoslását. Mivel a munkácsi püspök személye kulcsmomentumnak bizonyult, az ezen a téren hozott rossz döntések hatalmas károkat okoztak. Az alapelv, mely szerint nem kerülhet kinevezésre Lengyelországból érkező jelölt, erősen korlátozta a lehetőségeket, s olyan jelöltek kizárásához vezetett, akik képzettségüknél és elkötelezettségüknél fogva sokat tehettek volna a munkácsi püspökség görög katolikus egyházáért.

4. Az unióértelmezés változása

Az 1665 és 1689 közötti időszakban a püspök személyének kiválasztása központi kérdésként és elsőszámú megoldandó problémaként fogalmazódott meg a döntéshozók számára. A görög katolikus ügyre fordítható figyelmük és energiájuk jelentős részét le is kötötte. Ugyanakkor nem ez volt az egyetlen megoldásra váró kérdés. Továbbra is megválaszolatlanok maradtak az egyesültek katolikus egyházon belüli helyére, illetve a görög katolikus klérus társadalmi felemelkedésének mikéntjére vonatkozó kérdések. A döntéshozók természetesen ezekkel a kérdésekkel is foglalkoztak és születtek olyan megoldási javaslatok vagy kezdeményezések, melyeket érdemes a róluk tanúskodó források elemzésével számba vennünk.

A kijevei metropolia joghatósági terjeszkedésének visszaszorítása azt a kódotlanul üzenetet közvetítette a görög katolikusok felé, hogy az uniót kezdeményező magyar katolikus főpapság és a bécsi udvar a rítusbeli azonosságnál fontosabb szempontnak tartja a territorialitás elvét. A létrejövő görög katolikus egyházat a magyar katolicizmus és az azt meghatározó főkegyúri rendszer részeként tudták elképzelni. A munkácsi püspök kinevezését és javadalmazását az uralkodótól kaphatja, metropolitája pedig – Lippay és Szelephény prímások elgondolása szerint – az esztergomi érsek lehet. A metropoliai besorolás problematikája a korszakban a személyi kérdés megoldatlansága miatt háttérbe szorult. Míg adminisztrátorok, helynökök és főesperesek kormányozták vagy inkább próbálták kormányozni a püspökséget, természetes volt, hogy az esztergomi érseknek vagy a térségben

³¹⁹ EFL AV 238, EH, a/14.

székelő megbízottjainak, az egri és a váradi püspököknek engedelmeskedtek. Az egri püspök azon az alapon is igényt tarthatott a görög katolikusok fölötti joghatóságra, hogy azok az ő egyházmegyéje területén éltek. Ugyanez a jogalap az esztergomi érsek számára is adott volt, hiszen a Szepességben élő görög katolikusok az esztergomi érsekséghez tartozó Szepesi Káptalan területén éltek. Az esztergomi érsekek egészen a korai időktől kezdve, tehát már az unió létrejötte után, ragaszkodtak ahhoz, hogy a Szepesi Káptalan területén található görög katolikus paróchiák fölött a szepesi prépostok közvetlen joghatóságot gyakoroljanak. Arra hivatkozva, hogy ezek a paróchiák túlságosan messze vannak, Parthén püspök lemondott joghatóságáról a szepesi prépost javára. Ez az állapot egészen 1787-ig, tehát az egyházmegye felállítása (1771) utáni időszakig eltartott.

Széchenyi György

a Szepességben lévő paróchiákat a Szepesi Káptalan joghatósága, hatalma és védelme alá rendelte, mivel azokról a nagy távolság és más, súlyos okokból nem tudott gondoskodni. Az okokkal kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy sokkal inkább a „más, súlyos okok” játszhattak szerepet, mintsem a nagy távolság.

A joghatóság Parthén általi átadásáról Hodinka ezt írja: állítólag,³²⁰ míg Lacko ezt a 18. századra helyezi át és Barkóczy Ferenc prépost nevéhez köti.³²¹ Széchenyi György primás 1687. október 29-én kelt levele azonban minden kétséget eloszlat ebben a kérdésben.³²² A primás a levélben megerősíti mindazt, ami Parthén akaratából történt. Utal arra, hogy a görög katolikusok megjelentek az 1648. évi nagyszombati zsinaton, ahol őket a magyar klérus igazi katolikusoknak ismerte el. Majd az uralkodó Parthénnek a munkácsi püspökséget adományozta, a pápa megerősítette, Lippay érsek pedig felszentelte.³²³ Megkapta a hívei feletti teljes joghatóságot,³²⁴ majd pedig

³²⁰ HODINKA: *Történet*, 420.

³²¹ LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 140–141.

³²² DAZO fond 151. opisz 1. fol. 82. A szepességi görög katolikus papok dátum nélküli, Kollonich Lipót bíborshoz intézett levelükben kifejezetten kérik, hogy a jövőben is a Szepesi Káptalan joghatósága alatt maradhassanak. Valószínű, hogy De Camillis püspök korából származik a levél, aki megpróbálta joghatóságát a Szepességre is kiterjeszteni. A levélre később visszatérünk. Itt most csak azt jegyezzük meg, hogy a levélírók szerint nem is Parthén kezdeményezte a joghatóság átadását, hanem már Taraszovics püspök. Érdekes továbbá, hogy a Szepesi Káptalan latin szertartású papságának évszázados hagyományát utánozva önmagukat *fraternitas*-ként definiálják. EFL AV 238. EH/a. 36.

³²³ Itt a feltételes újrászentelésre kell gondolnunk. Figyelemre méltó, hogy más forrásokban is találunk utalást arra, hogy Parthént Lippay szentelte fel, anélkül, hogy szó esne a feltételességről. Úgy tűnik, hogy a köztudatban inkább az maradt meg, hogy a római katolikus főpásztor szentelte fel a görög katolikusok püspökét.

³²⁴ Tehát a szepességek fölött is, ahogyan arra Simonovics István gyulafehérvári érsek levele is utal: HODINKA: *Okmánytár*, 158–159.

Parthén ugyanis ekkor a krasznibródi monostorban élt, mely nincs távolabb a Szepességtől, mind pl. Ungvár. Valószínűbbnek tűnik, hogy a Szepesi Káptalanak az esztergomi főegyházmegyében elfoglalt sajátos jogállását nem kívánták megzavarni azzal, hogy a területén egy másik katolikus püspök joghatóságot gyakoroljon, mégha más rítusú hívekről is van szó. A Szepességben alkalmazott eljárás is arra utal, hogy a katolikus főpapok a rítusbeli különbözőséget nem tartották olyan akadállynak, mely a hierarchikus betagozódást gátolta volna.

Az egri püspök és a görög katolikusok jogviszonyának megítélésében az 1680-as években jelentős változás állt be. Míg a munkácsi püspök személyének kérdése megoldott volt, tehát Lippay érsek és Parthén püspök korában, a primás számára nem volt kérdéses, hogy a munkácsi püspököt nem szabad az egri püspök alá rendelni. A munkácsi püspököt önálló főpásztornak képzelte el, akinek viszont az esztergomi érsek a metropolitája.³²⁵ Még Volosinovszkij püspök kinevezésében is azt olvassuk, hogy szuffragáneusként csakis az esztergomi érseknek van alávetve és senki másnak.³²⁶ Tehát Szelepcshény primásnak is ez volt a véleménye. Az ezt követő zűrzavaros időszak tapasztalatai azonban arra készítették Kollonich Lipót bíborost, hogy kimondja: a munkácsi püspököt az egri püspök alá kell rendelni. Ennek elméleti megfogalmazására a Magyar Királyság berendezésének tervezetében, az *Einrichtungswerkben*³²⁷ és az ehhez kapcsolódó iratokban került sor. A bíboros szerint, ha a metropoliták nem képesek felügyeletet gyakorolni a görög szertartású püspökök felett, akkor azok fokozatosan eltávolodnak a katolikus egyház tanaitól, s idővel magát az uniót is elhagyják. Ezért különösen a munkácsi püspökség esetében szükségesnek tartja, hogy annak püspöke az egri püspök mint metropolita alá kerüljön. Ez által látja biztosítottnak azt, hogy minden olyan tanítás, szertartás vagy kezdeményezés, mely ellentétes a katolikus egyház tanival és a császári udvar érdekeivel, időben elfojtásra kerüljön.³²⁸ A bíboros tehát nem tartotta elégségesnek azt a fajta felügyeletet, melyet a primások gyakoroltak a görög katolikusok felett. Számolt továbbá azzal is, hogy Várad felszabadítása immáron elérhető közelségbe került. Ez azt jelentette, hogy a leleszi prépostságban székelő várad püspök hamarosan elhagyja a térséget. Egy új korszak kezdetén új, a korábnál nagyobb garanciákat adó berendezkedést kívánt létrehozni.

Kollonich elképzeléseinek megfogalmazásával egyidejűleg a keletiek között működő jezsuiták részéről is született egy tervezet az unió kérdéséről. A pécsi, majd nagybányai jezsuita rendház és misszió vezetője, Ravasz Ferenc készítette és terjesztette be Kollonich Lipótnak 1687 táján azt a dokumentumot, mely pontokba szedve tartalmazza elképzeléseit mind az unió létrehozásával, mind pedig meg-

³²⁵ „...nem tudom, hogyan lehetne az egri püspöknek alárendelni, hiszen az egyik püspök nem függ a másiktól. Elegendő, ha az esztergomi érseknek mint metropolitának vagy primásnak lesz szuffragáneusként alávetve.” – írja 1654-ben a Szentszékeknek: HODINKA: *Okmánytár*, 171.

³²⁶ „*Ut ab eodem solo Archiepiscopo et nemine alio ad instar aliorum Suffraganeorum dependentiam habeat.*” Lásd: Források jelen kötet függelékében.

³²⁷ VARGA J. JÁNOS: Berendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének korában. Az *Einrichtungswerk*, in *Századok* 125 (1991), 449–488.

³²⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 295. Egy latin nyelvű kivonat ugyanezzel a javaslattal: EFL AV 238. EH/a. 14.

tartásával kapcsolatban.³²⁹ A jezsuita páter minden bizonnyal tudott a bíborosnak azon szándékáról, hogy a keletiekkel szemben szigorúbban és határozottabban fog fellépni. Ez kiolvasható az első bekezdésből, melyben megindokolja, mi készítette a tervezet összeállítására: a korábbi évek tapasztalata azt bizonyítja, hogy egyesek csak színleg csatlakoztak a katolikus egyházhoz, mások pedig a szent uniót elhagyva visszatértek a szakadárságba. Ezért van szükség szigorú feltételek megfogalmazására.

Az első három pont az unió aktusát, a hitvallás letételét szabályozza. A katolikus egyházba való befogadás alapfeltétele a püspök vagy képviselője jelenlétében eskü alatt letett hitvallás, mégpedig a Trienti Zsinat által előírt szövegezésben. Ezt nem csak a papoknak kell letenniük, hanem valamely ünnepnapon a nekik alárendelt híveknek is (férfiaknak és nőknek egyaránt), miután elvégezték a szentgyónást. Erre oly módon kerüljön sor, hogy a papjuk előolvasóként segíti őket. A hitvallás közösségi letételét Szent Liturgia kövesse. Minden évben ismételjék meg ezt a szertartást. Aki nem vesz részt rajta, azt tekintsék szakadárnak.

Ha felidézzük a konfesszionalizációs modell jellemzőit, láthatjuk, hogy ezekben a pontokban a hitvallás elfogadása a felekezethez való tartozás legfőbb kritériumaként jelenik meg. De nem csak az egyszeri csatlakozás fontos, hanem a rendszeres ellenőrzés, valamint a disszidensek beazonosítása és eltávolítása is.

A negyedik pont a keresztség szentségét érinti: az egyesült papok ne merészeljék a római katolikus papok által megkeresztelteket újrakeresztelni, sem pedig a keresztséghez kapcsolódó egyéb szertartásokat megismételni. Ezt csak abban az esetben tehetik meg, ha a római katolikus pap valamely okból érvénytelenül szolgáltatta ki a szentséget. De még ekkor is arra kell törekedni, hogy inkább egy másik római katolikus pap pótolja a hiányosságokat. Megengedett viszont, hogy a görög katolikus papok a szüléshez kapcsolódó áldásokat a házaknál elvégezzék.³³⁰

Az ötödik és hatodik pont a katolikus felekezethez való tartozás és az uralkodó iránti lojalitás egyértelmű, a liturgikus cselekményekben ismétlődő kifejezésének igényét fogalmazza meg. A görög katolikusok szertartásaikban a római pápát kommemorálják, más pátriárka nevét meg se említsek és az uralkodóért is rendszeresen imádkozzanak. A hetedik, nyolcadik, kilencedik és tizedik pont a görög és a latin rítusban élő papok és hívek viszonyát érintik. A rítusváltoztatás kérdésében a jezsuita páter teljesen egyoldalú szabályozást tartott szükségesnek. Úgy vélte, a görög szertartású hívek átlépését a latin rítusba támogatni kell. Ezt a görög katolikus papok semmilyen módon ne akadályozzák, viszont latin híveket a görög rítusra ne csábítsanak (7. pont). Ajánlatosnak tartja azt is, hogy a két rítus hívei közötti egység kifejezéséként a görög katolikus papok minden esetben te-

³²⁹ EPL AV 274/3. fol. 1–7. Közli: NILLES: *Symbolae*, 780–786.

³³⁰ Elképzelhető, hogy ez a tervezetben előkelő helyen álló pont egy kialakult gyakorlatot kíván megszüntetni. A keleti egyházban a pap a keresztség szentségével egyidejűleg a bérmálás szentségét is kiszolgáltatja, míg a római katolikusoknál ezt későbbi időpontban püspök végzi. Lehetséges, hogy a római katolikus papok által – bármely okból – megkeresztelt keleti szertartású gyermekeket a görög katolikus papok alkalomadtán nem csak megbérmálták, hanem újra is keresztelték.

gyék lehetővé a latin szertartású papoknak azt, hogy templomaikban szentmisét végezzenek és szentségeket szolgáltatassanak ki mind a római, mind pedig a görög katolikus híveknek (8. pont). Előírná azt is, hogy azokon a településeken, ahol az egyesülteknek külön templomuk van, a görög katolikus pap a latinok templomában évente négy-hat alkalommal saját szertartása szerint liturgiát végezzen (9. pont). Továbbá, a római katolikusok nyilvános körmenetein a görög katolikus papok megfelelő liturgikus öltözetben híveikkel együtt vegyenek részt (10. pont).³³¹ Az első rész utolsó két pontja a görög katolikus papságra vonatkozik. Nem szentelheti őket szakadár püspök. Szentelésükre csak a latin ordinárius engedélyével és a görög katolikus püspök előzetes vizsgálata és jóváhagyása után kerülhet sor. Ha egy papnak meghal a felesége, nem nőülhet újra (11. pont) Minden görög katolikus pap engedelmességgel és tisztelettel tartozik a latin ordináriusnak és a görög katolikus püspöknek. Paróchiát nem kaphatnak a latin ordinárius és a görög katolikus püspök felhatalmazása és beleegyezése nélkül. A vikáriusoknak és főespereseknek (rítustól függetlenül) engedelmességgel tartoznak (12. pont).

Ravaszer Ferenc ezt a tizenkét pontot annyira fontosnak tartja, hogy kijelenti: a katolikus egyházzal egyesült keleti szertartású papok részesülnek azokban a kiváltságokban és mentességekben, melyek a római katolikus klérust megilletik, de ha csak egyetlen pontot nem tartanak meg a fentiekből, azonnal elveszítik jogaikat és szakadárként fogják kezelni és büntetni őket.

A pontokba szedett feltételek és előírások után áttér azokra az eszközökre, melyek véleménye szerint az unió megőrzését szolgálhatják. Ezek között az első helyen említi azt, hogy azokon a településeken, ahol az egyesülteknek nincs saját temploma, ne is engedjék egykönnyen görög katolikus templom építését. Végezzék szertartásaikat a katolikusok templomában. Ott, ahol a görög katolikusoknak nincs saját papja, a hívek lelkiükben a római katolikus plébános alá tartozzanak és a latin istentiszteleteken vegyenek részt. A görög katolikusoknak ne legyenek külön iskoláik. Legfeljebb csak olyanok, melyekben írni-olvasni tanítanak, s ezek felett is felügyeletet a római katolikus plébános gyakoroljon. Az írni-olvasni tudó gyerekeket irányítsák a jezsuiták iskoláiba, ahol ruténül és románul is tudó tanítók fogják őket tanítani és latinul is megtanulhatnak. Ez a megoldás biztosítani fogja azt, hogy az unió szellemisége beleivódjék az ifjak lelkébe. Abban is segít továbbá, hogy a papszentelésre jelentkezők legalább alapszintű latin nyelvi ismeretekkel rendelkezzenek. A bíboros figyelmébe ajánlja a nagybányai jezsuita rendházat, mely fekvésénél fogva is kiválóan alkalmas a görög katolikusok ilyen szellemiségben való iskoláztatására.

³³¹ A körmeneteken való görög katolikus részvétel gyakorlata úgy tűnik hamar elterjedt. A jezsuita évkönyvek erről többször is beszámolnak: HODINKA: *Okmánytár*, 236. (Munkács, 1669), 239. (Munkács, 1671), 246. (Munkács, 1673). 1688-ban Kulcsickij is ír arról, hogy Szatmáron ünnepélyes úrnapi körmenetet tartottak: EPL AR Classis X 56., 51. cs. fol. 180–183. Az úrnapi körmeneteknek nagy jelentősége volt a katolikus felekezetszerveződés folyamatában. A katolikus közösség ez alkalommal tudta magát demonstratív megmutatni a városnak, s különösen a vetélytárs felekezeteknek. A körmeneteken megjelenő görög katolikusok a katolicizmus térnyerésének és győzelmének cáfolhatatlan bizonyítékai voltak.

Páter Ravasz szükségesnek ítéli azt is, hogy az általa eretnekségnek ítélt szövegrészeket a görög katolikus liturgiában kijavítsák. Fontosnak tartja, hogy minél hamarabb javított szertartáskönyvek és katekizmusok kerüljenek kinyomtatásra és kiosztásra. Javaslattal tesz a Gergely-naptár bevezetésére is. Ezt azzal indokolja, hogy a keleti ünnepek a latin naptár szerint hétköznapra eshetnek, amikor a földesurak akaratából a híveknek mezőgazdasági munkát kell végezniük. Így nem tudják az ünnepeket megtartani. Másrészt az unió ügyének is inkább az használna, ha a görög és a latin szertartású hívek ugyanakkor tartják az ünnepeket. A görög katolikus papság megélhetését a tizedre kívánja alapozni. Azokon a helyeken azonban, ahol római katolikus pap is él, a tizedet meg kell osztani. Hozzáteszi: ahol római katolikus pap él, s a görög katolikusok kevesen vannak, nem szükséges, hogy saját papjuk legyen, ha a plébános beszéli a nyelvüket, vagy a közeli helységekben él görög katolikus pap.

Az unió előmozdítása érdekében azt javasolja, hogy azt senki, se világi, se pedig egyházi személy, büntetlenül ne akadályozhassa. Leghatásosabbnak azt tartja, ha az országgyűlési törvények azonnal kiróható pénzbüntetést írnának elő. Senki se merészelje az egyesült papokat bebörtönözni, jobbagyi szolgáltatásokra kényszeríteni vagy adófizetésre kötelezni. A pap csak akkor végezhet mezőgazdasági munkát, ha saját telke van. Egyebekben teljes joga van az egyháziakat illető mentességekre.

Ravasz Ferenc tervezete javaslat maradt. Különösen a görög szertartás hátrányos megkülönböztetésére vonatkozó elképzeléseit tudós és befolyásos rendtársa Hevenesi Gábor (Kollonich bíboros gyóntatója) se osztotta.³³² Mégis érdemes volt részleteiben bemutatnunk, mivel kétségtelenül tükrözi egy olyan latin misszionárius elképzeléseit, aki az unió kérdését, s főként annak gyakorlati vetületeit jól ismerte. Az sem kétséges, hogy elképzeléseinek alap gondolatát, mely szerint az egyesültek másodrangú katolikusok, részben maga Kollonich Lipót is osztotta. Az *Einrichtungswerk*ben ugyanis nem csak azt javasolta, hogy a munkácsi püspök kerüljön az egri főpásztor alá, hanem azt is, hogy a görög katolikus papok csak feleannyi fizetésben részesüljenek, mint a római katolikusok. Ahogyan fogalmaz: azzal is nagyon elégedettek lesznek. Valószínűleg nem járunk távol az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a magyar katolikus klérus körében sokan osztották P. Ravasz elképzeléseit.

Ha a tervezetben foglaltakat összevetjük az 1640/50-es évek eseményeivel, azt látjuk, hogy jelentős szemléletbeli változás ment végbe. Bár Lippay érsek korában is láttuk a latinizáló törekvések jeleit, kinyilvánított alapelveként az volt érvényben, amit a primás a görög katolikus papsághoz intézett levelében megfogalmazott: „*Ami pedig görög rítusotok dicséretes szertartásait illeti: azokat a jövőben, úgy, ahogyan korábban, szabadon végezhetitek, mi azokon semmit sem kívánunk változtatni*”.³³³ Ravasz Ferenc már le meri írni azt, ami harminc-nyolcvan évvel korábban még legfeljebb esetleg

³³² NILLES: *Symbolae*, 783.

³³³ EPL AEV 2116/1, közli: VÉGHSEŐ: „...patriarcham graecum convertit ad unionem...”, 47–48.

bekövetkező, de nem elvetendő következményként fogalmazódott meg: a keletiek latin rítusra való áttérése kívánatos.

Azért is okoz feltűnést Ravasz Ferenc elképzelése, mert az szöges ellentétben áll a Szentszék állásfoglalásával. A Propaganda-Kongregáció által 1669-ben a keletiek között is működő misszionáriusok számára kiadott instrukció világosan kimondja, hogy a keleti egyház rítusát a maga teljességében és tisztaságában kell megőrizni.³³⁴ Az, hogy egy magyar jezsuita a szentszéki állásfoglalás szellemiségével ellentétes javaslatot fogalmaz meg és terjeszt be Kollonich Lipót bíborosnak, ismét arra utal, hogy az unió kérdésében az események alakítói elsősorban a magyar katolicizmus érdekeit és szempontjait tartották szem előtt, illetve a sajátos magyarországi helyzet kínálta lehetőségekben gondolkodtak.

Figyelemre méltó a dokumentumban megragadható kettősség. A görög katolikus papok részesülnek mindazon jogokban és kiváltságokban, melyek a latin szertartású klérust az ország törvényei szerint megilletik. A katolikus egyház és az ország tehát – Széchényi primás szavait idézve – „igazi egyháziaknak” ismeri őket és védelmet ígér nekik mindazok ellen, akik jogaikat nem tartják tiszteletben. Senki ne merészelje őket jogaikban korlátozni – fogalmaz nagyon világosan a jezsuita atya. Ugyanakkor azt is magától értetődőnek tartja, hogy rítusuk (szokásaik és hagyományaik) a latin szertartású katolicizmushoz viszonyítva másodrendű. Szinte sugallja, hogy egyházi integrációjuk és társadalmi felemelkedésük akkor válik teljessé, ha áttérnek a latin rítusra. Ennek ösztönzését és bátorítását kifejezetten szükségesnek tartja. Nem könnyű válaszolni arra a kérdésre, hogy a bizánci rítus értékeit fel- és elismerő római bíborosoktól és tudós rendtársaiktól eltérően Ravasz Ferenc miért vélekedett így. Meglehet, a keletiek között élve, szokásaikat és egyházi életüket közelről szemlélve annyira kilátástalannak látta megreformálásukat, hogy egyszerűbbnek ítélte a magasabb színvonalat megtestesítő latin rítusra való áttérést. Ha felidézzük mindazt, amit Lipnickij János 1686-ban írt jelentésében olvashatunk a makoviczai járás görög katolikus közösségeinek egyházi életéről, némileg megérthetjük azokat, akik reménytelennek ítélték helyzetüket. Hozzá kell tennünk, hogy az egyházi élet hiányosságai (a papság tudatlansága, a templomi felszerelések állapota) alapvetően nem a szegénységből fakadtak. Hodinka Antal kiemelte, hogy az 1680-as évek közepéig a rutének nem számítottak szegényeknek. Az elszegényedés a császári csapatok egyre fokozódó túlkapásaival és pusztításai-
val vette kezdetét.³³⁵ Sokkal inkább mentalitásbeli okai voltak az elmaradottságnak és az elszomorító, igénytelenséget tükröző állapotoknak. Mindezt pedig könnyen azonosították a keleti rítussal, ami az eleve meglévő előítéleteket erősítette. Ravasz Ferencben – s gyaníthatjuk, másokban is – az a meggyőződés alakult ki, hogy az

³³⁴ Idézi: NILLES: *Symbolae*, 113–114. Az instrukció azt is kimondja, hogy a Gergely-naptár bevezetését nem szabad erőltetni, az unió feltételül megszabni pedig kifejezetten tilos.

³³⁵ A 18. század elején II. Rákóczi Ferenc mozgalma éppen azért talált oly nagy mértékű támogatásra a ruszinok körében (*gens fidelissima*), mert a Rákóczi-családhoz köthető „jó világ” visszatértét remélték tőle. HODINKA ANTAL: *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk*, Budapest 1923, 32. és 47.

elmaradottságból való kiemelkedés a mentalitásváltással egyenértékű rítusváltoztatással teljesedik ki.

Kétségtelen, hogy a katolikussá lett keleti közösségek egyházi életének megreformálása és társadalmi felemelése rendkívüli nehézségekkel járt. A papság körében olyan alapvető intézkedéseket kellett foganatosítani, melyek az akkori egyházi és társadalmi normák szerint a környező felekezetekben már régen magától értetődőek voltak. Jól illusztrálják ezeket az alapvető nehézségeket azok a kiváltságlevelek, melyeket Báthory Zsófia az 1670-es években adott a görög katolikus papoknak.³³⁶ Ezek a szinte szóról-szóra megegyező szövegezésű dokumentumok felmentik az érintett papokat³³⁷ a katonai beszállásolás terhéért, illetve évi négy forint ellenében³³⁸ minden jobbágyi szolgáltatás alól. Az úrnő utasítja a tiszttartókat, hogy „*a papot papságának szabadságában megtartsák és se maga személyiben se marháiban paraszti szolgálatra ne erőltessék, hanem mint más papok a szerint eö is batykóy praerogativájával élbessen, valamig igaz papságban szolgálhat*”. A kiváltság természetesen feltételhez kötött. Logikusan azt várhatnánk, hogy az úrnő a katolikus hitvallás letételéhez, az unió elfogadásához és megtartásához köti az „igaz papság” elismerését és a kiváltság biztosítását. Ezzel szemben ezt találjuk a szövegben: „*ea etiam conditione annexa, hogy ha ezen fehyöl meg nevezet pap az magok vallásának eröss tilalma ellen, meghalván mostani első felesége, azután mást venne magának, tehát eo facto ezen kegyelmes annentionalis levelünknek semi vigora ne legyen, hanem minden punctumban cassaltassék, azaz maga is ez pap jobbágyaságra redeálljon.*”

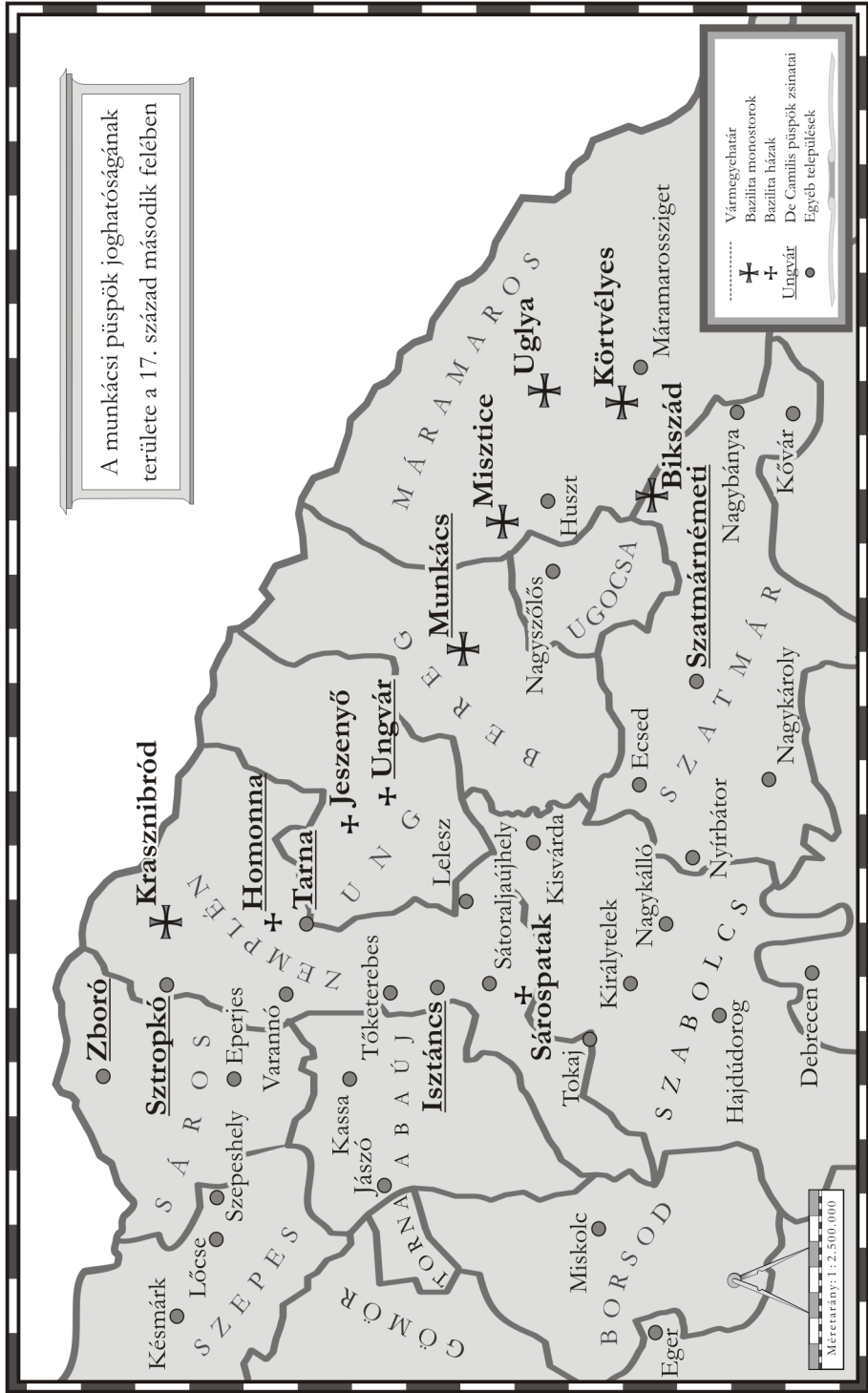
Bármennyire is meglepő, Báthory Zsófia a más forrásokban megtalálható számos egyházfegyelmi és életvitelbeli kívánalom közül mindössze egyet emel ki: a kiváltságban részesített pap, amennyiben megözvegyül, nem nőülhet újra. Ha mégis megteszi, visszakerül a jobbágyosorba. Ez pedig véleményünk szerint azt jelzi, hogy az alattvalóit jól ismerő úrnő tisztában volt azzal, mennyit követelhet meg tőlük. Jól ismerte azokat az egyházfegyelmi normákat és műveltségbeli követelményeket, melyekhez a görög katolikus papságot is közelíteni kellett volna. De tudta azt is, hogy a mentalitásformálás hosszú folyamatában célszerű a fokozatoság elvének alkalmazása.

³³⁶ 1671-ben a sztrabicsói László papnak: DAZO fond. 151. opisz 1. nr. 59., 1675-ben a ruszkóci Ábrahám János papnak: DAZO fond. 151. opisz 1. nr. 66., és a bobuliskai Lucskai János papnak: DAZO fond. 151. opisz 1. nr. 68., 1677-ben a zavatkai Betács János papnak: DAZO fond. 151. opisz 1. nr. 73.

³³⁷ Az „*eö is mint más több ezen vidékbéli lakó papok*” megfogalmazás arra utal, hogy valószínűleg nagy számban kerültek kibocsátásra ilyen kiváltságlevelek.

³³⁸ Tehát nincs szó teljes adómentességről.

A munkácsi püspök joghatóságának területe a 17. század második felében

Negyedik fejezet

„...meliozem ordinem vivendi introducere...”

A görög katolikus egyház újjászerveződése De Camillis püspök korában (1689–1706)

1689 nyarán Monasztelli Demeter főesperes kétségbeesett hangú levélben fordult segítségért Kollonich Lipót bíboroshoz.³³⁹ Ekkor már négy éve munkálkodott nagy nehézségek közepette, de többnyire sikerrel az unió megszilárdításán Szatmár, Szabolcs, Bereg és Ugocsa megyékben. Most azonban azt tapasztalta, hogy a szabolcsi papság a néppel együtt elhagyta az uniót és visszatért a „szakadárságba”. Elkieseredését nem is annyira maga a tény váltotta ki, hiszen e fajta megingások nem voltak szokatlanok. Inkább az bántotta, hogy ebben támogatást attól a Metód püspöktől kaptak, aki az előző években több alkalommal is nyilvánosan letette a katolikus hitvallást és köztudottan a munkácsi püspöki szék elnyerésére pályázott. Hogyan mozdítaná elő az unió ügyét egy ilyen püspök? – teszi fel a kérdést. Kéri a bíborost, hogy vessen véget Metód püspök tevékenységének, amit minden baj forrásának nevez.

Az 1680-as évek végén a munkácsi püspökség és az unió sorsát figyelemmel követő kortársaknak az volt az egybehangzó véleménye, hogy valakinek valamit tennie kell, mert a kialakult zűrzavaros állapotok nem csak a görög katolikus egyház fejlődését gátolják, hanem annak létét is veszélyeztetik. Monasztelli főesperes tudta, hogy az a „valaki”, aki tényleg tehet „valamit” csakis Kollonich Lipót lehet. A bíboros pedig azzal volt tisztában, hogy a „valami”, amit meg kell tennie, nem más, mint végre alkalmas jelöltet találni a püspökség élére.

Jelöltekben egyáltalán nem volt hiány. Kulcsickij, Lipnickij és Metód mellett Kaminszkij is szívesen vállalkozott volna a feladatra, s minden bizonnyal Monasztelli főesperes kinevezése se lett volna váratlan. Kollonich azonban nem akart a „terepen” működő és azt jól ismerő jelöltek közül választani. Amikor rászánta magát a kérdés megoldására, új embert keresett. Olyat, aki elképzeléseinek maradéktalanul megfelelt: 1. katolicitása legyen megkérdőjelezhetetlen (ne kelljen attól tartani, hogy kettős játékot fog folytatni, mint Metód vagy mint több lengyelországi püspöktársa); 2. azonosuljon a trienti katolicizmus szellemiségével; 3. rendelkezzen megfelelő egyházi műveltséggel; 4. legyen kifogástalan életű. Ezekhez az alapvető, általánosnak mondható elvárásokhoz hozzátehetünk egy ötödiket is: maximálisan azonosuljon a bíboros elképzeléseivel és hajtsa végre utasításait. Ez utóbbit leginkább akkor láthatta biztosítottnak, ha olyan jelöltet

³³⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 282–283.

talál, aki megfelelő helyismeret híján minden szempontból rá van utalva. Nem meglepő tehát, hogy a bíboros ismét külföldről, de nem Lengyelországból érkező jelöltet keresett.

1. Khiosztól Munkácsig

A külföldi jelöltkeresés magától értetődő színtere Róma volt. Láthattuk, hogy Szelephény prímás már két évtizeddel korábban is Rómában érdeklődött püspökjelöltek iránt, a Propaganda-Kongregáció pedig számon tartotta a magyar egyház ilyen jellegű igényeit. Kétségtelen, hogy a két legutóbbi, Rómából érkező püspök keserű csalódást okozott. Ez viszont egyáltalán nem jelentette azt, hogy az Örök Városból csak alkalmatlan jelöltekre lehet számítani. Kollonich tisztában volt azzal, hogy a Görög Kollégiumból és a Propaganda-Kongregáció papnevelő intézetéből szép számmal kerülnek ki olyan keleti szertartású növendékek, akik néhány évnyi misszionáriusi tevékenység után a püspöki méltóságra alkalmassá válnak. Ezeket a személyeket azonban tanácsos Rómában megkeresni és megismerni. Ha megvárja, hogy kérésére a Szentszék küldjön valakit, akkor ismét könnyen előfordulhat, hogy egy olyan személy veszi az irányt Bécs felé, akitől a Kúriában éppen szabadulni szeretnének.

De Camillis János József

A személyes jelöltkeresésnek 1689 őszén, a XI. Ince pápa (1676–1689) halálát követő konklávé alkalmával jött el az ideje. A Rómában tartózkodó Kollonich kérésére a Propaganda-Kongregáció egy tizennégy névből álló listát állított össze azokról, akiket a bíborosok alkalmasnak véltek a püspöki méltóságra.³⁴⁰ A listán szereplő jelöltek közül heten görögök, heten pedig rutének. A rutén nyelv ismerete – nyilvánvalóan Kollonich akaratából – a lista összeállítói számára fontos szempont volt. A lista élén „*Reverendissimus P. D. Josephus de Camillis*” áll, akiről azt állítják, hogy jártas az illyr nyelvben. Ezzel szemben a többi görög származású jelöltről legfeljebb csak feltételezik, hogy képes megtanulni ruténül. A

³⁴⁰ EPL AV 338/9. fol. 1–2. Közölve: VÉGHSEŐ TAMÁS: Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 267–282.

bíborosok rangsorolását figyelembe véve, Kollonich De Camillis atyával vette fel a kapcsolatot és neki ajánlotta fel a munkácsi püspöki széket.

A magyarországi bíboros érdeklődését felkeltő görög szerzetes 1641-ben Khiosz szigetén született Stamatis De Camillis és Pluma Mainerio gyermekeként.³⁴¹ Bár kereszteleési igazolásában és rövid életrajzában³⁴² homályosan fogalmazva azt állította, hogy „görög szülők³⁴³től” született és „görög pap” keresztele, rítusát tekintve latin szertartású volt. Tizenkét éves korában került Rómába, ahol a Görög Kollégium növendéke lett.³⁴³ A kollégiumbeli alapozó tantárgyak – latin és katekézis – elvégzése után a Collegio Romano hallgatója lett, ahol a humaniorák elvégzése után filozófiát és teológiát tanult. 1666-ban szerzett mindkét diszciplínából doktori fokozatot. Ugyanebben az évben került sor pappá szentelésére is. Az ekkor Rómában tartózkodó Jakob Susza chelmi püspök felfigyelt a jól képzett ifjú klerikusra, s kérvényezte, hogy magával vihesse Lengyelországba. Szentelő püspöke, Onofrio Constantini ösztönzésére azonban De Camillis a cimarrai (Albánia) missziót választotta, ahová – a Propaganda-Kongregáció bíborosainak hivatalos felhatalmazásával – 1667 őszén útnak is indult. Bő négy esztendőn át rendkívül mostoha körülmények között végezte hittérítői munkáját. Misszionáriusi megbízatása 1672 tavaszáig tartott, amikor engedélyt kapott a Propaganda-Kongregációtól arra, hogy visszatérjen Rómába. A San Sergio e Bacco templom melletti házban telepedett le. Belépett a bazilita rendbe, s 1674-ben egykori diák-társa, Ciprián Zochovszkij kijevi metropolita kezdeményezésére a bazilita rend és a lengyelországi rutén egyház római ügyvivője lett. A mozgalmas, misszióban töltött évek után az Örök Városban alkalmá nyílt ismét teológiával foglalkozni. Tudományos tevékenységének eredményeként jelent meg 1677-ben a „*La vita divina ritrovata fra' Termini del Tutto e del Nulla*” című aszketikus műve.³⁴⁴ Ezenkívül még másik hat, kiadásra váró – egyelőre ismeretlen tartalmú – görög nyelvű könyv kéziratával készült el. 1688-ban teljesült régi álma, s elnyerte a Vatikáni Könyvtár megüresedett görög írónoki állását. Az ekkor negyvenhét éves De Camillis úgy érezhette, hogy élete révbe ért. A Vatikáni Könyvtárban megszerzett állás nem csak anyagi biztonságot, hanem igényeinek megfelelő szellemi környezetet is garantált számára. A nyugodt életet azonban nem sokáig élvezhette. Mindössze

³⁴¹ De Camillis részletes életrajza: FYRIGOS ANTONIS: A khioszi De Camillis János munkácsi püspök tanulmányai és lelképásztori tevékenysége, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 57–113. Életének és munkásságának egy korábbi, rövid összefoglalása: PEKAR, ATHANASIU B.: Tribute to Bishop J. J. De Camillis, in *Analecta OSBM*, 18 (1985), 374–418.

³⁴² HODINKA: *Okmánytár*, 284.

³⁴³ A „görög szülők” és az őt kereszteleő „görög pap” kihangsúlyozására azért volt szükség, mert a Görög Kollégiumba elméletileg csak görög szertartású növendékek kerülhettek be. FYRIGOS: A khioszi De Camillis, 59–61.

³⁴⁴ A mű elemzése: VASIE, CYRIL: De Camillis *La vita divina ritrovata fra' termini del Tutto e del Nulla* című aszketikus műve, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 115–127.

másfél évvel az élethosszig tartó írnoiki állás elfoglalása után érte Francesco Nerli bíboros közvetítésével Kollonich Lipót megkeresése.

A távoli és ismeretlen Magyarországról érkező felkérés minden bizonnyal meglepte a görög szerzetest, s egyszersmind óvatossá is tette. A Kollonich ajánlatára megfogalmazott rövid önéletrajzához nyolc kérdést is csatolt.³⁴⁵ Szerette volna megismerni egyházmegyéje paramétereit: hol lesz a székhely, hány papja van, mennyi a hívek száma? Ismerve a rutén egyház korabeli problémáit rákérdezett arra is, hogy tartózkodik-e az egyházmegyében szakadár püspök? Ki lesz a metropolitája? A világi hatalom milyen jogokat és kiváltságokat biztosít számára? Hivatalából elmozdítható-e vagy élethosszig tartó kinevezést kap? Milyen nagyságú és összetételű a püspökség éves jövedelme? Ha háborúskodások és felkelések miatt veszélybe kerülne az élete, találna-e védelmet az uralkodónál, vagy magára hagyják, ahogyan tették Maurocordatos érsekkel, aki végül Rómában nyomorúságos körülmények között fejezte be életét? Végül pedig érdekelte az is, hogy a püspöki feladataihoz társulnak-e más jellegű megbízatások is?

De Camillis tehát nem sokat tudhatott a munkácsi püspökségről, s azt a keveset is Maurocordatostól tudta vagy az ő sorsán keresztül tapasztalta meg. Óvatossága jogos, a biztosítékok iránti igénye pedig mindenképpen érthető volt.

Kollonich válaszából³⁴⁶ egyértelműen kiderül, hogy mindenképpen magával akarta vinni De Camillist Magyarországra. Válaszát azzal kezdi, hogy felidézi katonakorának kedves, Khioszhoz köthető emlékét a távoli 1653-ból. Emlékszik a kikötőre, ahol a jellegzetes khioszi masztix terem és – ahogyan az egy katonából lett paphoz illik – arra, hogy Khioszon meggyónt és megáldozott. A *captatio benevolentiae* után kifejezi meglepettségét afőlött, hogy a jelölt komoly misszionáriusi tapasztalatokkal rendelkezik. A felvezetés után rátér De Camillis kérdéseinek megválaszolására. A püspökség székhelye Munkácson van. Mintegy 420 paróchia és 400 ezer lélek tartozik hozzá. A székhelyen egy Method nevű szakadár püspök tartózkodik, aki ugyan letette a katolikus hitvallást, s megígérte, hogy mindenben aláveti magát a katolikus anyaszentegyház utasításainak, de a papsághoz intézett levelei ennek ellentmondanak. Minthogy senkitől se kapott kinevezést vagy megerősítést, könnyen elmozdítható, de akár meg is tartható valamilyen tisztségre.³⁴⁷ Mivel Munkács a kalocsai érseki tartományhoz tartozik, De Camillis metropolitája az őt meghívó Kollonich bíboros, kalocsai érsek lesz. A bíboros ezen állítása némileg meglepő. A korábbi évtizedekben a munkácsi püspökség besorolásáról szóló vitákban időnként említésre került a kalocsai érsekség is, de csak kérdés formájában: egy esetleges kijevi metropóliába való besorolás esetén sérülne-e a kalocsa-bácsi érsekség jogai? A munkácsi püspökség Kalocsa alá rendelése komolyan nem vetődött fel. Kollonich információja az *Einrichtungswerk*-ben megfogalmazott elképzelései tükrében is nehezen értelmezhető. Abban ugyanis

³⁴⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 283–284.

³⁴⁶ HODINKA: *Okmánytár*, 285–287.

³⁴⁷ De Camillisnek tehát nem kell tartania attól, hogy esetleg Munkácson is olyan helyzet alakul ki, mint például Przemyslben, ahol a görög katolikus Malachovszkij és az ortodox Winnickij között évtizedeken át tartó viszály tört ki.

kifejezetten az egri püspök mint metropolita alá kívánja rendelni a munkácsi főpásztort. Valószínűleg a jelölt kétségeit kívánta eloszlatni azzal, hogy saját magát jelölte meg metropolitaként, s nem egy De Camillis számára ismeretlen érseket. Arra joggal gondolhatott, hogy a magyarországi egyházi viszonyok között neki egyébként is mindenben döntő szava van. A bíboros fejében megfogalmazódott elképzelésekhez képest a következő válasza sem tűnik teljesen koherensnek. Azt állítja ugyanis, hogy De Camillis püspökként teljes és szokásos joghatósággal rendelkezik majd hívei fölött. Az Eger alá rendelés koncepciójával ez sem harmonizál. A következő válasza már nem a jelölt megnyugtatót szolgálja, hanem már az előrelépés lehetőségét vázolja fel. A püspök kinevezése élethosszig tart, s amennyiben nem vét a katolikus egyház ellen és nem tér el az uralkodó hűségétől, nem elmozdítható. Sőt, arra is számíthat, hogy a királyság más területein élő keleti katolikusok is idővel alá fognak tartozni. A püspökség jövedelmi viszonyait firtató kérdésre a bíboros azt a választ adja, hogy az állandó, pénzbeli bevétele 600 forint körül lesz. Emellett számíthat a székhelyként szolgáló bazilita monostor javadalmára is,³⁴⁸ illetve arra, hogy az uralkodótól is kap évi 150 forint támogatást. Némi jövedelme a papságtól is lesz. A biztonsága miatt aggódó görög szerzetest azzal nyugtatja, hogy székhelyétől pár lépésre van Magyarország legbiztonságosabb vára, melynek parancsnoka írásos utasítást fog kapni a püspök befogadására. Maurocordatos-szal kapcsolatban megjegyzi: a problémát elsősorban nem az anyagi hiánya okozta, hanem az, hogy nem beszélte hívei nyelvét. Kudarca után az uralkodó gondoskodott arról, hogy visszatérhessen Rómába, de ő Bécsben maradt és felélte az útiköltséget. Az utolsó, a püspök egyéb feladataira vonatkozó kérdésre válaszolva a bíboros ismét az ígéretes előrelépés lehetőségét villantja fel: egyelőre csak az egyházmegyes püspökök szokásos feladataival kell számolnia, de a jövőben könnyen elképzelhető, hogy a többi magyarországi keleti szertartású püspök metropolitája lesz, s fölöttük felügyeletet kell gyakorolnia. A válaszadást befejezve a bíboros visszatér a jelölt nyelvismeretére és hangot ad kétségeinek. Kiemeli, hogy a rutén nyelv ismerete nagyon fontos: tehet akár csodákat is, ha nem beszél a hívek nyelvét, nem fogják elfogadni. Ettől az egy kétségtől eltekintve a bíboros biztos abban, hogy De Camillis elégedett lesz és eredményesen tud majd működni. Végül ismételtelen megnyugtatta: amíg a bíborosnak lesz mit ennie, addig neki is fog jutni.

A bíboros válaszai alkalmasak voltak arra, hogy De Camillis kétségeit eloszlassák. Amint lentebb látni fogjuk, munkácsi működése során többször hivatkozik majd mindarra, ami Rómában a bíboros részéről elhangzott és írásban is rögzítésre került. A bíboros kételyeinek eloszlatására sikerült egy olyan megoldást találni, mely mindenki számára elfogadható volt. Bár a Propaganda-Kongregáció listáján szereplő információ szerint De Camillis jártas volt az „illyr” nyelvben, a bíboros számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez a munkácsi püspökségben nem lesz elégséges. Szükség volt tehát egy olyan személyre, aki ezen a téren a kinevezendő püspök segítségére lehetett. A ruténül tudó kísérő kiválasztásakor

³⁴⁸ Érdekes, hogy a bíboros szerint a monostorban szerzetesnővérek élnek, s nem férfi szerzetesek.

viszont figyelni kellett arra, hogy ne ismétlődjön meg Maurocordatos esete, aki mellé a püspöki ambíciókat dédelgető Kaminszkij került tolmácsként. Így került a képbe a Propaganda-Kongregáció által készített lista utolsó helyén szereplő rutén bazilita papnövendék, Kossakovszkij Adrián, aki ekkor még a teológiai kurzus hallgatója volt.³⁴⁹ A bazilita növendéket De Camillis már évek óta ismerte, s a tőle jóval fiatalabb klerikust alkalmasnak találta a bizalmi feladatra. November 11-én Kossakovszkij doktori fokozatot szerzett teológiából, s készen állt arra, hogy De Camillis-szel útnak induljon Magyarországra.³⁵⁰

Miután minden kérdés tisztázódott, sor kerülhetett De Camillis püspöki kinevezésének adminisztratív lebonyolítására. A korabeli magyarországi gyakorlat-hoz képest fordított forgatókönyv szerint zajlottak az események. Az új munkácsi püspök esetében a szentszéki megerősítésre nem az uralkodói kinevezés után került sor, ahogyan az a főkegyúri jogok rendszerében megszokott volt. Kollonich nyilván időt akart spórolni és ki akarta használni római tartózkodásának előnyeit. Tudva azt, hogy a királyi kinevezés nem okozhat gondot, a szentszéki procedúrát időben előbbre helyezte.³⁵¹ Október végén Kollonich kérvényezte De Camillis kinevezését,³⁵² amit a Propaganda-Kongregáció bíborosi különbizottsága jóváhagyólag terjesztett fel a pápa elé. A bíborosok azt kérték VIII. Sándortól, hogy a jelöltet vagy munkácsi püspöknek, vagy pedig valamilyen „*in partibus infidelium*” címmel apostoli vikáriusnak nevezze ki.³⁵³ Kollonich ugyanakkor kérvényében kifejezetten ez utóbbit kéri. A pápa 1689. november 5-i brevével teljesítette ezt a kérést: De Camillist szebasztei püspökké és a munkácsi egyházmegyében, illetve Magyarország szerzett részein élő görögök apostoli vikáriusává nevezte ki.³⁵⁴

Az apostoli vikáriusi kinevezés később komoly problémák forrásává vált. Az elképzelés egyértelműen Kollonichtól származott, aki nagy valószínűséggel a Propaganda-Kongregációban ismerkedett meg ezzel a missziók világában gyakorta alkalmazott jogintézménnyel. Ugyanakkor annak tartalmát a magyarországi viszonyokhoz saját elképzelései szerint kívánta alakítani. A missziós gyakorlat szerint ugyanis az apostoli vikáriusok közvetlenül a Szentszéknek vannak alávetve, nem pedig – ahogyan azt Kollonich tervezte – valamelyik helyi püspöknek. Kollonich terveinek leginkább a rítus-vikárius intézménye felelt volna meg, de erről Rómában nem esik szó.³⁵⁵

³⁴⁹ Kossakovszkij 1683-ban lett a Görög Kollégium növendéke, 1685-ben szentelték pappá: BLAŽEJOVSKYJ: Ukrainian and Bielorussian students, 143–192. a szentelő püspök, Onofrio Costantini püspök igazolása: DAZO fond 151. opisz 1. nr. 95. közli: HODINKA: *Okmánytár*, 92.

³⁵⁰ WELYKYJ: *Litterae*, vol. II, 162.

³⁵¹ A római eljárás a vonatkozó források, köztük a kánoni vizsgálat jegyzőkönyvével: BAÁN ISTVÁN: De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 139–148.

³⁵² WELYKYJ: *Congregationes Particulares*, vol. I, 105. és HODINKA: *Okmánytár*, 289.

³⁵³ HODINKA: *Okmánytár*, 287–289. Kollonich kérésére az is bekerült az előterjesztésbe, hogy De Camillis írnoki állását – minden eshetőséggel számolva – egy évig ne töltsék be.

³⁵⁴ BAÁN: De Camillis, 141. HODINKA: *Okmánytár*, 289–290.

³⁵⁵ A kérdéshez bővebben: PAPP GYÖRGY: *Adalékok De Camillis munkácsi püspök működéséhez*, Miskolc

Néhány nappal a pápai brévék kiállítás után a Görög Kollégium melletti Szent Atanáz templomban sor került De Camillis püspökké szentelésére, melyen Kollonich Lipót is részt vett.³⁵⁶ Még november hónapban³⁵⁷ útnak indultak Bécs felé, ahol De Camillisnek a királyi kinevezést is meg kellett várnia. Erre 1690. március 11-én került sor. I. Lipót király főkegyúri jogával élve az apostoli vikáriust munkácsi püspökké nevezte ki.³⁵⁸ A kinevezés kézhezvétele után az új munkácsi püspök kíséreléssel útnak indulhatott székhelye felé, ahol – miként pártfogója, Kollonich bíboros meg is ígérte neki – élethosszig tartó megbízatás várt rá. A görög főpásztor tizenhat évig tartó püspöki szolgálatának vezérfonala az unió megszilárdítása (s ezzel összefüggésben püspöki tekintélyének elismertetése) és a trienti típusú egyházfegyelem megteremtése volt. Emellett hangsúlyos elemként szerepelt programjában a görög katolikus papság jogainak biztosítása és az egyházi műveltség színvonalának javítása. Püspökségének első pillanatától kezdve megválaszolandó elméleti és gyakorlati kérdésként merült fel az egri latin szertartású püspökséghez fűződő viszonya.

A római Szent Atanáz templom

2. Unió és püspöki tekintély: sikerek és kudarcok

„...gondoskodom a szakadároknak a Római Anyaszentegyházba való visszavezetéséről, a bajok és visszaélések kiirtásáról és egy jobb életrend bevezetéséről...” – írta De Camillis püspök Fischer Mihálynak, a Szepesi Kamara igazgatójának püspöki működése kezdetén.³⁵⁹ A feladatok megfogalmazáskor a püspök három olyan részfeladatot jelöl ki, melyek egész főpásztori működését meghatározzák.

Az első, a szakadárok visszavezetése a Római Anyaszentegyházba, egyrészt a legégetőbb problémára utal, másrészt pedig – fogalomhasználatában is – tükrözi a püspök egyháztani nézeteit. De Camillis hamar felismerte azt, hogy az 1646-ban megkötött ungvári unió gyakorlatilag romokban hevert. A papjaival való első talál-

1941., újabban pedig: MAKLÁRY ÁKOS: Az apostoli vikariátus intézménye a 17. században, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 149–158.

³⁵⁶ BAÁN: De Camillis, 142.

³⁵⁷ SC Greci dal 1622 al 1700 vol. I. 378rv., közli: VÉGHSEŐ: „*Catholicæ reformare*”, 371–373.

³⁵⁸ Eredetije: DAZ fond 151. opisz 1. nr. 95. Szövegét a Magyar Osztágos Levéltárban található fogalmazvány alapján közli: HODINKA: *Okmánytár*, 296–297.

³⁵⁹ „...*curo schismaticos ad unionem cum Sancta Romana Ecclesia reducere, malos abusos estirpare, et meliorem vivendi ordinem introducere...*” MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Representationes, informationes et instantiæ, De Camellis, Munkács, 1691.7.20.

kozásai során nehezen tudta megállapítani, hogy azok egyáltalán katolikusok-e?³⁶⁰ Székhelyére érkezve alkalmat nyílt megismerkedni azzal a Mórhód püspökkel, kinek katolicitása őszinteségében mindenki kételkedett. Az első elbizonytalanító jeleket újabbak követték, melyek mind azt erősítették, hogy a püspök elsőszámú feladata a katolikus egyházzal való egység elfogadtatása. Ezt a feladatot maga a püspök a kor római katolikus álláspontját tükrözve fogalmazta meg: a szakadárokat vissza kell vezetni a Római Anyaszentegyházba, melyet az egyházzsakadéskor elhagytak. Nincs szó tehát egyenlő felek megegyezéséről, ahogyan azt a firenzei modell feltételezte, hanem a trienti modell szabályai szerint az egyik, minden szempontból felsőbbrendű felekezet, a római katolicizmus visszafogadja a kebeléből kiszakadt keleti közösségeket. Ez a megfogalmazás egyáltalán nem meglepő a Rómából érkező, tridentinus szellemben nevelkedett görög püspök részéről.

A második feladat, a bajok és a visszaélések kiirtása egyfajta „egyházi válságkezelés”. Azok az állapotok, melyeket az újonnan érkező püspök talált, semmiben sem emlékeztettek egy elfogadhatóan működő egyházra. A trienti reformintézkedések minden eleme bevezetésre várt. A papság körében alapvető hiányosságok mutatkoztak mind a képzettség, mind pedig az életvitel tekintetében. Működő egyházi közigazgatásnak vagy mindenki által ismert és követett normagyűjteménynek nyomát sem találta. Azonnali cselekvésre, a legalapvetőbb bajok és problémák orvoslására volt szükség.

A harmadik feladat, egy jobb „életrend” bevezetése (*...meliozem vivendi ordinem introducere...*), túlmutat a közvetlen válságkezelésen és egy hosszabb távú célkitűzést és cselekvésprogramot feltételez. A jobb „*ordo vivendi*” megteremtésének igénye kilép a szűken vett egyházi élet keretei közül és inkább a tágabb társadalmi szempontok felé mozdul el. A Rómával való egység, vagyis a katolikus egyházba való betagozódás az érintett társadalmi rétegeknek a központi hatalom által kívánatosnak tartott integrálódását mozdította elő. Ez fokozta a társadalom szerveztségének, egységesítésének, s következésképpen ellenőrizhetőségének szintjét, ami az államhatalom szempontjából számos előnnyel járt. Ezekben az évtizedekben minden európai államhatalom az ebbe az irányba haladó folyamatokat erősítette. Az európai társadalmak különböző rétegei, s maga a hétköznapi élet is egy magasabb fokú szerveztség felé mozdult el. A bécsi központi kormányzat megnövekedett érdeklődése a keleti szertartású keresztények iránt európai mintákból táplálkozik. A magyarországi keleti szertartású közösségek kulturális és gazdasági válságtól sújtott, elmaradott társadalmi réteget képeztek. Ezen réteg felemelésére, modernizálására mutatkozott alkalmas eszköznek a katolikus egyházba való integrálás. Az európai műveltséggel rendelkező De Camillis jól átlátta ezeket a szándékokat, s azokkal maximálisan tudott azonosulni. Megértette azt, hogy a rábízott közösség a kor viszonyai és adottságai közepette csak ezen az úton indulhat el a felemelkedés felé, mely nem csak az egyházi élet megtisztulását fogja magával hozni, hanem az egész közösség társadalmi helyzetének javulását is. Ismerve a trienti reformban

³⁶⁰ „...amikor megérkeztem, mindössze két pap állította magáról azt, hogy egyesült...” – emlékszik vissza évekkal később az első tapasztalatokra: HODINKA: *Okmánytár*, 393.

megerősödött katolicizmus lehetőségeit – itt személyes életútjának alakulására is gondolhatunk – a püspök tudta, hogy a görög katolikus egyház milyen előnyökre lelhet az unió révén. Ennek a jobb „*ordo vivendi*”-nek a lehetőségét kellett elfogadtatnia papjaival és híveivel.

A trienti típusú egyházfegyelem megteremtése és püspöki tekintélye elfogadtatásának³⁶¹ leginkább kézenfekvő eszköze a zsinatok összehívása volt. Mind naplója,³⁶² mind pedig levelei arról tanúskodnak, hogy De Camillis szívesen élt ezzel az eszközzel.³⁶³ A válságkezelés kezdőlépéseként a nagyobb központokat meglátogatja (vizitáció),³⁶⁴ ahová zsinatokra hívja össze papjait.³⁶⁵ A püspök naplója és más források alapján az első két évben legalább tizenhárom zsinatot tartott: Munkácson (négy alkalommal), Szatmárnémetiben (kétszer), Ungvárott, Zborón (kétszer), Isztáncson, Sztropkón és Homonnán és Tarnán. Az ungvári zsinatról szóló rövid beszámolójában a püspök lényegre törően írja: „*kifejtetem, hogy az örök üdvösség elnyerése érdekében mit kell hinni és tenni*”.³⁶⁶ Ebben a tömör megfogalmazásban a felekezetszerveződés folyamatának több ismervét is felfedezhetjük. A kijelentés mögött az a szilárd meggyőződés rejlik, hogy a püspök, a katolikus hit őrzőjeként, birtokában van az üdvösségre vezető igazságnak. Ez az igazság a hitvallásban (*confessio*) kerül kifejtésre (mit kell hinni), ami ebben az esetben a tridenti hitvallás (*Professio fidei Tridentina*).³⁶⁷ A hitvallás nyilvános elmondása (a püspök előtt és az evangéliumot érintve) a felekezethez való tartozás kifejezése az egyén, illetve annak ellenőrzése a közösség részéről. A sajátos görög katolikus környezet-

³⁶¹ Rögton megérkezése után az őt bevezető Klobusiczky Ferenc, a Rákóczi-birtokok intézője és Benkovich Ágoston püspök figyelmeztetik De Camillist, hogy Kollonich külön intézkedése nélkül csak Munkácson és környékén fogják elismerni püspöknek. Különösen Máramarosban lesz nehéz dolga. De Camillis jelentése Kollonich bíborosnak 1690. április 22-én: HODINKA: *Okmánytár*, 297–299.

³⁶² DAZO fond 151. opisz 1. nr. 101. A naplót először Luts kay: LUTSKAY MICHAEL: *Historia Carpatho-Ruthenorum in Hungaria sacra et civilis ex probatissimis Authoribus, et Documentis originalibus Archivi Diocesani Episcopatus Munkáts desumpta*, Budae 1843, in Naukovyj Zbirnyk Muzeju Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku (NZMUK), vol. 14–18. SPN, Presov 1986–1992. (a napló a 3. kötetben, 41–76. oldalon található), majd pedig Zsatkovics közölte: ZSATKOVICS KÁLMÁN: De Camellis József munkácsi püspök naplója, Történelmi Tár IV (1895) 700–724. Munkánkban elsősorban a Beregszászi Állami Levéltárban található eredetét használtuk.

³⁶³ A püspök által összehívott zsinatok legújabb ismertetése: JANKA GYÖRGY: De Camillis püspök zsinatai, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 175–185.

³⁶⁴ Az 1690. május 27-én Kollonich bíborosnak írt jelentésben jelzi, tisztában van azzal, hogy be kell járnia Máramarost, Makovicát és Ungvár környékét. HODINKA: *Okmánytár*, 306–308.

³⁶⁵ Ebben a felekezeten belüli ellenőrzés eszközeinek tipikus alkalmazására ismerhetünk rá.

³⁶⁶ „...*expouit quae sunt credenda et facienda pro assecuranda aeterna salute...*” MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camellis, Munkács, 1691.7.20.

³⁶⁷ De Camillis püspök korában nem merül fel valós lehetőségként az, hogy a hitvallás szövege a keleti egyház teológiai sajátosságainak megfelelően módosuljon és esetleg kimaradjon belőle a *Filioque*. A korabeli felfogás szerint a hitvallás szövegének a görög katolikusok esetében teljesen meg kell egyeznie a latin egyház hitvallásával, mert ezt a kortárs teológusok – éppen a hitvallásnak a felekezeti önértelmezésében betöltött központi szerepe miatt – az egység lényegi alkotóelemének tekintették.

ben ez a római Szentszékkal való egység megvallásának, illetve annak ellenőrzése aktusával egészül ki.

De Camillis János József

a városban élő görög kereskedők kérésére.³⁷⁰ Az év őszén viszont már lehetősége nyílik arra, hogy a Várad környékén és Biharban élő román papok esperesévé nevezze ki Izajást.³⁷¹ 1694 januárjában a Szatmár megyei Barlafaluban járva nevezte ki Lupuj György papot főesperessé és rendeli alá huszonhét környékbeli falu papját.³⁷² A Várad felszabadulása (1692) utáni években személyesen is látogatta Bihar és Kraszna vármegyék román egyházait. Az 1695 márciusában Rómába írt jelentésében³⁷³ beszámol arról, hogy ebben a két vármegyében mintegy negyven pap ismerte el főpásztorának. Szolnok és Zaránd megyékbe csak az olvadásnak indult hó és néhány protestáns prédikátor mesterkedése miatt nem jutott el. Ezen a vidéken nem csak az uniót kellett elfogadtatnia, hanem a protestáns szokásokat is meg kellett szüntetnie.³⁷⁴ Alkalma nyílt arra is, hogy Bihar vármegye január

A katolikus hitvallás letételének a püspök személyének és joghatóságának elfogadása szempontjából is nagy jelentősége van. Érthető, hogy De Camillis leveleiben és feljegyzéseiben mindig kitér arra, hogy egy-egy zsinaton hány pap tette le a katolikus hitvallást, s ismerte el ezzel őt püspökének. Kétségtelen, hogy ezen a téren jelentős sikereket könyvelhetett el az első két évben. A jelentéseiben és naplójában szereplő adatok alapján mintegy négyszáz pap jelent meg a zsinatokon és tette le a katolikus hitvallást.³⁶⁸ A következő években sikereket ért el az egyházmegyei központtól távolabb eső bihari és partiumi román papok körében is. Már 1692 tavaszán Debrecenbe tudta küldeni honfitársát, Izajás papot.³⁶⁹ Igaz, ekkor még

³⁶⁸ Az első két munkácsi alkalommal 107-en, a másik két zsinaton „számosan”, az ungvárin „több mint barmincan”, Szatmárnémetiben hatvanan, Zborón kilencvenen, Isztáncson negyvenen, Sztropkón tizenheten, Homonnán negyvenen, Tarnán tizenegyen.

³⁶⁹ A püspök naplója: DAZO fond 151. opisz 1. nr. 101. fol. 17. Zsatkovicznál téves az évszám.

³⁷⁰ De Camillis püspök és a debreceni görögök kapcsolatához: VÉGHSEŐ TAMÁS: „...meliorem vivendi ordinem introducere”. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-level tanulságai, in *Athanasiana* 30 (2009), 85–118.

³⁷¹ DAZO fond 151. opisz 1. nr. 101. fol. 27. és 45.

³⁷² CIUBOTĂ: *Episcopia greco-catolică de Munkacevo*, 59–60.

³⁷³ HODINKA: *Okmánytár*, 382–383.

³⁷⁴ A protestánsok kinyomtattak egy román nyelvű katekizmust, ami természetesen tele van eretnekséggel. Ők adtak engedélyt a papszentelésekre, eltávolították a templomokból a kereszteket és az ikonokat, megszüntették a gyónást, a szentáldozást és a bérmlást, bevezették a válást és

12-i csatári közgyűlésén személyesen megjelenjen és ott a görög katolikus papság jogait a vármegyével elismertesse.³⁷⁵ Bihari ténykedésében jelentősen segítette Benkovich váradi püspök és Váradon élő helynöke, Farkas István, aki püspöke megbízásából már legalább 1694 óta felügyeletet gyakorolt az egyházmegyében élő görög katolikusok fölött.³⁷⁶ A század végén huszonhat Kővár-vidéki román pap jelentette ki, hogy De Camillis joghatósága alá vetik magukat.³⁷⁷ Az eseményről beszámolva De Camillis jelzi a Propaganda-Kongregációnak, hogy a vidéken egyre több román szeretne az unióhoz csatlakozni, s igazából csak a protestáns földesuraktól való félelmük tartják őket vissza.³⁷⁸ A következő évben (1700. április 19.) partiumi román papok egy ötvenhét fős csoportja ismerte el a munkácsi püspököt főpásztorának.³⁷⁹ Mivel ekkor már Erdélyben is elkezdődött az unió elfogadása és a görög katolikus egyház szerveződése, a váradi és bihari románok hovatarozása vita tárgyává vált a munkácsi és a gyulafehérvári püspök között. Atanáz püspök 1701-ben fel is szólította Demeter váradi főesperest, hogy ismerje el joghatóságát.³⁸⁰ A vita a Rákóczi-szabadságharc eseményei miatt vált tárgytalanná, mivel a kuruc megszállás alatt a bihari görög katolikus egyház gyakorlatilag teljesen megszűnt. 1705-ben De Camillis még ígéretet tett arra, hogy elküldi a térségbe Bizánczi György kállói főesperest,³⁸¹ de erre a hadi helyzet miatt már nem kerülhetett sor. A szabadságharc után elrendelt összeírás során (1712 decembere) Bihar vármegyében már nyomát sem találták a görög katolikus egyháznak.³⁸²

Az unió terjesztésében és püspöki hatalmának elismertetésében elért jelentős eredmények mellett a görög főpásztort ugyanezen a területen komoly kudarcok is érték. Az ellenkezők táborában különbséget kell tennünk az uniót (s természetesen a katolikus püspököt) elutasítók, valamint a Rómával való egységet elfogadók, de a De Camillis személyét elvetők és ellene áskálódók között.

más visszaéléseket. A Kongregáció bíborosai megdicsérik a románok közt végzett tevékenységéért és arra bátorítják, hogy a püspökség csekély bevételéi miatt ne veszítse el a kedvét. Az Úr, kinek akaratából az uniót terjeszti, gondoskodni fog megfelelő eszközökről is. WELYKYJ: *Acta S. C. de Propaganda Fide*, vol. II, 130. WELYKYJ: *Litterae*, vol. II, 208. és HODINKA: *Okmánytár*, 383.

³⁷⁵ GORUN GHEORGHE: De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte, VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 251–256.

³⁷⁶ Benkovich ebben az évben utasítja arra, hogy „*az oláh papságot protegjálja kegyelmed, paraszti dologra ne űztessenek*”. KERESZTÚRI, JOSEPHUS: *Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum episcopatus et capituli Magno-Varadiensis*, Magno-Varadini 1806, 264–265. Hodinka közli Farkas De Camillishoz írt levelét is 1699-ből. Ebben a helynök arra kéri a munkácsi püspököt, hogy a bihari térségből Munkácson megjelenő jelöltek közül csak azokat szentelje pappá, akik tőle ajánlólevelet visznek. Arra panaszkodik, hogy De Camillis olyanokat is felszentelt, akik a papságra teljesen alkalmatlanok és méltatlanok: HODINKA: *Okmánytár*, 397–398.

³⁷⁷ CIUBOTÁ: *Episcopia greco-católică de Munkacevo*, 66–68. Ugyanaz Hodinkánál, de nevek nélkül: HODINKA: *Okmánytár*, 396.

³⁷⁸ WELYKYJ: *Acta S. C. de Propaganda Fide*, vol. II, 153–154.

³⁷⁹ CIUBOTÁ: *Episcopia greco-católică de Munkacevo*, 74–76. A levelet közli Hodinka is, de a papok nevei nélkül: HODINKA: *Okmánytár*, 395–400.

³⁸⁰ NILLES: *Symbolae*, 387–388.

³⁸¹ HODINKA: *Okmánytár*, 463–464.

³⁸² GORUN: De Camillis püspök, 255.

Az unió ellenfeleinek akcióival kezdettől fogva számolnia kellett. Az ungvári zsinatról Fischer Mihálynak küldött levelében ír arról, hogy az unióellenes propaganda egyrészt verbális győzködésben („...minden lehetséges módon lebeszéli őket [ti. az unió elfogadására kész papokat]”), valamint – a felekezetszerveződés korában nem ismeretlen – elrettentésben („a templomból kilépő, újonnan egyesült papokat néme-lyek a nép közül gyalázkodó szavakkal illettek, tőlük a szállást megtagadták [...] megtiltot-ták, hogy szolgálímnak bármit is eladjanak”)³⁸³ nyilvánult meg.

Az unióellenes propaganda kiemelkedő, De Camillis püspök korában is mű-ködő képviselője Oroszvégecssy Andrella Mihály³⁸⁴ volt, aki unitus papból vált az unió elszánt ellenfelévé. 1630 körül született, valószínűleg szerb családban. Parthén Péter közeli ismerőse volt, az ő hatására katolizált. Abban a nagy ki-váltságban részesült, hogy Bécsben, Pozsonyban és Nagyszombatban végezhetett tanulmányokat. Megtanult latinul és magyarul. Tanulmányai végeztével Parthén pappá szentelte és a Munkács melletti Oroszvég paróchiáját adta neki, ahol csa-ládjával letelepedett. 1669-ben tért vissza az ortodoxiára, amiért Volosinovszkij püspök eljárást indított ellene. Munkácson börtönbe vetették, ahol jezsuiták által írt műveket kellett olvasnia, illetve jeles páterekkel, köztük Sámbar Mátyással és Kiss Imrével kellett vitát folytatnia. Kiszabadulása után több unióellenes írást is megjelentetett: 1672-ben a *Tractatus contra Latinos*-t, 1681-ben *Tractatus contra Latinos et graeco-catholicos*-t, illetve egy harmadik ugyanilyen című munkát. Már De Camillis működése idején, 1691/92-ben adta ki szláv nyelven a *Logosz* című munkáját, il-letve 1697 és 1701 között *A hívő ember érdekében írt védőbeszéd* című művét. Mivel paróchiájától megfosztották, vándoréletre kényszerült. A görög katolikusok és ortodoxok lakta falvakat bejárva előbbieket az unió elhagyására, utóbbiakat pedig kintartásra buzdította. Valószínű, hogy róla ír De Camillis, amikor az első Munká-cson tartott zsinatáról beszámolva megemlíti „egy könyvekkel a kezében járkáló ravasz szakadár papot”,³⁸⁵ aki elriasztja a zsinatra induló papokat a részvételtől. Magas kort megélve, 1710-ben fejezte be életét.

Míg Andrella a „terepen” tudta hatékonyan akadályozni De Camillis tevé-kenységét, püspök-vetélytársa, Sztojka József papokat szentelve és más püspöki funkciókat végezve érte el ugyanezt. A Munkácsra megérkező görög főpásztort a monostorban élő Method püspök azzal fogadta, hogy – szinte rutinszerűen

³⁸³ „...omnibus possibilibus modis ipsos disuadebant [...] exeuntibus autem nobis terminata synodo, ex ecclesia nonnulli ex plebe verbis contumeliosis sacerdotes ne(ou)nitos affecerunt, illisque hospitium denegabant et famulis meis vendere quidquam pro pecun(ia pro)hibitum fuit...” MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1691.7.20.

³⁸⁴ Andrella munkásságához: LACKO: *Unio Užhorodiensis*, 157–160., BAÁN ISTVÁN: Andrella Mihály antiunionista írásai, in KATONA JUDIT–VIGA GYULA (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga)*, Miskolc 1996, 307–310. és UÓ.: Magyar nyelvű idézetek Oroszvégecssy Andrella Mihály 17. század végi unióellenes írásaiban, in BENDE J.–DEÁK V. H.–PAKOZDI I. (szerk.): *Látó szíjjel*, Budapest 2006, 461–471. DANYLENKO, ANDRIY I.: Polemics without polemics: Myxajlo Andrella in Ruthenian (Ukrainian) literary space, in *Studia Slavica Hung.* 53 (1), 12–46. Műveinek kiadása: PETROV, ALEKSEJ L.: *Duchovno-polemickija sočinenija iereja Michaila Oroszvigonskago Andrelly protiv katoličestva i unii*, Praha, Král. Česká Spol. Nauk, 1932, (Materiály dlja istorii Zakarpatskoj Rusi, 9).

³⁸⁵ NILLES: *Symbolae*, 859.

– letette a katolikus hitvallást. Benkovich püspök és Klobusiczky igazgató jelenlétében ígért hűséget és engedelmességet az új főpásztornak, amiért cserébe De Camillis kinevezte a monostor igumenjének.³⁸⁶ Ugyanakkor kételkedett püspökszentelésének érvényességében, ezért – naplója tanúsága szerint – az általa szentelt papokat újraszentelte. Valószínűleg ez is oka lehetett annak, hogy Methodó viszonylag hamar, még 1690 nyarán elhagyta Munkácsot és Galíciába távozott.³⁸⁷ Távozása után az uniót elvető ortodoxok az őket támogató földesuraknak köszönhetően nem sokáig maradtak püspök nélkül. Sztojka püspök Máramarosban 1691 táján kezdte meg működését.³⁸⁸ De Camillis 1696-os beszámolója szerint az ortodox püspök jelentős mértékben és sikeresen akadályozta mind az unió elfogadtatását, mind pedig püspöki joghatóságának elismerését. Menedéket adott azoknak a papoknak, akik őt elutasították. Körleveleiben az unió elhagyására és a munkácsi püspökkel szembeni engedetlenségre buzdított. Pappá szentelte azokat, kiknek szentelését De Camillis kánoni okokból megtagadta.³⁸⁹ Míg ugyanis De Camillis komoly harcot folytatott a papok újranősülése ellen, Sztojka özvegy papjainak erre engedélyt adott.³⁹⁰ Az ortodox püspök jóval De Camillis halála után is működött (egészen 1711-ig), s csak a görög püspök utódja, Bizánczi György tudta joghatóságát Máramarosra is kiterjeszteni.

De Camillis püspöknek azonban nem csak az egyházmegyéjén belüli ortodox ellenállással kellett megküzdenie. 1697 májusában azt sérelmezi, hogy Arzenije Crnojević ipeki pátriárka három évvel korábban hét püspököt szentelt, kik közül az egyik megpróbálja elszakítani tőle az egri és a váradi híveket.³⁹¹ Az ipeki pátriárka jelentős erőket mozgató meg az uniós mozgalom visszaszorítása érdekében nemcsak a Délvidéken, hanem a Magyar Királyság más vidékein is.

Az uniót igen, de a görög főpásztor személyét el nem fogadók táborát az a Kaminszkij Péter vezette, kinek tevékenységéről és ambícióiról már korábban szóltunk. Legfőbb szövetségese, Methodó püspök távozása után sem vonult vissza. Első nagy támadását főpásztora ellen 1692 elején indította. Először a szepességi papokat lázította De Camillis ellen. A helyszínt okosan választotta ki, hiszen – ahogyan korábban láthattuk – az ott élő görög katolikus papok Parthén óta a Szepesi Káptalan alá tartoztak és ehhez ragaszkodtak is. 1692. január 23-án a szepességi görög katolikus papok gyűlést tartottak és levelet intéztek Kollonich Lipót bíboroshoz De Camillis ellen.³⁹² A levélírók egyenesen azt állítják, hogy kétéves működése alatt De Camillis semmi hasznosat nem tett az egyházmegye érdekében. Szemére vetik, hogy nem beszéli papjai és hívei nyelvét, tolmács nélkül senkivel sem tud érintkezni, nem ismeri a szertartásokat és a liturgikus szokásokat. Eből aztán képtelen, kellemetlen és méltatlan helyzetek születtek. Hiába kérik, nem

³⁸⁶ HODINKA: *Okmánytár*, 297–298.

³⁸⁷ DAZO fond 151. opisz 1. nr. 101. fol. 21.

³⁸⁸ HODINKA: *Történet*, 553.

³⁸⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 390–393.

³⁹⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 399.

³⁹¹ HODINKA: *Okmánytár*, 393–394.

³⁹² EPL AS Acta Radicalia, Classis X 57. fol. 358–360.

nevez ki helynököt, aki a segítségére lehetne. Vizitátornak egy teljesen tudatlan, iszákos és méltatlan papot nevezett ki, aki kíséreléssel vizitáció címén pénzt szedett be a püspök számára az egyébként is szegény papoktól. Nem minket, hanem a miénket keresi – állapítják meg sommásan. A levélírók azt kérik a bíborostól, hogy beszélje rá a püspököt Lipnickij János Jeromos helynöki kinevezésére,³⁹³ akit már csak azért is szívesebben fogadna el a papság, mivel vikáriusként korábban is vezetője volt az egyházmegye egy részének.

A bíborost természetesen nem ingatta meg a levél. Akkor maga De Camillis sem tulajdonított nagyobb jelentőséget neki. 1692. július 24-én kelt levelében³⁹⁴ tudatja a bíborossal, hogy a makovicai járásban végzett vizitációja után felkereste a Szepességet is, s érdeklődött a szepességi görög papoknál, és a szepesi prépostnál is. Mindannyian azt állították, hogy az állítólagos papi gyűlésre nem került sor, s testületileg sem írtak levelet a bíborosnak. Meggyőződése, hogy ez a levél is Kaminszkij műve, akinek bebörtönzését javasolja a bíborosnak. A szerzetes kezdetben őt is olyannyira megtévesztette, hogy egyenesen szentnek tartotta. Később azonban rájött, hogy a jámbornak tűnő szerzetes minden zavarnak az okozója immáron tizenhat éve. Hamar eljutott tehát ugyanarra a következtetésre, amit néhány évvel korábban Kulcsickij helynök is megfogalmazott Kaminszkij megítélésével kapcsolatban.³⁹⁵ Az ügy ekkor nyugvópontra jutott, s nem derült ki, hogy valóban hamisított levélről volt-e szó, vagy pedig a személyesen megjelenő munkácsi püspök előtt a papok nem merték felvállalni tettüket. Az elégedetlenségnek és szembeszegülésnek mindenesetre volt alapja, mivel évekkal később a szepességi papok a leleszi hiteleshellyel átíratják Széchényi prímás 1687-ben írt, s fentebb idézett levelét azzal a kifejezett kéréssel, hogy a jövőben is maradjanak a Szepesi Káptalan joghatósága alatt.³⁹⁶

1692 májusában Kaminszkij újabb támadást indított. Method püspök távozása után De Camillis őt tette meg a monostor előljárójává. Ezt azzal hálálta meg, hogy a püspököt feljelentette Egerben. Azzal vádolta, hogy De Camillis jogtalanul használja a monostor jövedelmét.³⁹⁷ Pedig a görög püspök csak abból indult ki, amit Kollonich neki Rómában írásban is megígért: a monostor bevételei őt illetik. Az egri püspök információkat kért a munkácsi plébánostól Kaminszkij vádjaiával kapcsolatban,³⁹⁸ de úgy tűnik, a szerzetes vádaskodásait nem vették komolyan. Tény viszont, hogy az 1690-es évek közepére De Camillis püspöknek Munkácson is egyre komolyabb gondjai akadtak tekintélyének elismertetésével. 1696 tavaszán

³⁹³ De Camillis Lipnickijt a jezsuita Ravasz Ferenc javaslatára 1690 nyarán nagybányai helynöknek nevezte ki: DAZO fond 151. opisz 1. nr. 101. fol. 15. 1691 őszén pedig Egerbe küldte: DAZO fond 151. opisz 1. nr. 101. fol. 28.

³⁹⁴ EPL AS Acta Radicalia, Classis X 57. fol. 319–321.

³⁹⁵ VÉGHSEŐ: A bazilita Kulczycky Porphyrius, 151–153.

³⁹⁶ 1699-ből származó levelet közli: CIUBOTĂ: *Episcopia greco-catolică de Munkacevo*, 68–72. Ugyanilyen tartalommal Egerben is fennmaradt egy kérvény, évszám nélkül: EFL AV EH a/36.

³⁹⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 338. Ezzel egyidejűleg Kollonich bíborosnak is írt egy személyeskedő levelet: HODINKA: *Okmánytár*, 338–341.

³⁹⁸ EFL AV 238 EH a/35.

Kollonich Lipótnak Homonnáról írt levelében³⁹⁹ beszámol arról, hogy az előző évben kénytelen volt elhagyni Munkácsot. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a Rákóczi-birtokok intézői elvették a monostor bevételeit és folyamatosan zaklatják. Másrészt pedig a „szakadárok” is támadják. Kossakovszkijt megmérgezték,⁴⁰⁰ az általa építtetett házak legjobbika tűz martalékává vált, a szerzetesek elhagyták a monostort, melynek javait elrabolták. Kéri a bíborost, hogy adjon ki egy, az egész országra érvényes rendelkezést, mellyel őt nyilvánítja egyedüli törvényes püspöknek. A bíboros ne is Munkácsra küldje a leveleit, mert ott azokat illetéktelenek felbontják és elolvassák, hanem inkább az egri püspökhöz. Ezek az események nagyon megviselték a püspököt. Ekkor fogalmazza meg elsőként kételyeit azzal kapcsolatban, hogy van-e értelme püspöki szolgálatának: „*mivel ilyen körülmények között én már nem sokáig tudok kintartani [...], már látom, hogy Munkács nem rómaiaknak való*”.

Három hónappal később Szatmárról ír levelet Kollonich bíborosnak, aki valóban az egri püspökön keresztül kommunikált vele és – úgy tűnik – pontokba szedett kérdéseket fogalmazott meg működésével kapcsolatban. De Camillis rámutat arra, hogy földesúri támogatás hiányában tekintélye alig van. Hiába szab ki büntetéseket az előírásokat megszegőkkel szemben, azoknak nem tud érvényt szerezni. Ha maga elé idézi a vétkeseket, azok nem jelennek meg, s senki se kényszeríti őket az engedelmességre.⁴⁰¹ A következő évben visszatér ugyan Munkácsra, de püspöki tevékenysége nagyon visszafogottá válik és úgy tűnik fokozatosan elszigetelődik. „...*én itt pusztában élek, s nem is embereket, hanem inkább fenevadakat kormányzok, s csak Isten különleges kegyelmének tudható be, hogy még egyáltalán létezem*” – írja 1698-ban.⁴⁰² Egyre erősödnek a vele szemben megfogalmazott kritikák. Rákóczi Ferenc,⁴⁰³ az egri szentszék⁴⁰⁴ és a váradi helynök⁴⁰⁵ részéről az a szemrehányás éri, hogy alkalmatlan személyeket szentel pappá. Felróják neki, hogy nem beszél hívei nyelvét. Ezzel egyidejűleg helynöke után egy másik közeli munkatársa, Izajás pap is gyilkosság áldozatává válik.⁴⁰⁶ 1703 nyarán Rákóczi visszatér Magyarországra, s a határon nem más fogadja, mint Kaminszkij, aki rögtön emlékezteti is őt arra, hogy annak idején kisgyermekként még a karjain hordozta. A fejedelem visszaemlékezése szerint „*a derék öregember*” örömkönyeket hullajtott. Kaminszkij öröme

³⁹⁹ EPL AS Acta Radicalia, Classis X 57. fol. 14rv.

⁴⁰⁰ A helynök Ungvárról Munkácsra tartva betért az oroszvégesi paróchiára, ahol Ignác pap megvendégelte. Az első pohár ital után azonban Kossakovszkij rosszul érezte magát, s elindult Munkácsra. Útközben már segítségre volt szüksége. A monostorba érve mérgezéses tünetekkel ágnak esett, s nagy szenvedések után meghalt. A halálával kapcsolatban indított vizsgálat fennmaradt dokumentumaiból nem derül ki, hogy gyilkosság vagy baleset történt. De Camillisnek az volt a meggyőződése, hogy a helynökét meggyilkolták. HODINKA: *Okmánytár*, 384–390.

⁴⁰¹ HODINKA: *Okmánytár*, 390–393.

⁴⁰² ASV, Acta Congr. Consist., 1771, fol. 228–229. Közli: BARAN, ALEXANDER: *Monumenta Ucrainae Historica, vol. XIII. De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*, Romae 1973, no. 17. J, 160.

⁴⁰³ HODINKA: *Okmánytár*, 309.

⁴⁰⁴ EFL EH a/91.

⁴⁰⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 307–308.

⁴⁰⁶ HODINKA: *Okmánytár*, 404–405.

érthető is: az erlandi szerzetes előtt nyilván nem a magyar haza szabadságának boldogító reménye csillant fel, hanem az a lehetőség, hogy a Habsburg-uralkodó ellen lázadó főúrtól végre megkapja azt, amiért egész addigi életében harcolt.

II. Rákóczi Ferenc

egy idős és beteg ember, egy száműzött püspök kétségbeesett próbálkozása. A nyár folyamán elkészítette végrendeletét,⁴¹¹ s augusztus 22-én befejezte életét.

Az unió és a püspöki tekintély elfogadtatása terén De Camillis püspök az első években komoly eredményeket ért el. Bár kezdetől fogva számolnia kellett az ortodox püspökök tevékenységével, akik végeredményben sikeresen akadályozták meg az unió teljes elfogadtatását, az érkezésekor talált állapotokhoz képest jelentős eredményt ért el. Az 1680-as évek végén az is kérdéses volt, hogy a Rómával való egységnek van-e létjogosultsága a munkácsi püspökségben. De Camillis halálakor ez már nem volt kérdés. Ugyanez nem mondható el püspöki tekintélye elfogadtatásáról. A kezdeti sikerek után éppen a püspöki székhelyen gyengült meg pozíciója, s előrelépést csak a partiumi román papok körében tudott elérni. Ennek tőle független, külső okai is voltak (földesúri támogatás hiánya, a Rákóczi-szabadságharc), de valószínűsíthető, hogy a környezetéhez való alkalmazkodás hiánya (nyelvismeret) is közrejátszott tekintélyvesztésében és elszigetelődésében.

⁴⁰⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 420–421.

⁴⁰⁸ WELYKY: *Acta S. C. de Propaganda Fide*, vol. II, 195.

⁴⁰⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 424.

⁴¹⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 464–465.

⁴¹¹ HODINKA: *Okmánytár*, 466–468.

3. A trienti típusú egyházfegyelem bevezetésének programja

„...*kifejtetem, hogy az örök üdvösség elnyerése érdekében mit kell hinni és tenni*”.⁴¹² Az ungvári zsinatról készült, fentebb már idézett beszámolóból is kiderül, hogy a katolikus hitvallás letétele (a „mit kell hinni?”-kérdés megválaszolása), illetve a püspök elismerése után az új főpásztor áttért a „mit kell tenni?” kérdésre. A püspök arra törekedett, hogy egy általános – tartalmilag a katolikus megújulás trienti programjával összhangban lévő – normagyűjteményt alkosson meg egyházmegegyé számára. Azokat a szabályokat próbálja meg egyházában bevezetni, melyek a katolikus egyházban ekkor már csaknem egy évszázada érvényben voltak. A trienti reformprogram – mint az egyházi élet modernizációjának alapfeltétele és motorja – elfogadtatása a keletiek katolikus egyházba való integrációjának kulcsmozzanata volt.

A reformrendeletek közül teljes egészében az 1690 májusában Szatmáron megtartott zsinat végzései maradtak fenn.⁴¹³ A zsinatról Rómába jelentést küldő De Camillistól a Propaganda-Kongregáció Kollonich bíboroson keresztül kifejezetten kérte a határozatok megküldését.⁴¹⁴ Így kerültek azok Kollonich bíboroshoz, s maradtak fenn a Prímási Levéltárban. Teljes joggal feltételezhetjük, hogy a többi zsinaton is ugyanezek a rendelkezések születtek, ezért a dokumentum a De Camillis püspök által elindított reformprogram egészéről ad képet.⁴¹⁵

A rendelkezések középpontjában a papi élet megújítása áll. A püspök tapasztalta, hogy a keleti szertartású papság jogállása és az ebből következő életvitelük miatt maguk a szent rendeket felvevők sem érzékelték kellőképpen, milyen rendkívüli méltóságban részesültek. A papság – figyelmeztet egy későbbi levelében – az egyszerű, paraszti személyekben is „királyi papság”⁴¹⁶. Ezt nem csak a földesuraknak, hanem maguknak az érintetteknek is tudatosítaniuk kellett. Ezért a zsinati rendelkezés figyelmezteti őket: mindig emlékezzenek arra, hogy nem csak a saját üdvösségükért felelnek, de másokat is el kell oda vezetniük. Úgy éljenek, hogy mások látva jó cselekedeteiket, dicsőítsék az Istent. Óvakodjanak tehát mindentől, ami megbotránkozásra adhat okot. Tartsák meg a böjtöket, végezzék el a szent szolgálatokat, prédikáljanak, a szentségeket pedig az előírt módon szolgáltassák ki. Mielőtt Szent Liturgiát végeznek, ha szükséges, szentgyónásban tisztítsák meg lelküket a bűnöktől, nehogy ítélet alá kerüljenek. Látogassák a betegeket és buzdítsák őket gyónásra és szentáldozásra, nehogy a Szent Útravaló nélkül haljanak meg.

⁴¹² „...*exposui quae sunt credenda et facienda pro assecuranda aeterna salute...*” MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1691.7.20.

⁴¹³ HODINKA: *Okmánytár*, 300–302.

⁴¹⁴ HODINKA: *Okmánytár*, 305.

⁴¹⁵ A dokumentum bemutatása: JANKA: De Camillis püspök zsinatai, 179–181.

⁴¹⁶ MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1691.7.20.

Az általánosnak mondható buzdítás után áttér a papság életének egyik leg-
égetőbb problémjára, a bigámia kérdésére.⁴¹⁷ Láthattuk, hogy a papok újranősü-
lésének kérdése már Maurocordatos érsek idejében is központi egyházfegyelmi
probléma volt. Az érsek magyar nyelvű körlevelében szigorúan tiltja a második
házasságot, s hatására ezt az „erős tilalmat” kiváltságleveleiben⁴¹⁸ Báthory Zsófia is
igyekezett érvényesíteni. A tiltás ellenére a gyakorlat tovább élt: a megözvegyült
papok újranősültek. Az egészen praktikus és érthető okokat De Camillis egy ké-
sőbbi levelében világosan megfogalmazza: az elhunyt feleségtől született gyerme-
kek nevelése és a háztartás vezetése szinte megkövetelte, hogy az özvegy papok
újranősüljenek. Ugyanakkor a papi bigámia fogalmát használták arra az esetre is,
ha nőtlenül szentelődött diákonusok és papok házasságot kötöttek, esetenként
elvált asszonyokat vettek feleségül. Munkácsi szolgálata kezdetén a püspök szigo-
rúan tiltó álláspontra helyezkedik. A szatmári zsinaton elrendeli, hogy azok, akik
a bigámia alóli felmentés nélkül szentelődtek, kérjenek felmentést. Felfüggeszti
viszont azokat, akik a szentelés után kötöttek házasságot: bocsássák el feleségeiket
és kérjenek tőle feloldozást. Azok a falvak, ahol ilyen bűnben élő papok vannak,
akadályozzák meg őket minden eszközzel a szentségkiszolgáltatásban. Máskülön-
ben annyiszor ötven forint büntetést kötelesek fizetni a püspöknek, ahányszor
ezek a papok szent szolgálatokat végeznek. A kezdeti szigorúság később enyhült,
amiben szerepet játszott az esetek nagy száma, illetve a máramarosi ortodox püs-
pök tevékenysége, aki – földesúri támogatást is élvezve – készséggel befogadta
a munkácsi főpásztorral elégedetlenkedő papokat, felszentelte a De Camillis által
elutasítottakat,⁴¹⁹ s az újranősülésre könnyen engedélyt adott.⁴²⁰ Maga a kérdés
évekig megoldatlan maradt, a püspök praktikus okokból inkább eltekintett a szio-
gorú szabályok betartatásától.

A szatmári zsinat következő pontja az egyházkormányzat és a püspöki jogha-
tóság kérdését érinti. Az egyházmegyén kívülről érkező papok nem foglalhatnak el
önkéntesen paróchiákat. Erre csak a püspök külön engedélyével van lehetőségük.
Mivel ezekben az években még tartott a ruszinok átszivárgása a Kárpátokon túli
területekről, előfordult, hogy papok is megjelentek velük. Szintén a püspök jog-
hatóságának megszilárdítását célozza az a rendelkezés mely szerint a paróchusok
legalább jelenteni kötelesek, ha más görög szertartású püspököt fogadnak. Itt el-
sősorban Metód püspök mozgásának követéséről lehet szó, aki ekkor még az
egyházmege területén tartózkodott.

⁴¹⁷ A kérdés részletes elemzése: BAÁN ISTVÁN: Lelkipásztori problémák és megoldási kísérleteik: a „bigámus” papok, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 187–237.

⁴¹⁸ DAZO fond 151. opisz 1. nr. 66.

⁴¹⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 336.

⁴²⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 399. Ugyanez a probléma a rutén egyházban is jelentkezett. 1697-ben a przemysli püspök is felmentést kér a Szentséktől mintegy harminc papja számára, akik ortodoxként újranősülhettek. Ha felfüggeszti őket, visszatérnek az ortodoxiára. WELYKYJ: *Acta S. C. de Propaganda Fide*, vol. II, 141.

Egy sor előírás szabályozza a papok liturgikus és lelkipásztori tevékenységét, illetve életvitelét és kinézetét. Minden papnak legyen legalább ezüstözött fémből készült kelyhe, paténája, szentségtartója és tisztán tartott liturgikus öltözete, illetve püspöktől kapott antimenzionja. A paróchusok intsek és buzdítsák a népet arra, hogy évente legalább négyszer (Húsvétkor, Péter-Pálkor, az Istenszülő elhunytá ünnepén és Karácsonykor) gyónjanak és áldozzanak. Aki elmulasztja a húsvéti szentáldozást, kiközösítés alá esik. A paróchusok erről vezessenek nyilvántartást, hogy mindenki a saját templomában járuljon húsvéti szentáldozáshoz. A papok viseljenek hosszú papi öltözetet, haj-és arcszőrzetük legyen rendezett, hogy a szentáldozásnál a Szent Vér ne érintse. Mindenkinek legyen fejfedője (kamelauchion). Paraszt vagy béres módjára a papok ne dolgozzanak más földjén, hiszen ez méltatlan a királyi papsághoz. A szegényebb papok viszont, kiknek nincs másból megélhetésük, a sajátjukon vagy a földesúrtól bérelt földeken végezhetnek paraszti munkát. Minden papnak legyen két könyve. Az egyikbe a kereszteleseket jegyezzék fel, a másikba a házasságkötéseket. Az esküvő előtt a jegyesek legyenek háromszor hirdetve, hogy az esetleges házassági akadályokról a paróchus tudomást szerezhessen. A menyasszony legalább tizenkét, a vőlegény pedig legalább tizennégy éves legyen. Gyónáskor a pap a következő szövegű feloldozási imádságot mondja: *A mi Urunk és Istenünk, Jézus Krisztus, könyörületesége kegyelmével és irgalmával bocsássa meg neked, N. szolgának, minden bűnödöt és én, méltatlan áldozópap, a Tőle kapott hatalommal megbocsátok neked és feloldozlak bűneidtől, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.*

A papszentelés alsó korhatárát a zsinat 24 évben állapítja meg. A szentelés előtt minden jelölt legalább három évig szolgáljon kántorként vagy templomszolgaként. Csak akkor szentelhető, ha a sajátjából vagy a paróchia jövedelméből biztosított a megélhetése. Akik szentelésre jelentkeznek, sajátítsák el a szükséges egyházi ismereteket és ismerjék a helyes szentségkiszolgáltatás rendjét. Minden pap imádkozzon a Szent Liturgiában a püspökéért és kétszer egy évben (Húsvét és Karácsony után) a főpásztor szándékára misézzen. Minden paróchián legyen sekrestyés és kántor, aki a gyermekeket tanítja. A falu pedig gondoskodjon megélhetésükről. Május hónap vége előtt minden pap mutassa be elbocsátólevelét, s ha ezzel nem rendelkezik, indokolja meg. A szabadon, esküvel vállalt uniót mindenki tartsa meg, egyébként esküszegőként bűnhődnek.

A hívek tartsanak otthon szentképeket, s azok előtt minden nap imádkozzanak. Tartsák meg az egyház parancsait, vásár- és ünnepnapokon (helyi és egyetemes tartott ünnepeken egyaránt) vegyenek részt Szent Liturgián és ne dolgozzanak (kivéve a szükséghelyzeteket). Azok, akik feleségük életében más asszonnyal kötöznek össze, tudjanak arról, hogy halálos bünt követnek el. Vétkeznek az isteni Ige ellen, mely szerint „amit Isten egybe kötött, azt ember el ne válassza”. Ha be akarnak jutni az örök életre, tisztítsák meg magukat: fogadják vissza feleségüket és bocsássák el ágyasukat. Amíg ezt meg nem teszik, nem járulhatnak szentáldozáshoz. Azt a papot, aki ilyenek házasságát megáldja, a püspök fel fogja függeszteni és 100 forint büntetés megfizetésére ítéli.

A zsinat végül a főesperesek kötelességévé teszi az előírások betartását és a törvényszegők jelentését a püspöknek. A paróchusok a főesperesek vagy a helynökök útján jelentsenek minden botrányt, hogy a püspök orvosolni tudja azokat. Aki ezeket elmulasztja, büntetésben részesül.

A katolikus egyházfegyelem szellemiségét és előírásait jól ismerő De Camillis magasra helyezte a léceket. Azt akarta elérni, hogy a rábízott közösség, s különösen is a papság elfogadja azokat a normákat, melyek a trienti reformfolyamatban megerősödött katolicizmust jellemezték. Elképzeléseinek megvalósítását nagyban gátolta az, hogy az újdonságtól ódzkodó, s az előző megengedő gyakorlathoz ragaszkodó papság három irányból is komoly támogatást kapott. Az uniót elvető ortodox püspök a megszokott egyházi élet őrzőjeként és a hagyományok védelmezőjeként lépett fel. A katolikus egyház megerősödésében ellenérdekelte protestáns, illetve az unióban bécsi praktikát látó katolikus földesurak szintén a régi állapotok konzerválását látták jónak. De Camillis belső ellenzéke az újításokat a püspök személyéhez kötötte, s azokat vele együtt elvetette. A püspök nagy lendülettel látott hozzá a reformok életbe léptetéséhez, s naplója tanúsága szerint kezdetben határozott személyi döntéseket hozott. Felfüggesztte a bigámus papokat és új főespereseket nevezett ki. Hamarosan rá kellett azonban döbbsen arra, hogy a három irányból is támogatást élvező ellenkezés leküzdése meghaladja az erejét. Püspöksége területe olyan hatalmas volt, hogy nem tudta az ellenőrzés hatékony mechanizmusát kiépíteni. Az egyházfegyelem megteremtésére és az egyházi élet minőségének emelésére kidolgozott programja nagyívű volt ugyan, de a maradéktalan megvalósításra nem volt lehetősége. Ahogyan az 1690-es évek közepétől kezdve fokozatosan elszigetelődött, úgy tekintett el ő maga is a szigorú előírások alkalmazásától. Sőt, oly mértékben volt kénytelen engedményeket tenni, hogy római katolikus részről – ahogyan arra fentebb utaltunk – ezért komoly kritikákat is kapott. Mégsem jelenthetjük ki azt, hogy kudarcot vallott volna. Kétségtelen, hogy az a fajta egyházfegyelem, melynek megteremtésén fáradozott, a munkácsi püspökségben csak évtizedekkel később tudott meghonosodni.⁴²¹ De az is vitathatalan, hogy a későbbi püspökök reformtevékenysége nem vezethetett volna sikerre a görög püspök által lerakott alapok nélkül.

4. Kísérletek a műveltségi viszonyok javítására

„...soha senki sem beszélt nekik ezokról a dolgokról” – írja De Camillis püspök Fischer Mihály kamarai igazgatónak azzal kapcsolatban, hogy miként fogadták az ungvári zsinaton megjelent papjai a reformintézkedéseket.⁴²² A görög főpásztor

⁴²¹ ŠOLTÉS, PETER: A papság reformja a Munkácsi Egyházmegyében a 18. században, in VÉGHSEŐ TAMÁS (ed.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*, Nyíregyháza 2010, Collectanea Athanasiana I/3. 231–245.

⁴²² MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camellis, Munkács, 1691.7.20.

saját életének alakulásában is megtapasztalta, hogy a trienti típusú egyházfegyelem elterjedésének alapja a korszerű, szemináriumokban zajló papnevelés. A munkácsi püspökségbe érkezve azzal szembesült, hogy több száz pappal kell elfogadtatnia azt a számukra teljesen új szellemiséget, amit igazán hatékonyan csak a befogadásra még fogékony fiatalabb korosztálynak lehet a papképzés évei alatt átadni. Nem volt tehát kérdéses, hogy a reformok jövőjét csak a rendszeres papképzés mielőbbi megszervezése biztosíthatja.

De Camillis már egy hónappal Munkácsra érkezése után jelezte a Propaganda-Kongregációnak, hogy ezen a téren sürgősen cselekedni kell. A munkácsi siralmas állapotokat és jövedelmi viszonyait hamar felmérve tisztában volt azzal, hogy azonnal nem tud helyben papnevelőt nyitni. Ezért arra tett javaslatot, hogy Bécsben, Nagyszombatban és természetesen a római Görög Kollégiumban neveljenek görög katolikus papokat, akiket aztán már nyugodt szívvel tudott volna paróchiákra küldeni. Máskülönben az a fény, amit ő most meggyújt, nem sokáig fog tartani – írja. Ezen túlmenően, ha tehetné, minden vármegyében legalább egy iskolamestert alkalmazna, hogy azok legalább az alapokra megtanítsák a görög katolikus gyerekeket.⁴²³

A püspök talán értesült arról, hogy nem sokkal Magyarországra érkezése előtt, Monasztelli Demeter szatmári főesperes is tett lépéseket a papnevelés megszervezésére. A Szepesi Kamarától azt kérte, hogy a Szatmár közelében található, kamarai tulajdonban lévő Madarász község fedezze egy felállítandó iskola költségeit. A Szepesi Kamara ugyan nem támogatta a kivitelezés javasolt módját, de az iskola felállítását szükségesnek tartotta, s inkább arra tett javaslatot, hogy a célra évi 300 forint segély kerüljön megállapításra.⁴²⁴ Az ügynek végül nem lett folytatása, mivel Monasztelli nem sokkal később meghalt.

De Camillisre maradt tehát, hogy valahogyan ledolgozza azt a hátrányt, mely a korábbi évtizedek mulasztásai miatt felhalmozódott. Láthattuk, hogy már Lippay egri püspöksége idején megfogalmazódott az a gondolat, hogy a görög katolikusok iskoláügyében és papnevelésük terén valamit tenni kell. Ez utóbbival kapcsolatban gyakorlatilag az összes egri püspök – Lippay, Jakusich, Pálffy – szorgalmazta azt, hogy a római Görög Kollégium fogadjon munkácsi egyházmegyés papnövendékeket. Az 1670-es évek elején a püspöki székre pályázó Malachovszkij is látta a papnevelő intézet létesítésének szükségességét. A térségből jelentő Benkovich Ágoston több alkalommal is utal arra, hogy az unió jövője érdekében a papnevelés kérdését meg kell oldani. Ennek ellenére hosszú évtizedeken át ezen a téren lényegében nem történt előrelépés. Ez azért is nehezen érthető, mivel a felsorolt főpapok mindegyike maga is korszerű papnevelő intézetben nevelkedett, így közvetlen tapasztalatot szerezhetett a szemináriumi rendszer előnyeiről. Talán arra gondolhattak, hogy először a püspök személyének megtalálása oldódjon meg. Majd egy talpraesett püspök rendbe szedi a püspökség anyagi helyzetét, ami aztán lehetővé teszi számára a Trienti Zsinat által előírt egyházmegyei papnevelő

⁴²³ SC Greci dal 1622 al 1700 vol. I. 378rv. Közli: VÉGHSEŐ: „*Catholice reformare*”, 371–373.

⁴²⁴ HODINKA: *Okmánytár*, 290–291.

intézet felállítását. Kétségtelen ugyanis, hogy a szeminárium-alapítás a korabeli viszonyokhoz képest rendkívüli anyagi megterhelést jelentett a latin egyházmegyéek számára is.

Egyes forrásokból arra lehet következtetni, hogy az ungvári uniót követő évtizedekben sor kerülhetett görög katolikus papnövendékek bécsi és nagyszombati tanulmányaira. Andrella Mihállyal kapcsolatban említettük, hogy mindkét városban (s előtte Pozsonyban) is volt alkalma tanulmányokat végezni. 1692-ben De Camillis jelzi röviden Kollonich bíborosnak, hogy a hozzá irányított, egykor a bécsi Pazmaneumban végzett papot Tállyára helyezte.⁴²⁵ 1694 márciusából maradt fenn a görög püspöknek egy Fischer Mihályhoz írt másik levele, melyben egy Lipnickij Péter nevű tanult, latinul is tudó pap bacskói kinevezéséről ír, akit a kamarai igazgató ajánlott a püspök figyelmébe.⁴²⁶ Esetében valószínűsíthető, hogy magasabb szintű tanulmányokat is folytatott. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy néhány pap bécsi vagy nagyszombati képzése nem oldhatta meg a 4–500 papot foglalkoztató munkácsi püspökség gondjait.

A szeminárium-alapítás kérdését De Camillis püspök már 1692-től kezdve csak külső segítség igénybevételével látta megoldhatónak. Ebben úgy tűnik, Fenesy György egri püspök is támogatta, aki 1692. augusztus 2-án jelezte neki, hogy Kollonich bíboroshoz küldött felterjesztésében a papi immunitás biztosítása mellett egy papnevelő intézet alapítását is szorgalmazta.⁴²⁷ A bíborostól minden bizonnyal biztató válasz érkezett, mivel 1693 nyarán De Camillis már arról tájékoztatta a Propaganda-Kongregációt, hogy szeminárium létesítését tervezi, amihez Kollonich Lipót bíboros ötezer forint támogatást ígért. Ehhez egy görög kereskedő további háromezer forintot helyezett kilátásba, amennyiben a püspök el tud intézni neki egy bizonyos ügyet az uralkodónál.⁴²⁸ A Kongregáció bíborosai megdicsérték buzgóságáért,⁴²⁹ de a kivitelezés elmaradt. Két évvel később írt jelentésében De Camillis már nem is említi szeminárium-alapítási szándékát.⁴³⁰ Nem sokkal ez után kényszerült – ahogy fentebb láthattuk – székhelyének elhagyására. A kedvezőtlen körülmények ellenére Kollonich bíboros megsürgette az alapítást. Ezt jelzi De Camillis 1696 márciusában Homonnáról írt levele,⁴³¹ melyben utal a bíboros sürgető felszólítására. Válaszként mindössze ennyit ír: „*törekedni fogok a lehetőségek szerinti végrehajtásra*”. Ekkor már azon gondolkodik, hogy valahol máshol lesz kénytelen püspöki székhelyet kiépíteni. Nem is annyira magának, mint inkább utódainak. Utal arra, hogy számít a bíboros által megígért ötezer forintra. Lehetséges tehát, hogy a bíboros által kilátásba helyezett támogatás sem érkezett meg, s a Munkácson kialakult helyzet miatt a kedvét veszített püspök már nem is

⁴²⁵ EPL AS Acta Radicalia, Classis X 57 319–321.

⁴²⁶ MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camellis, Munkács, 1694.3.17.

⁴²⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 344.

⁴²⁸ Magát az elintézendő szívességet nem pontosítja, de kivitelezhetőnek tartja: HODINKA: *Okmánytár*, 363–364.

⁴²⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 370.

⁴³⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 382.

⁴³¹ EPL AS Acta Radicalia, Classis X 57. fol. 14rv.

gondolhatott reálisan a szeminárium-alapításra. Hat évvel szolgálata megkezdése után új székhely után néz, s azon töpreng, hogy egyáltalán van-e értelme tovább maradnia...

A három hónappal későbbi, Szatmárról írt levelében,⁴³² melyet a bíboros pontokba szedett kérdéseire (számonkérésére?) állított össze, a püspökség anyagi helyzetével összefüggésben tér ki a szeminárium problémájára. Ebben a levélben már egyértelműen fogalmaz. A Rákóczi-család visszavette tőle azt, amit beiktatása után Klobusiczky átadott neki. Ami megmaradt, abból a szerzeteseket sem tudta ellátni, ezért azok elmentek. Végül ő is Munkács elhagyására kényszerült. A szeminárium-alapítás ügyében nem történt semmi. Ezért a papok a hit kérdéseiről és a szertartásról mindössze annyit tudnak, amennyit egymástól megtanulnak.

Úgy tűnik, a század végén mindenki számára egyértelművé vált, hogy Munkácson nem lehet papnevelő intézetet alapítani. Kollonich bíboros nem is sürgette többé a görög püspököt, hanem arra törekedett, hogy a magyar katolicizmus központjában, Nagyszombatban teremtsen állandó lehetőséget görög katolikus papnövendékek képzésére. Már 1701-ből találunk utalást arra, hogy egy illír kollégium alapításában gondolkodott.⁴³³ Az áttörés azonban csak három évvel később következett be. Az 1703-ban elhunyt Jány Ferenc szerémi püspök és pécsváradi apát 18 ezer forintos hagyatékát a bíboros megszerezte a görög katolikus papnevelés céljaira. Saját vagyonából az összeget kiegészítette 20 ezer forintra, s 1704-ben alapítványt hozott létre.⁴³⁴ Az alapítványi összeget az ausztriai rendeknek adta kölcsön évi hat százalékos kamatra, hogy a kamat összegéből a nagyszombati jezsuita kollégium mindenkor rektora szerb, rutén, oláh és „illír” ifjakat taníttasson a város egyetemén. Olyanokat válasszon ki, akik görög rítusúak és készek a szent rendek felvételére. Ha ilyenek nem akadnának, latin szertartásúakat is lehet taníttatni, amennyiben készen állnak arra, hogy az említett népek között végezzenek lelkipásztori szolgálatot. Az ösztöndíjban részesülők kötelesek letenni azt az esküt, melyet a bécsi Pázmáneum növendékeitől is megkövetelnek.

De Camillis püspök életének utolsó éveiben tehát a Jány-Lipót-féle alapítvány némi lehetőséget biztosított a görög katolikus papképzésre. Hozzá kell tennünk azonban, hogy ez csupán néhány, s nem csak munkácsi egyházmegyes papnövendék számára jelentett esélyt a tanulásra. Összességében a munkácsi püspökség papnevelésének kérdése továbbra is megoldatlan maradt. Nem szabad azonban alábecsülnünk az alapítvány jelentőségét. Arra ugyanis valóban alkalmasnak bizonyult, hogy legalább egy vékony, az egyházmegye kormányzására alkalmas papi réteg magas szintű képzését biztosítsa. A 18. századi munkácsi püspökök és vikáriusok döntő többsége a Jány-Lipót alapítványnak köszönhetően tanulhatott a „magyar Rómában”.

A műveltségi viszonyok javítása érdekében a papnevelés kérdésének megoldására tett kísérletei mellett De Camillis püspök azzal is próbálkozott, hogy papjai és hívei kezébe könyveket adjon. Maga a püspök író ember volt, aki már római évei

⁴³² HODINKA: *Okmánytár*, 390–393.

⁴³³ HODINKA: *Okmánytár*, 413–414.

⁴³⁴ HODINKA: *Okmánytár*, 417–419. MAURER: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch*, 371.

alatt is publikált egy lelkiségi művet, s Magyarországra indulásakor hat másik görög nyelvű könyv kéziratával készült el. Munkácsra érkezése után viszonylag hamar hozzálátott az általa legszükségesebbnek ítélt kiadvány elkészítésének. Misszionáriusi tapasztalataira építve a leghasznosabbnak egy katekizmus összeállítását tartotta, melyet ruszin nyelven kinyomtatva a papság és a hívek rendelkezésére kívánt bocsátani. Már 1693-ban jelzi a Propaganda-Kongregációnak, hogy elkészült a katekizmussal, amit hamarosan lefordítanak rutén nyelvre, kinyomtatnak és kiosztanak.⁴³⁵ A fordítás és a nyomtatás azonban a vártnál több időt vett igénybe. A fordítás feladatát egy galíciai pap, Ivan Kornickij vállalta,⁴³⁶ a nyomtatásra pedig Nagyszombatban került sor. Kollonich Lipót ugyanis már 1681-ben gondoskodott arról, hogy a nagyszombati egyetemi nyomda cirill betűkkel is rendelkezzen.⁴³⁷ De Camillis művének kiadására 1698-ban került sor.⁴³⁸ A Katekizmus⁴³⁹ – a műfaji sajátosságoknak megfelelően – párbeszéd formájában íródott. Öt fejezetre tagolódik. Az első fejezet a hitet és az apostoli hitvallás tizenkét tételét tárgyalja, míg a második a Miatyánkot a benne szereplő hét kérésre lebontva, illetve az angyali üdvözlést és más imákat. A harmadik fejezetben kerülnek bemutatásra a Tízparancsolat, az egyház parancsai, a böjt és az ünnepek. A negyedikben magyarázza a hét szentséget, míg az ötödik és egyben utolsó fejezetben különböző témákat érint (a világban lévő rossz, az imádság, az irgalmasság, a Szentlélek adományai, a boldogságok, a végítélet, a pokol, a purgatórium, a mennyország, az eretnokség, a pogányság, a szakadárság, a szerzetesség, az új és régi naptár, az egyetemes zsinatok). A püspök érthető módon kihangsúlyozza azokat a pontokat, melyek az unió szempontjából lényegesek. Magyarázza a pápai primátust, a *Filioque* betoldásának jogosságát, valamint a tisztítótűz létét. A katolikus egyház tanításának nyilvánvaló elfogadása mellett a püspök arra is törekszik, hogy a görög katolikus egyház katekizmuson belüli sajátosságait és bizonyos fokú autonómiáját is kihangsúlyozza. Ovidiu Ghitta kimutatta, hogy összehasonlítva a szinte ugyanekkor a jezsuita Baranyai László által az erdélyi románok részére összeállított katekizmussal ez mindenképpen eltérő szemléletre utal. A jezsuita szerző ugyanis teljesen a trienti

⁴³⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 363–364. és WELYKYJ: *Acta S. C. de Propaganda Fide*, vol. II, 120.

⁴³⁶ UDVARI ISTVÁN: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Vasvári Pál Társaság Füzetei, 9. Nyíregyháza 1994, 177. A fordítás nyelvi sajátosságairól: SZÓKE LAJOS: *A liturgikus egyházi szláv nyelv Északkelet-Magyarországon (XVI–XIX. század)*, Eger 2002, 158–159.

⁴³⁷ GYENIS ANDRÁS: *A nagyszombati egyetem nyomdája és az unió*, Budapest 1942.

⁴³⁸ Ezzel egyidejűleg Kollonich gondoskodott Canisius Kis katekizmusának cirill betűs szerb kiadásáról is: FÖLDVÁRI SÁNDOR: Ioann Kutka „Kis katekizmus”-ának hasonmás kiadása, in Magyar Könyvszemle 114. évf. 1998. 1.szám [on-line kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00016/0003-f3.html> – 2011.01.31.]

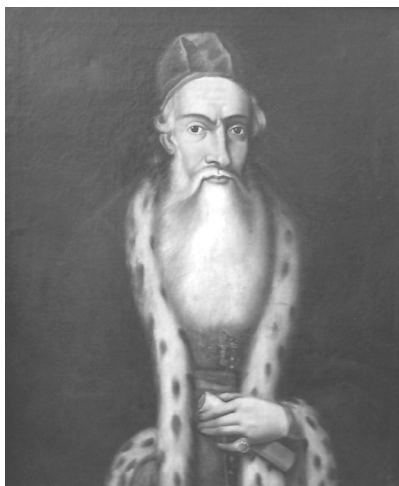
⁴³⁹ Teljes címe: *Katechisis d'la nauki Ubronskim ljudem zlozennij. Ot prevelebnijš(abo) H(ospo)dina Io: Iosifa: Dekamilisa Chio episkopa Sebast(ijskoho) Mukaču i proč(aja)*. A katekizmusról: GHITTA OVIDIU: The first Greek-Catholic catechism in Hungary and Transylvania, in M. CRACIUN–O. GHITTA–G. MURDOCK (ed.), *Confessional Identity in East–Central Europe*, Ashgate 2002, 153–166. POP OVIDIU: De Camillis püspök katekizmusa, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 257–266. A katekizmus román nyelvű fordításának kritikai kiadása: MÁRZA EVA: *Catechismul lui Iosif de Camillis, 1726*, Sibiu 2002.

modellben gondolkodva a katolikus egyházba betagozódott román görög katolikusokat semmilyen szempontból sem tekinti sajátos egyházi entitásnak.⁴⁴⁰

Egy évvel a katekizmus kiadása után De Camillis kezdeményezésére a nagyszombati nyomdát elhagyta a ruszinoknak szánt első ábécéskönyv, a *Bukvar* is.⁴⁴¹ A *Bukvar* mint tankönyv célja az írás-olvasás elsajátítása (a betűtől kiindulva a szótagon és a szón keresztül a szövegig) és az alapvető egyházi szláv nyelvű imák megtanítása volt. Az ábécéskönyv alapszövegét a zsoltárok és imádságok adták, illetve a záró fejezetbe egy kateketizáló rész került.

1702 januárjában De Camillis a Propaganda-Kongregáció segítségét kérte⁴⁴² egy újabb könyv kiadásához. Az egyházi év vasárnapjaihoz illeszkedő kateketikai jellegű beszédekből állított össze egy gyűjteményt. Ezt nem a híveinek szánta, hiszen görögül írta. A mű létrejötté viszont arra bizonyíték, hogy a komoly gondokkal küzdő püspök nem mondott le a szellemi alkotómunkáról.

5. Szélmalomharc: a görög katolikus papság jogai

De Camillis János József

országban a központi hatalom nem tudja érvényesíteni a görög katolikus papok jogait? Megismerkedve a helyi viszonyokkal, hamar választ kapott erre a kérdésre. A bécsi udvar korántsem tudta teljes mértékben keresztülvinni akaratát abban

„...így a keresztény világban sehol sem bánnak a papokkal” – írja munkácsi szolgálatának kezdetén döbbenően De Camillis püspök a Szepesi Kamara igazgatójának.⁴⁴³ Majd fél évszázaddal az ungvári unió megkötése után, melynek egyik alapfeltétele volt az egyesült papság közjogi emancipációja, az egyházmegyébe érkező görög püspök megbotráncozva számol be arról, hogy a földesurak tisztartói a görög katolikus papokat az oltár mellől is képesek kihajtani a földekre és semmilyen tekintetben sem különböztetik meg őket a többi jobbágytól. A helyi viszonyokat még nem ismerő főpásztor számára felfoghatatlan volt: miként lehetséges az, hogy egy katolikus uralkodónak alávetett

⁴⁴⁰ GHITTA: *The first Greek-Catholic catechismus*, 163–164.

⁴⁴¹ Teljes címe: *Bukvar jazyka Slavěnska Pisanii čtenija učitisja choť ašim v poleznoje rukovoženije*. A jellegzetesen görög katolikus ábécéskönyvek első kiadása 1698-ban, tehát mindössze egy évvel korábban jelent meg Uniowban. SZÓKE: *A liturgikus egyházi szláv nyelv*, 115–116.

⁴⁴² WELKYJ: *Litterae*, vol. II, 248.

⁴⁴³ MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1691.7.20.

a régióban, melyben a Habsburg-kormányzattal való szembenállásnak erős hagyományai voltak (gondoljunk az éppen csak befejeződött Thököly-felkelésre) és ahol a születő görög katolikus egyház számos helyi érdeket sértett. Kétségtelen, hogy az egyesült papság emancipációja egy olyan új társadalmi réteg kialakulásához vezetett volna, mely minden tekintetben elkötelezett a Habsburg-kormányzat felé és ez nem állt a helyi – akár protestáns, akár katolikus – elit érdekében. De Camillis arra apellál, hogy a papok dolgoztatása, illetve a jobbágyi kötelezettségektől való felszabadítása nem gazdagítja, vagy szegényíti az érintett uradalmakat.⁴⁴⁴ A püspök inkább elvinek, mintsem gyakorlatinak érzi a problémát. A vármegyék nemessége ugyanakkor érzékeny volt a kérdés anyagi vetületére is.

A helyi nemesség szemében De Camillis püspök Bécs, de még inkább a gyűlölt Kollonich bíboros embere volt. Ezt már az első szatmárnémeti zsinat alkalmából éreztették vele. A vármegye közgyűlése éppen a zsinat napjaiban tanácskozott, s tekintettel a kínálkozó alkalomra rendeletet is alkotott, mely a porciófizetésre kötelezettek körét kiterjeszti a görög katolikus papságra. Ezt két közgyűlési követ tudatta is a zsinat résztvevőivel. A püspök számára azért is volt megalázó a rendelet, mert korábban a vármegye a latin szertartású papokhoz hasonlóan az egyesült papságot mentesítette a kötelezettség alól. De Camillis „*az átkozott prédikátorok*” mesterkedésének tudta be a vármegyei rendeletet, akik ily módon gyengíteni akarták tekintélyét.⁴⁴⁵ A papok számára könnyen érthető volt az üzenet: amíg egy helyi ember, Monasztelli főesperes vezette őket, nem kellett fizetniük, amióta viszont Bécs embere átvette az irányítást, anyagi helyzetük rosszabbodott.

A szatmárnémeti „pofon” után a püspök hosszú harcot indított a papság jogainak érvényesítése érdekében. Tisztában volt azzal, hogy az évtizedekkel korábban megígért, de végre nem hajtott társadalmi emancipáció hiteltelenné teszi az uniót is. Az is világos volt, hogy az egyházi élet és a műveltségi viszonyok területén nem várható előrelépés mindaddig, amíg a papság nem emelkedik ki a jobbágysorból és nem integrálódik ténylegesen is az egyházi rendbe. A helyi hatalmi tényezők érdekérvényesítő erejével szembesülve a központi hatalom erőyes fellépését kezdte sürgetni. Kezdetben arra gondolt, hogy elégséges lehet egy Kollonich bíborostól érkező határozott leirat a vármegyékhez, de hamarosan be kellett látnia, hogy csak magasabb szintű rendelkezéssel érhet el eredményt. 1692 nyarán Fenesy Györgynél tett látogatása során az egri püspök azt a véleményét fogalmazta meg, hogy mindaddig hiábavaló marad a görög főpásztor minden erőfeszítése, míg a kiváltságok és a papnevelés ügyében az uralkodó nem ad ki támogató rendeletet.⁴⁴⁶ De Camillis el is küldte Kollonichnak az uralkodó elé terjesztendő kérését,⁴⁴⁷ azzal a megjegyzéssel, hogy az egyesült papság jogainak biztosítása nem ütközhet akadályokba az Udvar részéről. Ahogyan fogalmaz: „...*bogy a világ meg ne botránkozzon, s el*

⁴⁴⁴ MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camellis, Munkács, 1691.7.20.

⁴⁴⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 304. és 306–308.

⁴⁴⁶ De Camillis beszámolója Kollonichnak a látogatásról 1692. július 24-én: EPL AS Acta Radicalia, Classis X 57 319–321. és Fenesy püspök levele De Camillishez: HODINKA: *Okmánytár*, 344.

⁴⁴⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 345–346.

ne vesszen az a sok jó, ami megszületett és a jövőben még megszülehet.” Talán nem mellékes az a körülmény sem, hogy ezekben a napokban Bécsben tartózkodott Benkovich Ágoston püspök is, aki – mivel püspöki székhelye, Várad ostroma elkezdődött – már az egyházmegyéjébe való visszatérését készítette elő.⁴⁴⁸ Benkovich püspök – ahogyan láttuk – a görög katolikus papság jogainak már korábban is szószólója volt. Bécsi tárgyalásai során minden bizonnyal támogatta a munkácsi püspök kérését. Ezt nem csak régóta bizonyított jóindulata miatt feltételezhetjük, hanem azért is, mert a váradai püspökség újjászervezésén gondolkodó püspök világosan látta, hogy a helyi görög katolikus egyház megszervezésének feladata rá vár. Az általa egyébként is szívesen vállalt feladatot a latin szertartású hívek csekély száma is indokoltta tette.

De Camillis helyesen gondolta azt, hogy a görög katolikus papság jogait biztosító uralkodói rendelet kiadása nem okozhat különösebb problémát. I. Lipót 1692. augusztus 23-i keltezéssel bocsátotta ki azt a kiváltságlevelet,⁴⁴⁹ mely joggal nevezhető mérföldkőnek a görög katolikus papság társadalmi emancipációjának folyamatában. Az uralkodó maga is botrányosnak nevezi a kiváltságlevélben azt, hogy a Rómával egyesült keleti szertartású papoknak a földesurak nem biztosítják a klérust illető jogokat. Míg szakadárok voltak, nem bizonyultak méltónak a katolikus egyház pártfogására. Katolikusokként viszont megilletik őket a jogok. Ezért királyi hatalmánál fogva elrendeli, hogy a görög katolikus papok ugyanazon mentességet élvezzék, amit a törvények a latin szertartású klérusnak biztosítanak. Aki ezt nem tartja tiszteletben, ugyanolyan ítélet alá essék, mintha a latin szertartású papok jogait csorbította volna. Felszólítja a földesurakat, hogy biztosítsanak telkeket a templomok, paróchiák, temetők és iskolák számára. A jogokat kiterjeszti a papok törvényes házasságból született fiúgyermekre is.

Kétségtelen, hogy a kiváltságlevél kiadása jelentős eredmény volt. Nyitott kérdés maradt viszont az, miként lehet helyi szinten érvényt szerezni az uralkodói akaratsnak. Gyakorlatilag minden azon múlt, hogy a vármegyei közgyűlések elfogadják vagy akadályozzák a kiváltságlevél életbe léptetését. Fenesy⁴⁵⁰ és Benkovich⁴⁵¹ tisztában voltak azzal, hogy a közgyűléseken való kihirdetést érdemes alaposan előkészíteni. Utóbbi megfontolni javasolta azt is, hogy inkább kevesebb helyen kellene a görög katolikusok számára paróchiákat létesíteni, s a kisebb településeket egy-egy nagyobbhoz filiaként csatolni. Nyilván rövid számolgatás után felismerte, hogy amennyiben minden falu, s esetenként falvanként négy-öt pap (és fiaik) esetében kívánják a kiváltságokat érvényesíteni, akkor a földesurak ellenállása igen jelentős lesz. Ha csökkentik a papok számát, akkor a földesurak könnyebben hajlanak majd a telkek kijelölésére. A papok megélhetésének biztosítása is egyszerűbb lenne, nem kényszerülnének paraszti munkára a saját földjeiken se. Ha anyagilag jobban állnak, akkor fiaik taníttatásáról is könnyebben tudnának gondoskodni, s ez a papi utánpótlás minőségét is javítaná. Érvként azt is felhoz-

⁴⁴⁸ VÉGHSEŐ: „*Catholice reformare*”, 299.

⁴⁴⁹ HODINKA: *Okmánytár*, 347–350.

⁴⁵⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 351.

⁴⁵¹ HODINKA: *Okmánytár*, 353–354.

za, hogy egy kisebb létszámú papság körében lényegesen egyszerűbb fegyelmet tartani és kevesebb papot kisebb költséggel lehet képezni. A papság létszámának csökkentése azzal is járna, hogy idővel csökkenne a gondoskodásra szoruló özvegyek és árvák száma is.

A létszám kérdése valóban nem elhanyagolható problémaként jelentkezett. Hodinka számításai szerint a kiváltságok azonnali biztosítása azt jelentette volna, hogy 4–5000 ember és 700–1000 telek esik ki a földesúri adózás rendszeréből.⁴⁵² Igaz, hogy ez tizenhárom vármegye területére oszlott volna szét és a nagyobb uradalmak könnyebben viselték volna a veszteséget, de a kisebb földesurak anyagilag is megérezték volna a változást.

Benkovich azt is javasolta, hogy a közgyűlési kihirdetések előtt keressék fel személyesen a legjelentősebb földbirtokosokat (Rákóczi Erzsébetet, Bercsényi Miklóst, Barkóczy Ferencet, Károlyi Sándort, a Rákóczi-birtokok igazgatóit) és nyerjék meg őket az ügynek. Ha ugyanis a legbefolyásosabb urak támogatása nélkül kerül a kérdés a vármegyei közgyűlések elé, akkor nincs esély az elfogadtatásra. Annyira reálisnak érzi a kudarc lehetőségét, hogy felveti: már a kihirdetés előtt el kell gondolkozni a „hogyan tovább”-ról is... Javasolja továbbá azt is, hogy a kihirdetést megelőzően győződjenek meg arról, hogy valójában mennyien vannak a Rómával ténylegesen egyesültek. Mivel a kiváltságlevél kizárja a „szakadárokat”, megfelelő biztosítékokat kell szerezni arra vonatkozóan, hogy a jogokkal valóban csak az őszintén katolikus papok éljenek. Szükségesnek tartja ezért azt, hogy a katolikus hitvallás nyilvános letételét ne csak a papoktól, hanem a híveiktől is követeljék meg. A váradi püspök nyilván azt akarta elkerülni, hogy olyan papok is részesüljenek a jogokból, kiknek hívei esetleg még nem is hallottak az unióról.

Benkovich ezeket a felvetéseit átbeszélte Fenesy püspökkel, aki szívesen tárgyalt volna személyesen is ezekről a kérdésekről a munkácsi püspökkel, de ez a találkozó ismeretlen okokból nem jött létre.⁴⁵³ A két latin főpásztor aggályai megalapozottak voltak. A helyi közvélemény ellenszenvvel fogadta az uralkodó által kiadott kiváltságlevelet. 1693 nyarán a Magyar Királyi Udvari Kancellária arra kényszerült, hogy a Hadi Tanácsot a görög katolikus papok immunitásának akár karhatalommal is történő biztosítására utasítsa.⁴⁵⁴ A kiváltságlevél vármegyei fogadtatásával kapcsolatban a beregi⁴⁵⁵ és a bihari⁴⁵⁶ eseményekről maradtak fenn források. Bereg vármegye közgyűlésén De Camillist Kossakovszkij Adrián helynök képviselte, aki levélben tájékoztatta a történésekről Fenesy György egri püspököt. A kiváltságlevél kihirdetése megtörtént, a vármegye részéről aláírásra is került, de aztán kitört az ellenkezés és a megjelentek azt követelték, hogy az egész kérdésben az országgyűlés döntsön. Bercsényi Miklós ungi főispán példájára hivatkoztak, aki – úgy tűnik – az uralkodói akarattal szembeszegülőök régióbeli táborát vezette. Felszínre került tehát az alapvető probléma: az uralkodó önkénye-

⁴⁵² HODINKA: *Történet*, 743.

⁴⁵³ HODINKA: *Okmánytár*, 354–355.

⁴⁵⁴ HODINKA: *Okmánytár*, 362–363.

⁴⁵⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 376–377.

⁴⁵⁶ GORUN: De Camillis, 256.

sen, az országgyűlés megkérdése nélkül döntött a kérdésben és ezt a jogait féltékenyen őrző rendek nem hagyhatták szó nélkül. A helynök beszámolója szerint elszabadultak az indulatok. Hiába próbálta engedményekkel csillapítani a kérdelyeket, egyes földesurak – különösen a katolikusok – súlyos szavakkal gúnyolták a görög katolikus papokat és a társadalmi felemelésüket célzó törekvéseket. A gyakorlati kivitelezés tekintetében semmi jót sem jelentett a beregi közgyűlésen megjelent földesurak viselkedése. Hodinka szerint a többi érintett vármegyében is hasonló reakciók születtek.⁴⁵⁷ A nagy többség esetében igaza is van, de azért voltak kivételek. Bihar vármegye 1695 januárjában De Camillis püspök jelenlétében különösebb ellenkezés nélkül fogadta el a kiváltságlevelet. Igaz, a vármegye főispánját Benkovich Ágostonnak hívták...

A központi hatalom hiába próbálkozott újabb rendeletekkel⁴⁵⁸ érvényt szerezni a kiváltságlevélnek, a következő években De Camillis püspök számos alkalommal volt kénytelen tiltakozni papjai meghurcolása ellen.⁴⁵⁹ A földesurak és tiszttartók nem csak az adókat és a jobbágyi szolgáltatásokat hajtották be rajtuk, hanem időnként kifejezetten arra törekedtek, hogy a jogok követelésétől is elretentsék a görög katolikus papokat. Volt olyan pap, akit ura disznók közé vetett, amíg az esküvel nem ígért neki engedelmességet. Kossakovszkij ezzel kapcsolatban megjegyzi: ilyet még a törökök és a tatárok se tesznek. Egy másik alkalommal a munkácsi várispán és emberei az egyik papot bűnözőként kezelve megkötözve hurcolták el falujából és tartották őrizet alatt, míg egy másik paróchust egy héten át robotra kényszerítettek. A nyilvánvaló törvénysértésekről beszámoló De Camillist az is aggasztotta, hogy a várispán püspöki tekintélyét is kikezdte papjai körében. A megkötözött papot arra oktatta, hogy nem a püspöknek kell engedelmeskednie, hanem neki, mert ő az, aki bármit megtehet vele, míg a püspök se jót tenni, se ártani nem tud neki.

Négy évvel a kiváltságlevél kiadása után De Camillis elszomorító helyzetről ad jelentést Kollonich bíborosnak. A görög katolikus papok nagy szegénységben élnek. Ugyanazokat a szolgáltatásokat kell végezniük, mint bármelyik más jobbágnak. A legtöbb helyen a katonai beszállásolás alól sincsenek felmentve. A püspök szerint meg kellene újítani a királyi kiváltságlevelet, mert a földesurak és a tiszttartók semmibe veszik a papok jogait: ha ő mint püspök utasítást ad valamely papjának, jön egy tiszttartó és ellentétes parancsot ad. Gyakran az oltártól zavarják ki a papokat a mezei munkára. Ha nem engedelmeskednek, bilincsbe verik és tömlöcbe vetik őket. Azokon a vidékeken, pl. Kraszna vármegyében, ahol a szakadárok hajlanának az unióra, az egyesülteket azonnal különböző adókkal sújtják, hogy elretentsék őket.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ HODINKA: *Történet*, 744.

⁴⁵⁸ HODINKA: *Okmánytár*, 378–382.

⁴⁵⁹ EPL AS Acta Radicalia, Classis X 58. fol. 80–82. MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camellis, Munkács, 1693.9.24. HODINKA: *Okmánytár*, 368–370., 412–413. Sáros vármegye még újabb adót is kivetett a görög katolikus papokra: CIUBOTÁ: *Episcopia greco-catholica de Munkacevo*, 58–59.

⁴⁶⁰ HODINKA: *Okmánytár*, 390–393.

A papság jogaiért folytatott küzdelem igazi szélmalomharc volt, amit De Camillis püspök semmiképpen se nyerhetett meg. A központi hatalommal szembeni helyi ellenállás, mely a Rákóczi-szabadságharcban teljesedett ki, egészen kedvezőtlen külső feltételeket teremtett. Míg a régióban a Habsburg-kormányzat nem tudta jelenlétét konszolidálni, ilyen nagy jelentőségű és helyi érdekeket sértő társadalmi változtatást nem lehetett végrehajtani.

6. Egy hosszú konfliktus kezdetei: Eger és Munkács

„Amikor a váradai püspök úr elolvasta Ófelsége kinevező iratát, megdöbbsent azon, hogy a Kancellárián ekkora hibát követtek el: egy püspököt egy másiknak rendeltek alá, ráadásul egy apostoli vikáriust olyannak, aki nem apostoli vikárius és hogy egy világi uralkodó tett meg engem egy egyházmegye püspök helynökévé, s mintbogy ez mind az egyházjogba ütközik, azt mondta, hogy ezt a kinevező iratot senkinek se mutassam meg...” Ezekkel a szavakkal írja le De Camillis püspök azt a pillanatot, amikor Munkácsra érve az őt beiktató Benkovich Ágostonnak megmutatta a Bécsben kiállított kinevezést. A missziók világát, s következésképpen az apostoli vikárius jogintézményét jól ismerő egykori pálos missziófőnök azonnal észrevette, hogy a minden bizonnyal Kollonich utasításai alapján megfogalmazott kinevező irat kánonjogi képtelenség. Amikor azonban De Camillis – ragaszkodva ahhoz, amit a bíboros Rómában mondott neki – jelezte, hogy feljebbvalója nem más, mint Kollonich bíboros, a váradai püspök „megnyugodott”.⁴⁶¹ Benkovich nyilván tudta, hogy az apostoli vikárius alárendelése az egri püspöknek kánonjogilag lehetetlen, ahogyan az is, hogy mindezt egy világi uralkodó tegye. Az apostoli vikárius ugyanis éppen attól „apostoli”, hogy a pápának van közvetlenül alárendelve. Ismerve azonban az erőviszonyokat azzal is tisztában volt: Kollonich bíborosnak van elég hatalma és befolyása ahhoz, hogy De Camillis irányítását a saját kezében tartsa. Úgy vélte, ha Kollonich ezt mondta a görög püspöknek, akkor ez így is lesz. Látva azonban a dokumentumban rejlő veszélyeket azt javasolta az újonnan kinevezett munkácsi főpásztornak, hogy annak pontos tartalma inkább maradjon titokban.

Természetesen nem maradt titokban. Fenesy György egri püspök kíváncsián követte figyelemmel az új püspök érkezését és ténykedését. Nem a kívülről érdeklődésével tekintett arra, amit De Camillis püspök tett. A munkácsi püspök joghatósági területe szinte kizárólag az egri egyházmegye kánoni területével esett egybe. Ezért Fenesy püspök szemszögéből a következőképpen nézett ki a helyzet: az ő egyházmegyéjében, az ő görög szertartású híveit kormányozza egy külföldről érkezett püspök – az ő engedélye nélkül.

Amint világossá vált, hogy De Camillis személyisége és püspöki működése össze sem hasonlítható elődjei, Rafael és Maurocordatos ténykedésével, s következésképpen hosszú távon is számolni lehet jelenlétével, az egri püspök elérke-

⁴⁶¹ HODINKA: *Okmánytár*, 297–299.

zettnek látta az időt a viszonyok tisztázására. Ráadásul egy vitás ügy kapcsán De Camillis az uralkodóval és a Szentszékkal fenyegette meg. Erre Fenesy 1692 tavaszán hosszú levélben fogalmazta meg kifogásait, melyekhez egy tudós jezsuita, Kecskeméti János szintén terjedelmes emlékiratát is csatolta.⁴⁶² A jezsuita páter segítségével Fenesy tulajdonképpen azt fejté ki és tölti meg tartalommal, amit Kollonich az *Einrichtungswerk*-ben szűkszavúan megemlített és De Camillis kinevezésébe beleíratott. De nem csak abból indul ki, ami miatt a bíboros gyakorlatias megközelítéssel az Egernek való alávetettséget helyesnek és szükségesnek vélte. Fenesy szerint ez nem csak az unió jövője miatt fontos, hanem azért is szükség-szerű, mert a munkácsi püspökség soha sem létezett. Azonnal hozzá is teszi: az unió érdekében a jövőben sem célszerű ilyen püspökséget felállítani. Álláspontja szerint De Camillis püspök csak az ő külhelynökeként működhet és teljes engedelmességgel tartozik neki. Fel kell hagynia azzal az önálló tevékenységgel, melyet addig az ő engedélye nélkül végzett. Ne is nevezze magát munkácsi püspöknek. Különösen is tartózkodnia kell a tizedszedéstől, amivel már addig is súlyosan sértette megyéspüspöke jogait. Fenesy tehát a görög szertartású katolikusok teljes jogú főpásztorának tekintette magát, kinek munkáját a görög katolikus püspök legfeljebb helynöki minőségben segítheti. S mindezt egy olyan megfogalmazású dokumentumban fejtette ki, mely a görög katolikusoknak nem sok jót ígért.

Ez a felfogás meglehetősen távol állt attól, ami az ungvári unió alkalmából megfogalmazódott. Kétségtelen, hogy a keleti szertartású papok az egri püspök előtt tették le a katolikus hitvallást, de – többek között – azzal a feltétellel, hogy püspököt maguknak választanak. A főesperesek 1652-ben írt levele szerint ehhez Jakusich püspök könnyen adta beleegyezését.⁴⁶³ Szó sem volt arról, hogy püspökük az egri püspök helynökeként működhet. Láthattuk, hogy az Egernek való alárendelés gondolatát az unió talán legőszintébb római katolikus támogatója, Lippay György sem tudta értelmezni.⁴⁶⁴ De a Fenesy által felvázoltakat azzal is nehéz lenne összhangba hozni, amit Kollonich Rómában a görög püspöknek ígért. Az egri püspök még csak szóba se került. A munkácsi püspök metropolitájaként Kollonich saját magát jelölte meg. De Camillisben – ismerve a lengyelországi viszonyokat, ahol szintén éltek egymás mellett latin és görög szertartású katolikus püspökök – fel sem merült annak a gondolata, hogy őt bárki is egy latin megyéspüspök alá rendelhetné. Az pedig végképp váratlanul érthette, hogy egy olyan püspökség élére hívták meg, melynek létét a helyi latin klérus képviselői egész egyszerűen kétségbe vonják.

A Fenesy és Kecskeméti által kínos gondossággal kidolgozott elképzelés megvalósítása nagyon nehéz helyzetbe hozta volna a tekintélyének elismeréséért küzdő De Camillis püspököt. Ettől azonban nem kellett tartania. Az 1692. március 15-én Kollonich bíboroshoz írt levelében nem is érezni az e miatti aggodalmat.⁴⁶⁵ Sőt, a három hónappal később, szintén a bíborosnak címzett levelében arról szá-

⁴⁶² HODINKA: *Okmánytár*, 319–334.

⁴⁶³ „*Quibus Reverendissimus Praesul facillime annuit.*” LACKO: *Unio Uzhorodensis*, 100.

⁴⁶⁴ HODINKA: *Okmánytár*, 171.

⁴⁶⁵ HODINKA: *Okmánytár*, 334–338.

mol be, hogy meglátogatta Fenesy püspököt, akivel „*kitűnő barátságba, igazi testvéri viszonyba került*”. A püspököt igazi úriembernek nevezi, s ígéri, igyekszik majd mindig kedvében járni.⁴⁶⁶ Nyoma sincs Fenesy néhány hónappal korábbi erélyes fellépésének. Nem követelte meg De Camillistól, hogy működéséhez kérjen tőle felhatalmazást vagy tegyen neki hűségesküt. Az egri püspök visszafogottságának okát nem nehéz kitalálni. Talán Kollonich is figyelmeztette, de valószínűbb, hogy ő maga is tudta: De Camillis sikere neki is érdeke. Évtizedek óta arra vártak, hogy találjanak egy olyan görög katolikus püspököt, aki alkalmas az unió megszilárdítására és a trienti típusú egyházfegyelem megteremtésére. De Camillis személyében Kollonich végre megtalálta az alkalmas embert erre a rendkívül nehéz feladatra. Nem állt senki érdekében az, hogy működését gátolják, vagy kedvét szegjék. Fenesy célja az emlékirattal inkább az volt, hogy előre tekintve bebiztosítsa magát és kivédje az Eger szempontjából előnytelen fejleményeket. Világosan rögzítette az egri püspökség álláspontját, hogy később senki se hivatkozhatson arra: De Camillis működése ellen nem tiltakozott és ezzel jogalapot adott a görög katolikusok önállósodására. Hivatalosan protestál megyéspüspöki jogainak megsértése ellen, de a siker érdekében hallgatólagosan eltűri azt. Sőt, nem csak szemet huny De Camillis „túlkapásai” fölött, hanem maga is hatékonyan támogatja a görög püspök törekvéseit. Tanácsot ad neki a kiváltságlevél iránti kérvény megfogalmazásában, majd kihirdetésében, figyelemmel követi az egyházközségi telkek kiosztásának folyamatát.⁴⁶⁷

Fenesy egyházmegyéje érdekeit tartotta szem előtt és ennek megfelelően cselekedett. Nem állt érdekében kiélezni a konfliktust, mert ezzel legrosszabb esetben az unió létét kockáztatta volna. Szükségesnek tartotta, hogy a görög szertartásúak integrációja a katolikus egyházba De Camillis tevékenysége révén folytatódjék és a lehető leghamarabb lezáródjék. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy az unió megszilárdulása és az integráció visszafordíthatatlanná válása után a két eltérő rítusú katolikus közösség egymás mellett élését pontosan szabályozni kell. Természetes, hogy a szabályozást csak egyházmegyéje érdekei mentén tudta elképzelni. Ebben pedig elvi támogatást tulajdonképpen a legmagasabb szintről, Kollonich Lipóttól kapott. Fenesy jól számított: mindazt, amit az egri püspökség és a görög katolikusok viszonyával kapcsolatban megfogalmazott, a megfelelő pillanat elérkeztevel utódai kíméletlenül, akadálytalanul és hosszú évtizedeken át meg tudták követelni De Camillis püspök utódaitól, másodrendű katolikusokká fokozva le őket, papjaikat és híveiket.

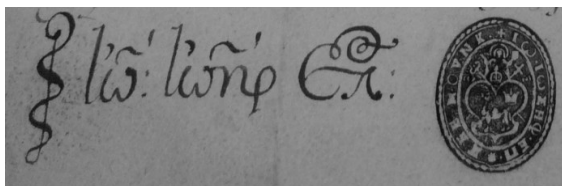
*
**

De Camillis püspöki tevékenységének mérlege kétségkívül pozitív. Kétségbeejtő helyzetben vette át a kormányrudat. Ennek ellenére viszonylag rövid idő alatt igenlő választ tudott adni az ungvári unió után több mint négy évtizeddel még

⁴⁶⁶ EPL AS Acta Radicalia, Classis X 57 319–321.

⁴⁶⁷ HODINKA: *Okmánytár*, 351., 354–355., 370–376., 378–380.

mindig nyitott kérdésre: megszilárdul valaha a Rómával való egység a térségben és létrejön egyáltalán a munkácsi püspökség görög katolikus egyháza? A legfontosabb kérdés megválaszolása mellett De Camillis püspök lerakta közössége felemelkedésének alapjait is. Megismertette papjaival és híveivel azokat a normákat, melyek elfogadása a közösség modernizációjának és felzárkózásának elengedhetetlen felétele. A „jobb életrend” bevezetésének programját azonban nem tudta tervei szerint maradéktalanul megvalósítani. Hatalmas akadályok tornyosultak előtte, melyeket „nagy küzdőként”, becsülettel megpróbált elhárítani. Tizenhat esztendeig tartó püspöki szolgálata lényegében egy szüntelen, többfrontos harc volt. Küzdött az unió elfogadtatásáért, az egyházi élet minőségének javításáért, papjai jogaiért, a püspökség siralmas anyagi helyzetének rendezéséért. Számos kedvezőtlen társadalmi, vallási, gazdasági és politikai körülménnyel lehet magyarázni azt, hogy a „nagy áttörés” miért maradt el. De a külső körülmények mellett nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy De Camillis – ahogyan ő maga is belátta – papjai és hívei között mindig idegen maradt. Hiába volt felkészültsége és elkötelezettsége megkérdőjelezhetetlen, közösségen „kívülről érkezett” püspök volt és haláláig az is maradt. A modernizáció és felemelkedés programjának kiteljesedéséhez viszont elengedhetetlennek bizonyult az, hogy azt a célkitűzésekkel azonosuló, a közösség élére „belülről érkező” vezetők valósítsák meg.

Összegzés

Az első uniós kezdeményezésektől De Camillis püspök haláláig tartó időszak áttekintése után néhány pontban összefoglaljuk legfontosabb megállapításainkat.

1. A keleti szertartású közösségek „alaphelyzete” döntő jelentőségűnek bizonyult az uniós folyamatok szempontjából. Az ország határain túlról érkező – betelepített vagy betelepülő –, fejletlen társadalmi rétegződést mutató közösségek nem csak vallásukat tekintve különböztek a többségi, befogadó nemzettől, hanem nyelvük, társadalmi normáik és kulturális jegyeik tekintetében is elkülönültek. A többségi társadalom – felekezeti hovatartozástól függetlenül – elkülönült „világukat” elmaradottnak, a kor általánosan elfogadott normáitól távolinak ítélte. A valódi uniós megteremtésére irányuló szándék ezért nem pusztán egyházi és teológiai alapokra épül, hanem társadalmi, kulturális és gazdasági szempontokat is magába foglaló, komplex integrációs programként jelentkezik. Az integrációs program lényegi eleme a modernizáció, mely a korabeli forrásokban a „reform”-kifejezésben és szinonímáiban kerül megfogalmazásra. Az uniós=integráció+modernizáció képlet – véleményünk szerint – alkalmas a szándékok tömör összefoglalására.

2. A keleti közösségek integrációja a felekezetszerveződés korában és a felekezeti versengés kontextusában zajlik le. Bár végül a katolikus egyházba történő integráció forgatókönyve valósult meg, a protestáns alternatíva viszonylag hosszú időn át jelen tudott lenni. Az Erdélyi Fejedelemség mint hatalmi formáció és a Rákóczi-dinasztia mint meghatározó régióbeli földbirtokos család megfelelő háttérrel tudott biztosítani a protestáns törekvéseknek. A katolikus-református versengés a keleti közösségek integrációjáért a protestantizmus pozícióinak meggyengülésével és Báthory Zsófia katolizálásával dőlt el véglegesen a katolicizmus javára.

3. A két nagy felekezet szomszédságában és szorításában élő keleti szertartású közösség nem rendelkezett azokkal az erőforrásokkal, melyek lehetővé tették volna számára az önerőből történő megújulást. Amikor a közösségen belül jelentkezett a megújulás igénye, vezetői a kínálkozó alternatívák közül azt választották, mely sajátosságaik és hagyományaik – összességében rítusuk – fennmaradása szempontjából a leginkább megnyugtató garanciákat nyújtotta.

4. A katolikus alternatíva elfogadása, s következésképpen az uniós megvalósítása csak akkor bizonyult sikeresnek, amikor a közösség belülről érkezett vezetői, s különösen is a kulcsszereplő munkácsi püspökök, azt belső meggyőződéssel vállalták. Amikor a vezető teljesen kimaradt a folyamatokból (krasznibródi kísérlet), az uniós elfogadása nem lehetett sikeres. Ha pedig a vezető nem a közösségen

belülről érkezett (a Parthén halála utáni zűrzavaros időszak, de még De Camillis püspök kora is), az unió elfogadtatása és megszilárdítása komoly nehézségekbe ütközött.

5. Az unió létrehozása és a keleti közösség katolikus egyházba történő integrációja elsősorban a magyar katolikus egyház és a Habsburg-kormányzat elképzelései által irányított folyamat, melyben a Szentszék – más, kora újkori uniókhoz képest – visszafogott szerepet játszik. Ezt a magyar királyok kiterjedt – európai összehasonlításban szinte páratlan – jogosítványokat tartalmazó főkegyúri joga és annak szentszéki tiszteletben tartása magyarázza.

6. A Rómával való egység megteremtése a trienti ekkleziológia szellemiségének megfelelően nem két egyenrangú fél találkozása. A trienti modell értelmében az egyházszakadás megszüntetése az elszakadt, vagyis „szakadár” lett keletiek katolikus egyházba való visszafogadását jelenti. A firenzei modelltől való eltávolodás és a tridentinus szemlélet érvényesülése az unió létrejöttét kísérő szertartásokban is megnyilvánul.

7. Az unióban megszülető görög katolikus egyház katolicizmuson belüli helyének kijelölése kezdettől fogva megválaszolandó kérdésként jelentkezett. Határozott és kidolgozott koncepcióval nem találkozunk. Keleti részről a korábbi egyházkormányzati struktúrák megőrzésének természetes igénye jelentkezett. A latin egyház részéről viszont ezt a kérdést elsősorban abból a szempontból vizsgálták, hogy milyen megoldás biztosítja leginkább az unió megtartását. Míg Lippay prímás az esztergomi érseki tartományba való besorolást kellő biztosítéknak vélte és a munkácsi püspök viszonylagos autonómiáját elfogadhatónak tartotta, Kollonich bíboros – az addig eltelt időszak tapasztalataira alapozva – a helyi latin püspököknek való teljes alárendeltséget szorgalmazta. Az Egernek való alávetettség De Camillis püspök korában – praktikus okokból – még nem jelentkezett valóban súlyos problémaként. Halála után viszont a munkácsi püspökök egrri alárendelésének ténylegessé tétele évtizedekre megbénította a görög katolikus egyház fejlődését.

8. A latin és a bizánci rítus egymás mellett éléséből származó legfőbb veszély, a latinizáció korszakunkban nem jelentkezik égető problémaként. A görög katolikusok nem tekintették a kialakult gyakorlatokat (pl. úrnapi körmeneteken való részvételt, de még a biritualizmust sem) a görög rítus megtartását kimondó unió alapfeltétel oly mértékű megsértésének, amivel szemben tiltakozniuk kellett volna. Az egyes római katolikus egyháziak részéről megfogalmazott azon javaslatok, melyek a latin rítusra való áttérés könnyítését célozták, meghatározó katolikus körökben inkább elutasításra, mintsem támogatásra találtak.

9. A katolikus egyházba integrált keleti közösség átformálásának motorja a trienti reformprogram. A görög katolikusok modern értelemben vett felekezetté válásának alapfeltétele annak a szemléletnek és azoknak a normáknak az elfogadá-

sa, melyek a korábbi évtizedekben katolikus egyház sikeres megújulásához vezettek. Korszakunkban De Camillis püspök tett kísérletet a görög katolikusok trienti típusú reformjára. Külföldi származásából fakadó elutasíthatósága, illetve a régi normák továbbélése és püspöki szintű támogatása (Sztójka József máramarosi ortodox püspök működése) miatt a görög főpásztornak az alapok lerakására és az új szemléletmód megismertetésére volt lehetősége.

10. A görög katolikus klérus társadalmi emancipációjának tényleges megvalósítása korszakunkban újra és újra késedelmet szenved. Ennek okát a központi hatalom és a regionális hatalmi tényezők közötti érdekellentétben, illetve utóbbiak sikeres ellenállásában találjuk meg. A görög katolikusok egy olyan térségben éltek, ahol a Habsburgokkal szembeni ellenállásnak komoly, időről-időre fegyveres konfliktusba torkolló hagyományai voltak. A Bécsből érkező és a rendi országgyűlést megkerülő intézkedések végrehajtását a vármegyei nemesség (felekezeti hovatartozástól függetlenül) sikeresen akadályozta. Mindaddig, míg a Habsburg-kormányzat maradéktalanul nem tudta akaratát a térségben érvényesíteni, a görög katolikus papok számára álom maradt, hogy „*igaz egyházi emberként*” éljenek.

Források

1.

É.n., h.n.

Parthén Péter püspöklevelé Lippay György esztergomi érsekhez

EPL Archivum Saeculare, Acta radicalia, Classis X 38. 185–186.

Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: Unió, integráció, modernizáció. A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe), in *Athanasiana* 32 (2010) 9–36.

Illustrissime Reverendissime Celsissime Princeps Domine Domine et Patrone mihi gratiosissime, orationum in Domino devotarum suffragia humiliumque servitiorum meorum comendatione praemissa.

Hisce praeterlapsis diebus ratione multarum iniuriarum plebanis nostris ritus graecitarum per dominos terrestres ac servos eorundem illatarum Illustrissimae ac Reverendissimae Celsitudinis Vestrae demisse quondam supplicem libellum hic Posonii porrexeram, ubi etiam et optatum responsum obtinueram, ea videlicet omnia consequuturi, quae desiderantur, modo postulata sacerdotum punctatim in articulos redigerentur, quae quidem sequuntur in hunc modum

1. Ut plebani ritus graecitarum instar aliorum praedicantium ab universis laboribus, daciis, decimis, censibus contributionum intertentione quarumlibet peccorum, canum venaticorum, servorum condescensione militum distributione quarteriorum, paenitus immunes, absolutique habeantur. Et casu quo, peccaverint aliquid, tam in ecclesiasticis, quam vero rebus saecularibus nullius alterius subsint poenae praeter quam Dominorum Episcopi vel vero archidiaconi illorum.

2. Monachis presbiteratus Sancti Basilii ritus graecitarum, qui linguam latinam bene noverint ad erudiendam educandamque literis humanioribus iuventutem domini terrestres pro gymnasiis atque atque commoditate assignabunt loca idonea provisionesque unde possent victu et amictu, aliaque sua necessitas habere nam opere praevio illud desideratur.

3. Modernus episcopus Munkacziensis, qui alioquin schismaties errori inhaeret, ab ipsoque solo principe Transylvaniae habet dependentiam, nullam habeat dirigendi auctoritatem in Regno seu ditionibus suae Sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis inter nostros sacerdotes, neque liceat ipsi aliquas parochias potestati suae subiugare, quoniam articulos nostros atque puncta iuxta unionem Sacro Sanctae Matris Romano Ecclesiae Catholicae, reformatos et susceptos summopere perturbat incomodatque.

4. Sub episcopatu Agriensi ditioneque Suae Sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis, ubi opus videbitur ritus nostris graecitis hominibus licitum sit novas sacras aedes extruere sacerdotesque vel parochi illorum paenitus nullam habeant dependentiam a lutheranis vel vero calvinisticis superintendentibus.

5. Si dominus terrestris aut aliquis personarum ecclesiasticarum nobilium et secularium contra Ecclesiam parochos nostros, personas eorundem, imo etiam bona, quidpiam peccaverit, liceat nobis ratione talium excessum eosdem ad forum spirituale citare ibidemque iure ecclesiastico convenire prosequi atque procedere.

6. Et ultimo propter misericordiam divinam obnixe oro Illustrissimam et Reverendissimam Celsitudinem Vestram dignetur illud efficere, ut ad praenotatum caenobium Krasznobrod, certa aliqua provisio mihi subordinetur, cum omnibus praecedentibus accidentiis functus sum, itaque ut post tantas curas, sudores, labores ut possem aliquam honestam sustentationem habere [186] et amictu, tam pro me, quam vero servitoribus meis, praesertim promentionato loco sacro inservientibus.

Atque haec sunt puncta desideratoria, quae ubi obtinuerimus, humillime oro, ut Illustrissima Reverendissima Celsissima Dominatio Vestra autoritate sua archiepiscopali, qua benedictione divina fungitur, dignaretur nobis eadem confirmare, atque consensu Suae Sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis nec non statutione legitima corroborare in numini divinis honore sui que bonae famae memoriam diuternam. Gratum ab Illustrissima Reverendissima ac Celsissima Dominatione Vestra expectans responsum.

Eiusdem Illustrissimae Reverendissimae ac Celsissimae Dominationis Vestrae servus humilimus et capellanus

Petrus Paternius Petrovítius
Ordinis Sancti Basilii Presbiter
episcopus Mukacziensis ritus graecitarum

2.

Homonna, 1651. július 24.

Kossovics Gábor levele Lippay György esztergomi érsekhez

EPL Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 24. 291–292.

Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: Unió, integráció, modernizáció. A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe), in Athanasiana 32 (2010) 9–36.

Illustrissime ac Reverendissime Princeps mea in Christo servitia

In negotio circa reuniendos Ecclesiae Catholicae rhuthenos, Scepusium versus Homonnam, Ungvarinum, Makovicam, Monkacinum, aliasque partes situs Illustrissimae Celsitudini Vestrae haec esse nuntianda operae pretium existimavi. Reverendo enim Domino Basilio Tarasovítio Episcopo Monkacensi, fato mortalitatis juncto, concordibus omnium sacerdotum rhuthenorum, per enumerata loca sitorum votis, in successorem provocatus petitus (id ipsum annuentibus datoque diplomate ratificantibus Illustrissimis Agriensi nec non Scepusiensi seu Csanadiensi Episcopis) est electus Reverendus Pater Petrus Parthenius Sancti Basilii Ordinis Religiosus, meus unicus collega: qua in re Illustrissimae Celsitudinis Vestrae, quia patronalis et ultimatius desideratur calculus, hunc

eundem ut praefatus Reverendus Pater a Celsitudine Vestra obtentum habeat, dabit operam ut se positus omnibus praepedimentis Celsitudinem Vestram suppliciter conveniat.

His Illustrissimam atque Reverendissimam Celsitudinem Vestram Deus Optimus salvam atque incolumem quam diutissime conservare dignetur.

Homonna Julii 24 anno 1651

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae servus in Christo

Gabriel Kosovitius

Ordinis Sancti Basilii

3.

Pozsony, 1652. augusztus 22.

Lippay György esztergomi érsek szláv nyelvű levelének latin másolata

EPL Archivum Ecclesiasticum Vetus 2116/1

Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: ...patriarcham graecum convertit ad unionem... A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió, in *Athanasiana* 23 (2006) 29–48.

Nos Georgius Lippay miseratione divina ecclesiae metropolitanae Strigoniensis archiepiscopus, locique eiusdem comes perpetuus, primas Hungariae, legatus natus, summus et secretarius cancellarius, ac sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis intimus consiliarius universis et singulis praesentes nostras lecturis et inspecturis religiosis, capellanus ritus graeci, plebanis in dominiis sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis sub corona Hungariae degentibus salutem et divinam benedictionem. Dilectus nobis in Christo Reverendissimus Pater Petrus Parthenius Ordinis Sancti Basilii, et ritus graeci capellanus verae catholicae ecclesiae unitus episcopus Munkacsensis ex sua residentia exiens, aliquot menses in peragendis et promovendis ecclesiae suae negotiis non sine fructu consumpsit, non dubitamus, quod hoc libenter habebitis et pro merito reputabitis. Siquidem propter vestrum bonum et privilegia apud Suam Caesarem Maiestatem non segniter in eo laboravit et ad optatam finem deduxit. Quare vobis universis et vestrum singulis praefatis ruthenis capellanis praementionati ritus graeci in virtute sanctae et salutaris obedientiae ac sub excommunicationis poena firmiter praecipiendo committimus et mandamus, ut neminem alium episcopum ruthenum et graeci ritus praeter praenominatum Reverendissimum Patrem Petrum Parthenium visitare permittatis nec permittere valeatis, eius autem salutaria monita cum humilitate acceptetis, si vultis vos dignos efficere gratia et protectione Suae Caesarae Regiaeque Maiestatis. Quod attinet ritus vestri graeci laudabiles ceremonias, eas liberi exerceatis sicut ante ita et in posterum. Cum nos modo, et praeterlapsis temporibus nihil in eis mutare intendimus. Praeterea sciatis etiam, quod falsus episcopus, qui se intruserat schismaticus nulla habet auctoritatem et potestatem supra capellanos in ditionibus sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis degentibus, quos omnes uti dilectissimos verae catholicae ecclesiae filios sue Maiestas Sacratissima

contra omnes adversarios se protecturam benignissime obtulit. Post hac divina protectioni vos commendantes paternam benedictionem vobis largimur.

Datum Posonii in curia et cancellaria nostra archiepiscopali die 22 augusti anno Domini 1652.

Georgius Lippay
Archiepiscopus Strigoniensi
mp
L.S.

4.

Ungvár, 1652. január 15.

Görög katolikus főespersek levele a pápának az unióról

ASV Acta Cong. Consistorialis, a. 1771, fol. 171rv–172.

Kiadva: LACKO: *Unio Uzborodiensis*, 98–100.; HODINKA: *Okmánytár*, 163–165.

Gratia Christi electe sanctissime Pater et universalis Patriarcha !

Nos sacerdotes s. ritus graeci, incltyi et apostolici regni Hungariae incolae, per comitatus in cathalogo nominum nostrorum specificatos siti, compertum habentes, quod sacramentum regium sit abscondendum, opera vero Dei esse revelanda et sole clarius omnibus populis manifestanda, utpote talia, per quae clementissimi Dei nostri erga rationalem creaturam ineffabilis solet declarari bonitas et misericordia. Huic itaque principio et angelicae regulae innixi Sanctitati Vestrae denunciamus, praedicamus et devotissimis caelum usque coram toto mundo evehimus laudum titulis. Quid tale? Scilicet gratiam Dei et Salvatoris nostri liberaliter in nos effusam, qua operatrice salutisque animarum nostrarum amantissima praenuncia, abdicato et e cordibus nostris pulso graecanicae insaniae schismate, sumus reducti ac redespnsati Immaculatae Virgini Sponsae Unigeniti Filii Dei, hoc est S. Romanae Ecclesiae hactenus a nobis sine ulla causa exosae odioque habitae. Haec vero ipsa reductio nostra peracta est in anno salutifero millesimo sexcentesimo quadagesimo sexto, aprilis die vigesima quarta, imperante Ferdinando III Romanorum Sacratissimo Caesare, in ecclesia arcensi Ungvariensi latina, in bonis illustrissimi Comitis Georgii de Homonna sita, tali modo:

D. episcopus Munkacsiensis Basilius Tarasovics, qui e vivis jam discessit, quum sequens partes tam schismaticas, quam haeticas, unionis sanctae vinculum rupisset, Ecclesiae catholicae nuntium publice remisit. Hoc animadvertens Venerabilis in Christo pater D. Georgius Jakusith episcopus Agriensis, jam Christo quiescens, habens penes se Reverendos PP. Basilianos in hunc finem ascitos, Patrem Petrum Parthenium, qui hodie noster est episcopus, et Patrem Gabrielem Casovicium, nos per literas suas Ungvarinum humanissime invitavit, sermoneque opportuno de unione sacra per praedictos Patres praemisso, quod intendebat, Spiritu Sancto sic nos disponente, facillime effecit, diemque S. Georgii Martyri dicatam pro fidei professione faciendam terminavit.

Qua die nos sacerdotes 63 congregati praeonomatum Reverendissimum episcopum Agriensem ad ecclesiam praecitatum sumus secuti. Praemisso itaque incruentis sacrificii mysterio, nostro Rutheno idiomate habito, praemissaque a nonnullis sacerdotibus peccatorum expiatione sacramentali, fidei professionem audibili voce secundum formam praescriptam emisimus, scilicet:

Nos credimus omnia et singula, quae S. Mater nostra Ecclesia Romana credere jubet. Sanctissimum D. Patrem Innocentium X universalem Ecclesiae Christi et nostrum Pastorem profitemur, ab eoque cum successoribus nostris dependere in omnibus cupimus et volumus; his tamen adiectis conditionibus:

Primo: Ut ritus graecae ecclesiae nobis servare liceat.

Secundo: Episcopum a nobis electum et ab Apostolica Sede confirmatum habere.

Tertio: Immunitatibus ecclesiasticis libere frui.

Quibus Reverendissimus Praesul facillime annuit. Idipsum totum Illustrissimus quoque Benedictus Kisdi episcopus Agriensis cum suo Generali Vicario, assistente sibi Reverendo in Christo Thoma Jaszbereny Societatis Jesu religioso, in millesimo sexcentesimo quadragésimo octavo ratum habuit. Maxime vero negotium hoc nostrum paterna sua sollicitudine roboravit tam Illustrissimus ac Reverendissimus Princeps Hungariae Georgius Lippay archiepiscopus Strigoniensis bis a nobis per legationem a praedictis RR. PP. Basilianis susceptam requisitus, quam etiam Reverendissimus episcopus Vaciensis D. Matthias Tarnoczy, quibus nos obligamus in perpetuum. His Sanctitati Vestrae significatis benedictionem paternam, causae nostrae promotionem, et episcopi a nobis electi Reverendissimi Patris Petri Parthenii confirmationem unanimiter et humiliter petimus.

Ungvarino, anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo secundo, januarii die 15.

Sanctitatis Vestrae servi humillimi graeci ritus sacerdotes :

Alexius Ladomersky, archidiaconus Makovicensis L. S.

Stephanus Andreae, archidiaconus Scepusiensis L. S.

Gregorius Hostovicky, archidiaconus Homonensis L. S.

Stephanus, archidiaconus Sztrednensis L. S.

Daniel Ivanovics, archidiaconus Uzaniensis L. S.

Alexius Filipovics, archidiaconus Sztropkoviensis L. S.

5.

Homonna, 1657. július 2.

Kossovics Gábor levele Lippay György esztergomi érsekhez

EPL Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 35a. 3–4.

Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: Unió, integráció, modernizáció. A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe), in Athanasiana 32 (2010) 9–36.

Princeps Illustrissime Domine ac Pater Reverendissime

Illustrissimae Humanissimaeque Celsitudini Vestrae pro litteris ad me indegnum duos ante annos scriptis adgeniculatissimas ago gratias. Ceterum quia iuxta monitoriam suasionem Celsitudinis Vestrae coram adstare nequeo, ut statum ac conditionem Rutheni populi paterna vigilantia et piis conatibus Illustrissimae Celsitudinis Vestrae per sacram Unionem Ecclesiae Catholicae aggregati apertum faciam, praesertim pro nunc, cum Parochialibus et scolasticis occupatum sum curis. Ea propter officii mei debitum Reverendissimo Episcopo Monkatiensi, Patri Petro committere debui, ut hic Illustrissimae Celsitudini Vestrae, et quae sunt referenda referat, et ad interroganda respondeat. De reliquo Deus Optimus Maximus Illustrissimam Celsitudinem Vestram pro devotissimo zelo in dilatandis fidei catholicae profectibus, et de praesentis vitae, congruis muneribus, et de aeternae, indefectibilibus dotibus cumulare dignetur; hoc ego indignus religiosus et omnes ritus graeci sacerdotes concordibus votis Illustrissimae ac Reverendissimae Celsitudini Vestrae syncerissime precamur. His Illustrissimam Celsitudinem Vestram quam diutissime, et quam felicissime valore optime, annare ac perannare cupio.

Homonna Julii 2 anno 1657

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae servus in Christo

Gabriel Cosovitius

Ordinis Sancti Basilii

6.

Pozsony, 1665.

Lippay György esztergomi érsek jelentése a munkácsi püspökségről

APF SC Greci di Croazia, Dalmatia, Schlavonia, Transilvania ed Ungheria, vol. II, fol. 19r–24v.

Kiadva: LACKO: *Unio Uzborodiensis*, 246–252.

Carpatios montes Hungariam a Polonia dividere tum experientia ipsa, tum etiam chirographorum tabulis declaratur, ita ut ex hac parte usque ad summitatem montis pertineat ad Ungariae Regnum, altera pars inde deorsum ad Regnum Poloniae. Hos montes incolunt populi vulgo dicti Rutheni, incipiendo fere a Comitatu Scepusiensi usque ad Maramaros in Transylvania, lingua utentes Ruthenia et ritum graecum profitentes. Verum non solum a Sancta Matre Ecclesia Catholica alieni, quin etiam variis erroribus in fide, ac perditissimis moribus depravati, hactenus vixerunt sub episcopo quodam graeci ritus Munkaciensi, habentes sacerdotes ab hujusmodi schismaticis ordinatos plurimos, in quolibet fere pago decem, duodecim, plures etiam. Qui coloniales sessiones possidebant rusticorum more non tantum sibi, sed etiam Dominis terrestribus operas et manuales labores censusque ac alias a colonis solitas obventiones praestabant. Unde fiebat, ut si quid horum negligenter vel intermitterent, aut etiam alio modo delinquerent, ab officialibus et ministris saecularibus Dominorum terrestrium verberibus, carceribus, aliisque poenis mulctarentur.

Et quidem Poloni habuerunt curam suorum ex altera parte montis habitantium Ruthenorum, et prout potuerunt, ad unionem Sanctae Matris Ecclesiae reducere eos

conati sunt. Partis vero Regno Hungariae subjectae, nulla fere cura est habita, vixerunt prout voluerant, alioquin in magna confusione, tamen sub episcopo Munkaciensi ritus graeci.

Qui episcopatus Munkaciensis conferebatur plerumque a dominis terrestribus qui arcem et dominium Munkacs possidebant, illudque longo usu continuatum praesertim a possessoribus dictae arcis iisdemque Principibus Transylvaniae Gabriele Batthory et Gabriele Bethlen et proximis temporibus a Georgio Rakoczy arcis Munkacs possessore.

Accepta igitur donatione, mox sese ad proximum, vel quemvis alium episcopum graeci ritus schismaticum conferebant, ibique episcopi consecrabantur. Quod idem accidit proxime defuncto Petro Parthenio qui partim ab aliquibus dominis terrestribus partim a pluralitate sacerdotum in episcopum electus, mox se ad vicinum in Transylvania episcopum ritus graeci schismaticum conferre properavit, ab eoque consecrationem episcopalem suscepit, licet alioquin esset unicus catholicus sacerdos ritus graeci, ne tamen praeveniretur ab alio, quem intrudere reliqui domini terrestres et sacerdotes moliebantur. Quacunque tandem id conscientia praestitit, quem suum errorem agnoscens, postea deploravit et ad Sanctae Matris Ecclesiae confugiens gremium, expiationem peccatorum et censurarum quas incurrit, et simul iterari consecrationem suam episcopalem humillime postulavit et supplicavit.

Quae omnia ubi per archiepiscopum Strigoniensem ad Sedem Apostolicam Romam delata fuissent, Sacraeque Congregationi proposita, amplissimam concessit facultatem dicto archiepiscopo, ut secundum quod in Domino iudicaret, tum ipsum Petrum Parthenium a censuris absolveret, tum etiam in episcopum ritus graeci consecraret. Compertum igitur fuit per theologos, examinata ipsius in episcopum per schismaticos ordinatione, valde probabile fuisse, quod characterem episcopalem in ea per schismaticos facta consecratione Parthenius accepisset. Quare non nisi ad cautelam et pro securitate ipsum Parthenium ad ea quae substantialia essent episcopatus ordinandum fuisse, praesertim quod ipse Parthenius summopere desideraret et scrupulos haberet de validitate suae ordinationis vel etiam ex eo, quod pecuniam dedisset Savae illi ritus graeci episcopo, ut ordinaretur.

Unde etiam simonia fuisset secuta. Quapropter archiepiscopus Strigoniensis vigore talis a Sua Sanctitate acceptae potestatis, saepedictum Parthenium ab omnibus censuris ecclesiasticis absolvit, et ad cautelam substantialia episcopalis ordinationis eidem contulit, ipsumque Ruthenorum Munkachiensis dioecesis episcopum constituit, implorando etiam auxilium dominorum terrestrium catholicorum. Subjecerunt se eidem episcopo opera domini archiepiscopi inducti, prope trecenti sacerdotes Rutheni ritus graeci, qui etiam unioni Sanctae Matris Ecclesiae sese subscripserunt.

Parthenius igitur iste dum vixit, ecclesiam Ruthenorum praefatam ut potuit gubernavit, jurisdictionem in sacerdotes exercuit, et alia disposuit.

Complures tamen sacerdotes Rutheni subjecti dominis terrestribus haereticis, sese subtrahere conati sunt, patrocinio etiam eorum suffulti.

Apposuerat omnem animum et conatum archiepiscopus Strigoniensis modernus, jam tum cum episcopatum Agriensem administraret, hos Ruthenos ad gremium Sanctae Matris Ecclesiae reducere, modisque omnibus in eorum conversione laborare, in quo ad minimum ter centena millia animarum ad viam salutis reduci et Ecclesiae uniri posse, animadvertit.

Inter alia episcopum ipsorum pro tunc existentem nomine Blasium Tarasovich ad unionem Sanctae Matris Ecclesiae perduxerat ita, ut coram Imperatore professionem fidei emitteret. Verum domum rediens a ministris et officialibus Rakoczhi haeretici Principis statim comprehensus, in carcerem conjectus, rebus omnibus, monasterio, ipsoque

episcopatu spoliatus fuit, usquedum a proposito resiliret. Quo etiam vita functo, praefatum Petrum Parthenium loco ejus constituere studuit, usquedum ad hos terminos de quibus supra dictum est, eosdem Ruthenos cum suo episcopo deduceret.

Res non caruit summa difficultate, siquidem ex altera quoque parte Calvinistae haeretici freti ejusdem fidei dominorum terrestrium, praesertim Principis Rakoczii autoritate, eosdem Ruthenos, quos a propriis ritibus abducere non poterant, saltem ad imitationem nostram suae tali quali ecclesiae Calvinisticae unirent. Jamque negotium eo adductum, ut ipsi Calvinistae praedicantes duodecim ad hoc destinati, quempiam in episcopum Munkachiensem eligerent, eumque vel ipsi consecrarent, vel proximo schismatico episcopo consecrandum offerrent. Deo nihilominus adjuvante, superatae fuerant maiori ex parte praedictae difficultates, et res Ruthenorum ad statum prout supra dictum est, redactae.

Postquam igitur Deo inspirante relicta vidua Principis Transylvaniae Georgii Rakoczy una cum filio Francisco, omnium bonorum haerede unico, ad catholicam religionem conversa est, quae de facto Munkaciense dominium possidet jure dominiis terrestriis, atque adeo istos Ruthenos maiore ex parte sub se habet. Mortuo etiam recenter episcopo Parthenio, nunc tempus est et optima occasio, denuo hos Ruthenos ad causam Ecclesiae perfecte reducendi, sublatis quibusvis erroribus in fide, abusibus contra Sacros Canones, et perditissimis populi moribus ac sceleribus extirpandis. Quod fiet, si nunc bonus episcopus catholicus ritus graeci ipsis praeficiatur, ipse eosdem gubernet et ad viam salutis dirigat.

Non desunt alii quoque domini terrestres catholici possessores horum Ruthenorum, vel magnae partis eorum, quorum opera uti possumus ad istos Ruthenos perfecte in ordinem redigendos, ac Sanctae Matri Ecclesiae uniendos. Utpote Domina Vidua Homonniana, Dominus Sigismundus Petheo, Barones filii Ladislai Barkoczy et alii nonnulli, cum quibus jam egerat archiepiscopus Strigoniensis, et ab aliis obtinuerat nimirum catholicis, ne sacerdotes Rutheni ad operas manuales dominis suis praestandas cogerentur, sed potius pecuniarium censum annuatim praestarent, neque ob excessus quosvis a saecularibus officialibus verberibus, carceribus, aliisque poenis mulctarentur, sed si quid deliquissent ab episcopo eorum judicarentur. Quod multum profuit, ut prope trecenti sacerdotes, seu ut vulgo vocant Batycones ipsorum, unioni Ecclesiae et subjectioni episcopo Petro subscriberent.

Cum igitur negotium in eo consistat, ut bonus aliquis episcopus ipsis constituatur, sede utpote nunc vacante, oritur non levis quaestio, cuinam competat nominatio episcopi Munkaciensis.

Et primum quidem, praetendit illam modernus quoque Dominus terrestris Franciscus Rakoczy, cum sua matre, fundamentis hisce subnixus: Primo ratione foundationis monasterii Munkaciensis, cui monasterio annexa ab immemorabili tempore habetur collatio dignitatis episcopalis, ita ut quicumque Superior esset monasterii Munkaciensis, idem et episcopus haberetur. Secundo, allegat Franciscus jus semper fuisse penes dominos terrestres arcis et dominiis Munkaciensis conferendi praedictum episcopatum, uti patet in particulari ex Litteris Joannis Regis, qui episcopo demorituro dat potestatem in testamento suo alium substituendi. Tertio, usum et consuetudinem hactenus observatam quod Domini Munkacienses tam haeretici quam catholici contulerunt saepedictum episcopatum, prouti habetur in Litteris praesertim Gabrielis Bethlehem. Quarto, ultimus collator Georgius Rakoczy, avus moderni, qui eundem episcopatum contulit Blasio Tarasovich, sicque ex praedictis causis jus nominandi episcopum sibi competere assereret et praetenderet.

Ex altera vicissim parte Sua Maiestas Caesarea ac Regia vigore Privilegii Regno Hungariae abinde a temporibus Sti. Stephani Regis a Sede Apostolica concessi, sibi

competere nominationem existimat, uti habetur quod in omnibus Regni Hungariae ecclesiis ipsi Reges episcopos nominare et eligere possint ac valeant.

Ex tertia parte Sua quoque Sanctitas seu Sedes Apostolica minimum nominandi episcopi habet confirmationem, ad instar aliorum omnium in Ungaria episcoporum.

Videtur omnium optimum fore et concordari controversiam hoc modo posse: Ut Franciscus Rakoczy episcopum promovendum Suae Maiestati proponeret. Sua vero Maiestas ex Privilegio Coronae suae eundem Suae Sanctitati praesentaret et pro confirmatione instaret. Ac demum Sua Sanctitas confirmationem impertiretur, potestatemque ac munus episcopi consecrandi alicui episcopo ritus graeci concederet, vel latini ritus episcopo catholico deferret. Et quidem ea conditione concedi posset nominatio Francisco Rakoczy, ut proventus et possessiones a fundatoribus monasterio seu episcopatu concessos, prae manibus suis habitos restitueret, signanter juxta tenorem foundationis Ducis Theodori monasterio factae. Quo autem modo et qua ratione erectus sit ille Munkacsiensis episcopatus, monasterio conjunctus, notitia ex litteralibus instrumentis haberi non potest, solum ex usu continuato ab aliquot saeculis, et etiam Privilegiis Regum, Ducum et Comitum, ubi fit semper mentio episcopi Munkacsiensis.

Porro suggessi ego Suae Maiestati Caesareae, cum habeantur diversis in locis in Regno Hungariae hujusmodi ritus graeci sequaces complures, utpote Jaurini, Comaromii etc, qui alioquin proprios episcopos et peculiare etiam ritus graeci non habent, subicerentur huic futuro episcopo Munkacsienti unito et catholico.

Quae omnia placuerunt Suae Maiestati. Restaret solum eorundem effectuatio et executio. In quibus omnibus valde instanter postulat archiepiscopus Strigoniensis patrocinium et auxilium Excellentissimi Domini Nuntii Apostolici.

Quoad secundum punctum, ob quod dominum episcopum Vacziensem mitti ad Suam Excellentiam dominum Nuntium Apostolicum oportuit, erat confirmatio episcopatum Hungariae, seu eorum, qui jam a Sua Maiestate nominati sunt episcopi, per Sedem Apostolicam facienda.

Scriptis dominus archiepiscopus jam ante, neque desinet admonere nominatos a Sua Maiestate episcopos, ut pro confirmatione suorum episcopatum processus suos in Nuntiatura fieri curent, quod et se facturos promiserunt feceruntque etiam, licet non omnes. Verum quia Sedes Apostolica non vult recognoscere legitimam horum per Reges Hungariae factam nominationem et electionem, frustra se laborare et expensas facere praetendunt. Opus igitur est, ut Sua Maiestas cum Sede Apostolica transigat, ut sua nominatio acceptetur, atque confirmatio eorum obtineatur. Qua de re habet apud se dominus Regni Hungariae Cancellarius discursum scriptum, nomine Suae Maiestatis confectum, pro defensione jurium Coronae Regni Hungariae.

Siquidem autem deductio legitimae nominationis Suae Maiestatis circa quemlibet episcopatum in longum procederet, neque controversia tam facile dirimi posset, videretur ad redimendam jacturam salutis animarum, ut interea Sua Sanctitas eo condescenderet, ut quicumque hujusmodi episcopatus non ita diu praeteritis temporibus et annis ad nominationem Suae Maiestatis acceptati et confirmati fuissent, idque exemplis ostendi et demonstrari posset, deinceps etiam sine difficultate acceptarentur et confirmarentur.

Licet enim quidam reperti fuissent, praesertim Religiosi a Sua Maiestate nominati, qui seposita dicta nominatione immediate a Sua Sanctitate collationem et confirmationem episcopatum acceptassent, per hoc tamen jus Coronae Suae Maiestatis destrui et cassari minime potuisset, vel etiam cassatum fuisset. Praesertim cum ea sine consensu et etiam scitu Suae Maiestatis contigissent. Signanter autem, ut episcopus Transylvaniensis a Sua Maiestate nominatus quantocius confirmaretur, possetque ingredi Transylvaniam, et ibi

episcopalia peragere. Incredibile enim est, quantum damni spiritualis Transylvanis afferat, nullum ad eos ingredi episcopum et episcopalia munia exercere. Et licet Transylvani lege lata statuerint episcopum catholicum non intrmittere, tamen non deerit modus transigendi cum Principe et Provincia, dummodo aliquis Transylvaniensis episcopus sit confirmatus et consecratus, quem eo mittere possemus. Posito tali fundamento simili ratione de translatione personarum ab uno episcopatu ad alterum sine consensu Suae Sanctitatis, de jurisdictione ante confirmationem Suae Sanctitatis statim post nominationem Regiam per episcopos nominatos exercendi, aliisque similibus, quae contra Sacros Canones fieri praetenduntur, passus faciendus et singula in bonum ordinem reducenda.

In quibus praesertim confirmationibus supradictis episcoporum, ut Sua quoque Excellentia dominus Nuntius suam operam interponere et patrocinio suo afflictissimum hoc Regnum prosequi velit, rogatur obnixè.

7.

Bécs, 1667. július 16.

Volosinovszkij József munkács püspök kinevezése

APF SC Greci di Croazia, Dalmatia, Schlavonia, Transilvania ed Ungeria, vol. I, fol. 73rv–74.

Kiadva: Baran, Alexander: Quaedam ad Biographiam Josephi Volosynovskyj Episcopi Mucacovoensis (1667), Analecta OSBM, Section II, Volume VIII (XIV) 1–2, 1954, 209–227

Nominatio Regia Episcopatus Munkachien. R.ndo Josepho Volesinousky Ordinis S. Basilij Graeci Ritus fatt.

Nos Leopoldus... Memoriae commendamus tenore praesen. significan. quibus expedit universis. Quod cum nobis fidelis noster R.ndus Josephus Volesinousky Ordinis S. Basilij ab Ill.ma D.na Principissa Sophia Bathory Ill.mi con. Georgij Rakoczy, alias Transylvaniae Principis relicta Vidua, et filio eiusdem itidem Ill.mo Francisco Rakoczy, et Principe perpetuo de Saros, et Comitatus eiusdem supremo et perpetuo Comite necnon reliquis ad Carpatum Ruthenae Nationis Terrestribus Dominis pro Episcopo Munkachien. Gentis illius Graeci ritus, demisse reccommendatus, et non solum a Religiosis Patribus Societatis Jesu Partium illarum, verum etiam ab ipso fidele nostro nobis syncere dilecto R.ndmo in Christo Patre Georgio Szelpichenij Ecclesiae Metropolitanae Strigonien. Archiepiscopo Administratore Episcopatus Nitrieni., Locorumque et Comitatum eorum supremo ac perpetuo Comite, Primate Hungariae, Legato nato, summo et Secretar. Cancellario ac Consiliario nostro Intimo, uti Primate ac Metropolitano et supremo Ecclesiae Hungaricae Pastore sedulo laudatus extiterit; Eundem itaque tanquam personam idoneam prae alijsque dignam ad praememoratum Munkachien. Graeci Ritus autoritate Juris patronatus nostri Regij, quod generaliter in conferen. universis antelati Regni nostri Hungariae Ecclesijs et beneficijs, instar Divinorum con. Hungariae Regum Praedecessorum nostrorum felicitis memoriae optimo Jure habere et exercere dignoscimur, nominandum duximus praesentium

per vigorem. Concedentes plenariam et omnimodam quoque facultatem eidem supra omnes dictae Ruthenicae Nationis et Regionis homines, ut ipsi tanquam vero et legitimo indubitatoque suo Episcopo et Pastori subiacere, ab eodemque his sub Conditionibus. Et primo quidem, ut idem Josephus Volesinowsky Juramentum uominis et Professionem fidei coram supranominato Archiepiscopo Strigonien. deponat. Secundo: Ut ab eodem vel alio quovis consecrato Episcopo, cui idem facultatem dederit, in Episcopum consecratur. Tertio: Ut ab eodem solo Archiepiscopo et nemine alio ad instar aliorum Suffraganeorum dependentiam habeat. Quarto: Ut a Parochis quos ad Presbyteratum ordinaverit, et ad Parochias emiserit, Professionem Orthodoxae fidei, et Juramentum excipiat, subditosque sibi Populos omnes ad S. Matris Ecclesiae Catholicae Unionem reducat. Proinde omnibus et singulis cuiuscunque status et ordinis fidelibus nostris in prorepetito Regno nostro Hungariae, signanter autem in de Beregh, Zabolcz, Ugocza, Zattmar Zemplin, Cungh, Abayvar, supradicto Saros, Thorna, Sceputien. et Gomoricz Comitatus Dominia et Bona tenentibus Supremis et Vice Comitibus, Baronibus, Magnatibus, Nobilibus, Capitaneis, et eorum Vicesgerentibus, ac alijs etiam quibusvis Partium illarum hominibus, harum serie firmiter committimus, et mandamus, quatenus praecensitum Josephum Volesinowsky pro vero et legitimo Episcopo Munkachien. habere ac tenere, omniaque ad eiusdem Episcopatum Munkachien. ex fundatione, vel quolibet modo pertinentia, Decimas utpote, Pagos, et Villas, Praedia et alias obventiones, quae forte ab illis quoquo modo occupatae et usurpatae essent, manibus ipsius Episcopi assignare, et Jure possidenda remittere, signanter autem Batikonibus, seu Graeci Ritus Sacerdotibus omnibus Ecclesiasticis et Clericis, quocunque nomine eiusdem Graeci Ritus in prae allegatis comitatibus, ac alijs quibuscunque residentibus Ruthenis Clero et Ecclesiasticis, ac Religiosis Graeci ritus, ab antiquo ad Jurisdictionem Munkachien. spectantibus, autoritate Regis Apostolici benigne in iungimus et mandamus, ut eum et neminem alium pro vero, legitima Episcopo, ac Praelato recognoscere, eidemque omnem Reverentiam et obedientiam praestare, denique ipsum cum suis et pastoralis suae curae concreditus, vi et virtute praesentis benignae nostrae Nominationis et Collationis, ac praememoratae Unionis coram praememor. Archiepiscopo Strigonien. Juramento confirman. (super cujus depositione ab eodem Testimoniales literas est extracturus) Privilegijs libertatibusque et immunitatibus Cleri Hungarici frui et gaudere ubique permittere, ac per Vestros permitti facere, debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesen. per lectis Exhiben. restitutus.

Datum in Civitate nostra Vienna Austriae die 16 Men. Julij, Anno 1667.

8.

Bécs , 1669. július 18.

Szelephény György primás levele Volosinovszkij püspök koadjutorának kiválasztása ügyében

APF SC Greci di Croazia, Dalmatia, Schlavonia, Transilvania ed Ungheria, vol. 1. fol. 75.

Kiadva: Baran, Alexander: Quaedam ad Biographiam Josephi Volosynovskij Episcopi Mucacovoensis (1667), Analecta OSBM, Section II, Volume VIII (XIV) 1–2, 1954, 209–227

Eminentissime Princeps, Domine, Domine et Patrone Colendissime,
Em. Principe DD. Cardinali il Spinola.

Heri vesperi sunt mihi traditae Eminentiae Vestrae literae, una cum inclusa annotatione nominum Alumnorum Ruthenorum, qui e Collegio Graecorum de Urbe, ab Anno Domini 1620 usque ad 1667, egressi sunt. Quas quidem Eminentiae Vestrae literas statim in meas includendo, Domino Episcopo Agriensi, tanquam partibus illis Ruthenicis proximiori, et viciniori (Siquidem ego locorum illorum, et Constitutionum ignarus essem) transmisi, ac perscripsi, quatenus is accersito ad se illo nuper creato Episcopo Rutheno, claram informationem de Constitutionibus illorum, situsque locorum capiat, mihi que quantocyus transmittat. Loca enim illa distant hinc ad 90 circiter Milliaria Hungarica. Episcopus eorum est vir valde decrepitus, gens autem illa adeo rudis, ut etiam sua lingua vix aliquid caelestis legere. Proinde esset eo mittendus aliquis bonus, zelosus, exemplaris, et eruditus Vir, moderno Episcopo adiungendus, qui sciret illos in bonum ordinem disponere, ac demum, mortuo Episcopo moderno, in officio succedere posset. Interim ubi primum responsum a supradicto Domino Episcopo Agriensi accepero, confestim Eminen. Vestram uberius de omnibus informabo, manens quoad vixero.

Viennae, die 18 Iulii 1669.

Eiusdem Eminen. Vestrae obsequentissimus Servus Capellanus
Archiepiscopus Strigoniae, mp.

9.

1674. november 3.

**Bébery Gergely, a sátoraljaújhelyi pálos kolostor vikáriusa Bodrogolasziban házat
ad a görög katolikus papnak**

DAZO fond 151. opisz 1. nr. 63.

Kiadatlan.

Én Páter Bébery Gegely, újhelyi klastrom vicarius adom tudtára, az kiknek illik, hogy Bodrog Olaszi nevű falunkba, szerzetünk akarattából adatot orosz papnak egy ház, úgy hogy azon házat minden pertinentiákkal szabadon birja és lakjék benne mint igaz egyházi ember nem tartozván falu küzé semivel, azért olaszi Bírák és Tanács semibe háborgatni ne merészelje őkelmét, se marháit, se cselidit száz forint büntetése alatt, toties quoties exequendis. Actum Ujhely, 3. novembris 1674.

idem qui supra mp

Confirmo hoc idem Fr. Ludovicus Barilovich, vicarius Ujhelyensis

10.

Munkács, 1675. június 17.

Báthory Zsófia kiváltságlevele Ábrahám János ruszkói papnak

DAZO fond 151. opisz 1. nr. 66.

Kiadatlan

Sophia Bathori celsissimi quondam Domini Georgii Rakoczy Principis Transylvaniae Partium Hungariae Domini et Siculorum Comitis relicta vidua universis et singulis egregiis et nobilibus provisorii, rationistae bonorum nostrorum Munkaciensium caeterisque officialibus, quorum interest seu intererit modernis videlicet et futuris pro tempore constituendis praesentium notitias habituris salutem cum favore nostro. Munkácsi várunkhoz tartozandó Gaydanó vidéken Ruszkócson lakó Ábrahám János papnak azért való alázatos instanciájára kegyelmes tekintetünk lévén egyszersmind ecclesiae hivatallyát is kegyelmesen meggondolván házát a szálló condescensiójátul eximáltuk és más rendkívöl való szolgálattul, szedéstül vevéstül immunissá tettük, ugy mindazon által hogy eö is mint más több ezen vidékbéli lakó papok az urbárium szerint négy forint kész pinzt annuatim tartozik bé szolgáltatni. Parancsolván kegyelmesen fellyebb megirt minden tiszteinknek megnevezett Ábrahám János papot papságának szabadságában megtartsák és se maga személyiben se marháiban paraszti szolgálatra ne erőltessék, hanem mint más papok a szerint eö is batykóy praerogativájával élhessen, valamig igaz papságban szolgálhat. Ea etiam conditione annexa, hogy ha ezen felyöl meg nevezet pap az magok vallásának erőss tilalma ellen, meghalván mostani első felesége, azután mást venne magának, tehát eo facto ezen kegyelmes annentionális levelünknek semi vígora ne legyen, hanem minden punctumban cassaltassék, azaz maga is ez pap jobbágyságra redeállyon, melynek nagyobb bizonyosságára adtuk ez kezünk írása és pecsétünkkel erőséttetett levelünket. Datum in arce nostra Munkács die 17 Junii anno Domini Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo Quinto.

Sofia Bathori mp.

11.

Pozsony, 1687. október 29.

Széchényi György prímás, esztergomi érsek levele a szepességi görög katolikus paróchiák ügyében

DAZO fond 151. opisz 1. nr. 82.

Kiadatlan.

Nos Georgius Széchény, miseratione divina Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Archiepiscopus, Locique Comitatus ejusdem Supremus ac Perpetuus Comes, Primas

Hungariae, Legatus Natus, Summus Secretarius, Cancellarius Sacratissimae Cesarea Regiaeque Majestatis Intimus Consiliarius. Notum facimus, tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod posteaquam Reverendissimus quondam Petronius Parthenius Ordinis Sancti Basilii Magni Ritus Graeci Unus Episcopus Munkacsensis, evolutis jam dudum temporibus, idque in anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo octavo per sacram nationalem synodum Tyrnavia mense septembri magna dominorum prelatorum ac cleri frequentia celebratam, communi omnium suffragio una cum tot clero ac populo suo pro veris atque indubitatis Sanctae Romanae Ecclesiae catholicis agnitus, ac annumeratus exstitisset, praeattactoque Episcopatu speciali Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis gratia donatus, ac Illustrissimo Domino Nostro Alexandro Papa Septimo confirmatus, et per Reverendissimum olim Dominum Georgium Lippay, Archiepiscopum Strigoniensem praedecessorem utpote nostrum consecratus, peculiaribusque privilegiis adauctus fuisset; curae satis gregis sibi commissi tanquam pastor bonus prospectum iri volens, totam praeattacti ritus graeci unitorum sacerdotum in Scepusio sub Archidioecesi videlicet nostra Strigoniensi existentium universitatum, ob loci distantiam, aliasque praegnantibus rationibus, tanquam in adversitatibus, casibus, difficultatibus, ac quibuslibet necessitatibus iisdem oppurtune succurrere non valens, jurisdictioni, potestati, deffensionique Capituli Collegiatae Ecclesiae nostrae Scepusiensis subiecisset, ac taliter independentes ab omnibus aliis in distincta nimirum diaecesi aut comintatu commorantibus ritus graeci sacerdotibus effecisset et reddidisset. Nos antelatum hanc praevio modo factam ac in praesens observatam eorundem subjectionem, tanquam utpote sanctam, et legitimam ex rationibus institutam, pro rata, grata, et accepta habentes eandem (ita et universa ab attacto praedecessore quoque nostro ipsis gratiose concessa) in omnibus punctis, clausulis et articulis laudamus, approbamus, et confirmamus. Ac proinde universos et singulos cujuscunque status, gradus, ordinis et praeminentiae

12.

Szatmárnémeti, 1690. május 1.

A szatmári zsinat végzései

EPL, AEV, Acta Suffraganeorum, 2116/10.

Kiadva: NILLES: *Symbolae*, 860–865., HODINKA: *Okmánytár*, 300–302. és JAN-
KA: *De Camillis püspök zsinatai*, 184–186.

Synodus topica in Ecclesia Zathmár-Nemetensi Sancti Nicolai Ritus Graeci habita ab Illmo. et Rmo. Dno. Joanne Josepho de Camillis, Episcopo Sebastensi, Munkácsensi, Marmarosensi, Krasnobronensi, Mahowicensi, Scepusiensi, Komaranensi, Vicario Apostolico populorum Ritus Graeci in tota Ungaria, Sacr. Caes. Reg. Maiestatis Consiliario, Anno 1690 die 1. Maji secundum vetus.

In Nomine Ssime. Trinitatis. Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Recordentur sacerdotes, quod non tantum seipsos, sed et alios secundum posse salvare tenentur, adeoque iustitia eorum superabundare debet, ut saeculares videntes ipsorum opera bona glorificent Deum. Abstineant ergo se ab omnibus illis rebus, quae

scandalum pariunt. Solita Ecclesiis ieiunia, divina officia, conciones et Missae sacrificium non praetermittant; Sacramenta prompte et rite administrent, quando opus erit. Et antequam ad incruentum sacrificium accedant, purgent propriarum animarum maculas, si quae erunt, per confessionem, ne iudicium sibi manducent. Visitent infirmos, ipsosque serio adhortent ad Confessionem et Communionem, ne sine viatico decedant.

Bigami, qui sine dispensatione promoti sunt ad ordines sacros, dispensationem petere debent. Qui post ordines sacros matrimonium contraxerunt, suspendantur, quousque uxores non dimittant et absolutionem a nobis petant et obtineant. Illi vero pagi, in quibus tales sacerdotes reperiuntur, omnino impediunt illis administrationem sacramentorum, alias subditi solvere debebunt quinquaginta florenos pro nostro Monasterio ac residentia, et talem poenam debebunt solvere quoties permitterent illis sacerdotibus celebrare.

Sacerdotes adveni ad nullam Parochiam admittantur sine nostro expresso mandato. Et si quis Episcopus Graecus adveniat, statim nobis Parochi significare debebunt.

Unusquisque Sacerdos habeat Patenam, Calicem, et Pyxidem ex metallo ad minimum inargentato et supellectilem sacram, quantum poterit mundiozem.

Omnes Sacerdotes debebunt a nobis habere portatile sive antimissium novum.

Parochus intimabit Parochianis, ipsosque disponet ut saltem quater in anno confiteantur et corpus sanguinemque Xti Domini sumant, videlicet in Paschate, in festo SS. Apostolorum Petri et Pauli, in obdormitione B. Virginis Mariae et in Redemptoris Nostri nativitate. Paschalem vero Communionem si quis negligat, excommunicabitur. Ad hunc finem Parochus in registro habeat omnium Parochianorum nomina, et Parochiani in propria Ecclesia Parochiali Communionem sumant.

Sacerdotes omnes vestem longam clericalem habeant, Coronam radant, mistaces tondant, ut pretioso Servatoris sanguine, quando cum calice sumant, non madefiant. Et biretto, quod Graeci Camilafium appellant, nullatenus careant.

Nullus Sacerdos tamquam Rusticus et Mercenarius laboret in aliena terra; indecorum enim est gradui Sacerdotali, quoniam regale est Sacerdotium secundum scripturam. In propria vero vel conducta laborare et Dominis talis conductae terrae contribuere, pauperibus, qui aliunde non habent quo se alant, permittimus.

Omnes Parochi duos habeant libros: unum in quo scribant quotquot baptizabunt, videlicet nomina baptizati, Parentum ipsius et Patrinatorum ac annum et diem in quo baptizarunt. Alterum vero, in quo notent nubentium nomina et tempus sacramentalis contractus.

Antequam sponso in matrimonium iungat Parochus, publicet populo in Ecclesia tribus diebus festivis, ut impedimenta facilius detegantur. Anni vero, qui secundum canones requiruntur, in faemina pro validitate sacramenti sunt duodecim, in mare quatuordecim.

In confessione sacramentali utantur omnes sacerdotes sequenti forma absolutionis, iam pridem in libris expressa: Dominus et Deus noster Jesus Christus gratia et misericordia suae Clementiae condonet tibi omnia peccata tua, serve N., et ego indignus sacerdos Autoritate mihi ab ipso data condono tibi et absolvo te a peccatis tuis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Nullus promovebitur ad Sacerdotium, qui non compleverit 24. annum suae aetatis et non serviverit per tres annos circiter alicui Ecclesiae, ut Ecclesiarchus et Cantor; Et qui non habebit quo se decenter alere poterit vel de proprio vel ex redditibus Ecclesiae, ad quam vult ordinari. Multo vero minus, qui erit tam ignarus rerum Ecclesiasticarum, ut sufficiens non sit sacramenta rite administrare. Adeoque antequam ad nos veniant, bene studeant, ut reperiantur sufficienter instructi et iudicentur idonei.

Parochi admoneant Parochianos, ut unusquisque in sua domo aliquam imaginem sacram appensam habeat, quam devote adoret et oret quotidie.

Omnes sacerdotes in missae sacrificio memores sint secundum solitum proprii Episcopi et bis in anno ad eius intentionem celebrent, videlicet post Pascha et post Natale Christi Domini.

In qualibet Parochia sit Sacristanus et Cantor, qui serviant Ecclesiae et pueros instruant. Et pagi in quibus manent alant ipsos.

Servetur ab omnibus Ecclesiae praeceptum, videlicet ut missam audiant diebus dominicis et aliis diebus festivis vel ab Ecclesia institutis vel a locis particularibus per antiquam consuetudinem communiter receptam introductis. Et nullus in illis labores sive opera servilia sine magna necessitate agat.

Sacerdotes omnes suas dimissorias portent et ostendant antequam mensis Maius finiatur; qui vero non habent, exponant causam.

Omnes Unionem, quam libere cum iuramento professi sunt tenere cum Sancta Romana Ecclesia, firmiter teneant, aliter ut periuri punientur.

Saecularis, qui vivente sua legitima uxore aliam duxit, sciat se esse in peccato mortali cum egerit contra expressum praeceptum Dei dicentis: quod Deus coniunxit, homo non separet; adeoque si vult ad vitam ingredi, purget se ab hoc peccato recipiendo primam et dimittendo alias quae realiter uxores non sunt, sed potius concubinae, et quousque hoc non faciet, ad Sacram communionem non accedat. Hoc sciant et illae, quae vivente legitimo uxore alium acceperunt. Sacerdotes vero, qui in posterum copulabunt tales coniugatas vel coniugatas, suspendentur a sacris et solvent florenos 100; saeculares vero cogentur separari et solvere florenos 100.

Protopresbyterorum cura sit invigilare, ut omnia haec a nobis decreta diligenter serventur et deferre nobis inobedientes, ut puniantur. Parochi vero vel per se vel per Vicarios seu Protopresbyteros significant nobis sincera fide omnia scandala, quae in suis Parochiis fiunt, ut de opportuno remedio cogitemus. Quod si negligant facere, et rationem supremo et severo Iudici reddent, et poenam a nobis infligendam non evadent.

13.

Munkács, 1690. május 27.

De Camillis munkácsi püspök levele a Propaganda-Kongregációnak

APF SC Greci dal 1622 al 1700 vol. I. 378rv

Kiadva: VÉGHSEŐ: „*Catholice reformare*”, 371–373.

Se ben io mi sia partito di Roma nel mese di Novembre le congiunture pero che occorsero non mi permisero d'arrivar qui à Munkacz p(rim)a del mese pros..to d'Aprile. Circa la metà del mese di Febbraio consecrai vescovo il Padre Isaia Popowicz eletto per la Croatia, secondo l'ordine datomi. A di 20 Aprile io fui qui installato dal Monsignor Vescovo di Varadino con (presen)za de Monaci, Arcipreti, e quantità di Parochi, e riconosciuto da diocesani per loro vescovo et immediatamente feci far à tutti loro publica(mente) in

chiesa la professione della fede cattolica. Dopo alcuni giorni po esercizio del mio officio pastorale convocai un sinodo, et intervennero sopra 70 parochi. E poi me n'andai à Szatmar tre giornate lontano di qua vicino li confini della Transilvania, dove faci un altro sinodo con l'intervento d' un' altra sessantina di preti curiali, e molti più sarebbero venuti, se alcuni sacerdoti scismatici che fanno li sacciuli e zelanti non li havessero distolti (?) far approvar à tutti loro la professione della santa fede, diedi (...) ordini per la bona disciplina ecclesiastica e decisi varie differenze chi molti che à me ricorsero. Il simile penso di fare nell' altre contee della mia diocesi, se vedrò sicurezza e comodità (...) tre questi paesi sono molto diversi dall'Italia, e sperarci (...) to divino di ritraerne frutto.

La rozezza di questi ecclesiastici è così grande, che maggior non può esser (...) de per lasciar gli altri disordini, il paese è pieno di sacerdoti bigami e di secolari che con la licenza de vescovi passati hanno lasciato (...lo)ro mogli perche lor non piacevano, e si sono sposati con altre. E il peggio che le conti e padroni delle terre, se ben di.....e cattolici, non vogliono permettere che io li sforzi àinlegitime, e ripigliar le loro prime consorti. Dal can... quel che potrò per riforma di questa Christianità, ma se ... fin che durarò rimedarò à molte cose, non havendo per ...d'infonder la scienza nelle menti di costoro, sempre fare... gravi disordini, e poco perseveranza nell' Unione....Sarebbe se Eminenze Vostre dassero comodità di studiare et inf... Riti sol(iti) è parecchi di questi giovani à cotesto Collegio (dei Greci) di Roma, è in quest'altri di Vienna, di Ternavia, di... (f. 378v) e poi mandarli per plebani in diverse chiese, che così si conservarebbe il bon ordine e la sacra unione, altrimenti la luce ch'io farò sarà di poca durata. Io ferrei al men per ogni contea, che in questa diocesi, oltre la Transilvania ne sono 14 un Maestro pagato che insegnasse ai figlioli, ma se ben la diocesi sia tanto vasta, il vescovo però non hà un quatrino di stabile, perche essendo stati fin'ora li padroni eretici, in camlio di fondare, hanno destrutto, in luogo di dare, hanno tolto, e se havessero potuto, volontieri sradicato havrebbero totalmente di qua et il rito latino, et il greco. Altro non sò che quello che la bontà e zelo incomparabile del Signore Cardinal Kolonicz, tutto intento all' aiuto de prossimi in gloria di Dio, mi dà, il quale oltre l'havermi spiegato fin quí al pari della sua grandezza, et havermi ottenuto l'honore di Consiliere della Maestà Cesarea, mi fece assegnare 600 fiorini di provisione annua, che corrispondono à 7300 milla denara di modo che hora che son vescovo d'una diocesi più grande che tutto lo Stato Pontificio, hò meno di quel che havevo prima di consecrarmi, e pur le cose tanto comessibili, quanto da vestire costano è al pari, è più che in Roma per causa delle guerre che hanno destrutto il paese, e chiuso il passo ai traffichi.

Questo hò esposto all' Eminenze Vostre per sodisfar al mio debito con renderle informate di quanto passa, rimettendomi alla loro somma prudenza e zelo. Quel che di p(ersonalme?)nte domando è che ordinino mi siano quanto prima mandate le facultà solite darsi alli Vicarii Apostolici e di più la potestà di dispensar gl' Ecclesiastici dalle bigamie, mentre havendo io sospeso gran quantità di preti bigami, e non potendo per anco servirmi delle facultà, non essendomi state mandate, questa Christianità molto pacifer. E con ogni riverenza baccio le sacre porpore.

Da Munkacz 27 Maggio 1690

Dell' Eminenze Vostre

Humillissimo Obligatissimo servitore

Giovanni Giuseppe de Camillis vescovo di Sebaste Munkacz Vicario Apostolico mp.

Munkács, 1691. július 20.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1691.7.20.

Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: „...meliozem vivendi ordinem introducere”. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai, in *Athanasiana* 30 (2009) 85–118.

Magnifici Spectabilis ac Generosi Domini Domini et Amici colendissimi

Praemissa servitorum meorum paratissima commendatione. Ex litteris a me Vienna allatis an(no) praeterito Vestris Magnificis Spectabilis ac Generosis Dominibus certa scientia haberi potest, me a Summo Pontefice, a Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestate, et ab Domino Cardinali missum fuisse in hoc inclytum Hungariae Regnum, pro regimine spirituali ruthenorum, aliorumque ritum graecum servantium. Ad exercendum ergo officium meum pastorale, modo ad unum comitatum, modo ad alium transfe(...) ibique curo schismaticos ad unionem cum Sancta Romana Ecclesia reducere, malos abusos estirpare, et meliozem vivendi ordinem introducere. Postquam vero ab aliis occupationibus me expedivi elapsa hebdomada ivi Ungvarinum, ibique in Ecclesia Graeca congregatis sacerdotibus plus quam 30, exposui quae sunt credenda et facienda pro assecuranda aeterna salute, et licet magnam habuerint difficultatem amplectandi unionem, tum quia nullus unquam cum illis locutus est de haec materia, tum quia Graeci omnibus possibilibus modis ipsos disuadebant, tum etiam quia ru(sti)cos non informatos de rei substantia timebant, tamen afflante Divini Spiritus gratia ()dem submiserunt et professionem fidei catholicae coram me tactis Sacris Evangeliiis omnes (fe)cerunt, et diversa me disposita pro meliori ordine ecclesiasastico acceptarunt: exeuntibus autem nobis terminata synodo, ex ecclesia nonnulli ex plebe verbis contumeliosis sacerdotes ne(ou) nitos affecerunt, illisque hospitium denegabant et famulis meis vendere quidquam pro pecun(ia pro)hibitum fuit. At de his non curo, quia in conversione gentium semper haec fuerunt (ordina)ria; in principio fides contemnitur, postea vero laudatur et exaltatur. Quod autem mihi (p)lices est: audire qualiter sacerdotes in illo comitatu tractari solent, illi enim sine ullo discr(etio)ne a simplicissimis rusticis subjiuntur omnibus contributionibus, et gravaminibus (...) ipserum animalia, imo et ipsi personaliter trahuntur ad serviles et rusticanos labores, et (...) vere horrendum, aliquoties coacti sunt ab officialibus catholicis ipsum altare Dei deserere in(...) defacto ministrabant ad mandatum officialium ut pro domino laborarent, taliter nullibi in toto chri(sti)ano orbe sacerdotes tractantur, imo nec ipsi praedicantes calvinistae et lutherani in hoc inclyto Hu(n)gariae Regno, licet isti sacerdotes non sunt, sed magistri tantum. Omnes ab hoc scandalizzantur et murmurant, et forsitan propter hoc D(e)us Homonnianam familiam extinxit celerius, cum i(...)rum sit quod defunctus comes hanc cleri reformationem meam procrastinasset. At cum in illius

bonis noviter successerit noster potentissimus et augustissimus imperator, conveniens est ut libertas sacerdotibus illis donetur, et sacerdotium quod regale nuncupatur in scriptura, honoretur licet in simplici et rusticana persona, (n)ec enim ex labore istorum paucorum sacerdotum inclyt(a) Camera ditabitur, nec ex non labore depauperabitur. Quodsi eundem stylum continuabunt moderni officiles camerales, quid haeritici et schismatici contra catholicos non blaterabunt? quid e() domini terrestres regis ad exemplum cum miseris sacerdotibus non tentabunt? Vere speranda nullo modo eris nec infidelium conversio, nec iam conversorum perseverentia, quod omnino alienum est ab intentione liberalissimi et religiosissimi imperatori domini nostri clemetissimi. Rogo ergo Vestras Magnificas Spectabiles ac Generosas Dominationes dignetur expedire mandatum officialibus suis, mihi que trasmittere, vigere cuius permittantur sacerdotibus ruthenis unitis in bonis cameralibus existentibus frui omnibus illis libertatibus quibus sacerdotes latini catholici in hoc Regno fruuntur. Hoc si fiet et Sacratissima Maiestas et Eminentissimus Cardinalis aliique domini laudabunt, et sacris canonibus consentaneum erit, et causa conservantionis et promotionis fidei cum maiori pace populorum, et Deus uberius rependet. Ego vero omnem columitatem optando et praestolando responsum, maneo

Vestrae Spectabilis ac Magnificae Dominationis
Munkaczini 20 juliü 1691

Servus et amicus obligatissimus
Johannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis
Apostolicus pro Ungaria Vicarius
Suae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius mp.

15.

Munkács, 1692. április 13.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1692.4.13.

Kiadva: Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: „...meliorem vivendi ordinem introducere”. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai, in Athanasiana 30 (2009) 85–118.

Excellentissime Domine Amice observandissime

Praemissa servitiorum meorum paratissima commendatione

Exposuerunt mihi nationales et diaecesani mei Debrecinenses ritus Graeci, quod summam iniuriam passi sunt a iudicibus Debrecinensibus calvinistis propter mortem

illatam cuidam graeco sine iuris fundamento, quod si vere abfuit, ut ipsi comprobare parati sunt, non in poenam delicti, sed in odium nationis et fidei subditum fidelem Suae Sacratissimae Maiestatis crudeliter trucidarunt. Rogo ergo Vestram Excellentiam, qui iustitiae et subditorum Caesareorum defenso est, quatenus dignetur mandare ut causa examinetur, et si reperietur iniusta illa mors, puniantur authore ne in posterum facile committantur similia, et nationis honor resarciatur. Deus pro bono opere assistet Vestrae Exaccellentiae et propitius erit gloriosis armis Maiestatis Suae Sacratissimae, egoque semper manebo

Munkaczini, 13 apr. 1692

Vestrae Excellentiae
obligatissimus servus et amicus
Johannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis
Suae Caesareae ac Regiae Maiestatis Consiliarius

16.

Bécs, 1692. augusztus 23.

A görög katolikus papság jogait biztosító kiváltságlevél

MOL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, 21. kötet, 336–338. oldal

Kiadva: HODINKA: *Okmánytár*, 347–350.

Nos Leopoldus etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significandum, quibus expedit universis. Quod cum immunitas ecclesiastica, qua ecclesiasticaeque personae, ac res ipsarum gaudent, iure pariter divino, et humano, singulariter in praetacto apostolico hocce regno nostro Hungariae gratiosis divorum quondam regum praedecessorum videlicet nostrorum beatae recordationis privilegiis, regnique constitutionibus sancita sit, eamque a caesarea regiaque maiestate nostra (utpote quae specialem inter reges christianos praerogativam regis apostolici obtinemus) asseri, defendique condeceat, iustum videri, ut quos eadem vera fides et charitas in eiusdem sanctae ecclesiae catholicae unitate coniunxit, eiusdemque sacrae matris obedientes filios eodem in gremio fovet, eodem denique sub capite eiusdem corporis commembra vivificat, exindeque divini aequae, ac humani favoris pariter reddit capaces, iure suo non destituantur. Ex eo nos benigne informati existentes gentem ruthenorum, quae ante trecentos fere annos transmigratione facta ex Russia in vicinis Hungariae partibus, potissimum vero in dioecesi Agriensi sese collocavit, ac in ipso huiusmodi in regnum hocce adventu graeci schismati labe laborabat, quae Deo auxiliante triginta fere annis proxime evolutis potissimum assistentia, et opera pientissimae, ac zelosissimae quondam principissae Sophiae Báthory coepisse ad unionem, et gremium sanctae romanae ecclesiae redire, nunc vero virorum apostolicorum conatu, aperta veluti patentiori ianua, copiosius ad eandem confluere, sperarique ut non tantum praenominata tota gens, sed eius exemplo nationes

aliae sub corona regni nostri Hungariae degentes, eodem schismate extra ovile Christi palabundae ad ipsius obedientiam, et unionem postliminio reducantur. Interea vero nobis humili cum instantia pro remedio relatum esset et illud, quod a quibusdam dominis terrestribus, in quorum videlicet tenetis, et possessionibus dictae gens ruthenica commoratur, personae graeci ritus, uti praefertur unitorum ecclesiasticae, non habita iuris divini pariter, et humani eatenus ratione, non minus, quam cum in schismate existentes favoribus ecclesiae se indignos reddebant, adhuc serviliter tractari aequae, ac si naturales eorum subditi, iobbagionesque forent, iisque adeo, ut praefati domini eorumque officiales, veros Dei sacerdotes legitime ordinatos, et consecratos, non tantum ad quotidianos labores serviles instar aliorum colonorum suorum compellere, verum etiam captivare, verberibus et mulctis afficere aliaque aperte, et directe immunitati ecclesiasticae prorsus, et iniuriosissime repugnantia, non tantum circa personas ipsas ecclesiasticas, verum etiam circa ecclesias, aliaque loca de iure exempta, et res ipsorum attentare, et perpetrare audeant, quod sane non tantum in populi huiusmodi ad gremium ecclesiae revertentis, verum etiam in totius christianitatis scandalum gravissimum vergit, iustamque Dei omnipotentis ac regiam vindictam merito provocat. Propter quod nos tum iram Dei avertere, tum scandalum huiusmodi amoliri, et ex eodem natum palabundarumque adhuc ovium redeundi obstaculum tollere, insuper zelanti regis apostolici eatenus muneri nostro provida circumspeditione respondere, ex autoritatis nostrae regiae plenitudine per praesentes benigne declarare voluimus, quatenus graeci ritus sacrae romanae ecclesiae unitorum, tum ecclesiae, ipsae, tum ecclesiasticae personae, tum earum res in apostolico hocce regno nostro eadem prorsus immunitate ecclesiastica gaudere debeant, quae ecclesiae, personaeque ecclesiasticae, et res fidelium sanctae romanae ecclesiae latini ritus ex sacrorum canonum praescripto, et terrenorum principum consensu, indultis, et privilegiis effective perfrui, gaudereque dignoscuntur. Cuius intuitu nos etiam ulterius sub gravi indignatione nostra regia severe, firmiterque mandamus, ut a praesentium infra declaranda publicatione nullus cuiuscunque status, autoritatis dignitatis, et praerogativae potentiaeque fuerit praedeclaratae huic graeci ritus unitorum immunitati ecclesiasticae aperte, vel occulte, ullo sub praetextu, vel etiam praetensi usus, et consuetudinis, antequam unirentur, sub velamine audeat contraire, iisdem prorsus sub poenis, tum ab ecclesiastici, tum a saecularis fori iudicibus, tum etiam si opus fuerit a nostra maiestate infligendis, quas fidelium latini ritus immunitate ecclesiasticam laedentes de iure, et consuetudine regni incurrunt. Et hoc quidem universis fidelibus nostris dominis praelatis, magnatibus, nobilibus, tum ecclesiastici, tum saecularis fori iudicibus, et iustitiariis, cunctis denique quatuor statibus, et ordinibus, aliisque quibuscunque subditis nostris praesentium notitiam habituris, praesentibus et futuris serio committimus, et mandamus, ut si toties nominati graeci ritus uniti in praedeclarata immunitate se laesos quaesti coram eis fuerint, eorumque auxilium, et assistentiam imploraverint, iudicium, et iustitiam eisdem non minus, et pariter ac latinis sanctae matris ecclesiae fidelibus eadem immunitate gaudentibus administrare debeatis, et teneamini. Ne vero domini terrestres, in quorum tenetis eiusmodi graeci ritus uniti commorantur, ansam habeant benignissimae huiusmodi nostrae dispositioni contraveniendi ex ea ratione, quod exemptione fundorum, in quibus ecclesiae, parochiae, reliquaque ad cultum Dei spectantia consistunt, onera servilia hactenus eis praestari solita, diminuuntur, menimisse eos debere obligationis suae christianae ad ea, quae cultui Dei necessaria sunt subditis suis providerenda, ideoque ut habita incolarum cuiusvis loci multitudinis ratione, ordinariorum loci episcoporum vel ab his exmittendorum vicariorum suorum generalium, aut archidiaconorum conscientioso arbitrio, ubi, et quantum hi necessarium pro ecclesiis, parochiis, coemeteriis, scholis iudicaverint, tandundem

fundorum eximatur, in quo si domini terres fors pietatis erga Deum immemores consentire noluerint, nihilominus Dei cultui assignentur, et ipso facto reddantur immunes. Eo vero in casu domini terrestres locorum ius patronatus ecclesiarum sibi non valeant vindicare, donec universa quae ad hoc obtinendum sacrorum canonum instituta exigunt, praestitisse comperiantur. Quibus omnibus praemissis illud etiam per expressam declarandum esse duximus, ut quoniam graeci ritus sacerdotes coniugati essent, ne filiis eorum, utpote liberis parentibus nati, legitimoque ex matrimonio geniti (nisi sponte colonicales sessiones assumere, seseque in rusticitatem, servitatemque ipsi redigere vellent) ad servitatem, statumque eiusmodi non adigantur, etsi qui hactenus adacti essent, libertati integre restituantur quoad personas. Nolemus tamen, ut haec declaratio immunitatis ecclesiasticae graeci ritus unitorum ullo modo suffragetur iis, qui in schismate, ac erga sanctam matrem ecclesiam inobedientia persisterent. Imo clementissime exoptamus, ut tam dominorum, quam subditorum illorum in exigendis, horum in praestandis solitis laborum oneribus molestia, et confusio vitetur, pro utrorumque commodo, ut festa tum nobilia, tum articularia et pro dioecesium varietate ab ordinariis locorum instituta etiam graeci ritus uniti iisdem diebus celebrent, quibus latini celebrare consueverunt. His illo etiam adstipulato, quod si sanctorum aliquorum, quos graeca ecclesia singulariter venerari consuevit, celebrare voluerint, id fiat consensu ordinariorum, quo obtento, eisdem etiam diebus festis eorum, propriis domini terrestres nullatenus eos possint laboribus aggravare. Sine quorum ordinariorum expresso itidem consensu novas sui ritus parochias, vel ecclesias eis licitum non sit erigere. Et haec tandem praemissa omnia, ac iuxta illa praesens etiam caesareo regium diploma, mandatumque nostrum benignissime volumus, et iubemus per ordinarios locorum, in universis comitatibus suarum dioecesium, in quibus graeci ritus uniti degunt, tempore congregationum generalium publicari, ut ad omnium, quorum oportet, notitiam valeant pervenire. Si vero quipiam ausu temerario his omnibus reluctantes apparent, ordinarii iidem maiestati nostra relationem superinde facere debeant, quatenus, si opus fuerit, tam evidenti malo severiore etiam manu medela tempestive adhibeatur. Secus itaque nullus fidelium nostrorum facere praesumat. Hoc autem benignum diploma, et mandatum nostrum, postquam perlectum fuerit, reddi semper, et restitui volumus exhibenti. Datum in civitate nostra Vienna Austriae die 23 mensis augusti anno Domini 1692. Regnorum nostrorum romani.

Leopoldus

Blasius Jaklín Episcopus Nitriensis

Ioannes Maholany

17.

Munkács, 1693. szeptember 24.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1693.9.24.

Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: „...meliozem vivendi ordinem introducere”. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződések korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai, in *Athanasiana* 30 (2009) 85–118.

Spectabilis ac Magnifici Perillustris ac Generosissimi Domini Domini et Amici observandissimi

Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Postquam Sua Sacratissima Maiestas Dominus noster clementissimus dignatus est in signum summae suae pietatis et ad facilitandam conversionem suae gentis, ipsamque reducendam ad gremium Sanctae Ecclesiae Catholicae per suum expressum diploma declarare et concedere ut sacerdotes rutheni uniti iisdem privilegiis et immunitatibus fruuntur quibus secundum leges fruuntur sacerdotes romani ritus in hoc inclyto regno. Fuit hoc benignissimum decretum in congregationibus generalibus Bereghiensis et Sarosiensis publicatum.

Verum quia hoc non obstante aliqui nobiles, licet a me saepius admoniti, non cessant tractare Dei ministros cum Sancta Romana Ecclesia unitos tanquam subditos et jobajones ipsisque mandare eae quae volunt, contributiones imponere sine meo, et Illustrissimi Domini Ordinarii scitu, et executiones facere contra illos eorumque res cum scandalo populi tum propter irreligiositatem, quam ostendunt, tum propter inobservantiam legum, privilegiorum, et caesareorum mandatorum, conantur pro iustitia ad tribunal Sacrae Sedis recurrere. Et qui ego uti illorum pastor, teneor ipsos protegere, et uti fidelis minister altranominatae Maiestatis Sacratissimae eius dispositiones iustissimas omni conatu tueri, propterea non solum ad Sacram Sedem, sed et ad inclytam Cameram recurro, instanter rogando, quatenus dignetur se invehere contra illos qui in iudicio probabuntur fuisse mandati caesarei transgressores, et paenas eas infligere quae possint alios terrere, ne similia patrari audeant. Quando iustitia omnibus administrabitur, recte procedent omnia, quando non, procul dubio evertetur bonus ordo vivendi. His me gratiae inclytae Camerae recommendando, maneo

inclytae Camerae Sepusiensis
servus paratissimus
Joannes Josephus De Camillis
episcopus Sebastiensis et Munkacsiensis mp.

Munkacsini, 24 septembris 1693

18.

Munkács, 1694. március 17.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camellis, Munkács, 1694.3.17.

Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: „...meliozem vivendi ordinem introducere”. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai, in Athanasiana 30 (2009) 85–118.

Spectabilis ac Magnifice Domine Amice observandissime

Salutem et servitorum meorum paratissimam commendationem.

Reversus ex Transylvania legi literas Vestrae Magnificae Dominationis, in quibus mihi recommendat quendam sacerdotem ruthenum, linguarum schlavonicae, hungaricae et latinae non ignarum, ut illum constituam parochum in suo pago Bacskó. Cum autem nomen illius non exprimat, suppono quod sit quidam vocatus Petrus Lipnicki, quem ego anno praeterito consecravi sacerdotem ad hunc affectum ut in dicto suo pago parochum gerat, memor verborum quae mihi Vestra Magnifica Dominatio dixit quando fuimus Talya. Scribam ergo dicto sacerdoti ut quantotius ad illum se transferat pagum, et si ibi reperiet fundum ecclesiasticum liberum ab omni onere, et domum ut habitare, et terram ut seminare possit et a parochianis habeat competentem contributionem annuam, attendat curae animarum, et omnia quae muneris parochialis sunt diligenter peragat. Sed qui mihi relatum est quod Vestra Magnifica Dominatio fundum pro ecclesia assignaverit defuncti quondam parochi, quem successores sui a generatione in generationem pretendere velint, idcirco Vestram Magnificam Dominationem rogandam esse duxi, ut dignetur vel alium assignare vel ab assignati fundi haeredibus illum evindicare et huius remissiales literas mihi mittere.

Si in aliis inservire Vestrae Magnificae Dominationi valeo, dignetur notificare mihi, et eidem optimam exoptando valetudinem maneo Vestrae Spectabilis ac Magnificae Dominationis

Munkaczini 17 martii 1694

Servus et amicus obligatissimus
Joannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebasiensis et Munkacziensis

19.

Munkács, 1694. május 15.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1694.5.15.

Kiadva: VÉGHSEŐ TAMÁS: „...meliozem vivendi ordinem introducere”. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a

felekezetszerveződéskorában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai,
in Athanasiana 30 (2009) 85–118.

Spectabilis ac Magnifice Domine mihi observandissime

Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Audio quod Compania Graecorum Debrecinensium velit movere litem coram inelyta Camera contra Generosum Dominum Martinum Horvath iam iudicem illorum ratione quorundam testamentorum sive haereditatum. At ego jam pridem scripseram illis, ut si non poterant inter se convenire, veniant ad me, et ego iudicabo, cum causae testamentariae, et earundem accessoria, viduarum, et miserabilium personarum etc. forum spirituale concernant. Pro ut Mathias rex art. 3 et iuxta decr. Colomanni regis Ia 59. 61. Propterea rogo Vestram Magnificam Dominationem totamque inelytam Cameram quatenus dignetur ius meum non ledere, sed ea quae examinanda sunt circa testamenta et haereditates Graecorum ad meum iudicium remittere, quae vero circa rationes reddendas et alia quae compania praetendit a supradicto Domino Martino Horvath, inelyta Camera, iudicet, quia non sunt materia spectantes forum spirituale.

Et quamoptimam Vestrae Magnificae Dominationi caeterisque Dominis Cameralibus exoptando valetudinem, maneo Vestrae Magnificae Dominationis

Munkacs, 15 Maii 1694

Servus paratissimus

Johannes Josephus De Camillis

Episcopus Sebasiensis et Munkacziensis

Felhasznált irodalom

BAÁN ISTVÁN: A körtvélyesi monostor, in *Vigilia*, 10/1988, 749–754.

BAÁN ISTVÁN: Andrella Mihály antiunionista írásai, in KATONA JUDIT–VIGA GYULA (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga*, Miskolc 1996, 307–310.

BAÁN ISTVÁN: La pénétration de l'uniatisme en Ukraine subcarpatique au XVIIe siècle, in XVIIIe siècle, no. 220, 55 (2003) 3, 514–526.

BAÁN ISTVÁN: Greek-Speaking Hierarchs on a Ruthenian See. The Diocese of Munkács (Mukačeve) in the Subcarpathian Region at the End of the 17th Century, in G. BROGI BERCOFF–G. LAMI (edited by): *Ukraine's Re-Integration into Europe. A Historical, Historiographical and Politically Urgent Issue*, Slavica 9, Alessandria 2005, 97–107.

BAÁN ISTVÁN: Magyar nyelvű idézetek Oroszvégegyessy Andrella Mihály 17. század végi unióellenes írásaiban, in BENCE JÁNOS–DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG–PÁKOZDI ISTVÁN (szerk.): *Látó szíjjel*, Budapest 2006, 461–471.

BAÁN ISTVÁN: Adalékok a jezsuiták tevékenységéhez a magyarországi rutének uniója terén. in MOLNÁR ANTAL–SZILÁGYI CSABA–ZOMBORI ISTVÁN (szerk.): *Historicus Societatis Iesu. Szűlas László emlékkönyv*, Budapest 2007, 118–129.

BAÁN ISTVÁN: De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 139–148.

BAÁN ISTVÁN: Lelkipásztori problémák és megoldási kísérleteik: a „bigamus” papok, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 187–237.

BAÁN ISTVÁN: A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között, in VÉGHSEŐ TAMÁS (ed.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*, Nyíregyháza 2010, (Collectanea Athanasiana I. Studia, vol. 3.), 161–166.

BARAN, ALEXANDER: *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis*, Roma 1960.

BARAN, ALEXANDER: Documenta inedita de confirmatione Parthenii Petrovyč episcopi mukačoviensis, in *Analecta OSBM*, Roma, III (IX)/3–4 (1960), 440–448.

BARAN, ALEXANDER: Quaedam ad Biographiam Josephi Volosynovskij Episcopi Mucacovoensis (1667), in *Analecta OSBM, Section II, Volume VIII (XIV)* 1–2, 1954, 209–227.

BARAN, ALEXANDER: Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitatis in Eparchia Mukacoviensis, in *Orientalia Christiana Periodica*, 27 (1961), 115–130.

BARAN, ALEXANDER: Archiepiscopus Raphael Havrilovič eiusque activitas in eparchia Mukačoviensis, in *Orientalia Christiana Periodica*, 31 (1965), 119–124.

BARAN, ALEXANDER (collegit): *Monumenta Ucrainæ Historica, vol. XIII: De processibus canonicis Ecclesia catholica ucrainorum in Transcarpathia*, Romæ 1974.

BAILOVITS, JOANNICIUS: *Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX Factae. Exhibens seriem episcoporum Graeco-catholicorum Munkaciensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatum, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam*, Cassoviae 1799.

BEKE MARGIT (szerk.): *Esztergomi érsekek (1001–2003)*, Budapest 2003.

BENGER, NICOLAUS: *Annalium Eremiticorum ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae (1663–1727)*, Posonii 1743.

BITSKEY ISTVÁN: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest 1996.

BLAŽEJOVSKYJ DMYTRO: Ukrainian and Bielorrussian students at the Pontifical Greek College of Rome (1576–1976), in *Analecta OSBM, Sectio II, Volume X (XVI)*, fasc. 1–4, 1979, 143–192.

BONKÁLÓ SÁNDOR: *A rutének [ruszinok]*, Basel-Budapest 1996

BUNYITAY VINCE: *A váradi püspökök a száműzetés és az újraalapítás korában (1566–1780)*, Debrecen 1935.

CHIRILA, IOAN: *Tolerance and intolerance in the Transylvanian legislative corpora (the 16th–19th centuries)*, in FODOR GYÖRGY–TÖRÖK JÓZSEF–TUSOR PÉTER (szerk.): *Felvezetek az Igazság szolgálatában. Történelem – Teológia – Önazonosság (1500–2000)*, Budapest 2009, 11–34.

CIUBOTĂ, VIOREL (szerk.): *Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente – Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи*, Satu Mare–Uzgorod 2007.

DANYLENKO, ANDRIY I.: Polemics without polemics: Myxajlo Andrella in Ruthenian (Ukrainian) literary space, in *Studia Slavica Hung.* 53 (1), 12–46.

DMITRIEV MIHAIL: Historische Voraussetzungen und die Genese der Union von Brest: Fakten und Deutungen, in *Ostkirchliche Studien* (2007), 322–343.

D. MOLNÁR ISTVÁN: *Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és a mai Lengyelországban*, Budapest 1995.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*, Budapest 2002, 178.

FARRUGIA, EDWARD G. (a cura di): *Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, Roma 2000.

FAZEKAS ISTVÁN: *Kísérlet a trentói zsinat batározatainak kihirdetésére Magyarországon 1564-ben*, in TUSOR PÉTER–RIHMER ZOLTÁN–THOROCZKAY GÁBOR (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére*, Budapest 1998, 154–164.

FLOROVSKIJ, GEORGIJ: *Vie della teologia russa*, Genova 1987.

FÖLDVÁRI SÁNDOR: Ioann Kutka „Kis katekizmus”-ának hasonmás kiadása, in *Magyar Könyvszemle* 114. évf. 1998. 1.szám [on-line kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00016/0003-f3.html> – 2011.01.31.]

FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székekkel*, I–III, Budapest 1903.

FYRIGOS ANTONIS: A khioszi De Camillis János munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 57–113.

GALLA FERENC: *Pálos missziók Magyarországon*, (kézirat).

GÁNÓCZY, ANTONIUS: *Episcopi varadiensis fide diplomatum concinnati opera et studio*, Viennae 1776

GÁRDONYI MÁTÉ: *A papi élet reformja a trienti zsinat korában*, Budapest 1999.

GEBEI SÁNDOR: Az orosz-török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban (1699–1700), in *Aetas* 1 (2002) 104–119.

GHITTA OVIDIU: The first Greek-Catholic catechismus in Hungary and Transylvania, in M. CRACIUN–O. GHITTA–G. MURDOCK (ed.): *Confessional Identity in East–Central Europe*, Ashgate 2002, 153–166.

GHITTA OVIDIU: De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben, VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 239–249.

GORUN GHEORGHE: De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte, VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 251–256.

GYENIS ANDRÁS: *A nagyszombati egyetem nyomdája és az unió*, Budapest 1942.

HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973.

HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909.

HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458–1715*, Ungvár 1911.

HODINKA ANTAL: *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk*, Budapest, 1923.

JANKA GYÖRGY: De Camillis püspök zsinatai, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 175–185.

JANKA GYÖRGY: Az ezeréves egri egyházmegye és a görög katolikusok, in Athanasiana 19 (2004), 145–157.

KERESZTÚRI, JOSEPHUS: *Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum episcopatus et capituli Magno-Varadiensis*, Magno-Varadini 1806. 264–265.

LACKO, MICHAEL: *Unio Uzhorodiensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica*, Roma 1965.

LAKATOS ADÉL: Kollonich Lipót, in BEKE MARGIT (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Budapest 2003, 319–325.

LUTSKAY MICHAEL: *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria sacra et civilis ex probatissimis Authoribus, et Documentis originalibus Archivi Dioecisani Episcopatus Munkáts desumpta*, Budae 1843.

MÁRZA EVA: *Catechismul lui Iosif de Camillis, 1726*, Sibiu 2002.

MAURER, JOSEPH: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken*, Innbruck 1887.

MAYER MÁRIA: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910*, Budapest 1977.

MESZLÉNYI ANTAL: *Szelepcsényi primás és Északmagyarország rekatolizálása (1671–1675)*, Budapest 1935.

MESZLÉNYI ANTAL: A magyar kat. vértanúk Thököly Imre felkelése idején, in Magyar Kultúra 12 (1925) 85–90.

MISKOLCZY AMBRUS: „A reformáció jegyében”? Az 1648-i gyulafehérvári román újszövetség másodkiadásáról, in Tiszatáj 1992/1. 63–74.

MOLNÁR ANTAL: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619), in MOLNÁR ANTAL: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest 2009, 95–45

MOLNÁR ANTAL: A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 43–54.

NILLES, NIKOLAUS: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, I–II, Oeniponte 1885.

OBORNI TERÉZ: *Erdély fejedelmei*, Budapest 2002.

PAPP GYÖRGY: *Az ungvári unió időpontja*, Miskolc 1941.

PAPP GYÖRGY: *Adalékok De Camillis munkácsi püspök működéséhez*, Miskolc 1941.

PEKAR, ATHANASIVS B.: Tribute to Bishop J. J. De Camillis, *Analecta OSBM* 18 (1985) 374–418.

PEKAR, ATHANASIVS B.: *The history of the church in Carpathian Rus'*, New York 1992.

PELESZ, JULIAN: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, 2 Bände Wien, 1878–1880.

PÉTER KATALIN: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon, in Uó.: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest 1995, 186–199.

PÉTERFFY CAROLUS: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae 1742.

PETROV, ALEKSEI L.: *Medieval Carpathian Rus': the oldest documentation about the Carpatho-Rusyn Church and Eparchy*, (Edited with a bio-bibliographic introduction by Paul Robert Magocsi), New York 1998.

PETROV, ALEKSEJ L.: *Duchovno-polemičeskija sočinenija iereja Michaila Orosnigovskago Andrejly protiv katoličestva i unii*, Praha, Král. Česká Spol. Nauk, 1932. (Materialy dlja istorii Zakarpatskoj Rusi, 9).

PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története, I–II.*, Nyíregyháza 1990.

PIRIGYI ISTVÁN: *Partén Péter püspök emlékezete*, Szakoly 1996.

PONGRÁTZ IGNATIUS: *Triumphus Sancti Pauli*, Posonii 1732

POP OVIDIU: De Camillis püspök katekizmusa, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 257–266.

PUSKÁS BERNADETT: *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest 2008.

REINHARD, WOLFGANG: Was ist katholische Konfessionalisierung? in WOLFGANG REINHARD–HEINZ SCHILLING (hrsg. von): *Die katholische Konfessionalisierung*, Gütersloh 1995, 419–452.

S. BENEDEK ANDRÁS: *A gens fidelissima: a ruszinok*, Budapest 2003.

SEIRINIDOU, VASSO: Görög diaszpóra a Habsburg Monarchiában (17–19. század), *Budapesti Negyed* 54. 2006/4. [on-line kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00038/seirinidou.html> – 2010.10.09.]

ŠOLTÉS, PETER: A papság reformja a Munkácsi Egyházmegyében a 18. században, in VÉGHSEŐ TAMÁS (ed.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*, Nyíregyháza 2010, (Collectanea Athanasiana I. Studia, vol. 3.), 231–245.

SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*, Budapest 1984.

SUTTNER, ERNST CHR. – ZELZER, KLAUS – ZELZER, MICHAELA: Dokumente der Brester Union, in *Ostkirchliche Studien* (2007), 275–321.

SZABÓ PÉTER: A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század), in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 15–33.

SZÓKE LAJOS: *A liturgikus egyházi szláv nyelv Északkelet-Magyarországon (XVI–XIX. század)*, Eger 2002.

SZTAVROVSZKY GYULA: A krasznibródi kolostor, in *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 1896. 26–30., 61–63., 101–104., 141–144., 173–176., 205–208., 237–240.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*, Roma–Budapest 1994.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: A remeterend vándormisszionáriusa: Vanoviczi János, az első pálos misszionárius levelei, 1642–1677, in *Levéltári Közlemények*, 72 (2001) 187–245.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania 1572–1717 I–V*, Roma–Budapest 2008.

TURIJ, OLEH: A kijevei egyház önazonosságának alakulása a breszti unió után, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 35–41.

TUSOR PÉTER: *Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce)*, in *Levéltári közlemények*, 73 (2002), 200–242.

TUSOR PÉTER: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban, in *A Ráday Gyűjtemény évkönyve*. 9 (1999), 19–38.

TUSOR PÉTER: Jakusith Görgy egri püspök római követjárása 1644–45-ben, in *Hadtörténeti Közlemények*, 2000/2. 237–268.

TUSOR PÉTER: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*, (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 3) Budapest–Róma 2005.

UDVARI ISTVÁN: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Vasvári Pál Társaság Füzetei, 9. Nyíregyháza 1994.

VASIE, CYRIL: De Camillis La vita divina ritrovata fra' termini del Tutto e del Nulla című aszketikus műve, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 115–127.

VARGA J. JÁNOS: Berendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének korában. Az Einrichtungswerk, in Századok 125 (1991), 449–488.

VÉGHSEŐ TAMÁS: Pálos hithirdetők kapcsolatai Északkelet-Magyarország görög katolikusaival (1642–1682), in Athanasiana 12 (2000), 65–81.

VÉGHSEŐ TAMÁS: Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai, in Athanasiana 16 (2003), 99–122.

VÉGHSEŐ TAMÁS: ...patriarcham graecum convertit ad unionem... A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió, in Athanasiana 23 (2006), 29–48.

VÉGHSEŐ TAMÁS: „Catholice reformare”. *Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)*, Budapest 2007, Collectanea Vaticana Hungariae – Series I; Classis II. 2.

VÉGHSEŐ TAMÁS: A bazilita Kulczycky Porphyrius munkácsi helynök négy levele Kollonich Lipót bíboroshoz 1688-ból. Forrásközlés, in Athanasiana 24 (2007), 137–154.

VÉGHSEŐ TAMÁS: Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai. in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia, vol. 1.), 267–282.

VÉGHSEŐ TAMÁS: „...meliozem vivendi ordinem introducere”. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai, in Athanasiana 30 (2009), 85–118.

VÉGHSEŐ TAMÁS: Unió, integráció, modernizáció. A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe), in Athanasiana 32 (2010) 9–36.

VÉGHSEŐ TAMÁS: A püspök-ideál reformja a Tridenti Zsinaton, in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *Ecclesiam aedificans: A 70. éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése*, Nyíregyháza 2002, 433–443.

VERESS ENDRE: *Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum I: Matricula (1559–1917)*, Budapest 1917.

WAWRZENIUK, PIOTR: *Confessional Civilising in Ukraine. The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*, Södertörn 2005.

WELYKYJ, ATHANASIVS (edidit): *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarvsjae spectantia*, vol. I–II, 1622–1710, Romae 1953–1954.

WELYKYJ, ATHANASIVS (edidit): *Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarvsjae spectantes*, vol. I, 1622–1728, Romae 1956.

WELYKYJ, ATHANASIVS (edidit): *Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550–1850)*, vol. VI–XIII, 1639–1683, Romae 1962–1969.

WELYKYJ, ATHANASIVS (edidit): *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarvsjae spectantes*, vol. I–II, 1622–1710, Romae 1954–1955.

ZOLTAI LAJOS: *Debrecen város évszázados küzdelme a görög kereskedőkkel*, Debrecen 1935.

ZSATKOVICS KÁLMÁN: De Camelis József munkácsi püspök naplója, in *Történelmi Tár* IV (1895), 700–724.

Levéltári jelzetek rövidítései

- ASV = Archivio Segreto Vaticano
Vatikáni Titkos Levéltár, Città del Vaticano
- APF = Archivio della Santa Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli
A Népek Evangelizációja Kongregáció Történeti Levéltára, Róma
- SC = Scritture riferite nei Congressi
- SOCG = Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali
- ACGU = Archivio del Collegio Germanico ed Ungarico
a Pápai Német-Magyar Kollégium Levéltára, Róma
- EPL = Esztergomi Prímási Levéltár
- AS = Archivum Saeculare
- AEV = Archivum Ecclesiasticum Vetus
- AR = Acta Radicalia
- EFL = Egri Főegyházmezei Levéltár
- MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest
- DAZO = Державний архів Закарпатської області
Kárpátaljai Állami Területi Levéltár, Beregszász

A kötetben szereplő képek lelőhelyei

30. oldal: Vihorlatske Muzeum v Humennom
31. oldal: SZTAVROVSKY GYULA: A krasznibródi kolostor, in Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1896. 207.
- 36., 41., 51., 53., 54., 64., 66., 67., 71., 79., 80., 88., 93., 103., 126. oldal: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok
39. oldal: Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum, Ungvár
57. oldal: Magánarchivum
70. oldal: Esztergomi Prímási Levéltár
89. oldal: Nagyváradi Püspöki Palota
112. oldal: Pontificio Collegio Greco, Róma
117. oldal: Giovanni Battista Falda: Il nuovo teatro delle fabbriche et edifici, Roma, 1665.
120. oldal: Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum, Ungvár
135. oldal: Görög Katolikus Püspökség, Eperjes
143. oldal: Kárpátaljai Állami Területi Levéltár, Beregszász

Névmutató

- Atanáz, Anghel, erdélyi g.k. püspök 121
- Baán István* 10, 14, 63, 95, 116, 117, 122, 128, 175
- Balling János 48, 49, 50, 52, 53
- Baran, Alexander* 10, 55, 56, 85, 86, 87, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 125, 158, 159, 175, 176
- Baranovics Pachómius 80, 81
- Barkóczy Ferenc 138
- Barkóczy Ferenc, egri püspök 57, 103
- Baronius, Cesare, bíboros 25
- Bársony György, egri püspök 89
- Basilovits, Joannicus* 11, 13, 176
- Báthori István, erdélyi fejedelem, lengyel király 25
- Báthory Zsófia 9, 66, 67, 78, 79, 81, 82, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 109, 128, 145, 161, 168
- Bébery Gergely 9, 160
- Beke Margit* 41, 79, 93, 176, 178
- IV. Béla király 12
- Bende János* 122, 175
- Benger, Nicolaus* 90, 176
- Benkovich Ágoston, váradi püspök 41, 89, 90, 97, 98, 100, 101, 119, 121, 123, 131, 137, 138, 139, 140, 181
- Bercsényi Miklós 138
- Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 35, 36, 38, 39
- Bitskey István* 41, 176
- Bizánczi György 121, 123
- Blažejovskij, Dmytro* 55, 90, 116, 176
- Bocskai István, erdélyi fejedelem 18
- Bonkáló Sándor* 11, 12, 13, 176
- Boreckij, Jób 27
- Branich György 97
- Broggi Bercoff, Giovanna* 95, 175
- Bunyitay Vince* 90, 176
- Chirila, Ioan* 23, 176
- Ciubotă, Viorel* 120, 121, 124, 139, 176
- Costantini, Onofrio, dibrai püspök 113, 116
- Craciun, Maria* 134, 177
- Crnojević, Arsenije, ipeki pátriárka 123
- Czeglédy Albert 48
- Czernatony István 101
- Danylenko, Andriy* 122, 176
- Daróczy Ferenc 19
- Deák Viktória Hedvig* 122, 175
- De Camillis János József, munkácsi püspök 8, 10, 23, 24, 26, 42, 47, 55, 77, 101, 103, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 162, 164, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181
- De Camillis, Stamatis 113
- Demeter, váradi görög katolikus esperes 121
- Dmitriev, Michail* 24, 28, 176
- D. Molnár István* 24, 176
- Dobokay Sándor 30
- Eszterházy Miklós 19, 20, 31, 49
- Fallenbüchl Zoltán* 41, 177
- Farkas István, váradi r.k. helynök 121
- Farrugia, Edward* 25, 177
- Fazekas István* 18, 177
- Fenesy György, egri püspök 132, 136, 137, 138, 140, 141, 142
- I. Ferdinánd, császár, magyar király 15, 40
- III. Ferdinánd, császár, magyar király 51

- Fischer Mihály 117, 122, 130, 132, 166,
167, 170, 171, 172
Florovskij, Georgij 28, 177
Fodor György 176
Forgách Ferenc, esztergomi érsek 19, 32
Forgách Zsigmond 20
Földvári Sándor 134, 177
Fraknoi Vilmos 54, 58, 177
Frangepán Ferenc 78
Fyrigos, Antonis 113, 177
- Galla Ferenc* 59, 177
Gánóczy Antal 90, 177
Gárdonyi Máté 10, 19, 177
Gebei Sándor 177
- XIII. Gergely pápa 25
Gersci Pethő Zsigmond 88
Ghitta, Ovidiu 134, 135, 177
Gorun, Gheorghe 121, 177
Gregori János, munkácsi püspök 36, 37,
38, 39, 56
Grodecz Menyhért 35
Gulácsy Ambrus 88
Gyenis András 134, 177
- Hermann Egyed* 18, 177
Hevenesi Gábor 73, 107
Hilarion, munkácsi püspök 15
Hodinka Antal 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 23, 29, 30, 35, 36, 37, 39, 40,
42, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56,
57, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
74, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104,
106, 108, 111, 113, 114, 116, 117,
118, 119, 120, 121, 123, 124, 125,
126, 127, 128, 131, 132, 133, 134,
136, 137, 138, 139, 140, 141, 142,
152, 162, 168, 178
Homonnai Drugeth György 19, 30, 31,
32, 35, 66
Homonnai Drugeth János 49, 53, 55, 56
- X. Ince pápa 57, 58, 63
Ivancsó István 4, 19, 181
- Izabella királyné 15, 40
Izajás pap 120, 125
Izidor, kijevi metropolita 24
- Jakusich Anna 54, 55, 56, 59
Jakusich György, egri püspök 52, 53, 54,
56, 57, 58, 60, 61, 131, 141
Janka György 43, 119, 178
János, munkácsi püspök 14
János Zsigmond, erdélyi fejedelem 15, 29
Jány Ferenc 133
Jászberényi Tamás 60
Juszkó János 52
- Kaminszkij Péter 55, 96, 101, 111, 116,
123, 124, 125, 126
Károlyi Sándor 138
Katona Judit 122, 175
Kecskeméti János 141
VII. Kelemen pápa 26, 27
Kerepeczi Demeter 15
Keresztúri József 121, 178
Kisdi Benedek, egri püspök 60, 69, 70, 71,
72, 81, 153
Kiss Imre 122
Klobusiczky Ferenc 119, 123, 133
Kolenda Gábor, kijevi metropolita 90, 91
Kollonich Lipót, bíboros, kalocsai érsek,
esztergomi érsek 7, 73, 79, 90, 93,
94, 96, 97, 99, 100, 101, 103, 104,
107, 108, 111, 112, 113, 114, 116,
117, 119, 123, 124, 125, 127, 132,
133, 134, 136, 139, 140, 141, 142,
146, 178, 181
Konstantin, moldvai fejedelem 67
Koriatovics Tódor 13
Kornickij, Ivan 134
Kossakovszkij, Adrián 55, 116, 125, 138,
139
Kossovics Gábor 55, 56, 58, 60, 62, 67,
69, 70, 71, 72, 73, 74, 150, 153
Kőrösi Márk 35
Kralickij, Anatolij 11, 13
Krupeckij Atanáz 31, 32, 35, 40, 48, 81
Kulcsickij Porfir 99, 100, 101, 106, 111,
124

- Kutka János 134, 177
 Kőrösosz Lukarisz, konstaninápolyi
 pátriárka 37, 38
- Lacko, Michael* 10, 29, 30, 31, 32, 35, 36,
 37, 38, 39, 47, 50, 51, 52, 55, 56,
 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 69,
 70, 71, 72, 73, 77, 80, 81, 82, 83,
 87, 103, 122, 141, 152, 154, 178
- XIV. Lajos francia király 78
Lakatos Adél 93, 178
Lami, Giulia 95, 175
 László (árdánházi), munkácsi püspök 15,
 17
 László (szentmiklósi), munkácsi püspök
 16
 Lipnickij János Jeromos 97, 98, 99, 101,
 108, 111, 124
 Lipnickij Péter 132
 I. Lipót, császár, magyar király 66, 67, 78,
 91, 94, 95, 99, 117, 137
 Lippay György, egri püspök, esztergomi
 érsek 7, 23, 29, 38, 40, 41, 42, 43,
 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53,
 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 68, 70, 72, 73, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 87, 102, 103, 104, 107, 131,
 141, 146, 149, 150, 151, 152, 153,
 154, 162, 180
 Lórántffy Zsuzsanna 64, 65, 66, 70, 77
 Lósy Imre, esztergomi érsek 41, 42, 53
 Lubomirski, Stanislaw Herakliusz 99
 Lukács presbyter 14
 Lupuj György 120
Lutskey Mihály 119, 178
- Magocsi, Paul* 13, 179
 Magócsy Gáspár 49
 Mainerio, Pluma 113
Maklár Ákos 117
 Malachovszkij János 88, 90, 91, 92, 93, 99,
 114, 131
 Marinics Radivoj 40, 49
Márza, Eva 134, 178
 Mathei, Gaspare, bécsi nuncius 46, 50
 Mátyás főherceg 17
- Mátyás király 14
Maurer, Joseph 93, 133, 178
 Maurocordatos, Theophanes 92, 94, 95,
 96, 97, 99, 114, 115, 116, 128, 140
Mayer Mária 11, 178
 Melétiosz Pegasz alexandriai pátriárka 37
 Melzi, Camillo, nuncius 63
Meszlényi Antal 89, 98, 178
 I. Miksa, német-római császár 16
 Milley István 67, 73, 80, 81
Miskolczy Ambrus 38, 178
 Mitkiewicz, Martin 67
 Mogila Pjotr, kijevi érsek 28
Molnár Antal 19, 20, 23, 29, 30, 35, 42,
 175, 178
 Monasztelli Demeter 99, 100, 101, 111,
 131, 136
Murdock, G. 134, 177
 Nádasdy Ferenc 78
- Nicéfor, exarcha 27
Nilles, Nikolaus 10, 57, 63, 73, 105, 107,
 108, 121, 122, 130, 162, 175, 179,
 180
- Oborni Teréz* 15, 179
 Ogynsky, Martin 99
 VIII. Orbán pápa 51, 54
 Oroszvégegyessy Andrella Mihály 122, 132,
 175, 176
 Osztrogszkij, Konstantin 25, 27
- Pákozdi István* 122, 175
 Pálffy Tamás, egri püspök 80, 87, 131
 Pannocchieschi, Scipio, nuncius 55, 63
 Papanek Márton 101
Papp György 57, 116, 179
 Parthén Péter, munkácsi püspök 55, 56,
 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
 68, 69, 70, 74, 77, 79, 80, 81, 82,
 86, 87, 103, 104, 122, 123, 146, 149
 Paszevskij Pál 40
 Pázmány Péter, bíboros, esztergomi érsek
 19, 41, 54, 93
Pekar, Athanasius 10, 30, 38, 56, 113, 179
Pelesz, Julian 30, 91, 96, 179

Péterffy Károly 41, 60, 179
Péter Katalin 67, 78, 179
Péter, munkácsi püspök 35
Petron, Alekszij 13, 122, 179
Pilgrim passauai érsek 11
Pirigyi István 14, 55, 77, 179
IV. Piusz pápa 26
V. Piusz pápa, Szent 71, 72
Pociej, Ipatij 25, 26
Pongrácz István 35
Pongrácz Ignác 90, 179
Pop Ovidiu 134, 179
Puskás Bernadett 179

Rafael Gabrielopoli, érsek 99, 100, 140
Ragoza, Michal 25
Rákóczi Erzsébet 138
I. Rákóczi Ferenc 66, 78, 88
II. Rákóczi Ferenc 55, 108, 125, 126
I. Rákóczi György, erdélyi fejedelem 35,
38, 39, 48, 52, 64, 70
II. Rákóczi György, erdélyi fejedelem 52,
54, 56, 66, 77
Rákóczi Zsigmond 17, 49
Rakoveckij Method 98, 101, 111, 114,
122, 123, 124
Ravasz Ferenc 73, 104, 106, 107, 108, 124
Reinhard, Wolfgang 20, 179
Rihmer Zoltán 18, 177
Rottal, Johann 88
Rudolf, német-római császár, magyar
király 17
Rutskij, Velamin, kijevi metropolita 37,
38, 39

Sámbár Mátyás 122
VII. Sándor pápa 63
VIII. Sándor pápa 116
S. Benedek András 11, 179
Schilling, Heinz 20, 179
Seirinidad, Vasso 23, 179
Sieczniński, Stanislav 30
Simonovics István 62, 63, 103
Sobieski János lengyel király 99
Šoltés, Peter 130, 180
Spinola, Giulio, bíboros 85, 87, 160

Sugár István 43, 180
Susza, Jacob 23, 71, 81, 82, 113
Suttner, Ernst Christoph 24, 180

Szabó Péter 2, 26, 180
Széchényi György, esztergomi érsek 94,
103, 108, 161
Szegedy Ferenc Lénárd, egri püspök 88,
89, 90
Szelepcshény György, esztergomi érsek 79,
83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 94,
95, 96, 97, 98, 102, 104, 112, 159
Szentiványi Márton 97, 98
Szerbin Mihály 89
Szergej, munkácsi püspök 30, 31, 35, 36
Szilágyi Csaba 175
Szmotrickij, Meletij 38
Szőke Lajos 134, 180
Sztaurovszky Gyula 31, 180
Sztójka József 122, 123, 147

Taraszovics Bazil, munkácsi püspök 7,
38, 39, 40, 42, 43, 46, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61,
62, 103

Teofil, grottaferratai apát 80
Terdik Szilveszter 10
Terleckij, Cirill 25, 26
Terlickij, Methodius 71, 72, 81
Theophanes, jeruzsálemi pátriárka 27
Thoroczky Gábor 18, 177
Thököly Imre 78, 96, 98, 101, 136, 178
Thurzó György 54
Tóth István György 10, 42, 59, 89, 90, 180
Török József 176
Turij, Oleh 24, 180
Tusor Péter 10, 18, 20, 23, 29, 41, 43, 44,
47, 54, 63, 72, 73, 79, 80, 81, 176,
177, 180

Udvari István 134, 181
II. Ulászló király 14, 15

Vanoviczi János 59, 180
Varga J. János 104, 181
Varlaam, szucsavai metropolita 39

Varró István 42
Vasil', Cyril 113, 181
Véghseő Tamás 2, 3, 4, 19, 23, 24, 26, 42,
63, 66, 73, 89, 90, 97, 98, 100, 107,
112, 113, 116, 117, 119, 120, 121,
124, 128, 130, 131, 134, 137, 149,
150, 151, 153, 164, 166, 167, 171,
172, 175, 177, 178, 179, 180, 181
Veress Endre 41, 54, 181
Viga Gyula 122, 175
Vitéz Mihály 30
Volosinovszkij József, munkácsi püspök
84, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 95,
96, 104, 122, 158, 159

Wawrzeńnik, Piotr 96, 181
Welykij, Athanasius 10, 49, 51, 71, 81, 84,
87, 92, 101, 116, 121, 126, 128,
134, 135, 182
Wesselényi Ferenc 78, 80, 88, 92, 94
Winnickij, Innocentij 91, 96, 114

Zejkán János 64, 65, 67, 69, 79, 88, 96,
101
Zelzer, Klaus 24, 180
Zelzer, Michaela 24, 180
Zierowski, Jan Krzysztof 99
Zochovszkij Ciprián, bíboros, kijevi érsek
113
Zoltai Lajos 23, 182
Zombori István 175
Zrínyi Péter 78, 88

Zsatkovics Kálmán 119, 120, 182
Zsigmond, magyar király 13
I. Zsigmond, lengyel király 24
II. Zsigmond Ágost, lengyel király 24, 25
III. Zsigmond, lengyel király 24, 25